

K O L O

NAUČNO ZASJEDANJE O IVANU MAŽURANIĆU

Priloge napisali:

9-10

Jaroslav ŠIDAK, Milorad ZIVANČEVIĆ, Jakša RAVLIĆ, Mate HRASTE, Ivo FRANGES, Marin FRANČEVIĆ, Bruno MERIGGI, Julius DOLANSKÝ, István PÓTH, Mirko ŽIVKOVIĆ, Zlatko KLÁTIK, Jolanda MARCHIORI, Reinhard LAUER, Milivoj PAVLOVIĆ, Tvrtko ČUBELIĆ, Davor KAFETANIĆ, Magdalena ANDELIĆ, Branislav CHOMA, Matko PEIĆ, Lovro ŽUPANOVIĆ, Nedjeljko MIHANOVIĆ i Ante

STAMAĆ

ZA HRVATSKA

Uređuju:

MLADEN ČALDAROVIĆ (odgovorni urednik), MILIVOJ SLAVIČEK,
MIROSLAV VAUPOTIĆ (glavni urednik)

SADRŽAJ

| | |
|--|-----|
| Uvodna riječ | 345 |
| Program naučnog zasjedanja o Ivanu Mažuraniću održanog 8. i 9. listopada 1965. u Zagrebu | 347 |

I

| | |
|--|-----|
| Jaroslav Sidak: Ivan Mažuranić kao političar | 349 |
| Milorad Živančević: Mažuranić i slavenstvo | 384 |

II

| | |
|--|-----|
| Jakša Ravlić: Starija hrvatska književnost i Ivan Mažuranić | 388 |
| Mate Hraste: Jezik dubrovačke književnosti i Ivan Mažuranić | 398 |
| Ivo Frangeš: Mažuranićev pjesnički jezik | 404 |
| Marin Franičević: Basnirstvo Ivana Mažuranića | 424 |
| Bruno Meriggi: »Osmana Gundulićeva Riečnik« od A. i I. Mažuranića | 441 |
| Julius Dolanský: Ivan Mažuranić i češka književnost | 449 |
| István Póth: Neke mađarske veze pjesnika Ivana Mažuranića | 472 |
| Mirko Živković: »Smrt Smail-age Čengića« — poema o narodnooslobodilačkoj borbi protiv Turaka | 478 |
| Zlatko Klátik: »Smrt Smail-age Čengića« i stvaranje epske poezije slovačkih romantičara | 489 |
| Jolanda Marchiori: Ivan Mažuranić — prevodilac s talijanskog jezika | 493 |
| Reinhard Lauer: Zapažanja o poetici i pjesničkim rodovima kod Ivana Mažuranića | 508 |
| Milivoj Pavlović: Tri reprodukovana izdanja speva »Smrt Smail-age Čengića« | 520 |
| Tvrtko Čubelić: Kolebanja i rasponi u Mažuranićevu stvaralaštvu | 528 |

III

| | |
|--|-----|
| Davor Kapetanić: Bibliografija prijevoda »Smrti Smail-age Čengića« | 536 |
| Magdalena Andelić: Mađarski prevodi Mažuranićevog speva »Smrt Smail-age Čengića« | 543 |
| Branislav Choma: »Smrt Smail-age Čengića« kod Slovačka | 570 |

IV

| | |
|--|-----|
| Matko Peić: Mažuranić i slikarstvo | 573 |
| Lovro Zupanović: Ivan Mažuranić i glazba | 582 |

V

| | |
|--|-----|
| Nedjeljko Mihanović: Ivan Mažuranić — sjedinitelj dviju književnih epoha | 588 |
| Ante Stamać: Darovano noćište | 592 |
| Bi'ješka o naučnom zasjedanju o Ivanu Mažuraniću | 599 |
| Učelnici naučnog zasjedanja o Ivanu Mažuraniću | 604 |



UVODNA RIJEČ

Velika ličnost hrvatske književnosti, Ivan Mažuranić, kolikogod je bila proučavana, dugo još neće biti definitivno, pa ni približno, proučena jer je nemoguće da se o takvu stvaraocu kaže nešto konačno, iako smo svi uvjereni da je njegovo djelo — mislimo u prvom redu na knjižovna ostvarenja — veliko i u hrvatskim i u jugoslavenskim pa i u svjetskim razmjerima. Svakom tko mu se može približiti, bilo od nevinosti očiju školskog đaka pa do stvaraoca umjetnosti ili do najboljeg znanstvenika, umjetnost Ivana Mažuranića pri svakom ponovnom doživljavanju pruža nešto novo, kao i svi veliki klasici raznih vremena.*

Iako se naša javnost odužila više puta tom velikom sinu hrvatskog naroda, bilo da se o njemu pisalo, da su se preštapavala njegova djela, napose »Smrt Smail-age Čengića« u brojnim izdanjima, a njemu je posvećivala pažnju i svjetska književnost jer je bilo prevedeno na mnoge strane jezike, opet o njemu nije dokraja kazano ni što se danas može reći, a kamoli što bi trebalo kazati. Naša proslava 1964. u Zagrebu i drugdje prigodom njegove 150-godišnjice rođenja bila je velika te je otkrila više novosti, ali nas je u isto vrijeme uvjerala da o Ivanu Mažuraniću još mnogo toga nije rečeno i da, cijeneći to ime, moramo iznijeti mnogo više podataka i svjetlosti o njegovu životu i radu. Tu se u prvom redu

* Iz uvodnih riječi prof. Jakše Ravlića, predsjednika Matice hrvatske, na početku naučnog zasjedanja o Ivanu Mažuraniću 8. listopada 1965.

radilo o njegovu političkom liku o kome nam je bilo poznato samo nešto jer, kolikogod je o njemu mnogo pisano, nije obrađeno sustavno pa zbog toga i nepotpuno. To vrijedi i za neke usputne interese Mažuranićeve (afinitet prema slikarstvu, astronomiji, itd.).

Eto zbog tih je razloga Matica hrvatska upriličila znanstveno savjetovanje o Ivanu Mažuraniću na međunarodnoj razini, znajući da je Ivan Mažuranić, cjelovit u svim svojim nastojanjima, i od velika interesa u nas i za strane slaviste. To se pokazalo i brojnim koreferatima i intervencijama stranih i domaćih slavista koji su se prijavili, nastojeći objasniti neka pitanja u vezi sa životom i radom Ivana Mažuranića, osvijetliti neke potankosti u njegovu stvaranju da bi se lik pjesnika i političara pokazao reljefnijim, u svome pravome svjetlu.

Pored svega toga ostat će da se napiše iscrpna biografija i bibliografija radova Ivana Mažuranića što je pok. prof. Antun Barac u svojoj monografiji »Mažuranić« (Zagreb, Matica hrvatska, 1945) obećao, ali zbog prerane smrti nije dospio. Milorad Živančević u svome radu »I. Mažuranić« (Rad JAZU 333) pokazao je, da još nije riješeno pitanje oko utvrđivanja autorstva nekih Mažuranićevih radova.

Na nama je da na ovom znanstvenom savjetovanju što potpunije i stvarnije raspravimo pitanja koja su na dnevnom redu zasjedanja i da se u isto vrijeme obvežemo da se biografija Ivana Mažuranića i bibliografija njegovih radova što prije završi kao i da se pro- uči njegov interes za matematiku i astronomiju, da bismo se odužili velikom Ivanu Mažuraniću, našoj prošlosti i kulturno-političkoj povijesti hrvatskoga borbenoga XIX stoljeća. Mislimo da već danas moramo apelirati na Maticu hrvatsku, na Jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti i druge slične ustanove koje bi trebalo da u svoje zadatke rada unesu i ovo što treba svršiti o Ivanu Mažuraniću!

PROGRAM NAUČNOG ZASJEDANJA
O IVANU MAŽURANIĆU

održanog 8. i 9. listopada 1965. u Zagrebu

8. listopada

Jakša Ravlić: *Otvoranje zasjedanja*

Jaroslav Šidak: *Ivan Mažuranić kao političar*

Milorad Živančević: *Mažuranić i slavenstvo*

Jakša Ravlić: *Starija hrvatska književnost i Ivan Mažuranić*

Mate Hraste: *Jezik dubrovačke književnosti i Ivan Mažuranić*

Ivo Frangeš: *Interpretacije iz Mažuranića*

9. listopada

Marin Franičević: *Basništvo Ivana Mažuranića*

Bruno Meriggi: *»Osmana Gundulićeva Riečnik« od A. i I. Mažuranića*

Julius Dolanský: *Ivan Mažuranić i češka književnost*

Josef Matl: *O tradiciji obitelji Mažuranić*

István Póth: *Neke mađarske veze pjesnika Ivana Mažuranića*

Mirko Živković: *»Smrt Smail-age Čengića« – poema o narodno-oslobodilačkoj borbi protiv Turaka*

Zlatko Klátik: *»Smrt Smail-age Čengića« i stvaranje epske poezije slovačkih romantičara*

Jolanda Marchiori: *Ivan Mažuranić – prevodilac s talijanskog jezika*

- Reinhard Lauer: *Zapažanja o poetici i pjesničkim rodovima kod Ivana Mažuranića*
- Kuio Kuev Markov: *Mažuranićevo djelo u Bugarskoj*
- Ljudevit Jonke: *Ivan Mažuranić i Bečki dogovor*
- Milivoj Paylović: *Tri reprodukovana izdanja speva »Smrt Smail-age Čengića«*
- Nikola Ivanišin: *Gundulićev »Osman« – stvaralačka inspiracija Ivana Mažuranića*
- Tvrtko Čubelić: *Karakteristike usmenog narodnog stvaralaštva u Ivana Mažuranića*
- Davor Kapetanić: *Prijevod »Smrti Smail-age Čengića« na strane jezike*
- Magdalena Anđelić: *Mađarski prevodi Mažuranićevog speva »Smrt Smail-age Čengića«*
- Branislav Choma: *»Smrt Smail-age Čengića« kod Slovaka*
- Matko Peić: *Mažuranić i slikarstvo*
- Lovro Županović: *Ivan Mažuranić i glazba*

IVAN MAŽURANIĆ KAO POLITIČAR*

Jaroslav Šidak

Već je A. Barac, u svojoj knjizi o Ivanu Mažuraniću, s pravom istakao: »Iako nema naoko nikakvih veza između njegova književnoga rada i njegove političke djelatnosti, Mažuranić, kao čovjek, a prema tome i kao pjesnik i političar, jedna je jedinstvena ličnost. Najbitnije njegove crte očituju se podjednako i u njegovu književnom i u njegovu državničkom poslu.«¹ Uza sve to ipak se ta cjelovita ličnost još nedavno podvajala, oštro su u njoj odvajali pjesnika od političara, potiskivala se i prešućivala njezina politička komponenta kao nešto što joj ne dolikuje – gotovo, kao da je osramoćuje. Ili bi se, u najboljem slučaju, izdvojio tek jedan, najraniji dio njezine političke djelatnosti oko 1848. i utisnuo

* O Ivanu Mažuraniću kao političaru razmjerno se malo pisalo, iako se njegova politička djelatnost morala, dakako, uzimati u obzir kadgod se prikazivalo događaje u hrvatskoj politici od 1848–1880. Od historičara samo je Rudolf Horvat, *Ban I. M., O 40-godišnjici smrti njegove*, »Hrvatska revija« XI, 1930, 41–84, sabrao osnovne podatke o njegovu životu i političkoj djelatnosti u cjelini, ne ulazeći u analizu njegovih političkih shvaćanja niti konkretnih historijskih situacija u kojima su ona nastala. Potonje je pokušao da učini književnik M. Nehajev u svom, vrlo instruktivnom, eseju: *O I-u M-u, kancelaru i banu*, na i. mj. XI, 1930, 525–536 i 637–651 (preštampano u knjizi istog autora: *Studije i članci II*, 1944, 59–108), iako se pri tom ograničio samo na razdoblje od 1860. dalje. Nadovezujući na njegovu ocjenu, A. Barac je u svojoj knjizi *Mažuranić*, Zagreb 1945, dao dosada najvjerniju karakteristiku I. Mažuranića kao političara (str. 5–61 i 189–208), ali, kao književni historičar, nije dovoljnu pažnju obratio onim historijskim i političkim situacijama u koje je Mažuranić uspio da unese svoj trajni osobni ulog. To, doduše, vrijedi i za prikaz Milorada Zivancevića u knjizi *Ivan Mažuranić*, Novi Sad 1964 (Curriculum vitae, 11–106; izašlo istodobno u Radu JAZU 333, 1963, gdje spomenuti prikaz obuhvaća strane 31–236), ali je on, po obilju svojih podataka, pretežno crpljenih iz Mažuranićeve ostavštine, danas svakako najpotpuniji. Usp. i prilog J. Šidaka o Mažuraniću kao političaru u Enc. Jug. VI, 1965, 57–58. – Tekst referata izraden je na temelju izvorne građe, objavljene i arhivske (poglavito sačuvane u Mažuranićevoj ostavštini, koja je pohranjena u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu – u daljem tekstu SKZ), kao i sveukupne literature koja za Mažuranića dolazi u obzir.

¹ Barac, n. dj., 6.

joj tobožnji pečat revolucionarnosti, koji ona nije nikad imala. Ivan Mažuranić bio je izraziti građanski liberal i u tom političkom uvjerenju dosljedno je ustrajao od početka do kraja svoje političke djelatnosti. Iako se ona sastojala od triju, u sebi vremenski i sadržajno zatvorenih, etapa, ipak je sve njih povezivala ista osnovna misao: da se Hrvatskoj izvojuje i osigura onaj položaj koji ona, u realnom odnosu političkih snaga, može u svakoj od tih etapa doista postići. Mažuranićeva koncepcija austroslavizma iz godine 1848. nije, doduše, postala zbiljom ni tada ni poslije Oktobarske diplome 1860, ali je on, otvarajući posljednju etapu svoje političke djelatnosti, mogao ipak s punim pravom upozoriti na kontinuitet političkog razvoja kojemu je on sam dao zakonsku formulaciju u onim člancima hrvatskih sabora g. 1848. i 1861, na kojima je nagodbom s Ugarskom g. 1868. i njenom revizijom 1873. izgrađena autonomija Hrvatske u Habsburškoj Monarhiji.

I

U doba ilirskog pokreta, kojemu je pripadao od samog njegova početka tj. od godine 1835. kada je Ljudevit Gaj sa svojim drugovima pokrenuo prve hrvatske novine s književnim prilogom, Ivan Mažuranić je ubrzo stekao glas odličnog pjesnika. Međutim, u stranačkoj borbi koja je od 1841. dalje učinila od Hrvatske politički najuznemireniju zemlju cijele Monarhije, nije se isticao, iako ga njegovo plebejsko porijeklo nije u tome priječilo. Do revolucije g. 1848. nema, štaviše, traga ni nekoj njegovoj publicističkoj djelatnosti koja bi imala izrazitije političko obilježje, osim, možda, jednog omanjeg članka u kojem je 1847, argumentima pravnika, pobijao mađarske pretenzije na Slavoniju.² Pa ni tada kada su ilirci, pritisnuti cenzurom, pokrenuli na kraju g. 1844. svoj periodički letak »Branislav«, štampajući ga u Beogradu, Mažuranić se nije našao među njegovim suradnicima, premda je njegov prijatelj Dragutin Kušlan preuzeo, kako se čini, posebnu brigu oko njegova raspačavanja.³

² »Novine dalm.-hor.-slavonske« 24. III 1847, 24: »Kraljestvo slavonsko s horvat-skim je užje neg s ugarskim, i jedino po Horvatskoj s Ugarskom sdruženo« (s potpisom I. M. na kraju).

³ Usp. o »Branislavu« A. Lj. Lisac, *Oko »Branislava« i njegova urednika*, »Hist. zbornik« (dalje: HZ) XI-XII, 1958-59; J. Šidak, *O uredniku i značenju ilirskog »Branislava«* (1844-45), na i. mj. XIV, 1961; Lj. Đurković - Jakšić, *Nekoliko primedbe o Lišćevom članku »Oko »Branislava« i njegova urednika«*, na i. mj. XVI, 1963; J. Šidak, *Još jednom o ilirskom »Branislavu«*, na i. mj. XVII, 1964. - Iz gore navedenih priloga vidi se da tvrdnja M. Popovića, *Načertanije i srpski pisci oko Četrdesetosme*, »Savremenik« VII, 1958. 708. koju usvaja i Živančević, n. dj. 50, tj. da se »oko izdavanja i transportovanja (»Branislava«; J. Š.) brinuo sa srpske strane Matija Ban«, nije tačna. U Beogradu je tu dužnost preuzeo ilirac Pavao Čavlović.

Ali je upravo ovo prijateljstvo urodilo u mjesecu listopadu 1847. prvim Mažuranićevim pokušajem, iako neuspjelim, da odlučnije zahvati u politički razvoj Narodne stranke kojoj je, kao ilirac, pripadao. On je tada na neki, zbog oskudnog materijala nedovoljno razjašnjeni, način učestvovao u Kušlanovoj akciji oko izdvajanja »mladeži hrvatsko-slavonske« iz Narodne stranke i osnivanja stranke tzv. »naprēdovaca«. Ako pretpostavimo da dokument, koji jedini, osim jednoga, nešto kasnijeg podatka, omogućava da upoznamo tadašnje Mažuranićevo političko stanovište – on je i sačuvan samo zahvaljujući njegovoj ostavštini – onda moramo doći do zaključka da Mažuranić, kao ni Kušlan, nije prelazio granice onog shvaćanja koje se tada na Zapadu nazivalo liberalnim. Nova je stranka, doduše, zasnovana kao »zakonita ustavna stranka« koja »na temeljih naravnog prava« postavlja, osim slobodnog razvitka narodnosti, zahtjev za »narodnom i municipalno-upravnom samostalnošću« prema Ugarskoj, ali je uza sve to i u njenom proglašenju jasno istaknut princip historijskog kontinuiteta, tako značajan za sav pokret. Daljnji razvitak ustava treba da se i po njemu kreće »na historičkom temelju putem zakonitim polag načelih ustavne Monarkije«, s proširenjem, dakako, ustavnih prava »na sve žitelje«. A ni u odnosu prema Ugarskoj nije nova stranka namjeravala da išta bitno mijenja, jer se među njezinim »glavnim načelima« nalazi i »koliko moguće tēsni« savez s Ugarskom, pod žezlom Habsburgovaca. Prema tome, težnja za osnivanjem stranke »naprēdovaca« proizašla je, prije svega, iz nezadovoljstva s vodstvom pokreta, njegovim povezivanjem s konzervativnom strankom mađarskih magnata i njegovim nedovoljno izraženim liberalizmom. Uostalom, Narodna stranka nije tada još uopće imala neki politički program, svjesno izbjegavajući da preciziranjem svojih shvaćanja u pojedinostima ne pocijepa stranačke redove, po svojoj klasnoj strukturi vrlo heterogene.⁴

Mažuranić se već 1843, pod teškim dojmom zabrane ilirskog imena, pokolebao u svojoj dotadašnjoj vjeri prema vodstvu pokreta – tada je to bio Gaj, njegov začetnik – i u jednom sonetu izrazio misao da »po-

⁴ O pokušaju da se osnuje stranka »naprēdovaca hrvatsko-slavonskih« usp. J. Šidak, *Prilozi historiji stranačkih odnosa u Hrvatskoj uoči 1848*, HZ XIII, 1960 (ondje i nacrt proglašenja, 205/6). – Tekst proglašenja nema nikakve, pa ni prikrivene, revolucionarne tendencije, a pogotovu nema u njemu traga nekoj »izrazito balkanskoj« orijentaciji – kako olako tvrdi Živančević, n. dj., 59, prenoseći na »naprēdovce« karakteristiku koju je J. Horvat dao o »Omladini« u *Pismima Ljudevitu Gaju*, »Građa za povijest književnosti hrvatske« 26, 352/3. Uostalom, Horvat nije pri tom imao na umu »naprēdovce« nego neku drugu omladinu – kako on misli – »revolucionarniju i demokratičniju i od lijevog krila preporodne grupe, kojoj su tad najizrazitiji predstavnici D. Kušlan, I. Mažuranić i B. Šulek« (352). Osim toga, tvrditi da u toj tobožnjoj smjeni generacija »hrvatski nacionalizam u svojim najboljim tokovima postepeno prerasta u jugoslovenstvo« – kako tvrdi Živančević na i. mj. – znači osporiti južnoslavensko obilježje i »starijoje«, Gajevoj generaciji, a po njoj i cijelom ilirskom pokretu, od njegova nastanka dalje. Usp. o tome J. Šidak, *Južnoslavenska ideja u ilirskom pokretu*, »Jugoslav. ist. časopis« II, 1963, br. 3.

šten vodja – to j' što u zimi lasta«. ⁵ Pa i naprijed spomenuti proglas osuđuje ljude koji su poslije Gaja preuzeli vodstvo zbog njihovih »kojekakvih sebičnih i slobodnog ustavnog čoeaka nedostojnih svèrha«. Ako tome dodamo Mažuranićevu osudu patriotskog nazdravičarstva koju je 1845. tako slikovito izrazio »kao smèrtni nepriatelj potištenih onih kukavicah, kojim je bog tèrhuh, i domorodnoga onoga duha, koi se porađa iz čaše nedomorodnoga vina«, ⁶ onda takva shvaćanja otkrivaju u mladom ilircu onu izgrađenu etičku ličnost koju je sačuvao neokaljanu i kao političar do kraja svoga života. I tada, kad se nalazio na vrhuncu svog političkog uspona i kad su njegovi protivnici postajali sve brojniji, jedva se koji od njih odvažio da mu ospori poštenje.

Liberalizam, pak, nesuđene stranke »naprèdovaca« još je jasnije došao do izražaja 1845. u Mažuranićevoj osudi onih konzervativnih »boljara« tj. plemića »koji se kao utopnik obima rukama hvataju tako zvanih boljarsko-ustavnih stupovah, a u slèpilu svom nevide, da su stupovi od leda, i kad ih prolètno devetnaestoga stolètja sunašce malo po malo otopi, da će buknuti izpod njih ugodno premalètje, mila zelen, nov život u domovini, nova obća i stanovita srèća«. ⁷ Misao postepenog uklanjanja zastarjelih oblika u društvu, tako značajna za liberala, tadašnjeg poklonika individualne i nacionalne slobode, koju je u ovim riječima izrazio, Mažuranić je slijedio dosljedno u svakoj etapi svoje političke djelatnosti. Odatle i njegova postojana težnja za razvojnim kontinuitetom, za nađovezivanjem na prošlost – ali s pogledom uprtim naprijed.

Mažuranićev liberalizam nije imao kozmopolitsko obilježje; kao ilirac morao je individualnu slobodu tijesno povezati s nacionalnom, prožeti ih jednu drugom. Takvo je shvaćanje zastupao i u svom pjesničkom radu. Kao ilirac težio je dakako za oslobođenjem Južnih Slavena ispod tuđinskog jarma, ali potpuno su neosnovane pretpostavke da je u tu svrhu razvijao ili podržavao revolucionarnu akciju u Bosni. ⁸ Međutim,

⁵ Sonet I. Mažuranića: *Izgubitak imena ilirskoga*, prvi put je u cjelini objavio VI. Mažuranić u 2. izdanju očevih *Pjesama*, Sušak 1924, ali je već 1913. veći dio ove pjesme citirao iz rukopisa F. Šišić, *Hrvatska povijest* III, 277, odakle je ona bila historičarima dobro poznata. Ne stoji, dakle, uopćena tvrdnja M. Živančevića, n. dj., 141 (djelo se i u daljem tekstu citira prema ćirilskom izdanju), da je ona i poslije gore spomenutog izdanja »ostala nezapažena«. Ovu tvrdnju Živančević ponavlja i u članku: *Nepoznati književni radovi I. M-a*, *Prilozi KJIF* 26, 1960, 300, dodajući da tu pjesmu »danas niko i ne spominje«.

⁶ »Novine d.-h.-sl.« 16. VII 1845, br. 57: *Dopis iz Karlovca*, 5. Sèrpnja 1845 (s pripisom: *I. M.*).

⁷ Na i. mj.

⁸ Lj. Durković – Jakšić, *O vezi braće Mažuranić s Njegošem*, »Is'or. zapisi« IV/VII, 1951, 359, smatra pitanje, izraženo u naslovu, vrlo važnim »već i zbog toga što s njihovim (tj. Mažuranića: J. Š.) nacionalnim radom stvarno nastaje početak saradnje Hrvata sa Njegošem na opštem pitanju oslobođenja i ujedinjenja Jugoslovena«. Matijin put u Bosnu 1839–40. objašnjava, pak, time što su »po svoj prilici braća Mažuranić spremali neku nacionalnu akciju po planu koji je morao

nije isključeno da je i on bio na neki način obuhvaćen onom pomoćnom akcijom koja je upravo u Karlovcu, zahvaljujući pomoći grofa Nugenta, stvarala neko utočište za mladiće iz Bosne, ali se ni o tome ne može ništa izvjesno reći.⁹

Mažuranić se, kao svaki ilirac, zanosio idejom slavenske uzajamnosti pa je tu ideju za revolucije 1848. prenio s književnog područja na političko. Uza sve to ne može se ustvrditi da je on politiku tzv. austroslavizma zastupao već prije revolucije.¹⁰ Ilirski pokret u cjelini, ma koliko se u književnosti i kulturnim nastojanjima osjećao blizak ostalim slavenskim narodima u Austriji, osobito Česima, ograničavao se u konkretnoj politici na »ugarsku Iliriju«, tj. Trojednicu i zajedno s njezinim municipalnim pravima branio i širu ustavnost Ugarske nasuprot apsolutistički upravljanoj zapadnoj, austrijskoj polovini Monarhije. Samo jedan osamljeni podatak dopušta mogućnost da je Mažuranić ipak vrlo rano, već 1842, ocijenio ideju austroslavizma kao dopadljivu. Na takav zaključak upućuje njegov prijedlog da se u »Danici« prevede štogod iz spisa grofa Lava Thuna o stanju suvremene češke literature.¹¹ koji je iste godine izašao i prvi put upoće formulirao spomenutu ideju kao najpovoljnije rješenje za daljnji opstanak Austrije i slavenskih naroda u njoj, ugroženih od velikonjemačke opasnosti s jedne i autokratske Rusije s druge strane. Ali je ta ideja već od početka bila bečkim vladajućim krugovima zazorna, i Thunova inicijativa, ma kako ona inače bila socijalno konzervativna, nije u njih naišla na odjek. Uskoro zatim se ideja austroslavizma, oplodena liberalnim shvaćanjima, pretvorila u program češkoga građanstva. U Hrvatskoj je ona mogla postati realnom politikom tek 1848. kada je savez s Ugarskom ozbiljno zaprijetio njezinu opstanku.

Poslije svoga, i opet nedovoljno objašnjenog, neuspjeha na izborima za predstavnika grada Karlovca u hrvatskom saboru ujesen 1847,¹² Mažuranić se nije odrekao želje da neposrednije sudjeluje u političkom životu, pogotovu kada je ožujaska revolucija u Beču odjednom iz temelja promijenila društvenu i političku strukturu Monarhije. Ilirski pokret

imati vezu sa Ilirizmom«. Već je I. Brlić. *O braći Mažuranićima, Matiji i Ivanu, »Građa za povijest književnosti hrvatske (dalje: »Građa...«) 24, 1953, izrazio svoju opravdanu rezervu prema ovim pretpostavkama konstatirajući da za njih »nedostaje materijalna podloga« (116).*

⁹ Usp. J. Horvat – J. Ravlić, *Pisma Gaju*, »Građa...« 26, 1956, 379.

¹⁰ O austroslavizmu usp. J. Šidak, *Austroslavizam i Slavenski kongres u Pragu 1848*, »Hist. pregled« (dalje HP) VI, 1960.

¹¹ I. Mažuranić bratu Antunu 19. IV 1842: »Ovdie smo čitali Thuna, koji nam se neizmerno dopó: nebi li bilo dobro i u Danici o njem rieč zametnuti i štogod iz njega priobćiti?« (M. Živančević, *Pisma I. M-a bratu Antunu*, »Zbornik Filoz. fak. u N. Sadu« V, 1960, 227). Međutim, »Danica« nije sve do kraja 1842. obratila nikakvu pažnju Thunovu spisu, a nije to uradila ni idućih godina.

¹² Živančević, n. dj., 56.

je tada napokon dobio svoj program i u trideset tačaka *Narodnih zahtijevanja* velike skupštine od 25. ožujka 1848. postavio sebi za cilj ujedinjenje i političko osamostaljenje hrvatskih zemalja te ukidanje feudalnih odnosa na selu. Budući da je Ugarska u to vrijeme već osigurala sebi političku neovisnost o Austriji i Hrvatsku postavila pred gotov čin, smatrajući je samo dijelom svoga jedinstvenoga državnog teritorija, sukob se ovih dviju nacionalnih koncepcija nije mogao izbjeći. Gotovo u isto vrijeme kada se, na početku mjeseca travnja, prvi put pojavila misao o mogućnosti da se ovaj spor riješi oružjem, Mažuranić je, na svoj trošak, štampao u Karlovcu brošuru *Hèrvati Magjarom* – svoj prvi izrazito politički spis, u kojem je opširnije razradio osnovne političke misli *Narodnih zahtijevanja*. Pod nesumnjivim utjecajem Mickiewiczeva proročkog stila,¹³ ali s jakim osobnim obilježjem svoje pjesničke ličnosti, on je, u duhu ideala velike Francuske revolucije, suprotstavio odviše uopćenim, i zbog toga neodređenim, pozivima iz Pešte jedan vrlo konkretan plan za rješenje nagomilanih nacionalnih problema u Ugarskoj. Pri tom je još uvijek polazio sa stanovišta političke zajednice s njome, uvjeren »da će dapače sgrada ona bit veličanstvenija stoput, a jedinstvo to čvèršće i nerazdriješnije stoput«, ako se načelo ravnopravnosti naroda, prema uzoru Švicarske, primijeni i na nju. Suprotno uvjeravanjima iz Pešte da su nacionalni problemi riješeni već postizavanjem individualnih sloboda, Mažuranić konstatira da »istinite osobah slobode neima do one koja izvire iz slobode narodne, drugom riječi neodvisnosti naroda«. »Varate se, dakle – poručuje on – ako mislite da ste oslobodili narod ako ste oslobodili osobu, ili da ste oslobodili osobu ako ste oslobodili narod«, jer narod nije samo »gromada osobah i pojedinih ljudi« nego »jedna jedina, u sebi omeđášena, samoznana, golema osobnost, prema kojoj su pojedini ljudi ono što prema tijelu pojedini članci«. Duh vremena, ističe on, ne zahtijeva samo ukidanje »boljarovlade (aristokracije) osobah«, nego i »boljarovlade narodah«, svagdje, pa i u »starodavnoj« Austriji, kojoj bi »morda još i sad pomogò božanstveni balsam narodnosti« – kako Mažuranić primjećuje.

Osim potpune jezične ravnopravnosti, zahtijeva on i ravnopravnost »za sve pod krunom ugarskom živuće vierozakone«, osuđujući »mračnu samoprodaju (monopol) nebesah«.

Upozorava, najzad, na opasnost koja od Hrvatske i Slavonije prijeti »budućnosti i obstanku Mađarah«, ako oni ne priznaju teritorijalno jedinstvo hrvatskih zemalja, njihovu neovisnost o »vladanju ugarskom« i potpunu jezičnu ravnopravnost. Ni tada još Mažuranić, kao i drugi ilirci, ne odbacuje ideju uže, realne unije s Ugarskom, s kojom bi Hrvat-

¹³ Usp. o tome Živančević, n. dj., 122, i I. Franješ, *Mažuranićev spis »Hrvati Mađarom«*, »Forum« 1963, knj. 3.

ska, kako on misli, trebalo da ima zajedničko zakonodavstvo »posebno-građansko, zaglavno i mienbeno sa skupnijem pravom odobravanja danka i vojnikah«, prema zajedničkom sporazumu.¹⁴

Međutim, na neko sporazumijevanje nije se tada u Pešti pomišljalo; štaviše, politika mađarske vlade kretala se i dalje u pravcu koji je bio određen *Osnovom o mađarskom jeziku i narodnosti*, iako ona nije došla kraljeve sankcije. Prekid odnosa s peštanskom vladom, koji je ban Jelačić objavio 19. travnja, i prepuštanje budućem hrvatskom saboru odluke o tom najvažnijem državnopravnom pitanju bili su, dakle, logična i neizbježna posljedica takva razvoja. U događajima koji su prethodili sastanku sabora na početku mjeseca lipnja, Mažuranić je mogao mnogo neposrednije sudjelovati već po tome što je 27. travnja pozvan u odsjek unutarnjih poslova novoustrojenoga Banskog vijeća,¹⁵ a 22. svibnja ga je ban Jelačić imenovao i članom komisije koja je imala zadaću da osigura »mir i poredak u cijelom Primorju« protiv rovarenja mađarona.¹⁶ Neosnovano je mišljenje da se on odmah po dolasku u Zagreb priključio onoj grupi iliraca koju se u literaturi uobičajilo nazivati ljevicom i koja se tobože već tada izdvojila iz cjelne pokreta kao neki »važan činilac«. ¹⁷ A kao neosnovana otpada i daljnja pretpostavka

¹⁴ Ovaj je spis izašao i na mađarskom jeziku, kako je to, čini se, i sam Mažuranić predlagao izražavajući želju »da se knjižica ova ne samo kod nas nego i po svoj Ugarskoj razprostrani, jer bi radi jednakosti, koja se u njoj predika, mnogo nam koristiti mogla« (v. njegovo pismo bratu Antunu 19. IV 1848; Živančević, *Pisma*, n. dj., 230). Međutim, nije tačna tvrdnja Živančevića, n. dj., 62, bilj. 137, da je to djelo »kasnije, kada je ponovo postalo aktualno, prevedeno i na nemački« u *Agrarmer Presse* 1877. Ove novine, koje je te godine pokrenuo dr. Josip Frank, donijele su na svojoj prvoj strani 25. II samo pojedine, iz teksta iskidane, rečenice, s očiglednom političkom tendencijom koja je došla do izražaja u završnom tekstu redakcije. Taj pripis glasi u prijevodu ovako: »To je jedan stručak cvijeća (eine Blumenlese) iz jednog djela napisanog godine 1848, našega sadašnjega bana – Ivana Mažuranića, koji je to postao na prijedlog mađarskog ministarstva i koji je proizišao iz zemaljskog sabora potpuno ovisnog o volji ugarske vlade« (potcrtano u originalu).

¹⁵ Koncept u Drž. arhivu, Zagreb, *Saborski spisi 1848*. Toga je dana, prema ovom konceptu, Bansko vijeće osnovano i podijeljeno u odsjeke unutarnjih poslova, pravosuđa, prosvjete i sveštenstva (sic!), financijalni i »za obranu domovine«, sa svega 51 članom.

¹⁶ Osim I. Mažuranića, koji je imenovan »za kotar primorsko-komorski«, u tu su komisiju ušli još Vinko Medanić, za Rijeku (s kotarom), i Fran Kukuljević, za Bakar (s kotarom). SKZ, R 5850/II b, 3.

¹⁷ Živančević, n. dj., 61. Nadovezujući na vijest o narodnoj skupštini od 25. III 1848. i velikoj deputaciji koja je njezine zaključke (Narodna zahtijevanja) odnijela u Beč, Živančević tvrdi da je »demokratska levica (Kušlan, Mažuranić, Kukuljević, Šulek) već jasno izdvojena i predstavlja u ove dane važan činilac«. O nekoj izdvojenoj grupi u Narodnoj stranci, koja bi slijedila neku svoju posebnu politiku – a samo u tom slučaju došlo bi u obzir neko njezino izdvajanje – ne može se govoriti sve do kraja g. 1848. Štaviše, ni u početku mjeseca kolovoza, kada je D. Kušlan pokrenuo »Slavenski Jug« i njegov prilog »Prijatelj puka«, njegova se politička linija ni u kojem pitanju ne odvajala od službene linije koju tadašnja hrvatska poli-

da je ta tobožnja ljevica odredila upravo Mažuranića za svoga predstavnika na Slavenskom kongresu u Pragu, iako se on nije nalazio među njegovim sudionicima.¹⁸ Nema, nadalje, opravdana razloga da se Mažuraniću pripiše autorstvo nekih važnijih akata kao što je banov proglaš o ukidanju kmetstva 25. travnja ili proglaš o prijekom sudu, objavljen dva dana kasnije.¹⁹ Uostalom, prvi od tih proglaš, kojemu se inače ne može osporiti historijsko značenje, sadržava isključivo potvrdu zaključaka donesenih na ugarskom saboru i objavljenih seljacima putem novina i županijskih skupština već u danima oko 1. travnja. Pripisati bilo kome neku osobitu zaslugu za taj proglaš, koji ne nosi na sebi nikakav osobni pečat, sasvim je suvišno.

Ono čime je Ivan Mažuranić, koji je tek navršavao trideset i četvrtu godinu života, nerazdvojno povezao svoje ime s osnovnim tokom hrvatske politike u doba revolucije odigravalo se u hrvatskom saboru i njegovim odborima. Premda se izborni red za prvi narodni sabor potpuno razlikovao od dotadašnjega, Mažuranić nije ni 1848. uspio da ga karlovački građani izaberu za svoga zastupnika,²⁰ ali su to od svoje volje učinile općine Draganići i Cvetković, nedaleko od Karlovca. Prema sa-

tika slijedi. Usp. o odnosu iliraca oko spomenutih listova prema seljačkom pitanju J. Šidak, *Seljačko pitanje u hrvatskoj politici 1848*, »Jugoslav. ist. časopis« II, 1963, br. 2, a prema državnopravnim pitanjima J. Šidak, *Poslanstvo hrvatskog sabora austrijskom saboru g. 1848*, »Radovi Filoz. fak. u Zagrebu, Odsjek za povijest« 3, 1960.

¹⁸ Živančević, n. dj. 57. Praške »Národní noviny« donijele su, doduše, 18. V. vijest da su »od Jugoslavena obećali doći na kongres Vincenc Medunić (ispravno Vinko Medanić; usp. bilj. 16), Ivan Mažuranić, D. Kušljan i J. Praus« – kako to bilježi Zd. T o b o l k a, *Slovanský sjezd v Praze roku 1848*, Praha 1901, 84 – ali je već M. P r e l o g, *Slavenska renesansa*, 1924, 288. i 325, konstatirao, na osnovu vijesti u Gajevim »Novinama« (13. V, br. 47), da su »na narodnoj skupštini u Zagrebu 11. svibnja izabrani za poslanike na slavenski kongres: Kušljan, Kontić i Praus« (325) i da su, osim prvog i posljednjeg, ušli kasnije u to poslanstvo M. Prica i St. Vraz. Prema tome, u vijesti praških novina potkrala se pogreška koju je danas teško objasniti, ali je izvan svake sumnje da pridavanje neke političke važnosti njezinu podatku o Mažuraniću nije opravdano. Uostalom, u vrijeme boravka spomenutih delegata u Pragu, Mažuranić je najaktivnije sudjelovao u radu sabora na rješavanju najosjetljivijih državnopravnih pitanja.

¹⁹ Al. J e l a č i ć, *Seljački pokret u Hrvatskoj i Slavoniji godine 1848–9. i ukidanje kmetске zavisnosti seljaka*, Zagreb 1925, 28, prvi je u literaturi iznio »mišljenje« Vl. Mažuranića, osnovano na tradiciji »koja mu je sačuvana od njegova znamenitog oca [...] da je Ivan Mažuranić bio glavni inicijator reforme i autor samoga proglaš«. Premda se u ovom slučaju ne radi ni o kakvoj reformi, ovu je tvrdnju o autorstvu spomenutog proglaš preuzeo kao potpuno pouzdanu J. H o r v a t, *Politička povijest Hrvatske*, 1936, 173, a po njemu i Živančević, n. dj., 65, navodeći netačno da se proglaš »pojavió na Blagovesti posle narodne skupštine«. Upravo datum proglaš, 25. IV, stavlja u sumnju gornju tvrdnju jer se Mažuranić do banova poziva 27. i. mj., kako se po svemu čini, nalazio još uvijek u Karlovcu. Osim toga, ne može se olako odbaciti podatak prema kojemu je banov proglaš koncipirao njegov tajnik M. Prica.

²⁰ »Novine d.-h.-sl.«, 20. V 1848, br. 51.

čuvanim prikazima saborskih rasprava on je u njima vrlo rijetko sudjelovao, a zapisnici pojedinih odbora nisu se sačuvali, pa tako nije poznata ni njegova djelatnost u njima. Iznenaduje da se njegovo ime ne spominje između dvadesetak učesnika urbarijalne rasprave, u kojoj su se mišljenja o rješenju seljačkog pitanja, tada osnovnoga socijalnog problema u nas, dosta žestoko sukobljavala.²¹

Već je u tom saboru postalo očigledno da Mažuranić nije govornik i da on i ne voli govoriti. Njegovi suvremenici jednodušno ističu ovu njegovu nesklonost, tako značajnu za njega do kraja života. Bio je općenito poznat po svojoj šutljivosti i neobičnoj suzdržljivosti, koje su tako upadljivo odudarale od dinamičke prirode pravoga političkog borca. Njegov sinovac Fran tvrdi, štaviše, u svojim neobjavljenim sjećanjima na njega da je bio »suviše mekane čudi i suviše oprezan i bojažljiv, a bez dovoljne odporne snage.« Braneći ga od kasnijih, vrlo čestih, optužbi zbog lijenosti, on konstatira da Mažuranić »nije bio ni na jeziku ni na peru brz; mislio je lagano, al duboko.«²² Sve su ga ove osobine priječile da ikada postane politički vođa koji zna da oduševi, da uvjeri i da za sobom povuče neodlučne.

Ali tada, na početku ljeta 1848, nitko to od njega nije očekivao niti je to uopće bilo potrebno. Mažuranić je, naprotiv, pokazao da je obdaren upravo onom sposobnošću koja je u tadašnjoj situaciji, ispunjenoj brojnim neizvjesnostima i opasnostima, bila osobito dragocjena: tj. da izrazi ono što drugi oko njega neodređeno misle i osjećaju, da zamršeno razmrsi i da pronađe rješenje koje je najpogodnije. Pokazao je to prilikom rješavanja najosjetljivijeg i za sav daljnji razvoj svoga naroda odlučnog pitanja: kakav treba da bude državnopravni okvir o kojem ovisi i ekonomsko-socijalna osnovka u životu svakoga malog naroda koji nije suvereni gospodar svoje sudbine.

Budući da je mađarska vlada, iskorišćujući pri tom položaj kralja kao ustavnog vladara, sa sve većom bezobzirnošću istupala protiv Hrvatske, nastojeći da je teritorijalno razbije i na taj način učini zauvijek bezopasnom, a u isto je vrijeme poduzimala vojne pripreme da i pokret vojvodanskih Srba uguši silom; budući da se, nadalje, na potpunu nezavisnost, iz mnogih objektivnih razloga, nije tada još moglo ozbiljno pomišljati, a ni Kneževina Srbija, koja se još uvijek nalazila u vazalnom odnosu prema sultanu, nije tada imala moći ni volje da poradi na okupljanju Južnih Slavena i izvan Turske – jedino se rješenje moglo naći u federalizaciji Monarhije, na jezičnom načelu, s neophodnim zajedničkim poslovima i južnoslavenskom skupinom kao posebnom federalnom

²¹ Usp. o toj raspravi izvještaj saborskog »izvjestitelja« Josipa Vrbančića, objelodanjen u Gajevim novinama i preštampan u Historijskoj čitanci za hrvatsku povijest I, 1952, 210–228, od J. Šidaka.

²² Fran Mažuranić, *Naši velikani (tarčević) i moje sjećanje*. Poslanica popu Kerubinu. SKZ, R 6323 (s uvodnom bilješkom dra I. Brlića, koji je ovaj tekst priredio za štampu, ali koji se ovdje citira prema originalnom rukopisu).

jedinicom. Bio je to u osnovi program austroslavizma i nema sumnje da je na njegovo prihvaćanje odlučno utjecala i akcija za saziv Slaven-skoga kongresa u Pragu. Misao o pretvaranju Austrije u federaciju slobodnih i ravnopravnih naroda istakao je još 27. svibnja na prvom mjestu kongresnog programa njegov pripremni komitet, a dva dana prije, nego što je Mažuranić u saboru pročitao prijedlog zak. članka XI »o odnošenju sproću Ugarske i Austrije«, Dragutin Kušlan je 7. lipnja označio na kongresu federaciju svih austrijskih naroda, s jednim zajedničkim parlamentom, kao njegov cilj.²³

Pošto je hrvatski sabor odobrio predloženi operat, povjerio je Mažuraniću dužnost da na njegovu temelju sastavi tzv. reprezentaciju koju je svečano poslanstvo, predvođeno od bana, trebalo da preda vladaru. Tada je Mažuranić izradio svoj prvi oduži službeni tekst koji je sabor 12. lipnja bez promjene primio i u kojem je tadašnje hrvatsko stanovište dobilo svoju, doista klasičnu, formulaciju i tumačenje.²⁴

Da je hrvatski sabor ubrajao tada Mažuranića među svoje najuglednije članove, pokazao je na svojoj izvanrednoj sjednici od 21. lipnja kada je pod dojmom vijesti o napadaju gen. Hrabovskog na Sr. Karlovce i tobožnjem utamničenju banovu u Innsbrucku izabrao »jedan vladajući Odbor, kome se podpuna vlast i diktatura daje, da svima dëlima kao vrhovna zemaljska vlada upravlja i za svoja dëla Narodnom Saboru odgovorna bude«. Između petnaest članova izabran je u taj odbor i Mažuranić.²⁵

Taj je odbor, doduše, već idućeg dana postao suvišan pa nije ni počeo djelovati. Ali je Mažuranić u toku posljednjih četrnaest dana, koliko je još sabor zasjedao, ponovo zasvjedočio svoju izuzetnu sposobnost da u zamršenim političkim situacijama izgovori pravu riječ. Učinio je to svojim nacrtom reprezentacije na nadvojvodu Ivana koji je od kralja određen za posrednika između mađarske vlade i hrvatskog bana.²⁶ Ta je odluka dvora, potaknuta od same mađarske vlade, značila u stvari neuspjeh posjednoga hrvatskog poslanstva. Mjesto da se Hrvatska, prema čl. XI, i pravno oslobodi svoje ovisnosti o Ugarskoj i pridruži Austriji, kao ustavnoj i federativno uređenoj monarhiji, trebalo je da hrvatski sabor promijeni osnovicu svoje dotadašnje politike i da pitanje pacifikacije s Ugarskom pretpostavi svakom drugom pitanju. U tom naglom i neočekivanom zaokretu Mažuranić je na vlastitu pobudu izradio prijedlog rezolucije, koji je sam nazvao »više vëroizpovëdanjem politič-

²³ Usp. zapisnik ove sjednice u V. Ž á č e k, *Slovanský sjezd v Praze 1848*, 318.

²⁴ Tekst reprezentacije vladaru donijele su Saborske novine 17. VI, br. 6 (na njem. jeziku St. Pe j a k o v i ć, *Aktenstücke zur Geschichte des kroatisch-slavonischen Landtages und der nationalen Bewegung vom Jahre 1846*, Wien 1861, 79-84).

²⁵ Usp. zapisnik saborske sjednice od 21. VI koji je objelodanio J. Š i d a k, *O tobožnjjoj detronizaciji Habsburgovaca u hrvatskom saboru 1848*, HZ XVI, 1963, 28.

²⁶ Tekst reprezentacije donose »Novine d.-h.-sl.« 6. VII, br. 70 (na njem. jeziku Pejaković, n. dj., 101-106).

kim«, i sabor (je tada, pod dojmom ovog teksta ponovo povjerio Mažuraniću zadaću da izradi konačni tekst i toga dokumenta koji po svom političkom značenju nije nimalo zaostajao za reprezentacijom kralju.

Mažuranić je u daljnjoj raspravi o uvjetima pacifikacije, koje je trebalo naknadno utvrditi, održao svoj jedini opširniji govor u kojem je s izvanrednom jasnoćom obuhvatio problem u njegovoj cjelini, iako je odmah izrazio sumnju »da će se ikad pomirenje mirnim putem izvesti moći«. Suprotno stanovištu mađarske vlade i sabora, on se nije ograničio na to da pitanje hrvatsko-mađarskih odnosa izdvoji iz cjeline nacionalnih i državnopravnih problema u Monarhiji. Prema njegovu mišljenju, u pregovore oko pogodbe trebalo je s hrvatske strane ući ne »kao narod hrvatski, nego kao kraljevine, ili kao narod hrvatsko-slavonsko-sèrbski«, obuhvativši na taj način i Srpsku vojvodinu, i zatim kao »slobodan narod«, a ne »kao rebeli«. On je, nadalje, svoju misao o jezičnoj ravnopravnosti svih naroda unutar uže Ugarske, koju je iznio u svojoj brošuri, proširio sada u zahtjev za federalizacijom Ugarske na jezičnom principu, s »posebnom domaćom vladom« za slovački, rumunjski i mađarski etnički teritorij. Jamstvo za trajnost ovog rješenja nalazio je, kao i prije, u centralnoj vladi i parlamentu za cijelu Monarhiju, uređenu po tom istom principu. Odlučno se pak odupro prijedlogu odborskog operata da Hrvatska bude zastupana također u ugarskom saboru i, u nekim poslovima, podvrgnuta ugarskoj vladi. U tom bi slučaju – kako konstatira – »tri vlade i tri sabora imali«. ²⁷

Otada je Mažuranić, sve do neuspjelih pregovora bana Jelačića s ugarskim ministrom predsjednikom L. Batthyányjem na kraju mjeseca srpnja, kojima osobno nije prisustvovao, ponio na sebi glavni teret »točaka pomirenja« koje je u konačnom obliku i sam predao Metelu Ožegoviću, uz bana jedinom hrvatskom učesniku u tim pregovorima. ²⁸

Sav taj rad na formuliranju i usklađivanju osnovnih državnopravnih pitanja, tako važnih za čitavu Monarhiju, učinio je Mažuranića prije sviju pozvanim da izradi treći osnovni dokument, u kojem je na kraju trebalo sažeti sve ono što je hrvatski sabor – a to je tada značilo: i Narodna stranka odnosno ilirski pokret uopće – smatrao tada po Hrvatsku i druge južnoslavenske oblasti unutar Monarhije poželjnim i ostvarivim. Tako je nastao »Manifest naroda hrvatsko-slavonskoga«, kojim se sabor obratio evropskoj javnosti i kojim se, uz neke izmjene,

²⁷ »Novine d.-h.-sl.«, 20. VII, br. 76. – Živančević, n. dj., 66, donosi potpun tekst toga govora dodajući na kraju: itd., iako se govor ondje ne prekida nego završava. Bez razloga, pak, daje na str. 264. tom govoru naslov koji je sam iskonstruirao i koji nije u skladu s njegovim sadržajem (»O opredeljenju naroda u Monarhiji i celokupnosti hrvatsko-srpsko-slavonskoj«).

²⁸ Usp. pismo I. Mažuranića banovu namjesniku M. Lentulaju od 17. XI 1848. u DAZ, »Saborski spisi 1848.«

njegovo poslanstvo austrijskom parlamentu, poslije svoje neuspjele misije u drugoj polovici mjeseca srpnja, obratilo na njemačkom jeziku i svima »narodima Austrije«.²⁹

U skladu sa svojim osnovnim stanovištem, koje je uvijek dosljedno zastupao, Mažuranić polazi, doduše, u Manifestu s gledišta prirodnog prava, ali ga, s obzirom na legitimističku usmjerenost politike mađarske vlade, potkrepljuje i opsežnom argumentacijom historijsko-pravnom. Osuđujući naročito težnju mađarskog plemstva, da tadašnji, ionako razdrobljeni, hrvatski etnički teritorij do kraja razbije, da bi nas tako – kako kaže – »sve komad po komad nesito mađarstvo progutalo«, on izražava želju »da svi austrijski narodi, opredijelivši se po jeziku, slobodni i među sobom jednaki budu« i da južnoslavenske zemlje budu »kao jedno tijelo s ostalijem na isti način sastavljenijem narodima u savezu na temelju jednakosti osnovanom«. Zajedničke poslove za sve zemlje u tako preuređenom Austrijskom carstvu ograničava na djela »izvanjska, vojna, financijalna i trgovačka«, s jednim općim saborom i njemu odgovornim ministarstvom. O njemu bi »samo u rečenim strukama svaka pojedina zemlja jednako zavisila, u ostalim pako djelima, da svaki narod i zemlja, nezavisna od istog općeg sabora i ministara, svoj sopstveni zakonotvorni sabor sa vladom istom saboru odgovornom da ima, i sam sobom upravlja i vlada«. Bio je to najdosljednije domišljeni program srednjoevropske federacije, kojim su se i tada kao i kasnije osobito zanosili oni ilirci koje, bez dovoljnog razloga, običajemo nazivati »ljevicom« narodnog pokreta.

Ta se grupa iliraca, od početka mjeseca kolovoza, okupljala najprije oko Dragutina Kušlana i njegovih novina »Slavenski Jug« a zatim je u sredini mjeseca prosinca osnovala, prema češkom primjeru, »Društvo Slavske lipe na slavenskom jugu«, koje je, doduše, nastojalo da utječe i na politički razvoj, ali kojemu nedostaju sva bitna obilježja jedne političke stranke ili grupacije. Mažuranić se nalazio među »urednim pomoćnicima«, tj. stalnim suradnicima »Slavenskog Juga«, ali se opseg njegove suradnje u njemu ne može tačnije odrediti, jer nijedan od priloga nije izričito označen kao njegov. Ako se može s razlogom staviti u sumnju pretpostavka da nepotpisani uvodnik prvoga broja potječe od njega,³⁰ vrlo je vjerojatno mišljenje da je samo on – i po njihovu

²⁹ Tekst Manifesta v. u Šidak, *Historijska čitanka*, n. dj. 198–206.

³⁰ Živančević, n. dj., 147, misli da je taj kratki tekst, koji ni nije nikakav uvodnik nego poziv za pomoć vojvodanskim Srbima, »evidentno« Mažuranićev i da sadržava »stipske Mažuranićeve misli i fraze iz njegovih ostalih četrdesetosmačkih proglašaja«. Budući da se ni jedan takav »proglas« ne može s približnom sigurnošću pripisati Mažuraniću (usp. i bilj. 37), preostaje samo tekst njegove pjesme *Davorija*, za koju Živančević tvrdi da je »nastala upravo ovih dana« i da je gornji tekst »leksički i strukturalno [...] pjesnička parafraza« ove pjesme. Međutim, *Davorija* je, prema jednom nedatiranom pismu I. I. Tkalca Vl. Mažuraniću nastala »već nekoliko godina pre 1848« i pjevala se na melodiju jedne poljske pjesme. »Na svaki način – dodaje

sadržaju i po njihovim stilskim osobinama – mogao napisati onu zbirku aforizama koja je pod naslovom *Političke iskrice* izlazila na prijelomu godina 1848. i 1849.³¹ U doba kada je, od kraja mjeseca studenoga, ojačana reakcija počela pripremati svoj konačni udarac političkim tekovinama revolucije – autor je tih »iskrica« smjelo upozoravao na različite »simptome reakcionarnog teženja« suprotstavljajući im princip suverenosti naroda, zakonitost »kao izliv obćenite volje«, moć nezavisnoga javnog mnijenja i druga načela svojstvena liberalizmu. Kao da je slutio skori nadolazak oktobra, on daje u jednoj »iskrici« prednost i najgorem ustavu, »ako bude samo proizišao iz naroda«, pred najboljim ustavom koji vladar narodu poklanja, a u posljednjoj »iskrici«, koja se pojavila 20. siječnja 1849, otvoreno je, s obzirom na centralističku politiku tadašnjega ministra unutarnjih djela, postavio pitanje o mogućnosti daljnjeg opstanka Monarhije. »Država mora da prođe sve one dobe, koje i pojedini čovjek« – pisao je ondje. »Ona se rađa, raste, prolazi dobe mladosti, mužestva i starosti, dok se ne raspane. U kojem stadiumu života nalazi se država austrijska? Jeli umire ili se preporuča? Ako se preporuča, to neka dobro pazi naš državni accoucheur (tj. liječnik koji pomaže pri porodu; J. Š.) Stadion, da ju u preporodu ne zadavi.«

Mažuranić je, poslije odgode hrvatskog sabora i predaje diktatorske vlasti banu Jelačiću, bio opterećen mnogim i različitim dužnostima. Nije, doduše, tačna tvrdnja da je ujesen bio na mađarskom boj.štu,³² ali je u mjesecu listopadu postao »nadziratelj sigurnosti« u Karlovcu³³ a kao savjetnik Banskog vijeća i član saborskoga Velikog odbora, koji

Tkalac – ona je, uz Gajevu pesmu, Tužno peva vitez u planini itd., jedina pesma predožujskog doba u kojoj ima visokog političkog uzleta.« Nije, najzad, tačno ni to da je ova pjesma nastala »upravo« onih dana kada je »Slavenski Jug« počeo izlaziti, jer je pjesma bila objavljena 29. IV (»Novine d.-h.-sl.«, br. 76) a 1. broj »Slav. Juga« je izašao 6. VIII. Vrijeme između ta dva datuma bilo je ispunjeno mnogim važnim i presudnim događajima, u Hrvatskoj i izvan nje.

³¹ Ovu je misao prvi izrazio J. Horvat, *Povijest novinstva Hrvatske 1771–1939*. Zagreb 1962, 196, koji je u toj knjizi i preštampan sve »Političke iskrices«, s nekim manjim pogreškama, na str. 193–196, a zatim ju je potkrijevio daljnjim dokazima M. Živančević, *Ka autorstvu »Političkih iskrica« god. 1848/49*, HZ XVI 1963. 367–369. Ova 24 aforizma izlazila su u »Slavenskom Jugu« od 10. XII 1848. do 20. I 1849.

³² Živančević, I. M., n. dj., 68: »U jesen 1848. pesnik je na frontu, gde i dalje sastavlja političke operate, pod vrlo teškim uslovima, u vojničkom logoru. Njegovo prebivalište je pohodno, ratno, nestalno, adresa nepoznata, pa mu u to vreme pišu: 'Tamo gde je banov stan.' – Radi se o jednom pismu brata Antuna od 14. rujna koje je 15. rujna, prema poštanskom žigu, stiglo u Zagreb. Adresa je na njemu ovako navedena: »Karlstadt (tj. Karlovac; J. Š.) ili tamo gdi je Banov glavni stan«, a na omotu s lijeve strane napisano je i potertano: »abgereist nach Karlstadt« tj. otputovao u Karlovac. Budući da je ban Jelačić 11. rujna prešao Dravu, to se Mažuranić nije mogao nalaziti u njegovu glavnom stanu, a da se ni kasnije nije u njemu našao, dokazuju, među ostalim, i pisma koja mu je banov namjesnik Lentulaj slao u Karlovac od 22. IX do kraja godine.

³³ Usp. pismo Lentulaja Mažuraniću 12. X 1848, SKZ 5850/II, 11.

je i poslije odgode sabora nastavio da vijeća, radio je na osnovama najvažnijih političkih zkona koje je trebalo predložiti saboru kada se opet sastane.

Krug oko »Slavenskog Juga« odlučno je stajao uz bana Jelačića kada je 11. rujna prešao Dravu i zaratio protiv mađarske vlade, koja nije bila sklona da pristane na bilo kakve ustupke u pitanju poslova zajedničkih cijeloj Monarhiji kao ni priznanja Srpske vojvodine.³⁴ Teško je, dakle, povjerovati tvrdnji Frana Mažuranića da je njegov stric tada »predlagao da se neide preko Drave«.³⁵ Ne samo zato što su iz Vojvodine već dugo vremena stizali vapaji za pomoć i teške osude zbog nehaja, nego i zato što je Fran taj prijedlog upisao u zaslugu i stricu Matiji, koji se, prema sačuvanoj građi, nalazio tada u Bosni.³⁶ Međutim, svakako je netočna tvrdnja koja se, krivnjom A. Šenoe, provlači literaturom sve do današnjih dana a prema kojoj je Ivan Mažuranić poslije predaje krajiške vojske kod Ozore napisao poznati »odgovor na one magjarske hartije, što je tužna Rothova vojska kući poniela«. Taj je letak, kao i neki drugi, potekao iz pera jednog drugog odličnog stiliste – Frana Kurelca,

³⁴ Na tim pitanjima razbili su se pregovori koje je na kraju mjeseca srpnja ban Jelačić poveo s mađarskim ministrom predsjednikom L. Batthyányjem, pridržavajući se zaključaka hrvatskog sabora. Kasnije nije više bilo nikakvih pregovora, premda su još mjesec dana kasnije F. Deák i L. Batthyány, boraveći u Beču, nastojali da do sporazuma s Hrvatima dođe. S obzirom na to da Živančević, n. dj., 66, datira »hitan Jelačićev poziv« Mažuraniću »u poslu pomirenja s Mađarima« danom 25. VIII 1848, što navodi na misao o mogućnosti pregovora s Mađarima u Beču još i potkraj mjeseca kolovoza, valja upozoriti na to da spomenuti datum nije tačan jer u originalnom tekstu izričito piše: »25. serpnja«, dakle 25. VII, a ne 25. VIII. Taj se tačan datum podudara s »imenoslovom odbora za pacifikaciju« od 24 Sèrpnja 1848«, u kojem se između 12-orice članova ovog odbora spominje i Ivan Mažuranić.

³⁵ Fran Mažuranić, rukopis *Naši velikani* (v. bilj. 22).

³⁶ Odlomak Franova rukopisa o tobožnjem odnosu Matije i Ivana Mažuranića prema ratu protiv Mađara citira i I. Brlić, n. dj., 117/8. – Da Matija nije mogao »doletjeti«, kako Fran tvrdi, iz Bosne u Zagreb, dokazuju podaci prema kojima je g. 1848. trajno boravio u Bosni. Tako, npr., u pismu Vj. Babukiću od 30. XI 1849. konstatira da je »već ovdje više od 2 godine danah u Bosni«, a u pismu braći 11. XII 1848. želi da ga obavijeste o izgledima »slaveno-mađarskoga rata«, kako bi mogao donijeti odluku o tome »hoću li (!) ostati ovdje ili ću se vratiti u Austriju«. Usp. M. Živančević, *Jedna nerasvjetljena misija hrvatskih preporoditelja u C. Gori i Bosni*, »Prilozi KJIF« 27, 1961, 257. – Živančević, I. M., n. dj., 67, ne sumnja u istinitost Franove tvrdnje, objašnjavajući je kao izražaj »stava levice u godinama revolucije, koja ističe da je glavni i zajednički neprijatelj Austrija, i deli revolucionarni mađarski narod od nacionalističke vlade«. Međutim, sasvim površan uvid u pisanje »Slavenskog Juga« g. 1848. dovoljan je da se ova tvrdnja ocijeni kao potpuno proizvoljna. Usp. neke značajne izjave Kušlana, Kukuljevića i Šuleka u mjesecima listopadu i studenom 1848. o njihovu odnosu prema mađarskom pokretu (J. Šidak, *Listopadska revolucija u Beču g. 1848*, HP V, 1959, 327/8).

koji je tada, po riječima J. Matasovića, bio »neke ruke pored Kukuljevića chef hrvatskog službenog ‚presbira‘«. ³⁷

Državni udar koji je austrijska vlada izvršila 7. ožujka 1849. rastjerivanjem parlamenta i oktroyiranjem ustava za cijelu Monarhiju učinio je kraj svim iluzijama, iako je Hrvatsku potpuno odvojio od Ugarske i uz to proklamirao načelo nacionalne ravnopravnosti. Upravo ovi momenti utjecali su na neke od iliraca, kao, na primjer, Strossmayera, da mu se prilagode polazeći s pretpostavke – kako ju je Strossmayer još u kolovozu 1849. izrazio – da »nami ipak dosti ustavnih sredstva ostaje, proti opasnosti nekih točaka njegovih ograditi i obezbijediti se«. ³⁸ Postoji mišljenje da je slično stanovište zauzeo i Mažuranić, ³⁹ i to poglavito zbog toga što ga je ban Jelačić 25. VII 1849. imenovao među onom osmoricom javnih radnika iz Hrvatske kojima je, po želji vladara, bila namijenjena zadaća da u Beču »u zreo pretres uzmu zaključke našeg hrvatsko-slavonskog sabora od prošle godine te da shodne u tom obziru predloge visokom odobrenju podnesu« i to »držec se načelah u državnom ustavu izrečenih«. ⁴⁰

Protiv toga mišljenja govori više činjenica koje posvjedočuju negativan odnos Mažuranića prema nametnutom ustavu centralistički zasnovane Monarhije, koji ionako nije nikada stupio u život. Prije svega, netačna je tvrdnja da je on, na poziv ministra F. Kulmera, u studenom i prosincu 1848. boravio u Beču kao njegov savjetnik za državnu pravnu i upravnu pitanja. ⁴¹ On se u to vrijeme nalazio u Karlovcu, ⁴² a konzervativni Kulmer je još u početku mjeseca travnja 1849. obilježio Mažuranića, u pismu Jelačiću, kao »jednog od najopasnijih i najprevejanijih demagoga«. ⁴³ Sačuvana je zakonska osnova o odnosima Hrvatske prema

³⁷ Živančević, I. M., n. dj., 146, tvrdi da se »kod nas ćutke prelazilo« preko spomenutog podatka A. Šenoe (*Moji zapisi*, »Građa...« 19, 1950, 91), »jer se obično mislilo da se radi o poznatoj brošuri *Hrvati Mađarom*«, i pri tom žali što »do teksta nismo mogli doći« (147). Međutim, Kurelac je ovaj letak već 1862. unio u svoje djelo *Fluminensia* (Proglasi pisani godine 1848, 142–154) i u *Primětbana*, str. 209, ukratko ispričao njegov postanak, na poziv Banskog vijeća, a 1919. ga je J. Matasović, dodao kao prilog svom spisu *Do Ozore 1848. Bojni pohod brodskih graničara* (76–82).

³⁸ F. Šišić, *Josip Juraj Strossmayer*. »Dokumenti i korespondencija«. I, 1815–1859. Zagreb 1933, 51–53 (citat potječe iz Strossmayerova članka u Gajevim »Novinama« od 14. VIII 1849, br. 116, koji Šišić u cjelini donosi).

³⁹ R. Horvat, *Najnovije doba hrvatske povijesti*, 1906, 153, i ponovo u članku o I. Mažuraniću, 52 (v. bilj. uz naslov).

⁴⁰ SKZ, R 5850/II, 27.

⁴¹ J. Horvat, *Povijest novinstva Hrvatske*, n. dj., 225.

⁴² Usp. bilj. 32.

⁴³ »Einer der gefährlichsten und verkastesten Demagogen ist Mažuranić, der zu dir reiste.« (K. N e m e t h, *Nekoliko neobjavljenih pisama iz korespondencije Kulmer – Jelačić 19. III – 15. V 1849*, »Arhivski vjesnik« I, 1958, 349).

cjelini Monarhije, koju je Mažuranić ne dugo prije oktroja izradio. Polazeći od saborskog čl. XI, ujedinjena se Hrvatska u njoj spaja s Vojvodinom i slovenskim pokrajinama; u određivanju zajedničkih poslova naročita je pažnja posvećena osiguranju vlastitih financija; jamstvo za političku samostalnost traži se u Banskom vijeću kao isključivom nosiocu izvršne vlasti, u posebnom hrvatskom ministru koji kontrasignira sve odluke za Hrvatsku i u banu kao vrhovnom zapovjedniku vojske.⁴⁴ Nadalje, dan prije oktroja (6. III 1849) Mažuranić je u pismu banu osudio postupke bečke vlade i položaj u Hrvatskoj ocrtao najtamnijim bojama. »... Još je uvijek – pisao je – zemlja razrovana zbog neispunjenih nada, pa se stoga obazire za historijskim, ovdje ondje upravo mađarskim reminiscencijama od dana u dan; zemlja je razdražena zbog pokušaja, da se rabota ponovo uvede; ražaloščena u granici zbog neprikrivene nakane generalne komande, da se pređašnji narodu neprijateljski status quo održi; od vijeća (banskoga) vođena politika, koja nikako ne zadovoljava novoga duha narodnoga, postaje uopće neodrživom; ta bi se politika mogla zvati i nespretnošću; [...] Naše je vijeće mašina, stara i zardala, koja treba svaki čas ruke umjetnika, da je oživi, da ne zapne, što bi se to lakše desilo, jer put, kojim ide, još je posve neizravan.«⁴⁵ I najzad – Mažuranić je bio član poslanstva koje je 6. svibnja 1849. predalo kralju predstavku saborskoga »državnog odbora za potvrđenje naših saborskih zaključaka«, koja je u obliku »molbenice« sadržavala u stvari tešku osudu oktroiranog ustava. U tom aktu, u kojem se osjeća Mažuranićevo pero, izražava se žaljenje »da naša politična bitnost, kao što ju je na saboru želja naroda izjavila i kao što smo ju do dana današnjega sačuvali, usléd odnošenja k celokupnoj vladi, u koje smo de facto postavljeni, sveudilj neima poručanstva (tj. jamstva; J. Š.) od strane države«. Zbog toga se u njemu ponovo zahtijeva: 1. vlastita vrhovna zemaljska vlada, prema čl. XI; 2. priključenje Granice »izim njezinog vojničkog ustrojenja«, prema čl. XXVI; 3. narodni jezik kao službeni (i u dopisima centralne vlade); 4. priključenje Međumurja; 5. »narodni i politički savez srpske vojvodine trojednom kraljevinom« (prema čl. VII) i 6. »priklopljenje« Dalmacije. Međutim, ni jedan od tih zahtjeva nije dobio kraljeve sankcije, ne samo zato što nije bio u skladu s ustavom nego što se nije dao pomiriti s

⁴⁴ Pejaković, n. dj., 166–170.

⁴⁵ Ovo pismo, pisano njemačkim jezikom, nisam do sada mogao pronaći u Jelačićevoj ostavštini (Arhiv JAZU). Citirano mjesto donosim u prijevodu Đ. Šurmina, *Lična sloboda, školstvo, političke prilike*. Pismo bana Ivana Mažuranića iz 1849. god., *Obzor* 16. X 1921, br. 281. Međutim, taj se prijevod u nekim pojedinačnim dosta razlikuje od teksta koji je Šurmin objavio u »Savremeniku« IV, 1909, 321 (iz 1848–1849.), prepričavajući gotovo do riječi ovo mjesto u Mažuranićevu pismo.

tadašnjom osnovnom političkom tendencijom Beča prema apsolutizmu.⁴⁶

Time je djelatnost Ivana Mažuranića kao političara bila u svojoj prvoj etapi završena. Odsada je on bio samo odličan pravnik, koji je od mjeseca srpnja 1849. do kraja mjeseca lipnja 1850, dakle punu godinu dana, ulagao svoje golemo stručno znanje u reformu sudstva u Hrvatskoj koje je tek tada bilo napokon oslobođeno svoje feudalne patine i postavljeno na nove, moderne temelje.⁴⁷ Promatrajući ga u tom radu, Strossmayer je na kraju kolovoza 1849. konstatirao da je on »vrlo vješt i domovini svojoj dušom i tijelom odan muž« i da »on jedini više valja u konferencijama neg svi ostali«. S kakvim je, pak, raspoloženjem mogao da sudjeluje u tom radu, Strossmayer je izrazio ovim značajnim riječima, koje, mislim, pogađaju smisao svega političkog djelovanja Mažuranićeva: »On je mnijenja istog, kog svi domoroci, da sad već nemamo se ludom nadati; sad nam treba gledati barem neka spasiti i put k boljoj budućnosti otvoren, koliko-toliko, držati.«⁴⁸

Nema sumnje da u tom shvaćanju valja tražiti objašnjenje i za onaj Mažuranićev korak koji pomučuje njegov, u cjelini, svjetao lik: njegov ulazak u službu državne prokurature 1. srpnja 1850. Kao svaka druga, tako mu je i ta omražena dužnost bila nametnuta, i sve do kraja svoga trajanja g. 1860. nije ona mogla oslabiti povjerenje koje je javnost imala u njegovo osobno i nacionalno poštenje. Opozicione »Jugoslaven-ske novine«, nasljednik zabranjenoga »Slavenskog Juga«, pozdravile su njegovo imenovanje,⁴⁹ a kada je tu službu napuštao da je ponovo

⁴⁶ »Molbenica državnoga odbora za otvrdjenje naših saborskih zaključaka« (25. IV 1849). Na njemačkom jeziku donosi je Pejaković, n. dj., 195–201, a na hrvatskom »Novine d.-h.-sl.«, 3. V 1849, br. 53. – Ovaj je dokumenat, stjecajem prilika, sastavljen bez znanja bana Jelačića, koji je pismom od 21. IV iz Pešte molio deputaciju »da sadanji mutež stvarih, koji mene možebit najviše tlačī, prevelikimi zahtěvanji neumnožavate.« (»Novine d.-h.-sl.«, 1. V 1849, br. 52).

⁴⁷ Još 10. VII 1849, min. Al. Bach pozvao je Mažuranića da sudjeluje u komisiji za izradbu pravno-političke terminologije na slavenskim jezicima (u njoj su se također nalazili Karadžić i Šafařík), a 25. VII i. g. imenovan je u komisiju za pretnes zaključaka hrv.-sabora odnosno »izradu novih zakona«. Već 20. IX 1849. Mažuranić je, zbog preopterećenosti, istupio iz prve komisije a članovima druge izrazio je min. A. Schmerling svoju zahvalnost za izvršeni rad 1. VII 1850. (SKZ, R 5850/II/23, 27, 28 i 36).

⁴⁸ Šišić, J. J. *Strossmayer*, n. dj., I, 64 i 66.

⁴⁹ »Jugoslaven-ske novine« I, 1850, 4. VI, br. 47: »G(osp). Mažuranić na glasu je kod nas kao karakter i učen muž. Tko poznaje važnost ovoga zvanja, njegovu vlast u krojenju pravde, njegovo učestje kod poslovanja sudištah – pozdravit će s radostju ovo naimenovanje. Ako budu sva ostala naimenovanja analogična ovomu – obćenita »slava!« zaorit će ministeriju iz naše domovine. – Samo naši rabuliste kimaju glavom; oni nemogu dokučiti, kako da jim bude poglavar muž, koji jošte nikomu nije oběsio proces radi uvrěde veličanstva i izdaje domovine, koji jošte nije pokazao svoju vėštinu těranjem jedne parnice trideset godinah i više.« – Mažuranić je, na preporuku bana Jelačića, imenovan 31. V 1850. »provizornim namjesnikom (zamjenikom) generalnog prokuratora« za Hrvatsku i Slavoniju a 7. III 1854. postaje državni nadodvjetnik. (Usp. Zivančević, I. M., n. dj., 75/6 i 81).

zamijeni političkim radom bio je već dvije godine predsjednik Matice ilirske.⁵⁰ Što je on za vrijeme Bachova apsolutizma mogao da znači u sveopćem mrtvilu nacionalnog života, najbolje pokazuju riječi koje mu je na početku 1861, u jednom pismu, uputio Ivan Kukuljević, koga je T. Smičiklas nazvao »stožerom našega tadanjega teškoga narodnoga života«: »Mnogo se o tebi razgovaramo i žalimo jedino što nemožesh biti među nama, jer odkada tebe neima fali nam duša, i ona moralna podpora, koju smo u tebi uvijek osjećali.«⁵¹

Gotovo uoči svog imenovanja, koje je uslijedilo na prijedlog bana Jelačića, Mažuranić je u Beču bio učesnik tzv. Književnog dogovora u kojem su utvrđene »osnovne smjernice za zajednički razvoj književnog jezika i pravopisa i za Srbe i za Hrvate«,⁵² a g. 1852. Jelačić je na osnovu njegova opširnog stručnog mišljenja, koje je, čini se, u cjelosti prenio u svoj izvještaj ministru pravosuđa, poduzeo uzaludan pokušaj da spasi hrvatski jezik kao isključivi jezik sudovanja na Rijeci. Mažuranić se u svom stručnom mišljenju nije ograničio samo na iznošenje konkretnih podataka koji govore u prilog takvom stanovištu i koji i danas imaju za historičara neprocjenjivu vrijednost, nego je te podatke potkrijepio teoretskim razmatranjima koja su, u doba pojačanog pritiska germanizacije, imala posebno značenje. Ne odbacujući donekle primjenu historijskog načela u rješavanju spornog pitanja, on je odlučno istakao da se osnovica za rješenje »može tražiti samo u načelu narodnosti, drugim riječima, u narodnom jeziku tamošnjeg stanovništva«. A za ljepotu

⁵⁰ Za predsjednika Matice ilirske izabran je 3. III 1858. – U doba ovog Mažuranićeva službovanja pada g. 1852. parnica protiv I. Filipovića, kao autora jedne patriotske pjesme, i M. Bogovića, kao urednika »Nevena«, u kojem je ona izašla i u kojem je Mažuranić u to vrijeme i sam surađivao. Premda su ih prvo i drugostepeni sud u Zagrebu oslobodili, oni su od najvišeg suda u Beču osuđeni na šest mjeseci zatvora. R. Horvat, Ban I. M., n. dj., 54, tvrdi da je Mažuranić u ovom slučaju postupao prema nalogu ministarstva. Ocjenjujući u cjelini njegov rad u tom svojstvu, on kaže: »Sreća bijaše to za hrvatske rodoljube, jer bi tečajem [...] apsolutizma nastradalo mnogo više Hrvata, da je mjesto Mažuranića bio državni nadodvjetnik kakav tuđinac« (53). S ovako motiviranim sudom slaže se i Živančević, I. M., n. dj., 81, dodajući da je Mažuranić »patio, ali je odolevao, jer je bio svestan da je spasavao što se spasti moglo«. Na žalost, traganje za dokumentarnim materijalom u Državnom arhivu u Zagrebu nije dosada urodilo plodom pa je o svemu tome teško nešto pouzdanijega reći, iako u prilog iznesenom mišljenju govore drugi sigurni podaci, među njima i činjenica da je 1858. objavljena Mažuranićeva patriotska pjesma pod naslovom »Hrvat«, koja je, u stvari, prerađena njegova pjesma *Ilir* iz g. 1835. (usp. Živančević, I. M., n. dj., 158/9).

⁵¹ SKZ, R 5844/b (10. I 1861).

⁵² Lj. Jonke, *Književni jezik u teoriji i praksi*, 1964, 203. Usprkos svom pristanuku na Bečki dogovor, Mažuranić je kao kancelar 29. X 1862. propisao za škole upotrebu staroga ilirskog pravopisa (Jonke, n. dj., 208). Razlozi koji su ga pri tom vodili nisu još potpuno objašnjeni, ali u daljnjem razmatranju toga pitanja treba, držim, polaziti od konstatacije da je spomenuti dogovor »u prvi mah imao deklarativan karakter, i za njim se nije povelala ni hrvatska ni srpska štampa« (Jonke, n. dj., 204).

tog jezika našao je riječi, ispunjene toplinom kakva se inače može rijetko naći u jednom službenom dokumentu.⁵³

Uza sve to ne može se poreći da se Mažuranić tada našao u položaju koji je njegovu skladnu ličnost morao ispuniti teškim protuslovljima. U dosada nezapaženom mišljenju koje je 18. svibnja 1851, na zahtjev banske vlade, dao o molbi M. Bogovića u vezi s pokretanjem novina »Domobran«, on se nije zadovoljio time da na osnovu postojećih zakonskih propisa izrekne svoj sud, nego je formalnu stranu pitanja odvojio od političke i na taj način izradio tekst koji gotovo podsjeća na političku ispovijest. Tvorac najvažnijih dokumenata hrvatskog sabora g. 1848. našao se sada ponukan da konstatira kako »zaključki hvaljenoga sabora sami po sebi, kao svako čovječansko dielo, imaju na čelu svom udaren pečat osobitih onih, sad već minulih okolnosti vremena, u kojih su bili satvoreni. Da nenapomenem drugo, dosta je sietit na odnošenje ove krunovine prema kruni ugarskoj, koja je u ono doba podpunu pozornost ovih zemaljah punim pravom zahtjevala, ali sada, nakon gorostasne katastrofe u ravninah vilagoških, obzira nikakova od njih niti zahtjeva, niti more zahtjevati. Što se dakle ima dèržati o ovih i sličnih točkah zaključakah hvaljenoga sabora? Kako li bi se ove i ine, tečajem vremena više nego li voljom ljudskom nastavše praznine rečenih zaključakah imale popuniti? to su pitanja na koja će različiti ljudi i različite stranke, po posobnom mnijenju svojem, odgovoriti različno.« Budući da program koji je Bogović predložio nije takav odgovor sadržavao, Mažuranić, koji je dvije godine ranije imao smjelosti da vladara upozori na opasnost koju oktroirani ustav donosi političkom biću Hrvatske, bio je sada primoran da polazeći od stanja koje je taj ustav stvorio zaključki kako predloženi program »ni malo ne stoji na temelju ustava od 4. ožujka 1849.« i u daljnjoj konsekvenci mora neizbježno produžiti putem njemu protivnim.⁵⁴

Uspirkos svemu je Mažuranić, pošto se apsolutizam na talijanskom bojištu slomio a u Hrvatskoj je Oktobarskom diplomom 1860. ustavno stanje ponovo uspostavljeno, odjednom izbio na čelo hrvatske politike. Kao člana Banske konferencije,⁵⁵ njega je opet zapala ona dužnost koje se prije deset godina morao odreći: da nađe pravu riječ i oblik za najvažnije akte državnopravne prirode. Ali je on sada mogao i misaono nadovezati na baštinu hrvatskog sabora od 1848, s tom razlikom da je, u skladu s Oktobarskom diplomom, morao težište argumentacije polo-

⁵³ Tekst ovog izvještaja objavio je u hrvatskom prijevodu M. Čutić, *Izvjestaj Banskog stola u Zagrebu od 26. aprila 1852. godine o službenom jeziku na sudovima u Rijeci*, »Jadranski zbornik« II, 1957, 479–512.

⁵⁴ Prijepis Mažuranićeva »očitovanja«, sačuvan kao prilog Lentulajevu pismu banu Jelačiću od 28. V 1851 (Arhiv JAZU, Ostavština J. Jelačića I L, br. 19/1).

⁵⁵ Ban J. Šokčević je 29. X 1860. uputio poziv Mažuraniću da sudjeluje u radu Banske konfrencije koja se sastaje 26. XI (SKZ, R 5850 III/24).

žiti isključivo na historijsko pravo, od kojega je ona polazila. Budući da je Hrvatska takvim pravom raspolagala, preostalo je samo to da se ono, u danim prilikama, provede u život. Oktobarska diploma je svojom federalističkom koncepcijom otvarala za takav pokušaj najbolje izgleda.

II

Predstavka Banske konferencije kralju od 26. studenoga 1860. polazi od »jedinog pravičnog ovog načela, da odsad u napredak, vlada i uprava svake pojedine zemlje i kraljevine [...] imade počivat na temeljih posvećenih vlastitom historijom svake« i zatim odmah, »sa svom smjernošću, glasno i otvoreno«, izjavljuje da u cijeloj Monarhiji »neima zemlje ni kraljevine nijedne, koja bi, kao ova kraljevina, za veće i sjajnije zasluge svoje, za veću vazdašnju vjernost svoju, za veću prolivenu dragocjenu krv svoju, stekla bila manju i nedostojniju nagradu«. Zbog toga ona podsjeća vladara da veza Hrvatske s dinastijom »ne počiva ni pošto na pravu oružja, nego jedino i isključivo na pravu dvostranih ugovoral«, a »kao stožerno pravo« Hrvatske ističe njenu neodvisnost od Ugarske i njeno »zakonotvorstvo vazda [...] podieljeno između kralja i naroda«. Kao najhitnije zahtjeve, predstavka sadržava uvođenje »hrvatsko-slavonskog« jezika kao isključivoga poslovnog i službenog jezika; osnutak hrvatsko-slavonske kancelarije s istim djelokrugom koji ima i ugarska; imenovanje velikih župana i priključenje Dalmacije s kvarnerskim otocima i istočnom Istrom, tj. kotarima novogradskim, volovskim i labinskim. Kada je kralj u mnogom udovoljio tim zahtjevima, Konferencija je Mažuraniću povjerila zadaću da sastavi i »zahvalnicu«, a njegova osnova za uređenje municipija tj. administrativnih jedinica, od županija do seoskih općina, poslužila je kao podloga za upravnu reformu.⁵⁶

Mjesto Dvorske kancelarije kao najviše izvršne vlasti, Hrvatska je privremeno dobila unutar tzv. državnog ministarstva samo Dvorski dikasterij za poslove političke uprave, pravosuđa, bogoštovlja i nastave, ali je već i on bio potpuno neovisan o Ugarskoj. Njegovim predsjednikom imenovan je 26. XII 1860. Ivan Mažuranić, iako je ugarski kancelar, među ostalim razlozima svog otpora tom izboru, naveo i taj da Mažuranića »smatraju u mađarskim krugovima odviše hrvatskim«.⁵⁷ Hrvatska je javnost primila ovaj izbor s općenitim zadovoljstvom. Čak

⁵⁶ *Spisi saborski sabora kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od god. 1861, I, 1862, str. XIII-XV (predstavka), XXII-XXIV (zahvalnica), XXV-XXXI (»Naputak za privremeno uređenje« municipijâ).*

⁵⁷ »Der ungarische Hofkanzler bemerkte, dass auch Mažuranić in ungarischen Kreisen als zu kroatisch gelte [...]« A. Ivić, *Arhivska građa o srpskim i hrvatskim književnim i kulturnim radnicima*, III, 1932, 146.

je i Eugen Kvaternik, koji se tek vratio iz emigracije, izrazio mišljenje da ga »Providnost u ovi hip pozva biti političnim vođom naroda našeg« i šaljući mu prvi sveščić svojih »Političnih razmatranja na razkrižju hrvatskog naroda« objasnio to svojom željom da mu olakša oprez »protiv lukavosti i bezdušja« neprijateljskih živalja koji ga okružuju. »Vi, svjetli Gospodine – pisao mu je u tom pismu (30. I 1861) – pozvani ste biti u sadašnjosti ili, »prvi Hrvat' ili pako »posljednji«, tj. bez da ćete valjda i opaziti moći izdati ćete rod svoj, s toli lukavimi imadete posla muževi!«⁵⁸

Doista, Mažuranićev je položaj bio od početka vrlo težak. Nije prošlo ni mjesec dana od njegova imenovanja, kada se morao u pismima ženi požaliti na tešku materijalnu situaciju u koju je zapao i dati oduška svom uvjerenju da to breme »niti je za me, niti sam ja za njega«. Nadajući se da će to možda ipak uskoro proći, sam je dao najtrezniju ocjenu svoje »velike službe« ovim riječima: »U obće, treba Vam znati, da ja nisam sám i jedini, nego dapače da sam malne posljednji gospodar! Žalibože, ali tako jest!«⁵⁹ Već u prvih mjesec dana doživio je i svoj prvi politički poraz: 24. siječnja 1861. vladar je donio odluku da se Međumurje vrati Ugarskoj,⁶⁰ a nešto prije zadesila je ista sudbina i Srpsku vojvodinu. Franjo Josip je na taj način htio Mađare učiniti sklonijima popuštanju, a i njihovi magnati iskoristili su u tom pravcu svoj velik utjecaj na dvoru. Mažuranić je, doduše, već idućeg dana podnio u znak protesta ostavku, ali ju je pod mnogostrukim pritiskom iz domovine opet povukao. I dalje je bio, kako sam kaže, »svaki čas gotov otići i štono rieč niemačka »kurz gebunden'!«⁶¹ Pa ipak – 20. listopada 1861. povišen je na čast hrvatskoga kancelara, koji je neposredno podložen ministru predsjedniku, s pravom prisustvovanja sjednicama vlade kada se na njima raspravlja o pitanjima koja se tiču Hrvatske i Slavonije.⁶² Tu je čast zadržao zatim gotovo četiri godine.

⁵⁸ SKZ, R 5833 b. – U jednom svom pismu Mažuraniću od 4. VII 1865. i A. Starčević, koji ni tada kao ni kasnije nije o njemu imao dobro mišljenje, potpisao se kao njegov »iskreni štovatelj!« (Na istom mjestu).

⁵⁹ M. Živančević, *Iz korespondencije Ivana Mažuranića. Pisma ženi*. »Zbornik Matice Srpske za književnost i jezik« VIII, 1960, 169.

⁶⁰ Usp. o tome kao i o Mažuranićevu držanju u toj stvari F. Šišić, *Kako je Hrvatska izgubila Međumurje godine 1860/1861*, »Obzor« – Spomen knjiga 1860–1935, 94–96.

⁶¹ Tekst Mažuranićeve ostavke donosi Ivić, n. dj., III, 147–150. – Citirane riječi nalaze se u njegovu pismu ženi 7. II 1861. (Živančević, *Iz korespondencije I. M-a*, n. dj., 170). – Već je Šišić konstatirao da u bečkom Drž. arhivu »nema ni traga ikakvom rješenju ove Mažuranićeve molbe«, smatrajući to očitim znakom da car nije »prihvatio demisije« (n. dj., 96). Kako se iz gore navedenog pisma vidi, Mažuranić je »odustó« od ostavke »na želju mnogih naših prijateljah«.

⁶² Nadvojvoda Rainer caru: »... der kroatisch-slavonische Hofkanzler dem Ministerpräsidenten untergeordnet zu sein – ohne als ständiges Mitglied dem Minister-rathe anzugehören – allen Berathungen des Ministerrathes, welche speziell Kroatien und Slavonien betreffen, beizuwohnen haben wird« (Ivić, n. dj., III, 153).

Da se pri tom nije povodio za nekim sebičnim interesima ili, možda, nekim osjećajem činovničke podređenosti, dokazuje ona politička koncepcija koju je kao kancelar dosljedno slijedio nastojeći da Hrvatska ugovori nagodbu s Austrijom prije nego što to učini Ugarska. Međutim, ta je koncepcija proistekla iz vrlo konkretnih iskustava. Da Mažuranić tada nije vodio nikakvu služničku politiku nego da je, naprotiv, računao sa svima mogućnostima u daljnjem razvoju austrijsko-mađarskih odnosa, pokazao je predlažući, kao izabrani narodni zastupnik, hrvatskom saboru znameniti čl. XLII od g. 1861. U svom konceptu toga članka, on je na prvom mjestu istakao pravo hrvatskih zemalja na njihovu teritorijalnu cjelovitost i prekid svake pravne veze s Ugarskom g. 1848, osim krunisanja zajedničkog vladara. Zatim je, u drugom pasusu, izrazio spremnost kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, »u koliko to bude moguće, prema koristi i potreboći skupnoj, s kraljevinom ugarskom stupiti i u ine tiesnije odnošaje, čim od strane kraljevine gori naznačena sadašnja neodvisnost njihova i goripomenuti realni i virtualni teritorialni obseg njihov bezuvjetno i u svoj valjanoj pravnoj formi budu priznani; priuđeržavajući si u ostalom za taj slučaj postaviti u svoje doba potrebne potanje uviete, a tako naznačiti put za dalnje dogovaranje sa saborom ugarskim.«⁶³ U debati o tom prijedlogu, koji je Osrednji odbor usvojio, Mažuranić je 8. srpnja 1861, potaknut osobito dodatkom Ivana Perkovca,⁶⁴ obrazložio svoju osnovnu misao u tom smislu da, bez obzira na bližu budućnost Ugarske, »u interesu našem u nijednom slučaju nestoji davati iz šakah ono, što već sada imamo«, tj. one grane državne uprave koje su već ionako ulazile u djelokrug Hrvatske kancelarije. Tako je s naknadno unesenim § 4, u kojem se »zakonarstvo i vrhovna uprava u poslovih političnih, nastavnih, vjerozakonskih i pravosuđa, kao i sudbenost u svih molbah« isključuje iz svakog raspravljanja, Mažuranićev dotjerani koncept najzad uzakonjen i od vladara sankcioniran.⁶⁵ Time je on postigao cilj za kojim je od početka išao: tj. da Hrvatskoj osigura onaj minimum autonomije, koji je, zahvaljujući prvenstveno njemu, od 1860. uživala, i to bez obzira na promjene državnopravne prirode do kojih bi moglo naknadno doći.

U pitanju, pak, odnosa prema Austriji, Mažuranić nije podnio vlastiti prijedlog nego je pristao uz prijedlog manjine koji je u svojoj izjavi opširno objasnio njegov prijatelj Maksim Prica.⁶⁶ Odbijajući ulazak u tadašnje Carevinsko vijeće (Reichsrat), koje je, na osnovu Februarskog patenta od g. 1861, trebalo da bude nosilac centralističke politike, pri-

⁶³ SKZ, R 5849/11.

⁶⁴ *Dnevnik sabora trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije godine 1861*, II, 393–395 (Mažuranićev govor 8. VII 1861), 462 (Perkovčev »izpravak«, prema prijedlogu M. Mrazovića, 15. VII) i 463 (Mažuranić usvaja predloženi dodatak).

⁶⁵ Konačni tekst čl. 42 u *Spisi saborski*... 1861, n. dj., I, 39–41.

⁶⁶ *Spisi saborski*... 1861, n. dj., II, 1862, 242–251.

jedlog ipak priznaje neke zajedničke poslove s Austrijom i smatra sklapanje jedne međunarodne konvencije o njima neophodnim i korisnim. Taj je prijedlog Narodnu stranku u saboru pocijepao i većina ga je 5. kolovoza odbila ne priznajući uopće postojanje zajedničkih poslova s Austrijom. Kako je Mažuranić, u protivnom slučaju, zamišljao daljnji razvitak, pokazuje sačuvani koncept njegova dodatka Pricinu prijedlogu,⁶⁷ o kojem se, dakako, nije više raspravljalo, ali koji je za ispravnu ocjenu njegovih motiva neobično važan. Predlažući da se odmah imenuje odbor trojice koji bi stupio u pregovore s vladom i Carevinskim vijećem o uvjetima i načinu pristupa u to vijeće, on je istakao ova načela:

»1. da trojednoj kraljevini bude odmah priklopljena Dalmacija s kvarnerskim otoci, kako to više putah u pogledu prve biaše obećano svečanom carskom rieči;

2. da trojedna kraljevina dobije za onoliko više glasovah koliko bi ih po razmierju pućanstva imalo spasti na hrvatsko-slavonsku vojničku krajinu; buduć da ako je već u obće nepravo što krajina nije nigdje zastupana, to je još tim nepravednie što nije zastupana na carstvenom vieću gdje se poglavito radi o imetku i o kervi koju krajina svagda od svih drugih zemljah najvećma prolieva;

3. da trojednoj kraljevini bude podieljeno pravo pošiljat na carstveno vieće ne onoliko osobah koliko joj pripada glasovah, nego samo tri oratora, koji bi imali votum collectivum, i to od onoliko glasovah koliko jih ukupno pripada svoj trojednoj kraljevini i njezinoj vojničkoj krajini;

4. da čim većma i čim temeljitije bude uvažena preponizna molba vojničke krajine, predana saboru trojedne kraljevine dne 15. sèrpnja 1861;

5. da u onom slučaju, ako kraljevini Ugarskoj bude dozvoljen drugi kojigod način uticanja njezina u poslove ukupno-austrianske, trojednoj kraljevini ostane pridèržano pravo, taj isti način, ako i u koliko joj se potrebit ili shodan uzvidi, i na se uporaviti.

Uspieh toga dogovaranja imo bi taj odbor odobrenja radi podnieti saboru trojedne kraljevine.«

Ne ulazeći ovdje u razmatranje onih uvjeta, koji nisu odlučni za ocjenu Mažuranićeve političke linije, značajne nešto kasnije i za Samostalnu narodnu stranku, treba odmah istaći njenu osnovnu misao: da Hrvatska ulazi u Reichsrat samo na osnovu nagodbe, koja joj osigurava teritorijalnu cjelokupnost neodvlačnim priključenjem Dalmacije i ubrzanim vraćanjem Vojne Krajine. Sâmo ulaženje u središnji parlament, kao posljedica pravnog priznanja nekih zajedničkih poslova, sadržano je već

⁶⁷ SKZ, R 5849/10.

u zaključcima hrvatskog sabora od g. 1848. – s jednom razlikom: da je tadašnji Reichstag imao širu kompetenciju nego Reichsrat od g. 1861, što je tako jasno došlo do izražaja i u njihovim nazivima. Prema tome, Mažuranić nadovezuje u državnopravnim pitanjima na zakonodavni rad hrvatskog sabora g. 1848, a pitanje kompetencije središnjeg parlamenta podređuje uspostavi teritorijalnog jedinstva hrvatskih zemalja.

Postoji mišljenje da je Mažuranić ovu svoju koncepciju potanje izložio u spisu koji je na početku 1864. izdan u Zagrebu kao manuskript, pod naslovom: »Uvjetno ili bezuvjetno?«⁶⁸ Doista, neka stilska obilježja ovog spisa podsjećaju na Mažuranićev način izražavanja. Međutim, prema svjedočanstvu suvremenika A. Vebera-Tkalčevića, koji je bio vrlo dobro obaviješten o njegovu postanku, taj su spis izradili N. Krestić i M. Prica na temelju vijećanja s velikim županima koje je Mažuranić održao potkraj 1863, a on je njegov tekst prethodno i odobrio.⁶⁹ Ta je politička akcija imala sasvim određenu svrhu da u situaciji koja je ulaskom erdeljskih Rumunja u Reichsrat znatno ojačala pozicije Schmerlingova režima ubrza rješenje hrvatskog pitanja u duhu Mažuranićeve koncepcije, pri čemu je pitanje kompetencija Reichsrata, napose u pogledu votiranja poreza i novaka, bilo prepušteno daljnjem ustavnom razvitku.

Mažuranić je, dakle, bio spreman da se pomiri i s Februarskim patentom, ako se samo na taj način moglo postići ujedinjenje hrvatskih zemalja u kojem je, osim autonomije, s pravom vidio glavni zalog svake aktivnije i samostalnije politike. Teško je s punom sigurnošću tvrditi da je, s obzirom na Dalmaciju, dobio za ovu svoju politiku neka sigurna jamstva odgovornih faktora, ali za takav zaključak ima dosta opravdanih razloga. Fran Mažuranić je, u naprijed spomenutom rukopisu, među ostalim, napisao: »Da su ga naši poslušali, bili bismo, u jedan mah, polučili sve ono, što se je ‚u okviru monarhije‘ ikada polučiti moglo: bili bismo spojeni s Dalmacijom, imali smo dobiti ne samo Međumurje, nego i cijelu donju Ugarsku (to je već bilo, u Beču utvrđeno) a poslije bi nas zapala i Bosna. [...] Našim dolaskom u R(eichsrat) bio bi se sl(avenski) elemenat pojačao, i čitava naša vanjska politika bila bi pošla drugim smjerom, te bi – i Austrija i Hr(vatska) danas (to je pisano, najvjerojatnije, g. 1919) drukčije stajale. A i balk(anska) karta bi imala danas drugi vid!« Fran se, pri tom, poziva na razgovor s jednim pobočnikom Franje Josipa iz mnogo kasnijeg vremena – vjerojatno iz 90-tih godina XIX stoljeća, ali se ti podaci ne mogu olako primiti kao pouzdani.⁷⁰

⁶⁸ J. Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, n. dj., 251. Ovo je mišljenje usvojio i Živančević, I. M., n. dj., 91.

⁶⁹ *Djela Adolfa Vebera zagrebačkog kanonika V*, 1889, 351/2.

⁷⁰ Fran Mažuranić, *Naši velikani*, n. dj., i *Fragmenti* (uz taj rukopis, R 6323/2-II).

Jedno je sigurno: pitanje povratka Vojne Krajine bilo je samo pitanje vremena, jer je ona s uvođenjem opće vojne dužnosti ionako izgubila svako opravdanje. Ali pitanje priključenja Dalmacije bilo je, kao izrazito političko, najuže povezano s odnosom osnovnih političkih snaga – Austrije i Ugarske. Beč je i tada, kao i kasnije, mogao dati svoj pristanak na ujedinjenje Hrvatske s Dalmacijom samo u slučaju ako ova promjena ne poremeti ravnotežu osnovnih snaga na štetu Austrije. Zbog toga je kralj, u svom otpisu od 8. XI 1861, kojim je raspustio sabor, izrazio spremnost da rješenje toga pitanja opet potakne »odmah kad državopravni položaj Hrvatske i Slavonije prema ukupnoj monarhiji bude stalno uređen načinom takovim, koji bude odgovarao i interesom monarkije i interesom svekolike trojedne kraljevine«. ⁷¹ Još neposredno pred svoj odlazak s dužnosti kancelara, i sam je Mažuranić odgovorio na pitanje Mihe Klaića da je »sjedinenje puno daleko, da visi od rješenja odnošajah državopravnih Ugarske s Hrvatskom, i Hrvatske s Bečom«. ⁷²

Na njegovu političku koncepciju u 60-im godinama nesumnjivo je utjecao još jedan važan momenat. Fran Mažuranić je, u jednom rukopisnom fragmentu, upozorio i na njega stavljajući kancelaru u usta riječi: »Hajdemo u Reichsrat. Tamo ćemo naći braću Čehe, Poljake i Slovence.« ⁷³ Iako možemo posumnjati da li su te riječi bile doista ovako izrečene, one su dobro odražavale onu tendenciju austroslavizma koja je prožimala hrvatsku politiku g. 1848. i koju je u službi Mažuranićeve politike naročito zastupao Ivan Kukuljević.

Mažuranić je na izborima od 10. VII 1865. doživio svoj najteži poraz; hrvatski su birači, u golemoj većini, osudili njegovu političku koncepciju. Mržnja na Austriju, koja je hrvatski narod obdarila Bachovim apsolutizmom, bila je tada jača od Mažuranićeve dalekovidnosti. Uza sve to je vrlo brzo doživio gorku zadovoljštinu: njegovi protivnici iz matice Narodne stranke, na čelu s Matijom Mrazovićem, već su na kraju 1866. učinili njegovu koncepciju svojom, ali su to učinili prekasno. ⁷⁴ Mađari su se nagodili s kraljem, priznavši kao zajedničke poslove one koje su hrvatski sabor 1848. kao i Mažuranić u 60-im godinama smatrali za opstanak državne cjeline neophodnima. Plod je te nagodbe bio dualizam, u kojem je Hrvatska, još uvijek razjedinjena i slaba, bila prepuštena Ugarskoj.

⁷¹ *Spisi saborski...* III, 1862, 291.

⁷² K. Milutinović, *Strossmayer u borbi za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom*, »Radovi Filoz. fak. u Zadru«, Razdio hist., arh. i hist. umjetnosti 1, 1960/1, Zadar 1963, 163 (pismo od 23. IX 1865).

⁷³ Fran Mažuranić, u rukopisnom fragmentu političkog traktata *Do Rakovice* (SKZ, R 6323/2 – II).

⁷⁴ *Adresa hrvatskog sabora 18. XII 1866* (Dnevnik sabora... 1865–1867, 590).

Nije zadaća ovog referata da ocrtta žestoku stranačku borbu koja je s pojavom Samostalne narodne stranke zatrovala sav javni život u Hrvatskoj između 1863. i 1865.⁷⁵ Iako Mažuranić nije imao sposobnosti stranačkog vođe, ipak tje je upravo on, po svom istaknutom položaju, usmjeravao politiku stranke. Zbog toga su ga protivnici izložili teškim napadajima, ali je i poslije njegova pada jedan od njegovih najžešćih protivnika, Mrazović, već u mjesecu lipnju 1866. bio sklon da, zajedno sa svojom strankom, podupre njegovu ponovnu kandidaturu za kancelara.⁷⁶

Trajne tekovine Mažuranićeva kancelarstva postale su očigledne tek u času sklapanja hrvatsko-ugarske nagodbe. Poglavitito njegovim osobnim zalaganjem, hrvatski jezik je iz javnog života istisnuo njemački; osnutkom Stola sedmorice (1862), kojim je okrunio svoj rad na modernizaciji sudstva poslije revolucije, učinio je hrvatsko sudstvo potpuno neovisnim o ugarskom; djelokrugom svoje Kancelarije i zakonskim čl. XLII od 1861. osigurao je Hrvatskoj onaj minimum autonomije, koji je ona uspjela sačuvati u nagodbi, a za kojim su uzalud čeznuli toliki drugi narodi u Habsburškoj Monarhiji.

Kao sve dublje promjene u političkoj strukturi Habsburške Monarhije, dotada i kasnije, uvođenje dualizma bilo je posljedica temeljito izmijenjenog odnosa snaga u međunarodnoj politici poslije pruske pobjede nad Austrijom g. 1866, iako su preduvjeti za takvo preuređenje Monarhije postojali već otprije. Porazom Austrije i njenih velikonjemačkih aspiracija uklonjen je iz hrvatske politike jedan od osnovnih razloga zbog kojih se Narodna stranka pocijepala poslije raspusta sabora g. 1861. Bojazan da bi ulaskom u Reichsrat, u vrijeme kada je Austrija stajala na čelu Njemačkog saveza, Hrvatska mogla – prema riječima A. Šenoa – postati »prikrapinom te njemačke krparije«,⁷⁷ došla je već do izražaja u spomenutoj izjavi M. Price, a i Strossmayer je još ljeti 1865. odbio ponudu suradnje od strane Beča poslije Schmerlingova pada s ovim istim obrazloženjem.⁷⁸ Budući da je u to vrijeme nestalo i svake

⁷⁵ Premda je diferencijacija u redovima Narodne stranke započela već 1861, a pogotovu poslije raspusta hrvatskog sabora 8. XI i. g., o njezinu rascjepu u dvje odijeljene stranke ne može se govoriti prije druge polovice g. 1863. I. Kukuljević, koji je tada bio zagrebački veliki župan, tek se potkraj 1863. potpuno priklonio vladinoj politici (B. Šulek u pismu Petru Preradoviću 9. XI 1863; *Pisma Bogoslava Šuleka Petru Preradoviću*, »Grada...« 19, 1950, 45). Progon opozicionog »Pozora«, koji je još ljeti 1862. primao od vlade tajnu novčanu potporu da bi umjereniije pisao (usp. ocjenu Horvatove *Povijesti novinstva Hrvatske* od V. Krestića u »Jugoslov. ist. časopisu« II, 1963, br. 2, 124), počinje ljeti 1863. i ulazi u završnu fazu s prvom opomenom 6. XII i. g. (usp. J. Horvat, n. dj., 251). T. Smičiklas, *Život i djela Ivana Kukuljevića Sakcinskoga*, »Rad JAZU« 110, 1892, 72, također stavlja stvaranje Samostalne narodne stranke u g. 1863.

⁷⁶ O. Utješenović-Ostrožinski u pismu Mažuraniću 21. VI 1866 (SKZ, R 5844 b).

⁷⁷ M. Šenoa, *Iz ostavštine Augusta Šenoa*, »Grada...« 19, 1950, 93.

⁷⁸ M. Cepelić, – M. Pavić, J. J. Strossmayer, *biskup bos-dakovački i srijemski, g. 1850–1900*, Zagreb 1900–04, 537: »... uz izjavu, da ne može nikada na to pristati, da se samostalna i ustavna kraljevina naša u njemačkom savezu utopi.«

mogućnosti da se ustavnost Hrvatske, stupanjem u Reichsrat, žrtvuje – prema Pricinu izrazu – »dionom absolutizmu«, u kojem nisu osigurana »ustavna prava najbitnija«, tj. odobravanje poreza i novaka, nestalo je i drugoga osnovnog razloga za podvajanje Narodne stranke. Prema tome, njeno jedinstvo je g. 1867. opet uspostavljeno, i Mažuraniću je već iste godine povjerena stara zadaća: da izradi adresu sabora kojim ovaj odbija poziv vladara na njegovo krunisanje za ugarsko-hrvatskoga kralja.⁷⁹ Mažuranićev ugled opet je toliko porastao da je uskoro zatim, kao i Strossmayer, bio primoran da se pod pritiskom odozgo iz sabora povuče i na taj način olakša donošenje nagodbe s Ugarskom.⁸⁰

U opoziciju, kojoj je od sada pripadao, Mažuranić je ponio teška razočaranja iz vremena svoga kancelarstva. Ona nisu proistjecala samo iz protivurječnosti njegova službenog položaja, koji je najzad napustio bez i najmanjeg priznanja odozgo, nego i iz njegove očigledne nesklonosti prema političkoj borbi ponesenoj, pa naravi stvari, strašću i mržnjom. Već u početku 1862. opisao je u jednom pismu svoje stanje riječima koje posvjedočuju nesumnjivu osjećajnost i osjetljivost toga prividno hladnog čovjeka. »Možeš si misliti -- pisao je tada Ambrozu Vraniczanyju – kakvo je to neugodno stanje za mene koj sam moralno već odavna i tako bolestan i poražen na toliko da nema za mene nikakove prave radosti ni životne utiehe.«⁸¹ Takvo duševno stanje moralo se odraziti i na njegov radni elan, koji je, čini se, pod dojmom daljnjih teškoća i neuspjeha u provođenju njegove političke koncepcije sve više malaksao. Rački, koji još ljeti 1863. nije »ni najmanje«, kako sam kaže, dvojio »u njegove najbolje namjere«, ali je uz to dodao i to da ga drugi »paralizuju«, već je potkraj iste godine odlučno osuđivao vladu u koju je, zbog njene »neradnosti i nemarnosti u najbitnijih stvarih«, izgubio »svako povjerenje«.⁸²

Te su crte njegove duševnosti morale još više dolaziti do izražaja u prilikama koje su, poslije nagodbe, oduzele političkoj koncepciji Mažuranićevoj svaku realnu podlogu. Doduše, još jednom se, u doba Hohenwartova pokušaja oko nagodbe s Česima 1871, uzrokovane usponom Njemačke poslije pruske pobjede nad Francuskom, pojavila mogućnost da ta koncepcija opet oživi, ali se s neuspjehom toga pokušaja duali-

⁷⁹ *Dnevnik sabora*... 1865–1867, 720–722 (18. V 1867).

⁸⁰ Na i. mj., 699 (Mažuranić je položio mandat 6. V 1867).

⁸¹ SKZ, R 5844/a (7. III 1862). Ovo pismo donosi u cjelini i Živančević, I. M., n. dj., 81/2, ali ne sasvim tačno. Štaviše, prva rečenica dobila je u njegovu prijepisu drugi smisao. U originalu ona glasi ovako: »Dragi Ambroze! Ti šutiš od dulje vremena, I (sic! J. Š.) šuti po svojoj navadi i zadaći, ovdašnji moji civilni i vojnički neprijatelji šute, ali nagadaju pred drugima svašta o meni (itd.)« U Živančevića, pak, ima ona ovaj oblik: »Po svojoj navadi i zadaći ovdašnji moji civilni i vojnički neprijatelji nagadaju pred drugima svašta o meni [itd.]«.

⁸² F. Šišić, *Korespondencija Rački – Strossmayer* (dalje KORS) I, 1928, 13 i 16.

stički sistem najzad potpuno učvrstio.⁸³ Što je takav razvoj značio za politiku Narodne stranke, pokazuje nagla i neočekivana promjena u njezinoj politici od mjeseca rujna do kraja g. 1871. Poslije ponovnog, trećeg raspusta sabora, u kojemu je od izbora u mjesecu svibnju stekla neospornu većinu, ona je 20. rujna objavila svoj poznati Rujanski manifest. Postoji mišljenje da je i taj znameniti dokument, u kojem je iznesena oštra kritika nagodbenog režima i na prikriven, ali razgovijetan način poreknuta samoj nagodbi zakonitost, potekao iz Mažuranićeva pera,⁸⁴ ali ono nije tačno. Mažuranić je samo sudjelovao u raspravi o njemu i, prema svjedočanstvu prisutnog M. Mankanca, postavio čak njegovu tekstu neke »diplomatičke prigovore« koji su bili odbačeni, ali ga je ipak i on potpisao.⁸⁵ A na Novu godinu 1872, dva mjeseca poslije Hohenwartova pada, već je vodstvo stranke svojom spomenicom za ugarsku vladu obilježilo načelnu prekretnicu u svojoj politici odričući se svake daljnje državopravne borbe. Upravo na toj prekretnici, Mažuranić je izabran za saborskog predsjednika i kao takav je, poslije ponovne pobjede na izborima iste godine, predvodio stranku na njezinu putu prema reviziji nagodbe (5. rujna 1873), koja ju je najzad g. 1873. dovela na vlast a njega samoga do banske stolice.

Nedostaje potrebna dokumentarna građa koja bi omogućila dublji uvid u situaciju u kojoj se Mažuranić našao kao član hrvatske regnikolarne deputacije u pregovorima s jednakom deputacijom ugarskog sabora. S pravom ocjenjujemo njihov rezultat kao slom dotadašnje politike Narodne stranke, jer je revizija bila doista vrlo skromna, iako je promjena paušala za pokriće autonomnih poslova u tzv. tangentu, određenu postocima, značila za Hrvatsku nesumnjivu dobit. Nepovoljan personalni sastav deputacije i bojazan pred obnovom Rauchova režima nisu bili nimalo pogodni da se od upornog protivnika ishode znatniji ustupci. Osim toga, upravni aparat, sastavljen od mađarona, ostao je nepromijenjen a Narodna je stranka bila primorana da poražene ostatke nekadašnje unionističke stranke primi u svoje redove. S takvim je na-

⁸³ O tim događajima i značenju koje se u njima pridaje Kvaternikovu pokušaju ustanka u Rakovici (listopad 1871) usp. J. Šidak, *Značenje rakovičke bune u austrijskoj politici g. 1871*, HP VII, 1961.

⁸⁴ M. Polić, *Parlamentarna povjest kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije II*, 1900, 153: »...opažalo se ipak, da se (manifest; J. Š.) po vanjskom obliku i izrazu prikazuje ili bar hoće da prikaže kao državnički spis, a ovo biva jasno po tom, što ga je sastavilo toli vješto pero Ivana Mažuranića [...]« — V. Bogdanov, *Ziva prošlost*, 1957, 227, preuzimajući ovo mišljenje, tvrdi da Mažuranić »ne samo potpisuje nego i sastavlja tekst Rujanskog Manifesta iz godine 1871«. V. Ciliga, *Prilog ocjeni Rujanskog manifesta Narodne stranke od 20. IX 1871*, HZ XIV, 1961, 228, smatra, doduše, da je »stil manifesta blizak Mažuraniću«, ali konstatira da jedan podatak Račkoga »u neku ruku, osporava njegovo autorstvo«.

⁸⁵ M. Mankanec, *Moja izpovjed narodu*, Kraljevica 1877 (na naslovnoj strani netačno 1878!), 29.

sljedem Mažuranić, kao njezin kandidat, ušao u bansku čast. Učinio je to, kako T. Smičiklas konstatira, »i opet proti svojoj volji, kada su se razbili dogovori s grofovima Jankovićem i Pejačevićem«. ⁸⁶

III

Kada je Mažuranić 20. rujna 1873. imenovan banom, Hrvatska je, doduše uživala stanovitu autonomiju koja je, s obzirom na vlastito školstvo, imala znatno značenje u nacionalnom pogledu, ali se ono nalazilo pod neograničenim nadzorom crkve, a na svakom je drugom području, osobito upravnom, bila opterećena brojnim ostacima nedavne feudalne prošlosti. Njena teritorijalna osnovka, s nešto više od milijun stanovnika, bila je, u odnosu prema Ugarskoj, još uvijek vrlo stješnjena, iako je 1871. bila uvećana jednim ovećim dijelom Vojne Krajine, a razvojačenje preostalog dijela otvaralo je izglede na skoro pripajanje i tog ostatka. Pitanje Dalmacije potisnuto je učvršćenjem dualističkog sistema sasvim u pozadinu, premda je Narodna stranka upravo u to vrijeme dobila većinu na zemaljskom saboru, pa je tako uklonjena jedna od glavnih smetnja ujedinjenju Dalmacije s Hrvatskom. Mogućnosti ekonomskog razvoja, kojima je Hrvatska tada raspolagala, nisu same po sebi, bile neznatne. Prema podacima F. Račkog iz 1870, njeni ukupni prihodi bili su, štoviše, veći od tadašnjih prihoda Kneževine Srbije, ali je ona – kako je Rački konstatirao – postala nagodbom »pars adnexa Ugarske ne samo u političkom nego i u narodno-gospodarskom smislu«, a Ugarska je već tada smišljeno provodila »centralizaciju obrta i trgovine, te svih promicala njihovih u Budim-Pešti«. ⁸⁷ U doba Mažuranićeva dolaska na vlast osjetile su se uz to u nas posljedice »bečkoga kraha« od g. 1873, pa je privredni život uopće pokazivao različite simptome dugotrajnije krize, od stalnog porasta cijena i opadanja obrta do dubljih strukturalnih promjena na selu, koje je, osim toga, bilo teško pogođeno naglim porastom poreznog pritiska. Ono se još u kojećem nije sasvim oslobodilo feudalne prošlosti, pa su pitanja vlasništva na tzv. izvanselišnim, gornim i drugim sličnim zemljama kao i plemićkog monopola krčmarenja bila još uvijek otvorena.

Mažuranić je – kako to pokazuje sav njegov daljnji rad – odlučio da do kraja iskoristi mogućnosti koje okvir nagodbe pruža i da prije svega postavi autonomiju Hrvatske na čvrste temelje. On je odmah u početku zasnovao različite reforme kojima je javni život zemlje trebalo učiniti suvremenijim i u kratko vrijeme, s mnogo osobitog zalaganja, razvio takvu zakonodavnu djelatnost kakve hrvatski sabor kasnije nije više

⁸⁶ T. Smičiklas, – F. Marković, *Matica Hrvatska od godine 1842. do godine 1892*, 137.

⁸⁷ F. Rački, *Listovi jednog antiunioniste*, 1870, pos. ot. iz »Zatočnika«, 51. i 49.

poznavao. U jednom povjerljivom razgovoru s Račkim na početku g. 1874. osobito je istakao znaćenje reorganizacije uprave koju priprema i izrazio uvjerenje »da će se polagano riješiti svih elemenata madžaron-skih i zemlju pripravititi za misiju veću«. ⁸⁸

U prve dvije godine svoga banovanja, do ustanka u Bosni i Hercegovini g. 1875. koji je obilježio početak dosta uočljive promjene, hrvatski je sabor zakonom o ustroju političke uprave dokrajčio administrativnu anarhiju iz feudalnih vremena i Mažuranić je samo zbog otpora ugarske vlade bio primoran da i dalje zadrži zastarjelu ustanovu velikih župana, iako mu je oduzeo svaku stvarnu vlast. Dovršio je, nadalje, reformu sudstva, odijelivši ga potpuno od uprave i osiguravši mu neovisnost. Pitanje izvanselišnih, gornih i sličnih zemalja u posjedu seljaka, kojih je vlasništvo bilo često sporno, najzad je uređeno zakonom kojim je njihovo »rasterćenje« učinjeno obvezatnim (10. I 1876), ali je pitanje krčmarenja i dalje ostalo neriješeno. Zakonom o zadrugama (3. III 1874) uklonjene su dotadašnje pravne smetnje njihovoj diobi, što je odgovaralo razvojnim tendencijama unutar samoga seljaštva, ubrzavajući tako jedan neizbježan proces njegove materijalne diferencijacije. Sabor je donio i više izrazito liberalnih zakona: o odgovornosti bana i odjelnih predstojnika, o različitim građanskim pravima i slobodi štampe, koja je osigurana uvođenjem porote u tiskovnim parnicama, ali u isti mah i ograničena dosta visokom kaucijom. Zakonom o pučkom školstvu i preparandijama (14. X 1874), kojega je osnova izrađena od komisije pod predsjedanjem samoga bana, ⁸⁹ škola je – po riječima naprednog predstavnika hrvatskog učiteljstva I. Filipovića – »prilično emancipirana«, t. j. oslobođena onih crkvenih stega koje su joj bile nametnute još u vrijeme Bachova apsolutizma. Tako je pučko školstvo – prema Strossmayerovu, ponešto pretjeranom mišljenju iz g. 1877. – »zastrujilo strujom, crkvi katoličkoj protivnom«. ⁹⁰ Uporedo s ovom živom zakonodavnom djelatnošću otvarane su mnoge važne ustanove, kao sveučilište (19. X 1874), muzej, statistički ured, bolnica za umobolne i dr., a osnovana su i vijeća, zdravstveno i kulturno, itd. ⁹¹

Međutim, već od nastupa svoje nove dužnosti, Mažuranić je nailazio na zapreke koje su s vremenom postajale sve brojnije i koje su postepeno gasile njegov prvobitni radni elan i slabile mu pouzdanje. Birokratski aparat, koji je preuzeo, nije mogao lako i brzo zamijeniti boljim. Već je Rački 1874. konstatirao da se njegova dobra volja lomi na otporu organa koji ga okružuju i koji »kano da rade, da ga kompromitiraju«.

⁸⁸ Rački u pismu Strossmayeru 18. II 1874 (Šišić, KORS I, 283).

⁸⁹ I. Filipović u pismu Stj. Basaričeku 5. V 1874 (*Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, ur. D. Franković, 1958, 161).

⁹⁰ Strossmayer u pismu Račkom 6. IV 1877 (Šišić, KORS I, 97).

⁹¹ O zakonodavnoj djelatnosti u vrijeme Mažuranićeva banovanja usp. Fr. Vrbanić, *Rad hrvatskoga zakonarstva na polju uprave*, Rad JAZU 101, 1890, i 114, 1893.

a on sam »kano da se boji uvesti radikalne promjene i istrijebiti Rauchovu baštinu.«⁹² Osim toga, on se je od početka sukobio s neuporedivo težim problemom: sve češćim kršenjem nagodbe od strane ugarske vlade, osobito u pitanju kompetencija i službenog jezika. Suprotno izričitim odredbama nagodbe, ministarstvo saobraćaja je 1873. i ponovo 1874, s naknadno produženim rokom, odredilo da »svi činovnici i službenici namješćeni kod željezničkih postajah ili određeni za službu na brodovih ili za pratnju željezničkih vlaka imaju [...] naučiti mađarski jezik u toliko, da ga mogu rabiti u obćenju sa občinstvom i to pod pretnjom odpusta od službe.«⁹³ Premda su ministru upućena dva pisma o tome, on nije na njih uopće odgovorio.⁹⁴ Iz tih dana potječe i oduži elaborat (31 str.) na njemačkom jeziku, sačuvan u Mažuranićevoj ostavštini,⁹⁵ u kojem su izneseni svi slučajevi povrede nagodbe s mađarske strane. Kasnije, 1876, pridružila im se još jedna, politički i financijski naročito osjetljiva povreda. Protivno jasnom slovu nagodbe, ugarska je vlada prebacila obavezu skupljanja poreza u Hrvatskoj na općne, koje su od g. 1879. imale da svojim sredstvima jamče za cijelu predviđenu svotu. Uzbudjenje koje je zbog takvih postupaka sve više zahvaćalo zamlju nije se okrenulo samo protiv Budimpešte nego i protiv Mažuranića. Sve više je prevladavalo i postajalo najzad općenitim mišljenje da u njega nema dovoljno otporne snage, iako je on poduzimao što je mogao pa je zbog toga i nailazio na sve veći otpor kod ugarske vlade, koja ionako nije imala u njega povjerenje. Mrazović mu je 1875. savjetovao da kaže »odlučnu riječ« ili da zatraži carevo posredovanje, predviđajući da će to pitanje (tj. jezično: J. Š.) »na novo uzburkati svu zemlju.«⁹⁶ Strossmayer je još 1874, pošto je od Račkog primio vijest o ostavci koju je Mažuranić u znak protesta podnio klubu Narodne stranke, ali je ovaj nije uvažio, bio sklon da u tom banovu koraku vidi »manifestaciju energije i mudrosti«, a 1878. je jedini izlaz nalazio u odlučnoj oporbi. »... Bolje je i probitačnije za naš narod – pisao je tada – povući se listom u opoziciju, nego u trulosti i nemarnosti čamiti. Opozicija muževna i postojana sto put će nam više pomoći, nego luda akomodacija. Nikad Mađžari pod Rauchom ne bi izvađali, što su izvađali pod Mažuranićem, jer se je Rauch uvijek branio: ako to i to izvedem, ojačat ću opoziciju i strmoglaviti samoga sebe.«⁹⁷ U tom se pravcu doista kretala opoziciona grupa oko M. Mankanca, ali ona nije bila dovoljno

⁹² Rački u pismu Strossmayeru 27. II 1874 (Šišić, KORS I, 287).

⁹³ Interpretacija J. Miškatovića, bez naznake datuma, s priloženim dopisom banu od 17. III 1873. i njemački tekst nove uredbe od 25. IV 1874. u SKZ, R 5850/VI, 35 i 36.

⁹⁴ SKZ, R 5850/VI, 36.

⁹⁵ Über den Gang der öffentlichen Angelegenheiten in Kroatien und Slavonien, bez naznake datuma i potpisa (SKZ, R 5850/VI, 32).

⁹⁶ SKZ, R 5844 b.

⁹⁷ Šišić, KORS I, 315 (7. VIII 1874), i II, 176 (9. V).

moćna da skrene pravac hrvatske politike, a radikalnija Stranka prava počela se poslije Kvaternikove pogibije ponovo pribirati tek potkraj Mažuranićeve vladavine.

U isto vrijeme izbio je na površinu javnog života u Hrvatskoj problem koji je otada presudno utjecao na sav njegov daljnji razvoj. Emancipacija pučkog školstva od nadzora i vlasti svećenstva, te zamjena konfesionalne škole jedinstvenom državnom, odnosno narodnom školom nisu izazvale ogorčen otpor samo na strani katoličke crkve. Odupro im se i pravoslavni kler, povezujući ovo školsko pitanje s nacionalnim i dajući svom otporu nacionalno, srpsko obilježje, iako srpstvo, kao takovo, nije ovom reformom bilo nimalo ugroženo. Zakon je, među ostalim, u dodatku § 193. određivao: »Gdje se u ovom zakonu spominje hrvatski jezik kao nastavni, razumije se pod tim imenom u srpskim školskim općinama istovetni jezik srpski. Na javnim školama ima se učiti ćirilica.« Hrvatski sabor nije, dakle, imao nikakva opravdana razloga da uvaži prijedlog kojim se priznaje »autonomno pravo naroda srpskoga i njegova narodnoga kongresa u pogledu ustrojenja uprave i dosadašnjeg uzdržavanja pučkih škola i preparandija netaknuto.«⁹⁸

Pjesnik *Smrti Smail-age Čengića* bio je zbog te svoje napredne školske politike još dugo, pa i poslije svoje smrti, napadan teškim riječima i osvadama.⁹⁹ Na sličan ga je način anonimni »Odbor hrvatskih rodoljuba« još 24. ožujka 1862. optužio da kao kancelar izdaje hrvatstvo uvodeći ćirilicu u hrvatske škole, favorizirajući »pitanje nesrećne Vojvodine« i okružujući se »hjesnima Srbomani«.¹⁰⁰

Taj se problem pogotovu zaoštrio kada je 1875. buknuo ustanak u Bosni i Hercegovini, koji je snažno odjeknuo naročito među srpskim pučanstvom u Trojednici. Državna vlast nije isprva priječila pomoć koja se na različite načine pružala ustanicima – kako bjeguncima tako i borcima, ali je svoje neutralno stanovište kasnije napustila. Mažuranić je, kao i sva hrvatska javnost – s izuzetkom A. Starčevića, koji je ustanak osudio¹⁰¹ – bio svojim osjećajem uz ustanike. Sam je izjavio Račkom ljeti 1876. da je boraveći u Pešti »rekao vladinim ljudem, da u Hrvatskoj, počam od bana pa do posljednjega seljaka, sve želi uspjeh« ustani-

⁹⁸ *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, n. dj., 164.

⁹⁹ Usp., npr., »Srbobran«, 4. III 1893, br. 15.

¹⁰⁰ SKZ, R 5844 b. Tekst ovog opširnijeg dokumenta podsjeća svojim načinom izražavanja, sadržajem i nekim vanjskim obilježjima na tekstove E. Kvaternika, pa je on vrlo vjerojatno taj tekst i napisao, premda se na jednom mjestu stavlja Mažuraniću za uzor upravo sam Kvaternik. »Nigdje se nevidi – kaže se ondje – izražena hrvatska tendencija, dočim bi sve što izpod Vaše ruke izlazi, moralo hrvatske tendencije biti, i samo pečat Hrvatsstva nositi po načinu Kvaternikovu i inih« (potertano u originalu).

¹⁰¹ Usp. A. Starčević, *Pasmina slavosèrbska po Hrvatskoj*, Zagreb 1876 (predgovor: »Na štioaca«), III. Starčević naziva ovdje ustanike i izbjeglice »Slavosèrbima Turske«.

cima.¹⁰² Ukoliko je držanje Beča prema ustanku postajalo nesklonije, utoliko je Mažuranić kao ban sve više dolazio u sukob sa svojim osjećajima. Na upit ruskog poslanika u Beču 1877, što ban misli o ustanku, J. Miškatović, koji je pripadao užem vodstvu Narodne stranke, odgovorio je: »Kano *Mažuranić* onako kano ostali Hrvati i Slaveni, a kano *ban* nikako, jer neima nikakova upliva.«¹⁰³ Pri tom se Mažuranić strogo pridržavao nagodbe, kao što ju je branio i u slučaju mađarskih povreda, pa je, u skladu s njome, zastupao mišljenje da vanjskopolitička pitanja ne pripadaju kompetenciji hrvatskog sabora. Znajući što sabor čeka, ako prijede i na to polje, on je već ljeti 1875, u povodu Makančeve interpelacije o pružanju liječničke pomoći ustanicima upozorio sabor »da je opoziciji dozvoljeno govoriti o svačemu, o čem hoće, ali vis. kući nije dozvoljeno o tom raditi, što bi moglo obstanak i život njezin u pogibelj dovesti [...] jer najveća pogibelj obstanku i životu ove kuće stoji u tom, ako se mieša u poslove, koji nepadaju u djelokrug naš«. ¹⁰⁴ Učinio je to ponovo 15. listopada 1878, kada je hrvatski sabor u adresi vladaru izrazio želju da se ustroj okupiranih pokrajina Bosne i Hercegovine, koje je Monarhija odlukom Berlinskoga kongresa preuzela da njima upravlja, »malo-pomalo tako udesi da bi se s vremenom mogao pripojiti na ustroj Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije u njihovom državnompravnom odnošaju prema Kraljevini Ugarskoj«. Kralj je na to raspustio sabor s obrazloženjem da je prekoračio svoje kompetencije.¹⁰⁵

¹⁰² Rački u pismu Strossmayeru 27. VIII 1875 (KORS I. 374).

¹⁰³ Rački u pismu Strossmayeru 23. II 1877 (KORS II 91).

¹⁰⁴ *Saborski dnevnik* ... 1875-1878, 20 (28. VIII 1875).

¹⁰⁵ U vezi s razvojem ustanka u Bosni i Hercegovini pitanje je i postupaka vlasti prema nekim građanima-Srhima, od kojih je o s a m bilo neko vrijeme i u istražnom zatvoru, ali su oni doskora pušteni na slobodu. O tim su događajima u širem okviru svojih prikaza pisali M. Polić, n. di. II. 225-227, i V. Bogdanov, *Historija političkih stranaka u Hrvatskoj od prvih stranačkih grupacija do 1918*, Zagreb 1958, 684-689. Potonji, štaviše, optužuje »narodnjačke vlastodršce« i napose bana Mažuranića da su, »prikrivajući svoje služenje Beču i Pešti, borbu opozicije protiv antinarnodnoga režima nastojali da pretvore u hrvatsko-srpski sukob« i da su u tom cilju »masovne progone i hapšenja naročito srpskih opozicionara opravdavali obranom hrvatstva i katoličanstva od pravoslavnoga srpstva« (684).

Neopravdanost ovih optužaba postaje očigledna kada se pažljivo i bez unaprijed stvorenih sudova pročitaju zapisnici onih saborskih sjednica na kojima se o tim slučajevima govorilo. Doista - uskoro poslije sistematskih progona srpskih javnih radnika u Ugarskoj, koji su uslijedili neposredno nakon ulaska Srbije i Crne Gore u rat protiv Turske g. 1876, političke su vlasti (gotovo isključivo osječki državni tužilac) i u Hrvatskoj izvršile premetačine u nekih Srba u Pakracu, Bjelovaru, Karlovcu, Daruvaru i Osijeku, a o s a m ih je dovedeno u istražni zatvor Sudbenog stola u Zagrebu.

Prvu interpelaciju o događajima u Pakracu podnio je 5. VIII 1876. dr. J. Subotić i na nju je 11. i. mj. odgovorio predstojnik za pravosuđe dr. M. Derenčin. Može se,

Zbog svih tih sukoba, vanjskih i unutrašnjih, koje je mogao da riješi ili da ih izbjegne samo na taj način da se povuče s poprišta borbe, Mažuranić je, razočaran i ojađen, sve češće pomišljao na taj korak. Već na početku 1878. je Strossmayer smatrao njegov odstup gotovom stvari, a grofa Ladislava Pejačevića označio njegovim nasljednikom.¹⁰⁶ Želje bana i peštanske vlade u tom su se pogledu podudarale, ali je do njihova ostvarenja došlo tek dvije godine kasnije kada je Mažuranić, protestirajući protiv otezanja s obnovom financijske nagodbe i s priključenjem Vojne Krajine, predao na početku 1880. ostavku, koju je vladar, i opet bez ikakva priznanja, uvažio.

»Mažuranić je odstupio s rezignacijom« – konstatira M. Nehajev u svom poučnom eseju o njemu kao kancelaru i banu. – »Oni, koji su ga slavili kao čovjeka promisli, nazivali su ga u čas odstupa suvišnim. Njegov je odlazak sa političkog bojišta bio definitivn i to jednostavno zbog razloga, što Mažuranić po čitavom ustrojstvu svoje naravi i svojega

doduše, osuditi postupak vlade – u kojoj je, kao »predstojnik nutarnjega odjela«, sjedio istaknuti srpski političar Jovan Živković – koji se osnivao na nekoj »pouzdanjoj prijavi«, ali se ne može tvrditi da je u Derenčinovu odgovoru bio sadržan podli pokušaj razdvajanja Srba i Hrvata. Sabor je, uostalom, bez ijedne primjedbe primio taj odgovor »na znanje« (v. *Saborski dnevnik... god. 1875-8*, 296-298 i 352-353). Drugu interpretaciju podnio je Vaso Gjurgević I. IX (na i. mj. 377-379), ocijenivši optužbe zbog »veleizdajstva« kao potpuno nepotrebne u zemlji u kojoj, za razliku od Ugarske, »vlada valjana uprava i dobro sudstvo«, i izazivši mišljenje da se ne može smatrati izdajstvom, »ako novac šaljemo u podporu« ustanicima. Daljnju interpelaciju podnio je 23. IX Stevan Dimitrijević, a poslije njega je to učinio i Stevo Popović, u kojega je također bila izvršena premetačina. On je s pravom osudio vladu zbog toga što ne obavještava javnost o razlozima svojih postupaka i krivici optuženih, ali ni tom se prilikom nije u saboru raspravljalo o tim slučajevima, a na spomenute interpelacije nije više ni bilo odgovora (na i. mj. 529-531 i 531-534). Sud je, u međuvremenu, pustio uhapšene kući.

Bogdanov potkrijepljuje svoj sud pismom Strossmayera Račkom od 11. III 1879 (!), u kojem biskup konstatira da »od nekoga vremena po huškanju Mađžara i Nijemaca [...] Hrvatstvo stavlja se u očevidnu opreku prema Srpstvu« i osuđuje »ludu dosadašnju politiku, koja dušmanu za ljubav zatvara Srbe ni krive ni dužne«. Ali Bogdanov ispušta ona značajna mjesta u istom pismu gdje Strossmayer konstatira i to da politika, koju osuđuje, »s druge strane sva znamenitija mjesta Srbima izručuje«, a vodstvo naroda prepušta Živkoviću, koji »jedini zna, kud ide i kud vodi narod«, i da Hrvatstvo valja gojiti »i ondje gdje bi Srpstvo nesvijesnim načinom htjelo potkapati općeniti temelj, na komu se danas braniti moramo i možemo«, dodajući da ga valja »suzbijati, ali valja pomisliti da je Hrvatstvo i Srpstvo samo središće, posljednji pako cilj da je jedinstvo narodno« (Šišić, KORS II, 204-205).

Prema tome, o svjesnom nastojanju Mažuranićeve vlade da se umjetno izazove hrvatsko-srpski sukob i o nekim njenim »masovnim progonima i hapšenjima naročito srpskih opozicionara« ne može se govoriti.

¹⁰⁶ Strossmayer u pismu Račkom 20. II 1878 (KORS II, 259).

duha, nije nikad bio borac.«¹⁰⁷ Još jednom je doduše, pri kraju života, g. 1886, ušao kao član opozicije u hrvatski sabor, ali je to bio samo častan završetak 40-godišnje političke djelatnosti, koja je Ivanu Mažuraniću – kao umnom i nesebičnom radniku, u koga je, prema riječima A. Šenoa, »srce skroz i skroz patriotično bilo«¹⁰⁸ – usprkos tome što su mu nedostajale osobine pravog političara-borca, osigurala trajan spomen u povijesti hrvatskog naroda.

¹⁰⁷ M. Nehajev, n. dj., 93.

¹⁰⁸ M. Šenoa, n. dj., 91.

MAŽURANIĆ I SLAVENSTVO

Milorad Živančević

Čitavog života, kao protiv neke kobi, Mažuranić se borio protiv strasti. Nije voleo da govori o sebi, a ipak, otelo mu se jednom prilikom: »Mržnja i ljubav strasti su, a strasti malo, ili bolje rekuć nimalo ne dolikuju ljudem koji rješavaju . . . težak i mučan posao«. ¹ I kad je stupio na bansku stolicu, nije mogao a da se usred svečanog govora kod instalacije ne izrekne: »Ja neću nigdje učiniti koraka koji bi pokazao strast«. ² Govorio je tako pesnik i borio se sa samim sobom, jer su ga mnoge strasti uistinu raspinjale, a jednoj ipak nije mogao i nije hteo odoleti: ljubavi prema rođenoj grudi i slavenstvu.

Činioci koji su Mažuranićevu ljubav prema slavenstvu produbili i razbukitali mogu se sasvim precizno odrediti. Pre svega, njegova prva lektira je narodna poezija, Kačić. Zatim, boravak na školovanju u tuđini izoštrio je njegova čula za jedno šire slavensko osećanje (još kao junoša nameravao je on da ode u Požun, »u sjevernih roda našega jezicih prokušati se bolje i lakše«. ³ Najzad, tu je i sam ilirizam, koji je dobrim delom bio orijentisan panslavenski. Danas nije nikakva tajna da je Gaj g. 1840. putovao u Rusiju s namerom da ujedini sva slavenska plemena.

Kako se vidi iz pesnikove privatne biblioteke koja se i danas, netaknuta, čuva u njegovoj porodici, čitao je on veoma rano Kollára, tog apostola slavenske uzajamnosti: njegovu *Slávy dceru*, zatim *Rozpravu* (v Bud. 1830), te *O slovstvenoj uzajemnosti među koljeni i narječji slavenskimi* (»Danica ilirska« 1836. et sep.). Pored ostalih važnijih evropskih jezika naučio je izvrsno češki, poljski i ruski. Čitao je veoma rano u originalu korifeje slavenske romantičarske književnosti, Puškina i Mickiewicza; tragova te lektire ima i u njegovom književnom radu. ⁴ Mickiewicza je i prevodio, prvi na Slavenskom jugu.

¹ Govor, održan u 36. sednici hrvatskog sabora, 8. VII 1861. Dnevnik sabora od g. 1861, Zagreb, str. 393–395.

² Govor u saboru prilikom instalacije, 29. IX 1873. Narodne novine t. g., br. 224.

³ T. Smičiklas, *Ivan Mažuranić*. »Spomen-knjiga Matice hrvatske«, Zagreb 1892, str. 106.

⁴ M. Živančević, *Ivan Mažuranić*, MS, Novi Sad 1964. Isp. registar, *Puškin-Mickiewič*.

Razmišljanja o slavenstvu prisutna su u Mažuranićevom stvaralaštvu još od đlačke klupe i traju koliko i njegova celokupna delatnost. Jedna od najranijih njegovih minijatura, iz 1835, nosi naslov: *Otkuda ime Slavjan*, a neće biti na odmet podsetiti da su se na sličan način etimologijom imena Slaven bavili Kollár i Mickiewicz:⁵

*Slava li? il mudro nareknuše nekada slovo
Slavjana? pod sudcem još sada prija stoji.
Slavan, ak dična nadjenuše slava pr'davak,
Biti će, a slovan, ako ga slovo zove.
Dajte z obijuh ovaj izvadite, Slavjani, značaj;
Historici z slave, z m u d r o g a slova drugi.*

Uzged budi rečeno, Mažuranić je svoje prve radove, nimalo slučajno potpisivao šifrom »Slavomir«.

I Gajeva bajka o krapinskim rodonačelnicima velikih slavenskih plemena, u koju su mnogi ilirci verovali kao u Jevandelje, uvrežila se čvrsto u Mažuranićevoj svesti. U pesmi *Proslav* iz 1841. saopštavao je on kao istorijsku činjenicu:

*Sred okolica ovih gnijezdo stoji,
Prastaro gn'jezdo starog Čeha i Leh,
I Meha trećeg, koji su svete svoje
U leden sjever razastrli orle
I bolju tamo domovinu našli.*

Mnogo pre one veličanstvene ode Preradovićeve ispevao je Mažuranić himnu slavenstvu, istina, početnički mucavu i teško čitku, ali istovremeno sirovo snažnu izvornu. Šezdesetih godina Preradović peva u herderijanskom duhu, a Mažuranić je u osvit novije naše književnosti, iako okovan ritmusom klasičnog metra, u izrazu čvrsto na svome tlu. Ta se pesma zove *Predem slavjanskim* (slavenskim precima), i nastala je g. 1835. u Szombathelyu:

*Vi, o predašnjeg vremena Slavjani,
Koji junačkim sada potipljete
Zvijezde petami, dajte milom
Našu lučju pozorite niskost!
.....
Žive u muških vaša još unukah,
Još slava prs'h žive, nit ikada
Iz svijesti zgine, od ovakvih
Jere rodod proishode djedov.*

⁵ Marian Szykowski, *Adam Mickiewicz u česko-polská vzájemnost*. »Slovanský sborník«, Praha 1947, I, str. 96.

*Ako pogana bude nenavidnost
Vječne nebesah kruge porušiti,
U groznoj samoći silno vaše
I me zvučit tere slava bude!*

Kad je u Zagrebu 1840. izvedena prva kazališna predstava na hrvatskom jeziku, Mažuranić je Ilirskoj čitaonici uputio jedan memorandum u kome se založio za osnivanje stalnog teatra, ističući njegovu korist za domaću kulturu ali u prvom redu i za slavenstvo i njegovo očuvanje, opominjući: »Postariji ljudi sude o mogućnosti i valjanosti takova zaveda, mnogo razgovaraju; starci se raduju i sele u misli u ona stara, bolja, od njih hvaljena vremena, kad su oni kao Slavjani, u slavjanskoj zemlji i jeziku, čisti slavjanski, od tuđina bolje ušćuvani svijet ugledali«. ⁶

A kad je s Kušlanom i prijateljima uoči revolucije osnivao novu stranku Napredovaca hrvatskih, kao protivtežu Gajevim narodnjacima, konceptirao je jedan veoma zanimljiv proglas u kome je na vidnom mestu, u tački I, stajalo osnovno načelo stranke:

»Narodnosti slavjanske uopće, a hrvatsko-slavonske napose slobodan i ustavni razvitak«. ⁷

Sasvim je dakle prirodno da se Mažuranićeve »slavomanske tendencije« s podozrenjem spominju u zapisniku Ministarskog saveta u Beču i kasnije, g. 1851, kada je pesnik već zamukao a progovorio političar. ⁸ Preporučujući tih dana prijatelja I. I. Tkalca banu Jelačiću, Mažuranić je, takođe ne slučajno, kao njegov najveći kvalitet istakao doktorsku disertaciju, »u kojoj je na najveću ljutnjavu i čudo njemačke historio-grafijske doktrine postavio tvrdnju i motivisao je, da je reformacija, taj ponos 'njemačkoga duha', uistinu produkt slavenskoga duha«. ⁹

Mažuranićev panslavizam, kao i Gajev i mnogih njegovih savremenika, naginjao je u priličnoj meri rusofilstvu. Govorili smo o tome opširnije na drugom mestu; ovde podsećamo samo na jedan karakterističan momenat. Kad je g. 1841. prof. F. V. Čižov (1811–1877) posetio Karlovac, mogao je s pravom, posle razgovora sa Kušlanom i Mažuranićem, da zadovoljno pribeleži u svome dnevniku: »Rossiju ponimajut dovolno horošo«. ¹⁰ Pa ipak, Mažuranić u svome rusofilstvu i uopšte slavenofil-

⁶ »Danica ilirska« 1840, br. 27, str. 105–107 (Mažuranićev dopis, štampan u članku Vjekoslava Babukića *Sabor čitaonice ilirske zagrebske*).

⁷ M. Živančević, op. cit. 58.

⁸ Aleksa Ivić, *Arhivska građa o srpskim i hrvatskim književnim i kulturnim radnicima*. SAN, Beograd, 1931, knj. III, str. 143.

⁹ Đ. Šurmin, *Lična sloboda, školstvo, političke prilike. Pismo bana Ivana Mažuranića iz 1849. god.* »Obzor«, 1921, br. 21.

¹⁰ F. V. Čižov, *Putšestvije po slavjanskim zemljama 1845.* »Slavjanski Arhiv«, Moskva 1958, str. 141–144. Isp. o tome: M. Živančević, *Jedan nepoznat putopis iz prošlog stoleća*, »Zbornik za društvene nauke MS«, Novi Sad 1960, knj. 27, str. 154–156.

stvu nikada nije bio isključiv. On je znao da se zanese idejom, ali ne i da se zaboravi. Kada se počelo na nenaučnoj osnovi govoriti o stvaranju jednog sveslavenskog jezika, on se pobunio. Tako je i u odnosu njegovom prema Rusiji došao do izražaja trezven i objektivan stav, odnevši prevagu nad emocijama. On je uistinu bio poklonik jedne velike, snažne, ali na bratskoj osnovi združene slavenske zemlje, kojom bi se i manji jedno-plemeni narodi mogli dičiti, kao zaštitnicom i uzdanicom, bez osećanja ugroženosti i kompleksa manje vrednosti; nedvosmisleno, međutim, nije odobravao politiku službene Rusije. Večni je to jaz između snova i stvarnosti, koji je pesnik dobro osećao.

Mažuranić i njegovi istomišljenici nikada nisu bili za slavensku uzajamnost po svaku cenu, uprkos svojim osvedočenim sveslavenskim nazorima, a naročito ne za onu kompromitovanu varijantu, pod okriljem imperijalističke Rusije. Ostali ilirci, pa i najznatniji (Gaj!), bili su u ovom pitanju uvek spremni na koncesije, što će se najbolje videti na primeru Poljske. Dok Preradović, recimo, i pedesetih godina još uvek gorko prebacuje Poljacima traženje sopstvenih puteva, izvan generalne panslavenske linije (prebacivao im je to i Kollár!), Mažuranić još četrdesetosme ima sasvim drugo, mnogo realnije mišljenje: uza sve simpatije za Rusiju, on u njenom samodržavlju vidi zloguku opasnost za ostale male srodne narode. Tragičan položaj Poljaka njemu je bio sasvim jasan, i on je o njemu javno i snažno progovorio u znamenitom svome spisu *Hrvati Mađarom*:

»Bacite okom i na krvavu Poljsku.

»Kako bezutješna mučenica na svako sinutje slobode u Evropi zadrma lanci svojijem i ona.

»Kako se u svakom njezinu komadu, kao u ogledalu rastreskanu, na svaki osvitak vedrijega u Evropi dana uzire nebesko sunce slobode.

»Kako je živa još i u grobu svomu.

»Kako se tri ona plačna ulomka, tri krvava uda gorostasnoga njezina tijela neprestano među se navlače, neprestano jedan k drugom gamze, kao iz tri jadne tamnice tri ljubežljive sestre, nadenom (ocilnom) međusobne ljubavi verigom u prkos zidnam, u prkos krvoločnom nasilju nerastavno sjeđinjene.

»Ali utri suze, tamničarko jedna, živa ukopanko jedna.

»Jer evo nastupa uskrš sveti i tebi.

»Dat će bog, ustat ćeš, blijeda ali pomladena i krepka, jer i žito i povrtilina i sve što je dugotrajnosti namijenjeno u mater se zemlju kopao.

»Ustat ćeš izmučena, ali iskustvom teškijem i udesom krvavijem izučena«.

Time je Mažuranić ujedno iskazao mišljenje najnaprednijih svojih savremenika. Naraštaji koji će doći ilircima na smenu prihvatit će upravo ovakav stav prema ideji o slovenskoj uzajamnosti, među njima i jedan od najvećih njenih tribuna u Hrvatskoj – August Šenoa.

DIO DRUGI

STARIJA HRVATSKA KNJIŽEVNOST I IVAN MAŽURANIĆ

Jakša Ravlić

Polazeći gimnaziju na Rijeci, Ivan Mažuranić je učio latinski, talijanski i mađarski te je osim tih književnosti poznao i ostale evropske literature, možda najviše njemačku. Konstatirajući ovo, moramo reći i to da utjecaji tih književnosti na I. Mažuranića nisu bili nikakvi sudbunosni utjecaji, kako je već u svojoj monografiji primijetio i Antun Barac. Zbog toga je i najrazumljivije da Ivana Mažuranića vezemo za ono čime je on bio čvršće, korijenjem vezan, za stariju hrvatsku književnost, tj. za hrvatsku narodnu poeziju, za Andriju Kačića-Miošića i za dubrovačke i druge dalmatinske pisce, posebno za Ivana Gundulića.

Već mladi Ivan Mažuranić, otkad je kao dijete počeo biti svjestan sebe, bio je vezan ponajvećma za našu narodnu pjesmu i za najjačeg predstavnika pučkog pjesništva, Andriju Kačića-Miošića, kao što je bio srastao sa svojim rodnim krajem. Zbog toga, ako se želi govoriti o najjačim utjecajima na nekog književnika, to su oni koje svako dijete ponese od majčina mlijeka uključujući tu prve godine njegova djetinjstva. To su u isto doba i najjači utisci koje svaki čovjek ponese u život kao podlogu svih svojih budućih nastojanja. Zbog toga narodna pjesma sa svojim junacima koji su se borili na kopnu i na moru ne samo za slobodu svoga kraja, već i za vlastiti život, usjekla se u dušu djeteta, koje će, kasnije, imati smisla za takve sadržaje, bilo to u nekim pjesmama, bilo što će prihvatiti ponudu Matice ilirske da dopuni 14. i 15. pjevanje *Osmana*, ili da obradi epopeju Crnogoraca u borbi s Turcima u *Smrti Smail-age Čengića*.

Pojačani utjecaj narodne pjesme mladi Ivan Mažuranić postigao je – kako rekomo – čitanjem *Razgovora ugodnoga naroda slovinskoga* od fra Andrije Kačića-Miošića, najraširenije hrvatske knjige koja se čitala na cijelom Balkanskom poluotoku. Hrvatski pjesnik A. Kačić uspio je osvojiti čitaoce tamo od Crnog mora do preko današnjih zapadnih gra-

nica Jugoslavije. Što se tiče hrvatskih krajeva, može se slobodno reći da nije bilo hrvatske ni srpske kuće u Hrvatskoj u kojoj je netko znao čitati, da nije imala Kačićev *Razgovor ugodni*. Tako je ta knjiga dopala i u uglednu kuću Mažuranića. Teško je kazati kada i u kojem izdanju. Svakako je istina da je dječak od 16 godina Ivan Mažuranić napisao, koliko znamo, svoju prvu pjesmu *V. nodolski dolže, da si zdravo!* u duhu narodne pjesme i posebno pod jakim utjecajem Kačićevih pjesama. Sjećajući se tih vremena u dopuni *Osmana* on je kazao:

*Svak najvoli, riječ je stara,
od djetinjstva na što obiknu,
i najveć ga ono općara,
što mu u srcu najprije niknu.*

(*O s m a n*, XIV pjev., st. 533–536)

To je dokaz ne samo zavisnosti od narodne pjesme i Kačića već i privrženosti tim jakim poticalima u mladosti dok još nije ništa ili malo znao o književnostima drugih naroda, pa što je važno spomenuti, ni o hrvatskoj književnosti starijih vremena.

Tek srednja škola, i to više humaniora, izgrađujući u Ivanu Mažuraniću kulturnu ličnost, odgajala je i hrvatskog narodnog čovjeka, po načelu samoobrane, u doba kad se u Hrvatskoj javljaju odlučniji spisi novoga, i to 1830. Svršivši šesti gimnazijski razred 1832/1833. I. Mažuranić je 1833/1834. u Zagrebu upisao filozofiju, gdje se upoznao s ljudima i idejama Hrvatskog narodnog preporoda, zvanog kasnije i ilirskim pokretom. Prešavši iduću školsku godinu na filozofiju u Szombathelyju, nezadovoljstvo sa sredinom ga je prisililo na rad, pa uz školsku građu, jače se zanimao za našu narodnu poeziju i narodni jezik. Malo poslije pāđā i zanimanje Ivana Mažuranića za slavenske narode i njihove književnosti, prema programu slavenske uzajamnosti, što je prihvatio i Hrvatski narodni preporod.

Poznato je da su se hrvatski preporoditelji oduševljavali starijom hrvatskom književnosti, osobito nekim pjesnicima iz Dubrovnika, i to u prvom redu Gundulićem, pa i nekim drugima, osim Marina Držića kojega se rijetko spominje ili naprosto iz neznanja prešućuje. Tome je, možda, jedan od razloga što se općenito, u prvom redu kod nas, više cijenila epska pjesma i stihovi od proze, koja se upotrebljavala više u dramama. Zbog toga je i Gundulić sa svojim *Osmanom*, iako nije bio dovršen, najviše cijenjen, izuzevši u jednom slučaju javno, u kritici Luka Stullija (*Le tre descrizioni del terremoto di Ragusa del 1667. di Grad. Rogacci, Stay. Venecija 1827, predgovor*) o kojoj je možda tada u Zagrebu rijetko tko i znao. Luko Stulli je imajući u vidu grčke, latinske i talijanske epopeje, prvi put javno kritizirao Gundulićeva *Osmana*. Stulli se u svojoj kratkoj kritici, poslije oduševljenih pohvala dubrovačkim latinistima,

osvrnuo i na hrvatsko dubrovačko pjesništvo. O hrvatskim književnicima u Dubrovniku Stulli neistinito tvrdi 1827. da jedva znanje o njima dopire do Kleka i Sutorine, dviju krajnjih tačaka na moru bivše Dubrovačke republike. Sami prijepisi *Osmana* – da spomenem samo to – demantiraju L. Stullija, jer je prijepisa – koliko znamo – prije spomenute godine bilo na Korčuli, Zadru, Crnoj Gori, u Zagrebu, možda i u Beču (usp. »Stari pisci hrvatski«, knj. IX³, Zagreb 1938. i to predgovor Đure Körblera), A. Jensen¹ iznosi članak (prema njegovu mišljenju A. Kaznačiča!) u kome kaže: »Osman se širio neizdan kroz 1 i pô vijek po cijeloj Dalmaciji...« Prelazeći na *Osmana* Luko Stulli kaže: jedino što to djelo ima od epopeje da je pisano vrlo dobrim stihovima. On nadalje kaže da je radnja ove tobožnje epopeje sve prije nego velika, plemenita i veličanstvena. Protagonista koji bi trebao da bude junak kova Ahilejeva, Enejina i dr., neki je nesretni sultan, vojskovođa bez sreće, vladar bez vrlina i mana, pa se zato nikome ne može svidjeti. Svi bi govorili kao i on – kaže Stulli – kad bi se usudili misliti svojom glavom i da se manje povode za gledištima prošlog pokoljenja. Takvi se u svom strahu zgražaju i na samu pomisao o kakvu istraživanju, kao da bi to moglo biti svetogrđe.

Slično se o izdanju Gundulićeva *Osmana* 1826. (ali samo pismeno!) izrazio i fra Antun Agić iz Ancone u pismu (16. II 1827) fra Inocencu Čuliću, kako su ga još zvali »fratru gluhomu«, u Dubrovniku, koji je unaprijedio franjevačku knjižnicu. Agić kaže da riskira »da bude suđen i kažnjen kao književni psovač (di bestemmia letteraria)«. Agiću »se čini da je Gundulić pogriješio uzevši (sultana) *Osmana* prvim junakom svoje epske pjesme. U epopejama glavni junaci trpe od poteškoća, nezgoda, opasnosti, mükē itd., da na kraju u slavi sve pobijede, dok je (sultan) Osman nesretni zbačenik s prijestola, prezren na 1000 načina i na kraju strpan od podanika u strašnu tamnicu. Osim toga autor katkada ugađa ukusu 17. stoljeća, o što se spotiče moja mašta. Sve ovo rečeno je između mene i vas, jer neću književnih svada ni s kim«² – kaže Agić.

Uzimajući u ocjenu mišljenja L. Stullija i A. Agića, da Gundulićev sultan Osman nije herojski lik visine Ahileja ili nekoga sličnog junaka, mora se priznati da je tačno, ali je istina i to da je Gundulić pjevao o junaku svoga vremena i njegovu carstvu koje je bilo opasno Slavenima od Sjevernog do Egejskog i Jadranskog mora, dakle, pjevao je o teškoj stvarnosti, pa je tada morao biti bliz svim našim ljudima. Što je taj sultan bio slab, to je pogodovalo tadašnjem mišljenju potlačenih Slavena, kao i onih koji su strahovali od Turaka (kao Dubrovčani)! te su vjerovali da se približava čas oslobođenja, pa ih je i to moralo oduševljavati. Ovdje

¹ Bilješke o Gunduliću i njegovu vremenu. Zagreb 1901, str. 15. Pretiskano iz »Vijenca« 1901.

² n. dj., str. 17–19.

treba ponoviti da je Ivan Gundulić, odrekavši se svojih prvih radova kao »poroda od tmine«, pao pod utjecaj protureformacije što dolazi i u *Osmanu*.

Iznio sam mišljenja L. Stullija i Antuna Agića da se vidi kako su njihovi sudovi o Gundulićevu *Osmanu* bili drukčiji od ocjene još onda višemanske jednoglasno povoljnog mišljenja o umjetničkoj vrijednosti *Osmana* koje je vladalo među hrvatskim preporoditeljima početkom XIX stoljeća, te su baš izabrali *Osmana* nešto kasnije da ga Matica ilirska izda kao svoju prvu knjigu (1844).

Drugo pitanje koje se rješavalo u ovo isto vrijeme jest pitanje kojim će putem trebati novija hrvatska književnost da pođe u svome jezičnom izrazu. Postojale su dvije mogućnosti: 1. poći putem stare hrvatske književnosti, što znači graditi na izrazu Dubrovčana i drugih starijih hrvatskih književnika, ili 2. poći putem narodnih umotvorina. Odmah moram reći da to nisu dvije krajnosti jer je i jezik Dubrovčana izraz narodnog duha, natrunjen ponešto tuđinštinom.

Hrvatskim preporoditeljima bilo je jasno da jezik stare hrvatske književnosti nije bio dalek suvremenima, jer su mnogi znali i latinski i talijanski, navikavši se na to pri čitanju, pa su se tom našom starijom književnosti i oduševljavali. Međutim – kako reče Tadija Smičiklas – »zujile su sladko glasne pjesme Dubrovčana u mladom kolu ilirskom i občaravale ih slavom ilirskoga ili hrvatskoga klasicizma. Ona lakoća pjesmotvorna njihova osvajala je mlade književnike i činila im se toliko nedostižna (s umjetničke strane. Op. J. R.), kao što su im se vidali nedostižni Homer, Horac i Virgil. Cijenili su i narodnu pjesmu; ali prevlađuje misao da se umjetna ilirska poezija imade nastaviti na Dubrovčane.«³

Stanku Vrazu pak, koji je hrvatski jezik učio iz narodnih umotvorina i iz svakidašnjeg govora i to u vezi s kajkavcima, dubrovački su pisci bili dalje, pa je gotovo od početka svog dolaska u Zagreb bio za to da se novija hrvatska književnost mora temeljiti na narodnoj pjesmi. Zbog toga Stanko Vraz u pismu iz Graza Ivanu Mažuraniću (od 15. grudna 1836) – kako kaže Smičiklas – traži »saveznika« u toj načelno-praktičnoj borbi te mu piše: »Ja cijenim vrlo dalmatinske spisatelje, oni jesu svikak verstni – najverstniji smiem kazati između svih starih spisatelja slavenskih do naših vremen, što se tiče hitrosti, umnosti i ukusa, ma jezik mi se čini odviše po talijanščini prikrojen«. Dalje kaže da bi se trebalo ugledati u narodne pjesme, »jerbo narodne pjesme jesu živa krv puka...«⁴

Neki su mišljenja »da se je Ivan (Mažuranić) s njime slagao«,⁵ jer je on bilježio narodne fraze, neke njemu nepoznate ili manje poznate riječi, ali vjerujem da je tačnije reći da je Ivan Mažuranić, odbivši očite

³ T. Smičiklas, *Matica hrvatska, 1842–1892*, str. 108.

⁴ T. Smičiklas, *n. dj.*, 108.

⁵ T. Smičiklas, *n. dj.*, 108.

talijanizme, bio za neku sintezu ili još jasnije da kažem, da se na temelju jezika narodnih pjesama preuzmu od starijih hrvatskih pjesnika, i općenito od književnika, neke posebne ljepote, suptilnosti koje će obogatiti priprosti narodni jezik. To je načelo I. Mažuranić provodio što je dokazao preuzimajući ponešto od starih klasika grčkih, rimskih i talijanskih, kao i iz ostalih književnika evropskih, u svojim djelima prije i poslije ovog datuma (1836), posebno u vrhunskom svome djelu *Smrti Smial-age Cengića*.

Vukotinović je s Vrazom raspravljao o istoj temi, o jeziku, početkom 1838, pa je zastupao gotovo isto mišljenje koje je I. Mažuranić provodio. Vukotinović je u pismu 17. III 1838. Vrazu pisao: »Gundulića čitajući našao sam hiljad krasota u jeziku. Ovaj jezik, mogu kazati, je takav, kakvoga si za klasički i osobito poetički, samo misliti možemo. On je mekan, glasan, gibljiv i rječovit; što više trebamo?«⁶

Ako tome pribrojimo mišljenja ostalih preporoditelja (čak je i vrhovni župan Zdenčaj »hvalio Gundulića kao pjesnika«⁷) i što je glavno, pogledajmo javno mišljenje, naći ćemo da je ono iza kojeg stoji mišljenje I. Mažuranića, bilo opće prihvaćeno. Navest ću još samo par primjera: riječi grofa Janka Draškovića pri osnivanju Matice ilirske; zaključak ove da prva knjiga koju će ona izdati bude Gundulićev *Osman*, a da *Osmana* dopuni I. Mažuranić.

Ako pogledamo u Rječnik Gundulićeva *Osmana* iz 1844. (koji je priredio I. Mažuranić s bratom Antunom), vidjet ćemo da u njemu nema samo onih riječi iz dubrovačkih pisaca, posebno iz *Osmana* koje su nastale, možda pod utjecajem romanskih jezika, što znači da nije smatrao da samo te tumači. Naprotiv, u tome Rječniku ima i takovih koje su čisto narodne, ali nisu možda, u svim krajevima, prema njihovu mišljenju, bile poznate širem krugu čitalaca (npr. Arapin, arapski; bdjeti; brada; cvijet; dan; danak; gorak; izraniti; kratak; osmi; plemenit; starica; tijek; uzgojiti; znanac; žalostan; itd.). Mislim da i ovo dokazuje poznato stanovište Ivana Mažuranića da jezik hrvatske književnosti iz Dubrovnika nije nepoznat ostalim hrvatskim krajevima da bi trebalo zbog nekih riječi udariti prokletstvom na taj visoki pjesnički izraz, to više što je jezik cijele starije hrvatske književnosti narodni da hrvatsku književnost nije trebalo prekrštavati nekim novim narodnim jezikom.

Prelazeći na dopunu XIV i XV pjevanja Gundulićeva *Osmana*, mora se kazati da je dosta o tome pisano, pa iako nije sve znanstveno obrađeno, ipak je ono glavno jasno. Poznato je da je uprava Matice ilirske u Zagrebu, na sjednici od 2. lipnja 1852. zaključila da će kao prvu knjigu izdati Gundulićeva *Osmana*.⁸

⁶ St. Vraz, *Djela*, V dio. Zagreb 1877. str. XVIII. bilj. 12.

⁷ Državni arhiv, Zagreb: *Acta familiarum Drag. Rakovca, Dnevnik pod datumom 27. studenoga 1843.*

⁸ J. Ravlić, *Povijest Matice hrvatske. Matica hrvatska 1842–1962.* Zagreb 1963, str. 26.

Možda je već tada bilo govora o tome da će XIV i XV pjevanje dopuniti I. Mažuranić i s bratom Antunom napraviti Rječnik, iako zapisnik ništa o tome ne govori. Smičiklas kaže⁹ da je I. Mažuranić to prihvatio 10. srpnja 1842, o čemu opet u zapisniku Matice ilirske nema ni riječi. Čini se da je hrvatska javnost često o tome razgovarala iščekujući da što prije dobije *Osmana* s dopunom I. Mažuranića. Zbog toga je na godišnjoj skupštini Čitaonice koja je održana sa zakašnjenjem od 7 mjeseci (tek 23. kolovoza 1843). grof Janko Drašković dao objašnjenje da »djela slavnoga Gundulića nalaze se pod tiskom; njegovo najveće i najslavnije pjesničko djelo *Osman* doskoro će na svjetlo izići. Ovaj prvi dio (misli na *Osmana*, jer je Matice tada već bila odlučila da izda i *Različite pjesni* koje su izašle tek 1847) bit će tim vredniji, čim će se samo našim organskim pravopisom čist, pravilan i urešen ukazati, nego će jošte i rječnikom svih u istom djelu nalazećih se rječih s izjasnjenjem filologičkim, historičkim, geografičkim i mitologičnim obogaćen biti tako da nam gibanja starinska, okolnosti i jezik razumljiviji postane.«¹⁰

Pošto je zaključeno stapanje upravnog odbora Matice ilirske s upravom Čitaonice, u nastavku skupštinskog rada Antun Mažuranić dao je izjavu da »se je on sa svojim bratom, g. Ivanom Mažuranićem, odvažio sastaviti rječnik svih u *Osmanu* Gundulićevu nalazećih se riječih . . . te da će isti rječnik do koji dan gotov biti i pod štampu se metnuti. I ovo je pravi uzrok zašto se još *Osman* Gundulićev nije do danas mogao na svijet izdati.«¹¹

Kako vidimo, ni poslije svih ovih datuma ne može se odgovoriti na pitanje: Koliko je I. Mažuranić *radio* na dopuni XIV i XV pjevanja, jer ne znamo kad je tačno počeo, a kad je opet taj posao konačno završio. Kolikogod to ne odlučuje o vrijednosti njegova djela, ako se uzme u obzir značajan posao oko toga, on ga je radio najdulje od 10. srpnja 1842. do početka kolovoza 1843, dakle najviše godinu dana. Poslije toga je s bratom Antunom sastavljao opsežni rječnik, koji je – zbog onoga što sam već kazao – mogao biti znatno kraći.

Ovome je izdanju priključena litografirana kopija slike koju je Lj. Gaj posudio od nekoga iz Dubrovnika, a kopiju je učinio Wichl, koji je tada živio u Zagrebu. Litografija je izvedena u litografijskoj radnji Kriehubera u Beču. Kako stoji otisnuto ispod litografije, lice prikazuje Ivana Gundulića »u 33. godištu dobe svoje«, što je vjerojatno na samoj slici bilo napisano. Tko je izradio original, nije mi poznato. To bi morali riješiti naši historici likovnih umjetnosti.

⁹ Ravlić, *n. dj.*, str. 116.

¹⁰ Ravlić, *n. dj.*, str. 34.

¹¹ Isto mjesto.

Za izdanje *Osmana* 1844. Matica je imala pri ruci: prvo izdanje 1826. koje je priredio Ambroz Marković a tiskao ga Antun Martecchini u Dubrovniku,¹² te rukopise od god. 1727, 1765. i 1786. ili kako je istražio Đuro Körbler: rukopise Č, *Gu* i *M* koje je Lj. Gaj sobom donio iz Dubrovnika 1841, kad je tako boravio s A. Mažuranićem. Danas su ti rukopisi u Nacionalnoj sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Osim tih za priređivanje izdanja 1844, služili su rukopisi iz g. 1766, danas u Knjižnici Jugoslaven-ske akademije, te iz iste godine rukopis vlasnosti bivše Duhovne mladeži sjemeništa u Zagrebu, i rukopis koji je Petar Petrović Njegoš II poklonio Antunu Mažuraniću kad je 1841. bio u Crnoj Gori s Lj. Gajem.

Vjekoslav Babukić u Predgovoru izdanja *Osmana* 1844. kaže: »Prispodobismo sve gori imenovane rukopise s izdanjem dubrovačkim (1826), uzesimo u dvojbenom slučaju ono uprav za djelo Gundulićevo, što kao najbolje iznadismo, bilo u većini rukopisih ili u manje njih, samo ako nam se pristojnije i ljepše vidiše«. Dalje on kazuje, ne sve, što je ispuštao iz nekih rukopisa. Rijeći Babukićeve sam naveo zbog njegova plurala, što nas upućuje na to da se pokuša odgovoriti: tko je taj *mi*? Da li je još netko s njime surađivao? Kako on ne navodi da li je pri tome tko osim njega sudjelovao, moramo zaključiti da je on, možda sam Vj. Babukić, prema svim spomenutim rukopisima, sastavio novi, koji je gotov predao Ivanu Mažuraniću u rukopisu (ili otisnuta u tiskari?) da bi mogao svršiti svoj posao nadopune.

Ovo je važno spomenuti da bismo znali da u redakciji ostalih pjevanja (I–XIII i XVI–XX) nije sudjelovao Ivan Mažuranić. On je dakle prema datom tekstu napisao svoju dopunu.

Zeledi govori o dopuni XIV i XV pjevanja Ivana Mažuranića mislim da je najbolje da počemo kronološkim redom, pa ću spomenuti samo najvažnija mišljenja.

Dok je *Vjekoslav Babukić* u izdanju od 1844. kazao o tome da će suditi čitaoci o vrijednosti dopune Mažuranićeve, *Hugo Badalić*¹³ je uspo-ređujući dopunu Pjerka Sorokočevića s dopunom I. Mažuranića kazao da je dopuna I. Mažuranića logičnija prema praznini koju je ostavio I. Gundulić. *Armin Pavić* u »Radu« 32 JAZU 1875. u raspravi »O kompoziciji *Osmana*« kazao je o tome: »Kako je cultus Gundulićev postao, tomu

¹² J. Ravlić, *O prvom izdanju Gundulićeva »Osmana«* (1826), »Anali Historijskog instituta Jug. Akademije u Dubrovniku«. God. IV–V. Dubrovnik 1956, str. 705–717; – J. Ravlić, *Propisi za cenzuru i ocjene Gundulićeva »Osmana«*, »Radovi Instituta Jug. Akademije u Zadru«, sv. VI–VII, str. 97–137; – J. Ravlić, *Odras domaće stvarnosti u staroj hrvatskoj književnosti: Gundulićevi prvi radovi i njegova razvojna linija*, »Anali Historijskog Instituta Jug. Akademije u Dubrovniku«, g. VIII–IX. Dubrovnik 1962; – isti – *Prilozi proučavanju Gundulićeva »Osmana«*: A) *Nepoznati rukopis Gundulićeva »Osmana«* (1728); B) *A. Martecchini i prvo izdanje »Osmana«* (1826); C) *Prvi prijevod »Osmana«* (1827): *A. Marković i Fr. M. Appendini*. »Građa za povijest književnosti hrvatske«, knj. 26, str. 263–324.

¹³ *Kako je Gundulićeva »Osmana«* popunio Sorokočević a kako Mažuranić? »Velebit«. Zabavnik hrvatske omladine u Beču. Zagreb 1874, str. 235–246.

se ne čudim toliko, ali većma se čudim kako se kod nas uvriježilo mnijenje da je Gundulić tolik pjesnik da je jedva Mažuraniću pošlo za rukom sretno se dovinuti njegove nebeske visine . . .« Ako se usporede ta dva pjesnika Pavić drži »da će kod toga broj stihova 14. i 15. pjevanja, bačen na jednu zdjelicu tezulje, pretegnuti sve ostale strofe *Osmana* u drugoj zdjelici: toliko je divna pjesnička invencija i toliko je silan pjesnički stil Mažuranićev napram Gunduliću.« Pavić je išao i dalje: »Da se je taj pjesnik (= I. Mažuranić) razmahnuo preko svih 20 pjevanja *Osmana*, tad bismo doista smjeli reći: Ako se drugi ponose Homerom, Virgilijem i Tassom, i mi se Hrvati ponosimo isto tako vrijednim Mažuranićem«.

*Adolfo Tkalčević*¹⁴ misli djelomično protivno: Ivan Mažuranić »u tvorenju stihovah premda pokazuje veliku vještinu, nije ipak, barem po mojem sudu, posve dohvatio Gundulića, valjda zato što je ovaj sadio svoje sjeme, a onaj presađivao tuđe bilje«. Iako je »Mažuranić dobro znao što je u Gundulića valjano, što li rđavo, slijedio ga je ipak u svem jer je hotio da mu bude što sličniji, pa je tako savršeno postigao da bi ova dva pjevanja držali za plod Gundulićeva uma i pera, kad ne bi [!] znali kako i kad su sastavljena. Riječju, Mažuranić je Sorkočevića daleko nadkrilio, a Gundulića dosta sretno dohvatio . . .«

Ante Starčević, politički protivnik I. Mažuranića, napadao ga je, ali je za dopunu XIV i XV pjevanja u *Osmanu* kazao: ta »dva pjevanja u Gunduliću dopadoše mi se za ne iskazati. Ne mogoh se iščuditi kako je pjesnik, vezan tuđom, Gundulićevom osnovom, tuđim, njegovim duhom i tako svladao sve teškoće, tako da je preteško razabrati njegova pjevanja od Gundulićevih«.¹⁵

*Tad'ja Smičiklas*¹⁶ kaže da je I. Mažuranić proučio toliko Gundulićev jezik i usvojio njegov rječnik »da ne dođe ni jedna riječ u XIV i XV pjevanju koje ne bi bilo u ostalih osamnaest pjevanja *Osmanide*«. On je mišljenja da je dobro I. Mažuranić dopunio XIV i XV pjevanje i da je događaje najlogičnije povezao, protivno od Armina Pavića koji je bio uvjerenja da »još nije ispunjen jaz između XIII i XIV pjevanja«.

T. Smičiklas još kaže da je I. Mažuranić u dopuni sažetiji, ali usprkos nastojanja da dopunu napiše u duhu *Osmana* odnosno Gundulića, nije mogao zatomiti sebe, čovjeka svoga vremena, s posebnim osjećajima i pogledima koji su čedo njegova vremena. U tom pravcu zamjera I. Mažuraniću što je jednom »prešao preko brazde«, i unio osam kitica koje nisu organska cjelina *Osmana* i to pjesmu:

¹⁴ I. Gundulić. *Osman*. Zagreb 1854, predgovor, str. XXII.

¹⁵ A. Starčević, *Djela*. Knjiga III. Zagreb 1894, str. 318: *Nekolike uspomene*.

¹⁶ T. Smičiklas, *n. dj.*, str. 118–122.

»O slovinska zemljo lijepa,
što sagriješi nebu gori
da te taki udes cijepa
i jadom te vječnijem mori?«

zapravo stihove 461–492. XV pjevanja. Tačno je da je I. Mažuranić osu-
vremenio ovu lijepu pjesmu samo time što je osuđivao vjersku mržnju
među Slavenima koja nije plod XVII stoljeća, pa je tu »prešao brazdu«
Gundulićeva *Osmana*.

Osim toga treba shvatiti pjesnika u pogledu tzv. općih mjesta, ili vječ-
nih ideja koje su uvijek *stare* ali i vječno mlade jer se ponavljaju u
životu.

*Alfred Jensen*¹⁷ kaže: »Dopuna Mažuranićeva smiona je, bogata ma-
štom i samostalna pjesma tankočutnoga i visokoobrazovanog pjesni-
ka...«

*Antun Barac*¹⁸ zaključuje: koliko god je nastojao i uspio da se Mažu-
ranić približi I. Gunduliću, ipak se 14. i 15. pjevanje razlikuje jer je I.
Mažuranić bio čovjek s vlastitim osjećajima i pogledima (Barac ovdje
misli *jakim*). On kaže da je vrlo dobro dopunio prazninu u *Osmanu*;
nekoji dijelovi Mažuranićevi gotovo su nezavisni. »Zato se Mažuranićeva
pjevanja po svom ukupnome dojmu razlikuju od Gundulićevih stihova«.
»Po tim svojim elementima Mažuranićeva pjevanja *Osmana* nose jasna
i jaka obilježja svoga tvorca, uza sve to što je njihov pisac nastojao...
da se što manje osjeti razlika između njega i Gundulića«.

*Milorad Živančević*¹⁹ govori o tome kako se I. Mažuranić spremao da
izvrši dopunu XIV i XV pjevanja, u čemu je uspio. »Krajnje je vreme
kada je reč o XIV i XV pjevanju *Osmana*, da se prestane govoriti o Ma-
žuraniću površno, samo kao o 'dopunjivaču', u najmanju ruku uspelom
dopunjivaču Gundulića.« Živančević dopunu Mažuranićevu »smatra
jednim od vrhunskih pesničkih ostvarenja jugoslavenske literature«. Ta
se pjevanja doživljuju »kao izuzetan, samostalan i u svakom pogledu
originalan umetnički domet«.

Ja sam o tome nešto rekao o povodu proslave 175-godišnjice Mažura-
nićeva rođenja, ne imajući mogućnosti da razglabam na šire: »*Osman* u
izdanju Matice ilirske 1844. velika je pojava u hrvatskoj književnosti,
ne toliko zbog Gundulićevih stihova jer su bili poznati i iz izdanja 1826,
već zbog dopune XIV i XV pjevanja Ivana Mažuranića. Otad svi izda-
vači *Osmana* izdaju ga s Mažuranićevom dopunom, jer je on umjetnič-
kom torzu omogućio da postane cjelina, a kritici i književni historici

¹⁷ *Gundulić und sein Osman*. Göteborg 1900, str. 247.

¹⁸ *Mažuranić*. Zagreb 1945, str. 124, 127, 129.

¹⁹ *Ivan Mažuranić*. »Rad JAZU« 333, str. 150–162.

jednoglasni su u tome da Ivan Mažuranić nije ništa drugo ispjevao nego samo XIV i XV pjevanje *Osmana* da bi u hrvatskoj književnosti ostao velik pjesnik.«²⁰

Morao sam postupati književnohistorijski da bi se vidjelo kako se na dopunu XIV i XV pjevanja kroz 120 godina gledalo. Mislim da se to može zbrojiti i s malim razlikama kazati kao mišljenje svih onih koji su to proučavali:

1. dopuna XIV i XV pjevanja *Osmana* ispunja dobro prazninu u tom epu. Zbog toga je I. Mažuranić zaslužan što je Gundulićev ep osposobio za život na što kao nepotpun ne bi mogao reflektirati.

2. Kolikogod se Mažuranić u dopuni nastojao duhom i slovom približiti što više Gundulićevu *Osmanu*, ne mogavši zatajiti sebe, on se razlikuje od Gundulića, nadmašivši ga u umjetničkom pogledu. Time je ta dopuna i samostalno umjetničko djelo velike vrijednosti prema kojoj pisac zaslužuje visoko mjesto u hrvatskoj povijesti književnosti.

3. I. Mažuranić je svojom dopunom povezo staru hrvatsku književnost s nastojanjima u hrvatskoj književnosti XIX stoljeća u prvom redu svojim najboljim djelom hrvatske i jugoslavenskih književnosti *Smrti Smail-age Čengića*.

Kad se je u Hrvatskom narodnom kazalištu u Zagrebu prikazivala Gundulićeva *Dubravka* od 9. siječnja 1888. i dalje, na jednoj je od tih predstava bio i Ivan Mažuranić. »Slušajući zvonke aleksandrince Dubrovčana, pričinilo mu se da to mora svačije uho osvojiti« – kaže za svog oca njegov sin Vladimir. Tom prigodom mu je otac još i ovo rekao: »Sad će im ipak puknut među očima; ta što smo tom slična mi napisali?«.²¹ Ove nam riječi I. Mažuranića pokazuju koliko je mnogo cijenio općenito Dubrovčane, posebno Ivana Gundulića. U isto vrijeme to je njegov poziv da novija hrvatska književnost uči od stare hrvatske književnosti. To je kazao veliki stvaralac I. Mažuranić, koji je duboko ušao u život narodni, u tehniku stvaranja stihova, u duh jezika, na kome počiva svako stvaranje na umjetnosti koja se zove književnost.

²⁰ »Vjesnik«, Zagreb, od 15. studenoga 1964, str. 7.

²¹ I. Mažuranić. *Pjesme*, str. XXII.

JEZIK DUBROVAČKE KNJIŽEVNOSTI I IVAN MAŽURANIĆ

Mate Hraste

Ivan Mažuranić pripada generaciji koja je bila pozvana da u jeziku izvrši najrevolucionarniji akt u hrvatskoj književnosti. Do ilirskog preporoda hrvatski su pisci pisali svoja književna djela čakavskim, kajkavskim i štokavskim dijalektom prema kraju iz kojega je bio pisac. Doba narodnog preporoda tražilo je političko i kulturno jedinstvo najprije svih Hrvata, a kasnije svih Jugoslavena i Južnih Slavena. Da se to može postići, treba ujednačiti jezik, treba stvoriti jedinstven pravopis i jedinstven književni jezik. Trebalo je u hrvatskoj književnosti učiniti nešto slično što je Vuk učinio u srpskoj književnosti reformom ćirilice i stvaranjem novog književnog jezika na osnovi narodnog. Hrvatima je teško bilo urediti latinicu jer su književnici u Dalmaciji pisali talijanskom grafijom, a književnici u kajkavskoj Hrvatskoj i u Slavoniji mađarskom. Javilo se prije Gajeve reforme 1820. zadarsko kulturno središte sa svojom reformom latiničke grafije koja se razlikovala od kasnije Gajeve, što je izazvalo trvenje između Zagreba i Zadra. U jeziku je bilo još teže jer su hrvatski književnici, kako je već rečeno, pisali štokavskim, čakavskim i kajkavskim narječjem. Trebalo je odabrati jedno narječje koje će postati književni jezik za sve Hrvate. Bilo je najvjerovatnije da će to biti kajkavsko narječje, jer je Zagreb u središtu kajkavskoga narječja. Pored toga najveći broj preporoditelja bio je iz kajkavskog područja (Janko Drašković, Antun Mihanović, Tomo Blažek, Ljudevit Gaj, Dimitrije Demeter, Dragojla Jarnevićeva, Ljudevit Farkaš-Vukotinović, Antun Nemčić, Mirko Bogović i dr.). Međutim, to se nije dogodilo, nego je za književni jezik uzeto štokavsko narječje koje kajkavski dio naroda onda nije razumijevao ili samo u nedovoljnoj mjeri. Jedan od najvažnijih razloga za uvođenje štokavskoga narječja u književnost je činjenica da je dotada na štokavskom narječju napisano vrlo mnogo najvrednijih književnih djela: u Dubrovniku ijekavskim govorom, u Makarskom primorju i u Slavoniji ikavskim, a u Bosni ikavsko-ijekavskim. Jezik dubrovačke književnosti bio je najbliži Vukovu jeziku jer je pisan ijekavskim govorom hercegovačkoga zaleđa.

To je bilo povodom da su ilirci stvorili odluku da se uzme za književni jezik štokavsko narječje. To je značilo nadovezivanje na jezik starije dubrovačke književnosti i ujedno približavanje Srbima kojima je Vuk dao približno isti književni jezik. Kako je teško bilo odmah uvesti štokavsko narječje u cjelokupnu hrvatsku književnost vidi se po tome što je Ljudevit Gaj izdavao svoje »Novine« najprije na kajkavskom narječju i sa starim pravopisom, a u »Danici« se javljaju štokavski prilozi s novim pravopisom. Godine 1836. Gaj uvodi štokavsko narječje i novi pravopis i u »Novine« i u »Danicu«. Tada je kajkavsko narječje izgubilo značenje književnog jezika.

Književnici ovoga vremena imali su dva izvora u jeziku: jezik dubrovačke književnosti i narodnu poeziju. Kako su bili odgojeni u klasičnom duhu, u njihovu jeziku opaža se ponešto i duh rimskih i grčkih klasika, osobito u st'lu i redu riječi. Književnik takvoga tipa po jeziku bio je i Ivan Mažuranić. Rođen i odgojen u Novom Vinodolskom s roditeljima i drugovima na ulici razgovarao je čakavskim narječjem svoga rodnog mjesta. U osnovnoj školi u Novome nastavni jezik bio je njemački, jer je Novi kao i svi posjedi Zrinjsko-Frankopanski potpadao pod carsku »komoru« koja je bila njemačka. Gimnaziju je učio na Rijeci gdje je učio latinski, talijanski i mađarski. Učio je i znao i francuski, engleski i sve slavenske jezike. U mađarskoj sredini je živio i kasnije kad je studirao filozofiju u Szombathelyju. Prema tome vidimo da Mažuranić nije nikada sistematski učio hrvatski jezik do svršetka svojih sveučilišnih studija. Iako ga nije sistematski učio u školi teoretski, mati mu je pomogla da ga upozna praktički. Ona mu je kao djetetu u osnovnoj školi davala u ruke da čita Kačićevu pjesmaricu koja je tada bila omiljela lektira mnogim našim kulturnim radnicima. Od 16. godine života (1830) do 28. godine (1842) ispjevao je Mažuranić više lirskih pjesama u kojima je bio dosta pod utjecajem staroklasične književnosti, a pjevao je i na latinskom jeziku. Po želji Matice ilirske pristupio je 1842. godine dopuni 14. i 15. pjevanja Gundulićeva *Osmana* koji je s njegovom dopunom izišao 1844. godine. Da uzmogne taj težak zadatak izvršiti morao je temeljito ući u jezik dubrovačke književnosti, a osobito u Gundulićev jezik koji je njemu po dotadašnjem poznavanju hrvatskog jezika bio dosta tuđ.

Jezik 16. stoljeća dubrovačke književnosti bio mu je kao rođenom čakavcu bliži nego jezik 17. stoljeća Gundulićeva vremena. U jeziku 16. stoljeća prevladavao je ikavski govor jugoistočnog dijela čakavskog narječja, a već u početku 17. stoljeća prevladao je ijekavski govor štokavskoga narječja hercegovačkoga tipa.

Pored pretežno ikavskoga govora čakavskoga narječja u jeziku dubrovačke književnosti 16. stoljeća bilo je i drugih jezičnih osobina koje su posve čakavske ili bliže čakavskom narječju nego štokavskom npr. čuvanje glasa *l* na kraju riječi i na kraju sloga (vidil, misal), neprovo-

denje novijeg jotovanja (bratja, pitje, listje, gvozdje), oblici: dojtj – dojdem, najti – najdem, sporadična zamjena praslavenskog glasovnog skupa *dj glasom j: gospoja, meju itd. U jeziku 17. stoljeća sve su te osobine zamijenjene osobinama štokavskim ili se još čuvaju samo njihovi rijetki ostaci.

Mažuranić je morao vrlo savjesno proučiti sva Gundulićeva djela i njihov jezik da uzmogne što valjanije izvršiti povjerenu dužnost. Proučivši do u tančine Gundulićev jezik i dikciju, nije u svojoj dopuni upotrijebio ni jednu riječ koja se nije nalazila u onom dijelu *Osmana* koji je ispjevao sam Gundulić. I po sadržaju toliko je ušao u Gundulićevo mišljenje i osjećanje da je dostigao, neki misle i prestigao, njegovo pjesničko stvaranje. To je mogao postići samo zato što se posve uživio u Gundulićevo književno stvaranje.

Nitko od iliraca nije temeljitiše ušao u jezik dubrovačke književnosti od Ivana Mažuranića.

I drugi ilirci ugledali su se u svojim književnim djelima u jezik dubrovačke književnosti, jer su nju najviše čitali i učili. Oni su bili zaljubljeni u starije dalmatinske pjesnike. Tome se ne smijemo čuditi jer je ilirska književnost bila mlada i siromašna pa su književnici morali negdje tražiti i pronaći svoje uzore.

Stanko Vraz u svome kritičkom časopisu »Kolo« oštro prigovara ilircima što se u tolikoj mjeri ugledaju u dubrovačku književnost, iako je i on sam visoko cijeni. Ima međutim i jedna jača književnost i po formi i po jeziku i to naša narodna književnost, narodna poezija koja u sebi ima sve elemente našega narodnog duha.

Da se vidi Vrazov stav prema dubrovačkoj književnosti i prema narodnoj navest ću njegove riječi iz IV knjige »Kola« str. 80. i dalje: »Ako hoćemo nepristrano da sudimo o naših Dubrovčanih, treba da njihova djela istražimo bez ikakvog zanesenja. Vrh u svega treba da prosudimo duh vijeka u kojem su oni živjeli i u koliko je duh taj imao upliv na stvaranje njihovih umnih djela. To je glavno ono *gledište* s kojeg ih suditi valja. Gundulić i ostali najbolji pjesnici dubrovački živjeli su prema koncu XVI vijeka i na početku XVII. I svemu je svijetu poznato da je onda vladao u Evropi duh starog klasicizma koji se je već počeo izradati u tzv. školasticizam. Iz Italije, koja je onda stajala na čelu prosvjete evropejske, prebrodio je duh izobraženosti zapadne i u Dubrovnik. Tu su se podigle stolice nauči klasika rimskih i grčkih, i pod uplivom duha crpljenog iz pjesnika klasičkih rodiše se i odgojiše umjetne vjele dubrovačke, a jezik naš uzmahnu se na najviši stupanj izobraženosti. Da su i plodovi romantičke poezije talijanske, koja je onda već dovršila zlatni svoj vijek, imali upliv na stvore pjesnika dubrovačkih, toga nitko pametan tajiti ne može, koji znade kako usko bio je onda Dubrovnik skopčan s prekomorskom susjednom Italijom po blagom vezu trgovine i društvenog života. Koji dvoji o temelju ovih naših riječi, ne treba mu ni-

šta, nego da usporedi *Osmana* s Tassovim *Gerusalemme liberata*. Kao što su vitezi i viteškinje u *Osmanu* samo po imenu slovinski, a srce i duša u njih je *romanska* tako isto priznat će svaki nestran istraživač stvari da su Dubrovčani naši više po formi jezika, nego li po materiji ili skladu njegovom Slovinci. Pa tko se o razlogu tih riječi nije već osvjedočio, toga upućujemo, neka postavi naše pjesnike dubrovačke uz *narodne pjesme*, a poslije toga opet uz pjesnike talijanske zlatnog vijeka, pa da rasudi s dušom jedno prema drugog, a ja kriv, ako ne ispovjedi da su po duhu srodniji s Talijani, nego li sa pjesmami naroda svoga, koji su pravo i jedino mjerilo narodnog duha.

...Nu sve to, što sam dosad spomenuo za Gundulića i Dubrovčane uopće, neka nitko ne misli, da je kazano na umaljenje njihove cijene i slave. Dubrovčani naši jesu alemi-kameni naše starine, zvijezde pret-hodnice sadašnje prosvjete zapadne. Izim Talijana i Španjolaca ne ima nijednoga naroda u Evropi koji bi se u ono doba jednakim smio ponosi-ti blagom umjetne poezije. Između Slavjana Dubrovčani su prvi pod-ranili na to polje. Drugi bili su Poljaci, nu oni se probudiše, kad je književnost ilirska u Dubrovniku slavila već zlatni svoj vijek. Što su Dubrovčani nagnuli više za klasicizmom romantičkim zanemarujući uzore narodne, to je bila moda ili ukus koji je oteo mah u sviju naroda onog i nasljedujućih vijekova kako su brže pomolili glave na polje duševno ili književno. I tekar u današnje stoljeće krenuo je književni duh naroda *drugim* putem, vraćajući se k svome *pravom, čistom* izvoru, koji udara ispod korijena živog, domaćeg, ispod srca istog puka ili pri-rode ostavljenog naroda«. Ovo Vrazovo opažanje odnosi se na književ-nost i na njezin duh, ali ne i na jezik.

Vrazov sud o dubrovačkoj književnosti veoma je oštar, jer su naši književnici u to vrijeme poznavali i cijenili i narodnu poeziju i njezin jezik. Prvi nam je dao pouzdanije vijesti o životu lirskih narodnih pje-sama u 2. polovini XV stoljeća J. Šižgorić. Džore Držić uvrstio je dvanaest lirskih narodnih pjesama u svoju poetsku zbirku. Neke je pje-sme i sam spjevao po uzoru na narodnu poeziju. Dvadesetak godina kasnije unosi P. Hektorović u svoje *Ribanje* nekoliko narodnih pjesama epskih i lirskih. H. Lucić piše svoju *Robinju* pod izvjesnim utjecajem naše narodne pjesme. Zadrani J. Baraković donosi u svojoj *Vili slo-vinki* divnu bugaršticu *Majka Margarita*. U djelima Dinka Ranjine, Nikole Nalješkovića, Marina Držića, a pogotovu u djelima Ivana Gun-dulića opaža se znatan utjecaj oblika narodne poezije. Prema tome nije se moguće posve složiti s Vrazom u ocjeni sadržaja stare dalmatinske književnosti. U njoj je bilo mnogo elemenata i utjecaja narodne poezije, a osobito utjecaj jezika narodne poezije i stiha, osmerca i deseteraca.

Kad je riječ o jeziku Ivana Mažuranića potrebno je utvrditi da u njegovu pjesničkom jeziku *Smrti Smail-age Čengića* ili u kasnijim izda-

njima *Smrti Smail-age Čengića*, štampanoj prvi put 1846. tj. dvije godine nakon dopune *Osmana* ima viševrsnih jezičnih elemenata.

U prvo doba Mažuranićeva pjesničkog stvaranja opaža se jak utjecaj jezika i stila rimskih i grčkih klasika, u drugom razdoblju utjecaj jezika i stila dalmatinskih pisaca, a u trećem razdoblju utjecaj jezika i stila narodne poezije. Ponešto je na nj utjecala i narodna poezija njegova rodnog mjesta Novog Vinodolskog i govor Crnogoraca, jer je i motiv uzet iz područja Crne Gore. Budući da u djelo ulaze Turci, u njegovu jeziku ima i riječi iz turskoga, arapskoga i perzijskoga jezika, ali vrlo umjereno.

Elementi staroklasični u *Smail-agi* su mnogobrojni. Prvi je neprirodan poredak riječi i vanjski oblik kao i reminiscencije iz starih klasičnih pjesnika. U *Haraču* upotrijebio je složeni ukrasni pridjev: konji *kri-lonozi*, što nije običaj u našem narodnom jeziku. Danovanje čete na Morači udešeno je prema prizoru u 174. stihu I pjevanja Vergilijeve *Enejde*. Na mnogo mjesta u njegovu djelu susrećemo reminiscencije iz Vergilijeve *Enejde* i iz Horacijevih pjesama. Iako u Mažuranićevu djelu ima dosta staroklasičnih elemenata i potpunih oponašanja i prevođenja riječi i izraza staroklasičnih, nas više zanimaju elementi dubrovačkog jezika. Mažuranić je kao i Gundulić upotrebljavao mnogo trope i figure (ant'teže, ironije, sarkazme, amfibolije, onomatopeje). Ugledanjem na Gundulića Mažuranić je uplitao u svoje djelo duboke sentencije i refleksije i gomilao sinonime imeničke i glagolske. U jeziku pak ima jasnih dokaza da je on stajao pod utjecajem ne samo Gundulića nego i drugih dubrovačkih pjesnika. Jedna od važnih jezičnih osobina koju susrećemo u *Smail-agi* jest mijenjanje velarnih suglasnika (k, g, h) ispred i kod pridjeva u strujne dentale (c, z, s) kao u jeziku dubrovačke književnosti: *visocim*, *nejednocijem*, *trostrucijem*, *druzijem*, *t'sijeh*, *glusijeh*. Mažuranić poput Dubrovčana obično ne umeće epentetskoga *l* između labijalnih suglasnika i glasa *j*: *robje*, *kopje*, *slovjaše*. Glas »jat« mu daje refleks *ije* u nastavcima pridjevskim i zamjeničkim gdje je i onda bio kao i danas u drugim krajevima obično rekfelks *i*: *Brdom kamenijem*, junaka *biranijeh*, dahom *junáčkijem*, *nejednacijem* letom. zaigrajte poljem *ravnijem*, *trostrucijem* zubom, *svojijem* znojem itd. Veoma su česti stariji oblici za pojedine padeže kao u Gundulića: vašijem *Brdom* kamenijem (dat. pl.), za *junaci* (instr. pl.) stoji trka konja pod *slugami* (instr. pl.), *verigami* (instr. pl.) *njimi* (instr. pl.). krvavijem *nokti* (instr. pl.), pred *svjedoci* (instr. pl.), s ljutijem *noži* (instr. pl.), *gusal* (gen. pl.) i brojni drugi primjeri. Često Mažuranić upotrebljava riječ *pūt* (ljudsko meso, ljudska koža) što susrećemo u Gundulića. Dubrovački su oblici: *pastijer*, *duplijer* (velika voštana svijeća), *rijeti* (reći), *proz* (kroz) *proz* mrak se'jeniš i drugi. U *Smail-agi* ima i u nekim izrazima reminiscencija na Gundulićev *Osman*. Evo ih nekoliko: R'jekom krvca poljem teče (Mažur.), Gdi krv rijekom odsrud teče

(Gund.), Turskom krvi sad omastit ruke (Mažur.), Turskom krvi more omasti (Gund.), Sve je grijeh, sve su djela prika (Mažur.), slijediše djela prika (Gund.). Ovdje treba istaći da u Mažuranićevu jeziku ima dosta riječi i oblika iz crnogorskog jezičnog područja. Takvi su npr.: On je što *ve* (vas) u nevolji jači; on milostiv što *ve* (vas) nebom štiti; nit bi zato barbarin *ve* (vas) zvali; štono sam *vi* (vam) Turčin pripravio; *čtvrtricu* (mj. četvrtinu) ovna; *daj, šestinu* (mj. šestoricu), dobri gospodaru.

Budući da je motiv uzet iz tursko-crnogorskog života u Mažuranićevu jeziku ima i dosta riječi i izraza iz turskog jezika jer je htio i jezikom dati boju kraja u kome se radnja vrši. Takve su riječi, pored turskih imena: aga (gospodar), dželat (krvnik), aman (milost), medet (božja pomoć), kavaz (stražar), rakčin (duboka kapa), delija (junak), fenjer (svjetiljka), kulaš (konj mišje dlake), sofra (sto), mejdan (boj, dvoboj).

Narodna poezija koja se pjevala u Hrvatskom primorju i po cijelom našem narodu također je u Mažuranićevu jeziku ostavila vidnog traga ne samo u vrstama stiha (osmerac i deseterac) nego i u jeziku.

Mažuranić je narodnu pjesmu mnogo čitao i dobro poznao. Smrt Smail-age zablježena je u više narodnih pjesama, dotada je Vuk bio izdao više knjiga narodnih pjesama, a Kačićev *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* bio je omiljela lektira svih iliraca. Nije čudo što se u *Smail-agi* nalazi vrlo mnogo stihova ispjevanih po uzoru na narodnu pjesmu. D. Bogdanović u svom izdanju *Smrti Smail-age Čengića*, Zagreb 1918. navodi te primjere na 7 strana.

Osobito se u Mažuranićevu djelu susrećemo s velikim brojem ukrasnih pridjeva kojima obiluje narodna pjesma. Takvi su: *bijel*: bijela sira, bijele ruke, bijeli dan; *ljut*: ljute rise, ljut jatagan, ljuta nevjernika, haračlije ljute, ljuta guja, nevolja ljuta; *težak*: težak grješnik, grada teška, rana teška; *dobar*: dobar starac, dobar junak, dobar konj; *častan*: krst časni, oltar časni i brojni drugi. I mnoge riječi su uzete iz narodnoga jezika kao: *babo* (otac), *srdašce*, *krvca*, *noćca*, *konjic*.

Navedene činjenice ukazuju na to da je Mažuranićev ep ne samo po sadržaju savršeno literarno djelo nego i po jeziku u kome su na majstorski način isprepleteni elementi jezika starih rimskih i grčkih klasika, dubrovačkih pisaca, crnogorskih govora, jezika narodne pjesme i turskog, arapskog i perzijskog jezika, a da nigdje nije narušen sklad između sadržaja i jezika. Tako je Ivan Mažuranić u ono doba kad je novostvoreni književni jezik bio još u prvoj razvojnoj fazi, pokazao put kojim treba stvarati književni jezik. On se u svom epu držao uglavnom dubrovačke književnosti 17. stoljeća, ali nije bježao ni od osobina drugih govornih područja jer razborito i umjereno unošenje riječi iz svih naših narječja neprestano osvježava i obogaćuje leksički fond našeg književnog jezika.

MAŽURANIĆEV PJESNIČKI JEZIK

Ivo Frangeš

I

JEZIČNA INSPIRACIJA

Već na prvi pogled književnost ilirizma pokazuje izrazito zanimanje, i zabrinutost, za jezična pitanja: od filoloških do književnoestetičkih. Najznačajniji ilirski književni stvaraoci, ponoseni borbom za afirmaciju hrvatskog jezika, određuju se prije svega upravo u odnosu na jezičnu materiju kojom treba da se izraze, nudeći prizore koji nisu bez patetike: Vraz napušta rodni slovenski idiom i priklauja se štokavštini, Demeter, u početku novogrčki pjesnik, postaje hrvatski rodoljub i književnik. Petar Preradović zanemaruje materinski jezik i piše njemačke stihove, dok će hrvatski propjevati tek nakon susreta s Ivanom Kukuljevićem koji je, također, u početku njemački i kajkavski spisatelj da bi tek kasnije usvojio štokavštinu. Samo najveći među njima, Ivan Mažuranić, rodom čakavac iz Hrvatskog primorja, već od prvog časa prihvaća Gajevu reformu i progovara jezikom kojim će se služiti u toku čitavoga književnog djelovanja. No bilo bi posve krivo iz navedenih, i to čak najkрупnijih primjera, zaključivati da se radi o situaciji u kojoj jedna književnost počinje bez tradicije i nema na što da se osloni.

Naprotiv, Ivan Mažuranić najpotpuniji je suprotni dokaz. Ako stoji tvrdnja da svaki pjesnik počinje od početka, obnavljajući u svome izrazu izraze koji su mu prethodili, onda je to najlakše sagledati na primjeru Ivana Mažuranića. Jer pjesnici ne žive izvan prostora i vremena, izvan jezika i života, nego svoju poeziju i poetiku izgrađuju u odnosu na već zatečeni historijski kontekst, bilo da ga prihvaćaju, bilo da ga odbijaju. Pogotovu to vrijedi za književnike ilirizma koji upravo taj prostor i to vrijeme, samoprijegorno i vrlo često na štetu estetike, dižu na visinu intimnog nadahnuća. Tako književnost ilirizma književnom teoretičaru, bez obzira kojoj on sredini pripadao, uporno nameće jedino ispravan zaključak: poezija se rađa i određuje kulturnom i jezičnom situacijom koju zatječe, a otvara u potpunosti samo onome tko poznaje njene historijske pretpostavke.

Situacija u kojoj se zatječe Mažuranić nije dakle pustoš i praznina, kao što to nije bila ni Vrazu, ni Demeteru, ni Preradoviću, ni bilo kojemu od ilirskih književnika. Čak obratno, množina već izgrađenih književnih medija čakavske, kajkavske i štokavske tradicije hrvatske logično je zahtijevala da njen moderni štokavski izraz ne zanemari već postignute rezultate. U dojednome hrvatskom književniku i književnom radniku ilirizma neprestano bdi filološki osjećaj o dužnosti da se sačuva dimenzija tradicije, toliko potrebna svakoj cjelovitoj književnosti. Zato se mirno može postaviti tvrdnja o jezičnoj inspiraciji kao značajnoj komponenti ilirskoga književnog stvaranja, o jeziku ne samo u onom smislu u kojemu je on, za svakoga pisca, osnovna izražajna determinanta, nego o borbi za jezik kao specifičnoj formi pjesničkog nadahnuća.

Karakterističan je nastup Mažuranićev. U zanimljivim pismima starijem bratu Antunu tuži se on, oktobra 1834, na boravak u Sombatelju: »Tako mi jest dobro, da bi i ja skoro *libros tristium ex Hungaria* kakono i Naso pisati začel«. Ali, – ne začinje. Pjesnički rad izazvalo je kod njega rodoljublje, »srbež poetičeski od radosti jest me primio,« piše on kasnije bratu i prilaže prvu pjesmu *Primorac Danici*, a kad se ona pojavi, u drugom broju Gajeve »Danice« izjavljuje on: »gluboko filologičesko jezika našega poznanstvo u g. učreditelju veoma počitujem i odobravam«. Mažuraniću je posve jasna istina da bez izgrađenoga književnog jezika nema ni književnosti ni kulture ni nauke. Zato on, u 20. broju »Danice« s punom odgovornošću upozorava da neizgrađen jezik sapinje i najveće umove: »U narodu neoptesani jezik govorećemu učenoga človjeka ne ima nikakova, makar se u njemu na jezera [tisuće, I. F.] brojili visokih znanosti učitelji: svi samo djeca i prosti seljani jesu. Jer onoliko človjek znade koliko jezikom svojim izgovoriti može. Što je izvan kruga izrečja, to je izvan kruga poznanstva«. Odista, nema spoznaje – ni umjetničke ni naučne – ako nema izgrađene sposobnosti i mogućnosti izražavanja. I kad u toj istoj »Danici« Demeter, šurjak Mažuranićev, objavi godine 1843. izvanredno zanimljiv i gotovo programatski članak *Misli o ilirskom književnom jeziku*, neće to biti ništa drugo doli ispovijedanje istih pogleda što ih je zastupao i u djelo proizvodio veliki pjesnik koji u taj čas upravo dovršava dopunu *Osmana*. Pjesnički jezik, upozorava Demeter, mora težiti za savršenstvom i mora se konstituirati u »viši jezik naravi«, a to znači da se mora oslanjati na jezik naroda i na jezik tradicije: »Za da pako on to bude, u njem ne smije nikakvih skovanih riječi biti, ali nasuprot mora sadržavati sva blagozvučna slova, sve forme i sve izrazc koji se nalaze u ikojem podnarječju onoga narječja koje služi kao temelj učenom jeziku, a to zato jer čim manje veriga jedan jezik fantaziji (tomu viru svega pjesništva) nalaže, tim je za pjesništvo prikladniji, a to će se samo od onoga jezika kazati moći koj' izobilje riječi, izraza, forma i izlazaka u sklada-

nju i sprezanju, kao također sasvim slobodan rječoslog (syntaxis) imade. U takvom jeziku neće pjesnici misli rimam žrtvovati morati, kao što to u mnogih ukočenih jezicima biva, jer gdje se takovo obilje forama nalazi, tamo ne može pomanjkanja rima biti, i tamo se svaka vrst stihova lakom upotrebiti može».

Jezična svijest postaje tako jedna od osnovnih sila pokretnica preporođene hrvatske književnosti, a njen se preporod, promatran iz aspekta općenito usvojenog štokavskoga govora, mogao oslanjati na dvije provjerene tradicije: narodnu poeziju i stariju hrvatsku književnost, prije svega dubrovačku. Vraz je, napuštajući slovenski književni izraz, optirao za narodnu poeziju. Potpun romantičar, on je posve prirodno smatrao da se razvitak »ilirskoga« književnog jezika može oslanjati jedino na tradiciju narodne književnosti. Klasicist po odgoju i tradicionalist po stavu, Mažuranić je zastupao i u djelo provodio ideje koje je izložio Demeter. Listati po Mažuranićevoj ostavštini znači listati prije svega po jednom izrazito lingvistički usmjerenom tipu književnog djelovanja. Ako je, prema uvjerenju Humboldta, toliko puta citiranom u ilirskoj književnosti, jezik istinski zavičaj čovjekov, posve je jasno da je Mažuranić, iskreno ponesen Gundulićem i njegovom koncepcijom dubrave, dakle domovine, upravo taj zavičaj tražio i nalazio u njegovu, Gundulićevu jeziku. Mažuranić je u svima svojim lingvističkim i leksikografskim pothvatima nastojao da sebe i ilirskog književnika uopće stavi u stvaralački odnos prema prirodi, društvu, poeziji. Hrvatski jezik – smatra Mažuranić – može izraziti sve, ne kao gotov završen sistem, nego kao sistem stavljen u pokret. Da bi pravilno djelovao, treba ga upoznati, treba usvojiti svijest o njemu. U tom smislu jedinstveni su i jednosmjerni svi naponi Mažuranićevi, od izvanrednog poznavanja klasičnih i niza modernih jezika do pisanja dvojezičnih i višejezičnih rječnika, od ekscerpiranja Gundulićeva *Osmana* do čudesne sinteze u *Smrti Smail-age Čengića*.

Uobičajena je i do umora ponavljana tvrdnja, istinita uostalom, kako je *Smail-aga* izvanredan spoj starije hrvatske tradicije, narodne poezije, klasičke i moderne književnosti. On to i jest, ali ne u mehaničkom, aritmetičkom nego u stvaralačkom, estetičkom značenju riječi. Klasicist po intimnom uvjerenju, matematičar po sklonosti i shvaćanju proporcije, Mažuranić je težio za izrazom koji će biti kristalno jasan, lapidaran, što ovdje zaista znači kao u kamen sječen. On to i jest, ali se njegov klasični tekst nikad neće oteti potrebi komentiranja i interpretiranja. Mažuranićevi su jezični predlozi jasni: narodna i dubrovačka poezija i klasička sintaksa. A ipak, Mažuranićev primjer pokazuje kako pjesnički izraz, onog časa kad je dosegao apsolutnu jasnoću (koja se uvijek može dokazati spomenutim premisama) postaje stvaralački višeznačan i u tom smislu – »nejasan«! On to i jest, po praktički neistrošivom bogatstvu iradijacije. Dešava se to pored ostalog i zato što je

tema – koja je, naoko, tražila isključivo pučkodeseteračku obradu – disciplinirana umjetničkom, dubrovačkom tradicionalnom formom a ova opet bogatim klasičkim reminiscencijama; pa tako svaka od ovih triju duhovnih semantika treperi asocijativnom snagom ostalih dviju: deseterci i osmerci (ne samo u metričkom smislu, nego i evokativnom) prelijevaju se jedni u druge, natopljeni, i jedni i drugi, klasičkom dubinom. Deseteračku monotoniju narodnog i kačićevskog stiha uzumirio je Mažuranić fakturom i jezikom gundulićevskog osmerca, i jedno i drugo opet vergilijanskom tehnologijom slike i klasičkom sintaksom. Tako se već sam razgovor o jezičnoj materiji javlja ujedno i kao razgovor o bitnim pitanjima ove poezije.

Bez obzira na količinu i intenzitet Mažuranićeve poezije (i u *Smrti Smail-age Čengića* i u poletnoj prozi *Hrvati Madarom*) ono što se iz nje može »naučiti«, u eliotovskom smislu, jest izuzetna svijest o jeziku kao ishodištu pjesnikove inspiracije. Neću reći da to vrijedi za sve pjesnike, neću tvrditi da se svaka poezija mora konstituirati na toj svijesti; ali je neophodno shvatiti da se upravo ova poezija može spoznati samo uzimajući u račun izvanrednu, suptilnu, prvenstveno lingvističku osjetljivost autorovu. U jednome slabo poznatom pismu iz 1840. šalje Mažuranić Kukuljeviću u Milano »narječoslovnu« kartu »ilirskog« jezika, stupajući tako čak i u povijest hrvatskosrpske dijalektologije. Za Mažuranića je »poesis« odista bila stvaranje, kako to izvorna etimologija i traži, – stvaranje jezikom i u jeziku. Koju god njegovu rečenicu saslušali, koji god njegov stih dodirnuli, zatreperit će iz njih glas drevnosti, ono što Mažuranić zove glasom otaca, jedini zakon kojemu se pokorava ova moćna, muževna poezija. Poezija koja je na izuzetan, i što dalje idemo to sve sugestivniji način, stopila osnovne postulate umjetnosti riječi: riječ i umjetnost.

II

RJEČNIK ZA »SMRT SMAIL-AGE ČENGIĆA«

Mažuranićev pjesnički jezik uopće, posebno u *Smrti Smail-age Čengića*, nastao je kao rezultat dugog i stvaralačkog bavljenja Gundulićem. Da se odnosu Mažuranić–Gundulić dade prava mjera, označili smo sve riječi koje smo izravno preuzeli iz *Rječnika* što su ga za Matičino izdanje iz 1844. (s Mažuranićevom dopunom) sastavili Ivan i Antun Mažuranić. Unijeli smo samo one riječi koje objašnjavaju Mažuranićevo djelo. Sasvim je prirodno da smo, za ovu svrhu, izostavili riječi koje su današnjem čitaocu posve jasne (dolina, miris, dizati se, brdo, četa, častan, ovan, pratiti, roditi itd.), ali bi za stilsku analizu i one bile od vrijednosti.

ad, 576 – grčki podzemni svijet: pakao
aman, (tur.), 104 – milost!
arslan, (tur.), 56 – lav

- bábo*, 181 – otac
Bauk, 737 – ličnost nije historijska, odnosno nema veze s pogibijom Šmail-
 aginom. Siledžija i junak Ahmet Bauk poginuo je 1842.
bešćutan, 594 – zrak je bešćutan jer se ne odvaja mukama nesretne raje;
 takva je – kasnije, u stihu 595 - i gluha mučenička put: muke su prevršile
 mjeru!
biče, 621 – ili éu vam udariti još gore bičeve.
biče, 229 – stvor
bjeguć, a, e, adj. [400] *unbeständig, flüchtig, fuggente, incostante, instabile*
 (o); onaj koji bježi, izmiče, nepostojan
Bjelice, 153 – crnogorsko pleme
Bjelopavličići, 280 – crnogorsko pleme u bjelopavličkoj nahiji
Blizanci, 277 – zvijezde Kastor i Poluks
bo, conj. [30] *weil, perché* (o); jer, naime.
 Leoninski srok unutar stiha (*kako... tako*), još snažnije ističe srditu gno-
 mičnost aginih riječi. Tri stiha niže doći će – istim sredstvom, srokom –
 odgovor mučene raje: »Teško nije tko se za nju bije.«
Bogom derivati, 460 – pričesćivati
boraviti trijezne dane, 347 – živjeti trijezno, skromno i ozbiljno. U Rječniku:
boraviti, vim, v. a. imp. *weilen, sich aufhalten, trattenersi; Leben führen,*
menar la vita; boraviti dni vesele, frohes Leben führen, menar la vita alle-
gra; san, sanak boraviti, schlafen, dormire (o)
Brdam, 29 – Brdima, Crnoj Gori
brdijeh, 353 – brdima (v. 351)
Brdani, 5 – stanovnici Brda = Crnogorci
budi, 440 – neka bude; usp.: Budi Bog s tobom!
cekin, (tal.) 493 – *zechino* je mletački dukat; žut: ovdje umjesto zlatan
 crljen 1010 – crven
Cuce, 152 – crnogorsko pleme
čestica, 461 – komadić
čuven, 157 – kojega su drugi čuli; *Ni čuvenu ni gdje ugledanu*, – da ga nitko
 ne čuje i ne ugleda
ćato, (tur.) 777 – pisar
Čeklići, 154 – selo i pleme u Crnoj Gori
ćor, a, o, adj. turski, [771] slijep na jedno oko, *einäugig, monoculo* (o);
 jednook (stih 654)
ćuti, 53 – osjeća; »*ćutjeti, tim*, v. a. imp. [53] *fühlen, empfinden, sentire, risen-*
tire (o)«; osjećati
daj, adv. [927] *wenigstens, almeno* (o); bar
daj šestinu, 927 – neka bude šestoricu; do šest, rekla bi narodna pjesma
demeskinja, 794 – zakrivljena sablja, kovana u Damasku; u narodnoj pjesmi
dimišćija i sl.
desnica višnja, 262 – desnica božja, *dextera Dei*, usp. Osman, II, 226
dignuti, nem. v. a. perf. [388] *heben, alzare; aufheben, wegnehmen, levare*
 (o); uzeti, oduzeti, dići; život *dignuv*, oduzevši život
diljka, [142] – duga puška, *das lange Feurgewehr, arme da fuoco di portata*
lunga per differenza della pistola (o)
djelom, 361 – djelima
doliče, 230 – ikavizam, umjesto *dolijeće*
dosle, adv. [437] *bis nun, sin adesso, finora* (o); dosele, dosad
dosti, 354 – dosta
doše, prikraćeno mjesto *dođoše*. Od ovoga ima dosta primjera u narodnih pje-
 smah, gdje se često, osobito u hercegovačkih, nalazi *doše*, m. *dodoše; poše,*
 m. *podoše, paše*, m. *padoše*, itd. (o)

dragah, 352 – dragama (v. 351)
drijemne, 525 – zadrijema; stihovi 524–525, kao i mnogi drugi u Mažuranića, navode se zbog svoje gnomičke vrijednosti. Odgovaraju Horacijevu stihu: »quandoque bonus dormitat Homerus«
drklati, čem, [36], v. n. imp. *zittern*, *tremare* (o)
druzijem, 744 – drugim
dugu vidje, 447 – pripadnicima čete zasuzile su oči pa oni sad gledaju kroz suze
dûhom paklenijem, 894 – dimom, duhanom
dûje, 1077 – dijalektalni oblik od *duhati*: duše
duplijer, 317 – duplir, od tal. *doppiere*, velika svijeća
Durak, 8 i dr. – tursko ime, preuzeto prema licu iz Gundulićeva *Osmana* (XVIII, 345). »*Durak*, a. m. ime tursko po Gunduliću« (o)
dušek, (tur.) 781 – jastuk
dvjesti (dubr.) 874 – dvije stotine
dželat, (tur.) 22 – krvnik; ovdje još: krvoločan kao ris
džilit, (tur.) 512 – koplje bez šiljka, Turci ga bacaju za igru

'e [358 i dr.] praes. od *biti*, *jesam*, na mjesto *je*, *er ist*, *egli è*. Također mjesto je što je rodni i tužbeni padež [genitiv i akuzativ] od ona, *ihrer*, *sie*, *di lei*, *la*. Meće se samo za samoglasnim slovom, za prišedit jednu slovku (o)
Ektorove ispod grada Troje,
kad već Troju ostaviše bozi, 565–566, haračlijski konji vuku raju po polju onako kao što je mrtvi Hektor bio vučen ispod rodne Troje kad su je bozi prepustili udesu.

falake, *falakâ* (tur.), 484 – sprava u koju se osuđenome uvlače noge da bi ga bili po tabanima. Postoji i oblik *valake*
fenjer, (tur.) 317 – svjetiljka
fišek, 293 – u prvi mah ljsuska u kojoj se nalazi i prah i olovo, a zatim sve to zajedno, dakle: naboj

Gacka polje, 478 – pjesnik je znao da je Čengić-aga živio i u Gacku, ali ga je, u *Agovanju*, smjestio u Stolac, a pogibiju njegovu, u *Haraču*, na Gatačko polje. Većina tekstova *Smrti Smail-age Čengića* donosi uobičajen naziv Gacko polje; takav je oblik običan u narodnoj poeziji, pjesnik, međutim, »polje« stavlja uz genitiv: polje (mjesta) Gacka. Nije dakle *Gacko* odnosno *Gatačko polje* nego *polje od Gacka*, grada *Gacka polje*. Tako je u rukopisu, tako je u prvom izdanju u »Iskri«, tako u autoriziranom prvom izdanju Tkalčevu (iz 1857). Slične konstrukcije ima i omiljeli Mažuranićev Gundulić: »mora Edžea« (VII, 237), »more od Korintaa« (VII, 311–312) itd. Potrebno je dakle definitivno usvojiti pjesnikov tekst.

gad, 505 – prljavština; gamad: Matija Mažuranić, brat pjesnikov, opisuje u svome *Pogledu u Bosnu*, Turke kao neobično prljave, zagađene ljude. Objavljujući *Osmana*, Mažuranić kaže: *gad*, a, m. *Ekel*, *nausea*; *Ungeziefer*, *insetto* (o)

gamziti, 219 – puzati, gamizati; u stihu 771 – žudjeti. Govoreći o raskomadanoj Poljskoj, Mažuranić u spisu *Hrvati Mađarom* kaže: »Kako [...] tri ona plačna ulomka [...] neprestano jedan k drugom *gamze* (...)«

gatati, *tam*, v. a. imp. [1119] – *weissagen*, *profetizzare*; *predire* (o); prorokovati

gladilica, 295 – brus. Dalje u tekstu gladiti znači brusiti, oštriti

glaslan, 176 – slavan, čuven

glava, 866 – glava, vođa pohoda je Mirko (vidi tamo)

glavi, 70 – bojati se glavi, bojati se za vlastitu glavu. Usp. bojati se životu itd.

gluho doba [690, 699]. – *späte Stunde, notte avanzata* (o); kasni sati, duboka noć

Gospodar, 185 – vladar; odnosi se na tadašnjega crnogorskog vladara i pjesnika, vladiku Petra II Petrovića Njegoša. Iz političke i etičke delikatnosti Mažuranić ne iznosi zamišljeni razgovor između Novice i Njegoša. Četa i ono što se u njoj zbiva najbolja je odgovor na takvo pitanje. A kako se radi o osveti koja nije samo Gospodarova i crnogorska, nego uopće južno-slovenska, pjesnik je prikazuje kao dio višnje pravde. U stihu 927, riječ *gospodar* ima uobičajeno značenje.

greba, 651 – eufemizam za prostu psovku

gredem, deš, demo, dete, du [383, 435] praes. (o) od *ići, ich gehe, io vado* (o); idem

grem, eš, e, emo, ete, ju [402] – vidi *gredem* (o)

greznuti, nem, v. n. imp. [1076] – *versumpfen, nuotare, esser in una palude* (o); tonuti, plivati, biti u vodi ili u glibu

grozan, 600 – grozan je trak od biča (iz stiha 592)

groznom branom puti žive, 580 – vukući ljudska tjelesa (živu put) poput brane na polju.

gujsko gnijezdo, 145 – slikovit izraz za pas u kojemu Novica nosi samokrese i jatagan

gvožđa, 484 – gvožđa su okovi za noge; u narodnoj poeziji javlja se redovito stalni epitet: *teška gvožđa*

gvožđe, 233 – oružje (koje je od gvožđa, odnosno od kovine; zato ga u stihu 267 i zove *gvožđe svijetlo*, dok se to isto u stihu 794 zove *željezo*)

hajati, jem, v. n. imp. [348 i dalje] – *trachten, guardare, cercare; Sorge tragen, aver cura; einen Werth, ein Gewicht worauf legen, importare a qualcheduno* (o). Dakle: gledati, brinuti se o nečem, biti stalo do nečega.

harač, haraća, m. [538] – *Tribut, tributo* (o). Namet, danak, obično utjerivan uz nasilje. U turskom carstvu pored od muške glave. Pravi uzrok smrti Smail-age Čengića bio je samovoljno podignut danak. Značenje imenice *harač* sačuvano je još očitije u glagolu *haračiti*.

haračlija, (tur.), 491 – onaj koji kupi harač

harba, e, f, [515] – *Wurfspiess, chiaverina* (o). Koplje

hazur, (tur.), 773 – budite pripravn!

hercegova zemlja, 3 – Hercegovina, nazvana tako po vojvodi (hercegu) Stjepanu Vukčiću (umro 1466). O njemu kaže Mažuranić:

»Herceg Stjepan, a m, prezimenom Hranić, nazvan također Kosača, uživavši g. 1434. na vladanje od Hercegovine, on sam udovac budući, nagovori sina Stjepana da se oženi. Nu kad ovi dođe s zaručnikom svojom pred oltar vjenčat se, otac Stjepan zanešen velikom divotom djevojičinom, preotme se sinu i uzme sebi za ženu. Na što nesrećni sin veomi razaljen prebjegne k Muhamedu II, caru otomanskomu, gdje bivši se poturčio, postade domala beglerbegom od Rumelije, i kao takav dodija vele sa svojimi Turci ocu Stjepanu, koji ne vele nakon toga umrije u Dračevici blizu Novoga, a Hercegovina g. 1483. pađe sasma pod oblas turačku. (o) Hercegovina, e, f, zemlja slovinska diljem Dalmacije do Crne Gore u Turskoj, nazvana tako od svojih gospodara, koji nošahu ime od hercega. Poglavitni grad je Mostar na rijeci Neretvi sa 10.000 duša. *Herzegovina, Erzegovina*. (o).«

hitar, tra, o, adj. [16 i dalje] – *schnell, veloce; klug, witzig, accorto, ingegnoso; listig, astuto, künstlich, gewandt, fertig, destro, svelto, spedito, artificioso* (o). Riječ se u spjevu javlja više puta, a ima sva navedena značenja: i brz, i mudar, i lukav, i spretan, itd.

hlad, a, m. [119] – *Kühle, frescura, freschezza; leiser Wind, zeffiro* (o); hladnoća, svježina, vjetrić, povjetarac. U ovom stihu riječ ima upravo ova posljednja značenja

- hrda*, e, f. [506] – *Rost, ruggine* [dakle: rđa]; *Elend, miseria* [bijeda]; *ein Elender, un misero, un vile* [bijednik, kukavac]; *ein Feiger, poltrone, vigliacco* (o).
- hrda*, (dij.), mjesto rđa; u stihu 506. riječ znači: jadan, rđav, čovjeka nedostojan život. Usp. poslovicu: »Neznajšu rđa bije«
- hripi*, 1082 – teško, samrtnički diše
- huknuti, nem*, v. n. perf. [1137] – *stöhnen, aufstöhnen, gemere, gemire, incominciare a gemire* (o); jecati, zajecati
- ijed*, 1029 – jed, srdžba
- in, a, o*, adj. [208, 312] – *ander, altro* (o) Drugi, drugačiji
- istu*, 239 – samu (četu)
- izba*, 1104 – soba
- jadno*, 481 – pridjev uz polje
- jedino*, adv. – također što ujedno, *auf einmal, zusammen, in una volta, assieme*, II. 94. (o)
- junak*, 85 – Mažuranić ne oduzima Smail-agi junaštvo. Isporedi stih 516. iz Harača: »Dobar junak, da je čovjek taki«
- junaci*, 68 – junacima
- kajite se*, 395 – kajte se, pokajte se
- kavaz*, a, (tur.) 136 – najbliži, pouzdani sluga uz pašu
- kidisati* (nekome), 119 – nanijeti silu
- kijem* (dubr.), 205 – kojim
- k jednu*, 1021 – zajedno
- klinac*, 947 – zavor kojim se zateže žica na guslama
- kô* [208] – prikraćeno od *kao* [u stihu 213]; stoji također katkada mjesto *kako* (o).
- kob*, i, f. [167] – *Geschick, fato* (o); usud, sudbina. To upravo u ovom stihu dobra kob znači dobra ti sreća; ovdje i simbolično, u odnosu na zlu koja Čengića očekuje od Novičina noćnog puta. Vidi peto pjevanje *Kob*.
- ko'e* [767] – prikraćeno mjesto *koje* (o)
- kôj*: Ime zemlji koj izvode, 287 – kojoj zemlji izvode ime od hladne vode Morače
- koji krova ne ima*, 633 – onome koji nema krova; isto i u stihovima 635, 637, 639, 640.
- kolan*, 976 – remen kojim je pritegnuto sedlo konju ispod trbuha
- Komljani*, 279 – Komani, selo nedaleko od Zagarača
- konjic*, 809 – ovdje kobilica na guslama
- konjijeh*, 552 – konjima
- konjski rep*, 946 – strune su na guslama od konjskog repa
- krasti se*, 116 – privlačiti se, šuljati se
- krepos, sti*, (f) [315] – *Kraft, Starke, vigore, fortitudine* [snaga, sila]; *Tugend, virtu* [vrlina] (o)
- krivina*, e, f. [246] – *Krumme, curvità; Schuld, colpa*, (o) kosina, nageto zemljište, krivica
- krn mjesec*, 676 – krnj mjesec; ovdje i u značenju polumjeseca, dakle Turaka, simbolično uoči agine pogibije. No treba upozoriti (vidi i stih 819) da je polumjesec sa šesterokrakom zvijezdom bio i ilirski simbol: kao da su se i u tome, za Mažuranića, združila nepotrebno zakrvljena braća!
- krenut*, 948 – pokrenut, zavrnut. U Rječniku ima glagol *krenuti, nem*, v. a. perf. – *bewegen, mouvere*, – pokrenuti
- krotak, tka*, o [313] – *demüthig, mansueto* (o); ponizan, čedan

- krsti*, 27 i dr. – podrugljiv naziv za (kršćansku) raju, plural od *krst*; u stihu 70 *krstovi*. Riječ ovdje nema samo vjersko nego i socijalno, klasno i nacionalno značenje.
- krš*, i, 364 – ovdje je *krš* ženskog roda
- kršovita*, 335 – *krševita*
- kūči*, 836 – priključuje, primate
- kulaš* (tur.), 520 – konj mišje dlake
- kupa*, 306 – čaša
- kušnje radi*, 521 – da se okuša, ogleda. U Rječniku ima glagol *kušati*, u značenju *pokušati*
- kužan*, žna, o, adj. [968] – *verpestet*, *appetato* (o); okužen; ovdje jadan, gadljiv, ružan
- lipov krst*, 50 – Turci su, posprдно, kršćansku raju nazivali *krstom lipovim*. Dakle slabim, kao od lipova drveta.
- lisičine*, 19 – okovi za ruke
- loman*, 282 – strm, visok. U stihu 607 znači: slab, krhak
- Lôvcen*, 371 – najviše brdo u Crnoj Gori, na njemu se danas nalazi Njegošev mauzolej
- luč*, a, 532 – oko
- lučac*, 808 – gudalo
- lučiti*, 853 – rastavljati
- ljući guje ljute*, 122 – ljući od ljute guje, genitiv uz komparativ, čest kod Mažuranića. Usp. *Osman*, XI, 410; »Jašu konje vjetra brže«
- ljut oganj*, 292 – puške su kremenjače, pa je potrebno pregledati kremen
- man*, adv. [239] – *umsonst*, *indarno*, *invano* (o). Uzalud
- mani*, adv. [240] – vidi *man*, *zaman* (o)
- meci* (dubr.) 781 – meki, mekani
- mèdet* (tur.) – običan usklik Turčina na umoru: u pomoć! Tako tu riječ objašnjava i Matija Mažuranić, u svome *Pogledu u Bosnu*
- meka*, 719 – hrana; ovdje drvo
- metati*, čem, v, a. imp. *setzen*, *legen*, *porre*; *werfen*, *gettare*; *schnellen*, *scoccare* (o); položiti, bacati, pucati
- Mirko*, 237 – crnogorski knez Mirko Damjanović (1788–1890), učesnik akcije protiv Smail-age
- mješte*, praep. [530] – *statt*, *anstatt*, *invece* (o); janjac je ovdje nevina žrtva, vuk okrutni krvnik, Isto se dogodilo i Ferasu, u Gundulićevu *Osmanu* (XIX, 486)
- mniješ*, 554 – u Rječniku ima: »mnjeti, mnijem ili mnim, v. a. imp. *meinen*, *pensare*, *aver l'opinione*«: misliti, držati
- Morača*, 7 i dr. – rijeka u Crnoj Gori, izvire iz planine Javorja, ulijeva se u Skadarsko jezero kod Žabljaka
- Moračani*, 179 – stanovnici oko Morače, sinonim za Crnogorce.
- mòre* (dij.) 615 – može
- mòre*, (tur.), 583 – turski usklik kojim se više obraća nižemu
- mroste*, 378 – mrijeste
- mrazan*, zna, o, adj. [76] – *frostig*, *di gelo* (o); hladan, leden
- mrskam'*, 896 – mrska: bora, brazda na čelu
- mūčati*, čim, v, a. imp. [102] – *schweigen*, *tacere* (o); šutjeti
- mūčē*, 263 – mučēci, šutke
- mukom muče ropske sluge* (102) – snažna, ponovljena etimološka figura ističe mrsku pokornost slugu; pjesnikov je prijekor pojačan i atributom *ropske*

naboj, 1046 – metak: puške su se nekad punile odozgo, nabijale. U Rječniku ima: »nabiti bijem, v. a. perf. – laden (ein Gewehr), caricare (un fucile)«, puniti pušku
na daleče, 696 – na daleko
na dvoru, 814 – vani, u prirodi; *na dvor*, adv. van, *hinauss, fuora* (o)
nadmetati, 515 – metati (v.) znači bacati; nadmetati, baciti dalje
nādo, 297 – tvrdo željezo, čelik
na domak, 1102 – blizu
najveće, 771 – najviše, najvećma
namaknuti, 21 – pribaviti

Ova su se dva stiha (21–22) različito tumačila, a smisao im je jasan: ugojeni volovi navlačili su nesretne žrtve na kolac
narazance, 970 – Parčić u *Hrvatsko-talijanskom rječniku* ima »razanac, nca, m – intervallo, distanza«, dakle: na razmake; jedan za drugim; u jednakim razmacima

ne (arh.), 413 – nas

negve, 18 – okovi za noge

nejednacijem letom, 529 – nejednakim letom; čitav stih dobiva izvanrednu izražajnost ovako umjesnom upotrebom arhaizma

neman, i, f. [372] – *Ungeheuer, Ungethüm, mostro* (o); nakaza, monstrum, grdosija, nepodoba

nemilo, adv. [592] – *unbarmherzig, senza pietà* (o); nemilosrdno, okrutno

nemio, mila, o, ad. [437] – *unbarmherzig, spietato* (o); dakle: nemilosrdan, okrutan, a ne onaj koji nije mio

nerazlučno, 276 – nerazdvojno. U Rječniku ima: »razlučiti, čim, v. a. perf. – unterscheiden, scheiden; trovar differenza, separare« – rastaviti, razdvojiti

ne moš', [57] – prikraćeno od *ne možeš, du kannst nicht, non puoi* (o)

ne podobati se, ba se, v. n. imp. [441] – *sich nicht ziemen, non esser decente* (o); ne biti doličan

ni, (dij.) 179 – nam

nāna, 651 – majka

nize (se), 274 – snizuju se, spuštaju se

noćnik, – noćni putnik

noguh, 18 – stari oblici duala (v. rukuh). Kačić, kojega je Mažuranić neobično volio, ima istu sliku: »Al na noguh negve do kolina / Al na rukuh teške lisičine.« (*Pisma od kralja Vladimira*, 17–18).

nokti, 735 i 995 – noktima

Novica, 105 – Mažuranić pretvara Novicu Cerovića (1806–1895) u Turčina, Durakova sina, i time dublje motivira njegov čin. Historijska i estetička istina ne podudaraju se, ali na korist umjetničke vizije

njega, 723 – (pokraj) ognja

njimi, 838 – njima

obdan, adv. [117] – *bei Tag, di giorno* (o); po danu

obliče, a. n. [199] – *Gesicht, Antlitz, faccia* (o); lice

obnoć, adv. [117] – *bei Nacht, di notte* (o); noću

obredom, 495 – redom, kako dođe red

obrće, 701 – obrće hitri mozak: lukavo »remišlja

od glave, 493 – po glavi, po čovjeku (pro capite)

od ognja, 494 – po kući, po domu

odmazditi, 12 – platiti istom mjerom, osvetiti se (prema: mazda)

odsle, 440 – odsede, odsad; U Rječniku ima »odsede, adv. – *von nun an, d'ora in poi*«, dakle: odsad

olovo, 354 – olovni metak

oprosnik, 394 – čovjek kojemu je oprašteno

ostan, 610 – štap kojim se podbada vol u jarmu

ostar, 24 – oštar
ostrica, 294 – oštrica
ostro, 86 – oštro
otražje, 703 – prošlost, ostaci, tragovi
ov, a, o, adj. [370] – *dieser, questo* (o); ovaj
ozivati se, vam se, v. n. imp. [270, 310] – *auf den Ruf antworten, risponder a chiama* (o); odazvati se

pače, conj. – *vielmehr, sogar, anzi* (o); štaviše
pak, conj. – *aber, poi; und dann, e poi* (o); a zatim
pala, 26 – kratka, zavinuta sablja. Turski »darovik« znače: nabijanje na kolac, vješanje, odsijecanje glave
pāsū oko, 569 – napasaju oko, uživaju gledajući. U starih pisaca hrvatskih ima više potvrda za takvu upotrebu: pāsti pamet, oči, uši, itd. A i Grga Martić u *Osvetnicima* ima stihove: »Smail-aga silni / pase oči niz poljanu čarnu« (v. ARJ, s. v.)
pečenje, 649 – palit će suhu slamu pod naglavce obješenom rajom (vidi stih 759)
pest, 221 – pesnica
pića, 462 – hrana; usp. glagol pitati; tajna pića – tajanstvena, misteriozna, u religioznom značenju
piće, 464 – Mažuranić se rado služi ovakvim efektima, pića iz stiha 462, odnosno stih 374: »o te krši zub svoj zaman krši«, itd.
piknja, (dij.) 75 – kajk. tačka (ovdje: ubod nastala od šiljka koji je agi ledeno dodirnuo dušu; lat. *punctura*)
plode l', 348 i dalje – rode li
ploska, 740 – plosnata drvena čutura
podnebesje, 321 – u Rječniku ima objašnjenje za »*podnebesan, sna, o*, adj. – *was unter dem Himmel sich befindet, ch'è sotto i cieli*«, koji se nalazi ispod nebesa
podobati (se), 262, 441 – pristajati, dolikovati: »*podobati se, va se* v. impers. imp. *sich schicken, geziemen, esser conveniente, convenire*« (o)
pomaganja, 710 – zapomaganje
postajalo, 978 – od postajati: kratko »rijeme stajati
poše, 757 – podoše; vidi *do'še*
povod, a, m. [593] – *Leitseil, corda per menar il cavallo* (o) – dio ulara koji se drži u ruci kad vodimo konja; ovdje, slikovito kao povod u vještoj ruci, odnosno samo: u vještoj ruci
pouzdanu drugu, 1067 – pouzdana druga (posvojni dativ)
pozorište, 678 – prizor. U Rječniku ima: »*pozor, a, m. – Blick, sguardo, occhio*«, pogled, oko
prah, a, m. [354] – *Staub, polvere; Pulver, polvere* (o); barut
predati, 58 – bojati se (vidi *Osman*, VI, 358)
prijek, 526 – nemio, težak. Mažuranić sam objašnjava: *prijek, a, o*, adj. *jähe, gäh, improviso, repentino; schlimm, cattivo; kurz, breve* (o)
prik, (dij.), 393 – nemio; vidi *prijek*
prliti, lim, v. a. imp. [885] – *brennen, bruciare* (o); paliti, pržiti, opeći
prokol, 724 – rašlje za ražanj (odnosno za »osovinu« iz stiha 730)
proměcu se, 718 – vrzu se
provodič, a, m. [867] – *Wegweiser, Führer, il guidare, la guida* (o); taj je vodič Novica (vidi tamo)
proz, praep. [217 i dalje] – *durch, bei, aus, hinaus, per* (o); kroz
prsih, 257 – prsima (v. 351)
pršati, šim, v. n. imp. [259] – *flattern, svolazzare* (o); letjeti, lebdjeti
psetom (dativ množine), 998 – psetadi, paščadi

puk, 368; množina: puci – narod

purak, 1057 – pušćano zrno. U Parčičevu rječniku ima *purak*, sa značenjima

1) metak, 2) slabo kuhan grah i drugo povrće

pust, 725 – velik, krupan; u stihu 976 pusti kolan znači: nesretni, kleti

putnu, 389 – čovjeku na putu, namjerniku

raditi, *dim*, v. a. imp. [443] – *arbeiten, machen, lavorare, fare* (o); raditi, činiti. Čitav stih znači: jer nas hitro vrijeme nuka da (odmah) počnemo djelovati. U stihu 373 *radeć* znači *nastojeći*

rakčin, 147 – crvena kapa

raskošno, 782 – od raskoša, e, f. *Vergnügen, delizia* (o); uživanje, razbluda

rât, a, 66 – vršak šiljka. Ovaj i naredni stih treba povezati, po značenju, sa stihovima 76–77

ravno, a, n. [91] – *Ebene, piano, pianura* (o); prema tome opet *polje, ravnica*

razbluda, e, f. [784] – vidi raskoša (o)

razboljen, 414 – ganut

rek bi, [416] – *würde glauben, wahren, credi*. To je ono, što latinski pjesnici vele *putes* (o)

repovijeh, 497 – repovima; haračlije vode raju vezanu o konjske repove

rijekom, 47 – instrumental u funkciji komparacije: kao rijeka. Izraz se nalazi već u Gundulića »Gdi krv rijekom od svud teče« (*Osman*, VI, 346)

rijeti, *rečem*, v. a. perf. [1035] – *sagen, dire* (o); reći

rikati, *kam, ričem*, v. n. imp. [705] – *brüllen, ruggire* (o). Mažuranić upotrebljava rjedi oblik prezenta: *rika*

Rizvan-aga, 952 – ličnost nije historijska, ali je – po svoj prilici – pjesnik ime uzeo prema glasovitom Ali-paši Rivanbegoviću – Stočeviću

Rovci, 282 – selo u Crnoj Gori

rudjet, 307 – dan je počeo rudjeti večernjim rumenilom

rujeva ispod grma, 121 – ispod grma ruja (rujevine)

rukū naopako, 502 – ruku vezanih naopako

rukuh, 19 – stari dual; vidi noguh

rus, a, o, adj. [128] – *es wird gebraucht als ewiger Epitheton von glava, allein aber nie; non s'adopera che con sostantivo glava, e per ciò non ha per se stesso significazione veruna* (o). – Upotrebljava se samo uz imenicu *glava* i sam po sebi taj pridjev nema značenja nikakva, – kaže Mažuranić. Nije baš sasvim tako, jer rus može značiti i rujan, crvenkast, ružičast, ali objašnjenje svjedoči o intimnoj vezi Mažuranića s Kačićem i narodnom poezijom

Safer, 531 – u *Osmanu* (1844), u kojem je objavljena Mažuranićeva dopuna u rječniku stoji: »*Safer*, a, m. ime muško«. I tom se Saferu slično desilo (*Osman*, XVIII, 297)

sag, a, m. [780] *Teppich, tappeto, strato* (o); ćilim

Sam on znade koj' je gori, 247 – perifraza za Bog, a on je u Mažuranićevoj koncepciji vrhovni jamac etičkih principa kojima je i četa puki izvršilac. Samo što Mažuranićeva vizija božanstva nije barokna Gundulićeva proskineza, nego aktivistički, borbeni zahtjev za pravdom. Usp. dalje stihove 248–251.

samokres, a, m. [144] *Pistole, pistola*. Gundulić zove samokrese tamnim oružjem (od izdaje) s toga što su maleni i mogu se sakriti iz ugleda kud hoćeš, ter tako iz potaje bez svakoga junaštva, mogu ubiti svoga protivnika. (o)

saruk, 148 – čalma, turban, pas kojim se ovija fes

sazi, (dubr.) 780 – sagovi (vidi sag)

scijeniti, nim, v. a. imp. [217] – *achten, schätzen, stimare; wahren, meinen, stimare* (o); smatrati, držati, cijeniti. Ovdje *scijeniš* znači: čini ti se

simit, (tur.), 739 – bijeli kruh

sini, 456 – sinovima; stari instrumental, radi leoninskog sroka koji u oba stiha (455–456) pojačava patetiku Novičina pokrštenja i pristupa Crnogorcima
sinija, 731 – nizak turski stol
sjecati, cam, v. n. imp. [834] (munja) *blitzen, folgorare, balenare* (o); sijevati
sliša, (dubr.), 609 – sluša. U Rječniku: »*slišati, šam*, v. a imp. – *hören, udire, sentire, ascoltare*«. Stihovi 608–609 znače zapravo: A tko [je] slabiji sliša [i nastoji da se podigne] ko proz vječni san i [ko proz] klete riječi
sloniti se, 801 – naslanjati se
slovinški, a, o, adj. [696] – *illyrisch, illirico; slavisch, slavo* (o)
sloviti, vim, v. n. imp. [697] – *berühmt sein, esser rinomato; reden, parlare* (o). Naravno, ovdje dolazi prvo značenje, biti slavan, ali se ni drugo ne može sasvim smetnuti s uma
slugami, 553 – slugama
smjeran, rna, o, [320] – *demuthig, umile* (o); ponizan, krotak
smrtne oči, 835 – oči smrtna čovjeka, smrtnika; u opreci s nebeskijem ognjem iz prethodnog stiha, upozorava pjesnik svog čitaoca (kojemu se neprestano i obraća) da je smrtni i da njegove slabe oči ne vide sve
smrtni, 886 – ljudi (lat. *mortales*)
sofra, (tur.), 733 – vidi *sinija*
spáli. 378 – spavali, od *spati*
spodbiti, 522 – uhvatiti (čvrsto)
spopasti, 588 – zgrabiti, čepati
srda, e, f. [992] *Furie, Furia* (o)
srde, 992 – furije, erinije, paklene božice srdžbe, koje progone grešnike
stabar, bra, m. [789] – *Baum, albero* (o); stablo kolac
stan, 399 – trajanje, život; u stihu 625. riječ ima obično značenje
stanac, nca (kamen) m. [220] – *Fels, rupc* (o)
stožer, 913 – stožina, stabar (789)
Stolca, 2 – Smail-aga Čengić stolovao je zapravo u selu Lipniku ali ga Mažuranić smješta u daleko znatniji Stolac.
stratiti, tim, v. a. perf. [69] – vidi pogubiti, zgubiti (o)
straža, e, f. [164] – *Wache, guardia; derjenige, der bewacht, colui che fa guardia* (o); dakle i straža i stražar
stražar, a, m. [165] – *Wächter, guardiano, custode* (o)
stražnja trublja, 614–615 – truba posljednjeg suda
struka, 145 – crnogorski plašt koji se nosio preko lijevog ramena
stuknuti, 915 – zaustaviti se, zastati, ustuknuti. Parčić u svom rječniku ima dva akcenta *stùknuti* i *stúknuti*, a riječ objašnjava: »zapovijedati govečetu riječju stùk«.
stupaj, a, m. [269] – *Schritt, Tritt, passo, pedata* (o); korak
sumrtav, 590 – polumrtav
sunce, 1000 – ovdje još raja nije dostojna da je sunce grije; a u zadnjem stihu, jadno je odijelo Smail-agino kad ga obasja sunce slobode, rajine slobode!
suproč, praep. (998) – *wider, contro* (o); protiv
svede, 1057 – sastavi
svesti, svedem, v. a. perf. [1057] – *zusammenführen, condurre assieme; hinabführen, condurre abbasso* (o); povesti, oboriti. Svède u ovom stihu znači *sàstavi*
svijeća, 657 – oko, vidi luč iz stiha 532
svjedoci, 1030 – svjedocima
svome, 10 – domu svome, prema dubrovačkom običaju umjesto njihovome. O pravilnoj upotrebi zamjenice *svoj* donosi Rječnik čitavu malu raspravicu, ali se ovdje i sam Mažuranić povodi za svojim Gundulićem.
svù (dubr.), 570 – svoju
svudar, 1044 – svuda, posvuda

šetòper, 811 – buzdovan, batina sa šest čavala (pera)
širi, 1102 – širi se; jer je zamjenicu *se* već spomenuo u prethodnom stihu
šušanj, 297 – suho lišće

tader, 457 – tada

tamničar, 17 – utamničnik, sužanj; *tamničar*, Mažuranić objašnjava u Rječniku i kao zatvorenika i kao čuvara, ali se redovito služi značenjem utamničnik. Istu vrijednost daje toj riječi i u spisu *Hrvati Mađarom*, kad govoreći o Poljskoj kaže: »Ali utri suze, tamničarko jedna, živa ukopanko jedna«.

teče, 1073 – traje

ter, *tere*, conj. [410] – *und*, *e* (o). I, te, pa

teško nije ... , 33. Usp. stih 30. Mažuranić se vrlo često služi elipsom, kao npr. u stihovima 244–245 itd.

tijek, a, m. [400] – *Lauf*, *corso* (o); tok, trajanje

tijem, 265 – tim

timor, 344 – visoko gorsko stijenje

tisijeh, *glusijeh* *tmına*, 253 – stariji dubrovački oblik, umjesto tihijeh, gluhi-jeh. Usporedi u *Osmanu* (IV, 480): susijeh kosti.

Tko si junak ... , dijaloška forma toliko česta u Mažuranićevu pjesničkom jeziku: onaj tko je junak... Upravo to neposredno obraćanje čitaocu, ta neprestana *communicatio*, čini jednu od glavnih osobina Mažuranićeva epa.

tlapiti se, 105 – pričinjati se

tlapnja, 711 – privid, pričin

tlih, 94 – lokativ: po tlima, tj. po tlu

toke (tur.), 270 – kopče, spone kojima su okićene prsi na dolami

topi, 636 – natapa

topuz (tur.), 806 – topuzina, vrsta čvrsto okovane batine

trst, i, f. [119] – *Rohr*, *canna* (o); trstika

trublja, e, f. – Trompete, tromba (o); truba [614–615]

tudijer, 336 – tude, tu

Turad, 48 – ironično za Turci; odziv na agne vlašad (iz 11. stiha)

udarci, 606 – udarcima

udesne, 949 – udešene, ugođene

u osmero, 796 – ima tu osam jatagana

uskratiti, 391 – ne dati

usprići, *uspregnem*, v. perf. [74] – *zügen*, *aufhalten*, *frenare*, *ritenere* (o); obuzdati, suzbiti, potisnuti. *Usprić zimu*: svladavajući hladnu groznicu.

Usp. stihove 66–67.

s usta, 604 – od usta, zapravo od vike

uzdan, a, o, adj. [1085] – *vertraut*, *fido* (o); pouzdan

vaj, a, m. [669] – *Weh*, *Unglück*, *guaio* (o); jad, nesreća, zlo

vami, 435 – vama

vás, 346 – od vas, između vas

vas, 1028 – sav

ve, 366 i dr. – vas; stari akuzativ plurala, sačuvan u crnogorskim govorima
večer 757 – večeru

věda, 356 – ekavski umjesto vjeda; oblik potvrđen i u *Osmanu*

vele, adv. [799] – *viel*, *molto* (o); mnogo

velji, a, e, adj. [732] – *gross*, *grande* (o); velik

veriga, e, f. [807] – *Kette*, *catena* (o); lanac, okovi

viko, *kla*, o, adj. [62, 346] – *gewohnt*, *assueto* (o); navikao, naučio

visiti, *visim*, v. a. imp. [1118] – *erhöhen*, *alzare* (o); dizati

visocim, dubr. 455 – visokim
višnji, a, e, adj. [262] – *allerhöchst, des Allerhöchsten, dell'altissimo, altissimo*
 (o) – dakle: i Bog i božji
vitrog, a, o, adj. [134, 819] – *mit gewundenen Hörnern, di corni avvinti* (o);
 povijenih rogova. Mažuranić, kao i uvijek, upotrebljava izraz na stvaralački
 način, uvijek uz drugu imenicu
vižla brži, 1053 – brži od mlada pseta; usp. stihove 122–123
vižo, žla, m. [1053] – *Windspiel, veltro, levriere* (o); hrt. prepelničar
vlašad, 11 – vlasli: pogrdan naziv za kršćansku raju u Bosni i Hercegovini.
 Zbirna imenica samo pojačava agin prezir.
vlahom, 998 – vlasima. Treba napomenuti da kod Kačića, kojega je Mažura-
 nić i volio i čitao, nalazimo taj isti naziv za kršćane uopće, i to kad se,
 pomalo humoristički, obraća svojim makaranima: »Dalje, Vlaše od polja,
 jer je polje tursko!«
Vlašići, 817 – plejade, zvijezde od sedam zvijezda, po kojima narod određuje
 noćno vrijeme
vran, a, m. [101] – *Rabe, corvo* (o); gavran
vran, a, o, adj. [101] – *schwarz, nero*; vran konj, *Rappe, cavallo, morello* (o);
 crn; taman konj, vranac
vranom vranu, 101 – crnom gavranu
vreljih, 351 – vreljih, stari lokativ; vrelima

za nj', 340 i dalje – za nju

za razaznat, 888 – da razazna; prijedlog za s infinitivom upotrebljava Mažu-
 ranić povodeći se za Gundulićem. Vidi i kasniji stih 1005.

zadrktaše, 36 – *zadrhtaše*

Zagarač, 279 – selo južno od brda Garača, na desnoj obali Zete

zaman, zamani, adv. [69] – vidi zaludu (o)

zamjeriti, rim, v. a. perf. [799] – vidi zamjerati [:] *schauen, sehen, erblicken, vedere, guardare, riguardare, osservare* [vidjeti, primijetiti, opaziti]; *verü-
 beln, biasimare, disapprovare* [prigovoriti].

zarobio robljem, 6 – pjesnik je u rukopisu napisao samo zarobio, jer je to za
 smisao dovoljno, ali nije dovoljno za umjetničku viziju u ime koje pjesnik
 upotrebljava etimološku figuru toliko čestu u narodnoj poeziji. Time se
 ovaj stih proširuje u deseterac i, upravo tako, ističe među samim osmercima
 kojima je okružen. Etimološkom figurom služi se Mažuranić obilato i u
 ovom djelu. Vidi kasnije: *darivao darom*. Tako isto objašnjava Mažuranić
 u Rječniku *jezd*, a, a onda kaže da je u *Osmanu*, X, 91 *jezdom jezditi* »re-
 čeno [...] onako kao *boj biti, slijedom slijediti* itd.«

zeca plašljiviji, 123 – usp. prethodni stih (ljući guje ljute)

zeče, 121 – po ugledu na narodnu pjesmu. vokativ umjesto nominativa. Ka-
 snije isto: *vuče* [124], *hajduče* [125]

zirni, 870 – pogledaj

zmaji, 500 – haračlije, ljute kao zmajevi

znadi, 812 – znaj

ne zrije, 813 – ne zri, ne stvara se

zubi, 38 – stari instrumental plurala umjesto zubima. Usp. stihove 456 (sini)
 i 735 (nokti)

zveketnijem, 945 – ovdje zvonak, glasan

zvon, 320 – zvonu; zvonjava

ždrijelo, a, n. [210] – *Schlund, gola; Getirgspass, gola* (o); grlo, *uzak* prolaz,
 klanac

željezo, 794 – vidi *gvožđe*

žudjeti, dim, v. a. imp. [442] – *wünschen, desiderare* (o); vruće željeti

žuden, [623, 643] – vidi *žudjeti*

NEKOLIKO TUMAČENJA

1. Pridjev *glasan* iz stiha 176. *Ispod gore glasna Durmitora* svi komentatori objašnjavaju njegovim običnim značenjem, odnosno onim koje taj pridjev ima i u ovoj pjesmi, u stihu 913, *Al gdje glasne o stožeru gusle*. Klasičan je u tom smislu opširni i u mnogočemu koristan Gruborov komentar, ispunjen planinarskom emfazom: »Durmitor je doista glaslan. Uživanje je slušati kako mnogostruko lijepo pucanj odjekuje, jeka se prelijeva i pomalo gubi i dugo traje, dok se sasvim ne izgubi. Nikakav epitet ne bi tako Durmitoru pristao kao *glaslan*, i jamačno nemamo mi gòrê koja bi bila tako glasna kao Durmitor. (Oprosti mi, Triglave! To sam zabilježio prije nego me je tvoja jeka opčarala 'čez Kot' i 'na Luknjo'!)«. U tom istom zanosu pisano je objašnjenje stihova 211–212: »Poklič: – Tko je junak, na ždrijelo! – Jeka: – Na ždrijelo, junak tko je! – Od najbliže stijene odjekuju posljednje riječi 'na ždrijelo' od druge dalje stijene odjekuje srednja riječ 'junak', a od treće najdalje stijene odjekuju prve riječi 'tko je'. Kad je prva stijena odjekivala 'tko je junak', to se nije čulo, jer se još vikalo 'na ždrijelo', a kad je druga stijena odjekivala 'tko je', to se nije čulo, jer je u isto doba jača bila jeka prve stijene 'na ždrijelo'. Planinari, nađite tačku gdje je takova jeka! To bi bilo slavno!« – I onda, kao prigovor pjesniku i njegovu poslu: »Ali što je s jekom 'na ždrijelo' od druge stijene?« (Đuro Grubor, *Komentar »Smrti Smail-age Čengića*«, Zagreb, 1923, str. 20. i 24–25).

Ove se riječi Đure Grubora, koji je neobično zaslužan za mnoga objašnjenja Mažuranićeve pjesni, ne navode da se otkrije njihova kritička bezvrijednost, jer je ona očita, nego samo zato da se pokaže kako prevelika ljubav može dovesti do zastrašujućih primjera nadinterpretiranja. U dnu Gruborovih zabluda leži pogrešno uvjerenje da pjesnik ništa drugo ne čini nego preslikava stvarnost, prenosi je u njenoj goloj fizičkoj pojavnosti. Durmitor je Gruboru *glaslan* jer u njemu glas višestruko odjekuje. To je Grubor »provjerio«, dakako, iako Mažuranić nikad nije bio ni u Crnoj Gori ni na Durmitoru! Sve da pridjev »glaslan« i treba shvatiti kao »pun jeke«, sve i tada bi ovakva interpretacija bila nasilje. Jer, Grubor svoje akustičke meditacije završava najgorom: »Sad su mi i pjesnikovi stihovi ljepši, mnogo ljepši, zveče mi u duši durmitorskom i triglavskom jekom« (str. 25). Kao da su Mažuranićev i Gruborov Durmitor isti! Kao da pjesnikova vizija mora na dlaku odgovarati stvarnom stanju stvari, kao da pjesnikova »jeka kršna« ne ječi bez obzira na to može li se ili ne može provjeriti u stvarnosti; i kao da bi stvarna jeka išta mogla pridodati pjesnikovim stihovima da su oni šuplji i da ječe – prazninom!

Nego, ovdje pridjev *glasan* i ne znači to, već jednostavno *onaj koji je na glasu, glasovit, slavan*, isto onako kao što će rijeka Morača, koja je i ovdje spomenuta, kasnije, u *Četi*, u stihu 285, biti označena kao *slavna*: »Na Moraču slavnu pade«. To je onaj isti *Durmitor* za koji Vuk u svom *Rječniku* kaže: »Gdjekoji pripovijedaju da se u Hercegovini govori za Durmitor da je *nebeska soha*, tj. da je tako visok da nebo drži«. Nije li to dovoljno da bude na glasu, *glasan*? Uostalom, u Vukovu *Rječniku* za tu riječ stoji: »*glāsan, sna, sno*, berühmt, famosus, cf. *znatan*«. (U ARj akcenat je *glāsan*, s napomenom da je u Vuka pogrešan; no kako se danas riječ pretežno čuje s »pogrešnim« akcentom, trebalo bi uzlazni akcenat rezervirati za značenje *slavan*, silazni za značenje *na glas*).

2. Stih 443. *Jer ne radit hitro nuka vrijeme* u svim je komentarima objašnjen ovako: jer nas vrijeme nuka (goni) da radimo hitro (brzo). Naoko, objašnjenje je posve dobro. U pitauju je međutim uza šta treba vezati riječ *hitro*. Ponajprije, ona se, prema Gunduliću, i u pjesnikovu tekstu zatječe u više značenja: i kao *brz* i kao *lukav*. I dok u stihovima 698–701. »... Turad divja / U po dana kano doba u gluho / Pogana se vrze i mozak / Hitri obrće...« sasvim očito pogana Turad ima lukav, pokvaren mozak i smišlja kako, čim da zaplaši plačnu djecu nekad slavni slovinških otaca, dotle u ovom stihu *hitar* očito znači *brz*. No ona tu nije prilog, ne stoji dakle samostalno, nego je atribut uz imenicu *vrijeme*, i tako sintagma dobija vergilijansku vrijednost: *irreparabile tempus*. Time i glagol *raditi* postiže snažnije značenje, ono isto koje je imao i ranije, u stihu 373. *Grdnijem ždrijelom progutat ga radeć* (nastojeći da ga proguta); dakle *djelovati, stupiti u akciju, agere*. Time se još jednom potvrđuje poznati »umjetni« poredaj riječi, toliko mio Mažuraniću. Vrijednost stiha time je malo ali značajno dopunjena. Nije dakle: jer nas vrijeme nuka da radimo hitro; nego: hitro nas vrijeme nuka, poziva na djelo. Sasvim jasno da i sama riječ drugačije zvuči: *hitrō* a ne *hitro*.

3. *Ektorove ispod grada Troje,*

Kad već Troju ostaviše bozi (565–566)

Ove su stihove komentatori različito tumačili, ne mogući se odlučiti je li *Ektorove* imenica ili pridjev. Moglo bi se čak reći da ta nejasnost, bolje reći višeznačnost, predstavlja jednu od temeljnih osobina Mažuranićeve umjetnosti. Kao da je Mažuranić prihvaćao Leopardijevo uvjerenje da je višeznačan izraz temelj svake poezije. Mišljenja se o ovim stihovima svode na dva osnovna. Pisac dosad najcjelovitije, iako terminološki zastarjele, estetske ocjene Mažuranićeve pjesni, Franjo Marković kaže: »Kao Hektore ispod Troje, kad već Troju ostaviše bozi, vuku

raju konji po prahu [...]. Poubijani Hektori su ti mučenici po prahu povlačeni, domovina im bijaše njekoč slavna, taj narod bijaše njekoč junački, ali bozi su ga ostavili te sadanji mu naraštaj to su samo trupla davnih junaka! Prispodoba, pobuđujući takove uspomene, reč bi grimiznim kraljevskim plaštem zastire pale robove«. (*Smrt Smail-age Čengića*, Pjesan Ivana Mažuranića, sa predgovorom prof. Franje Markovića, Sedmo ovlašteno izdanje, Kugli, Zagreb [1907], str. XIX–XX)

Na ovo mišljenje uzvraća Antun Barac:

»U prilog bi takvom tumačenju bio samo jedan dokaz: što je u tekstu izdanja od g. 1846. i u daljim izdanjima koja su izišla za Mažuranićeva života, izraz „Ektorove ispod grada Troje“ ograđen zarezima. Po tome bi se moglo zaključiti da je cijelim tim stihom pjesnik doista htio samo karakterizirati raju. Protiv takvog tumačenja govori pak slijedeće:

a) Uhvaćeni kršćani – jadni, siromašni ljudi, koji ne mogu platiti harač – nisu nigdje prije toga prikazani kao borci (kakav je bio Hektor), nego kao patnici koji čak mole hljeba.

b) Čakavac Mažuranić teško da bi od imenice »Ektor« napravio množinu »Ektorovi« (nego: Ektori).

c) Stih, shvaćen ovako, bio bi zapravo besmislica, jer bi značio: pohvatane kršćane, Hektore, koji se nalaze u rukama Smail-age na Gackome polju, vuku konji ispred Troje.

Spomenuti stih treba shvatiti jednostavnije. Mažuranić je njime htio reći: uhvaćene kršćane vuku konji, kao što su vukli Hektora ispod Troje, kad su je već bili bozi napustili.« (Ivan Mažuranić, *Smrt Smail-age Čengića*, Prosveta, Beograd, 1963, str. 82).

Treba u potpunosti prihvatiti Barčev zaključak, no s napomenom da se on nikako ne kosi s Markovićevim pomalo grimiznim ali u osnovi ispravnim domišljanjima.

Istina je, ti su mučenici jadni i siromašni ljudi, ali to isto kaže i Marković svojim sasvim umjesno patetičkim poretkom riječi: »Poubijani Hektori su ti mučenici...«, narod slavan nekad a danas gažen po neljudima. Uostalom, to je i smisao Mažuranićeva epa.

Vjerojatno da čakavac Mažuranić ne bi načinio množinu »Ektorovi«. Ipak, u stihovima kojima se *Harač* otvara, dvaput se nalazi dulja forma plurala riječi »čador«: »čadorovi« (483. i 486. stih) umjesto običnjega »čadori«. Možda i to pridonosi konačnoj ocjeni.

Konačno, treći je prigovor najslabiji: jer ako smo za raju prihvatili slikovit izraz »Ektorovi«, onda drugi dio te pogodbe ne smije dolaziti u pitanje: u kontekstu u kojemu je raja Hektor, Gatačko se polje posve sigurno prostire ispod zidina Troje!

Barčev zaključak, za koji smo rekli da je tačan, ne izvlači se dakle iz navedenih triju premisa, nego otprilike iz našeg komentara trećoj premisi: a to je učinio već Marković. Finom intuicijom osjetio je on intimnu

povezanost Mažuranićeva djela ne samo sa našom nego i sa svjetskom, ponajprije klasičnom tradicijom, i posve ostvarenu težnju Mažuranićevu da našu nacionalnu tragediju učini dijelom svjetskih interesa. U tom smislu odjednom nevažno postaje pitanje: atribut ili imenica? – kad i jedna i druga mogućnost, vidjeli smo, nezadrživo smjera istom zaključku. Nije nikako bez interesa zagledati u pjesnikov rukopis. Tamo ti stihovi glase, u dvije verzije:

*Hektorove izpod Troje,
Kad već Troju ostaviše bozi.*

odnosno:

*Ektorove izpod grada Troje
Kad već Troju ostaviše bozi.*

Umetnuta riječ *grada* već na prvi pogled mijenja značenje. Dok u prvoj verziji riječ *Hektorove*, sasvim prirodno, zvuči kao pridjev, u drugoj je prirodnije da je to imenica. Za što se odlučiti? Je li umetnuta apozicija (*grada* Troje) i u pjesnikovoj nakani mijenjala značenje riječi *Ektorove*? Ili je to bilo slučajno? Ili je, konačno, i jedno i drugo ostalo moguće? Povjerujemo ovoj trećoj mogućnosti, jer ona kao da najbolje odgovara duhu Mažuranićeve poezije, a ne prejudicira krajnje rješenje. Možda nam nikad neće biti dano da na to pitanje odgovorimo tekstološki konačno. No je li to važno? Estetički je to *petitio principii*. Vrijednost je tih stihova upravo u njihovoj dvostrukoj pa prema tome višestrukoj mogućnosti, a to je višeznačnost o kojoj smo govorili i koje je Mažuranić, sva je prilika, bio i svjestan. Možda ne i na ovome mjestu; ali na drugima svakako.

4. Umjetni poredak riječi, po kojemu se Mažuranićeva pjesan snažno razlikuje od narodnih, dovodi tako do posebne atmosfere; ruka autorova prisutna je u tekstu, a ta prisutnost pridaje tekstu jednu novu dimenziju: trom čitalac, navikao na deseteračku, pa i osmeračku monotoniju, primoran je da od vremena do vremena razbudi pozornost i stavi je u službu ove sugestivne sintakse. »Il nejaku dragi protivniku / Život dignuv ogriješio dušu« glase stihovi 387–388. iz *Čete* i takvi su da ne dopuštaju lijeno predavanje metričkoj shemi, nego uz nju, čak i protiv nje, grade svoju poruku. Tako se u Mažuranića neprestano javlja logika metrike i logika sintakse, koje su ponajčešće posve podudarne, ali su ponekad stvaralački suprotstavljene. Tako i stihove 814–815. »A na dvoru nebo divno / Crnijem tminam lice zakri« ritko ne stavlja u sumnju: divno nebo zakri lice crnijem tminama. No je li posve sigurno da atribut *divno* treba vezati uz *nebo* a ne uz *lice*? Prije svega, po logici umjetnog poredaja riječi, atribut je preblizu imenici, no i za jedno i za drugo ima dovoljno potvrda u Mažuranićevu tekstu. Još jedna pojedinost go-

vori u prilog povezivanja *divno lice*: sasvim je drugačiji intenzitet slike ako pjesnik kaže da je divno nebo zastrlo lice crnim tminama, a drugačije ako je nebo svoje divno lice zastrlo crnim tminama. U ovoj drugoj mogućnosti zadovoljena je i simetrija koja vlada Mažuranićevim tekstom uopće, a ovakvim umjetnim poretkom riječi posebno. Kad Mažuranić

u stihu 360. napiše *Vjerna muža grli žena vjerna* onda je jasna koncentričnost njegova nizanja riječi. Ta se koncentričnost javlja i ovdje:

¹ ² ³ ⁴ ⁵

nebo divno crnijem tminam lice zakri; drugim riječima: nebo zakri divno lice crnijem tminam.

Vrijednost Mažuranićeve pjesni ogleda se i u toj njenoj osobini. Kao i sva klasična djela, doseglo je ono vrhovni ideal svake klasičnosti, apsolutnu jasnoću, horacijevsku *claritas* bez koje se ne bi ni moglo konstituirati u pjesničku viziju. No kao i svaka do kraja provedena savršenost, moralo je i ono stvoriti vlastite virove koji će jedini dopustiti polisemiju, višeznačnost onoga što je, samo po sebi, kristalna prozirnost. I po toj osobini, po toj ostvarenoj višedimenzionalnosti teksta, zatvara Mažuranić stariju epohu hrvatske poezije i, što je u ovaj čas važnije, otvara novu: stvara stihove s nekoliko slojeva značenja i pruža time ruku najmodernijoj poeziji.

BASNIRSTVO IVANA MAŽURANIĆA

Marin Franičević

Prva Mažuranićeva pjesma *Vinodolski dolče da si zdravo* koju je 1892. objavio T. Smičiklas u *Spomen-knjizi* Matice pisana je poznatim *epskim desetercem*. Na prvi nas pogled ova pjesma mladog riječkog gimnazijalca koja je u izdanju od 1895. nazvana *Pozdrav Vinodolu*¹ podsjeća na Andriju Kačića-Miošića. Radi se dakako samo o strukturi stiha, a ne o drugim: sadržajnim i izražajnim elementima. Jedan od uzroka toj pojavi svakako je i strofičnost po kojoj se oba pjesnika razlikuju od narodnog pjevača, a možda još i neustaljenost podjele na dva polustiha. Ona kod Mažuranića, koji u to vrijeme pod utjecajem klasičnog stiha cezuru ne poistovećuje s dijerezom, dolazi do izražaja već u prvom stihu (»Vinodolski dolče, / da si zdravo«) koji po tome više sličí starom francuskom (6//4) nego našem narodnom desetercu. A takav je i sedmi (»još me tvoje vino / jače tira«) i deseti i još neki stihovi koji nas podsjećaju na Kačićev deseterac (»a tako ti šarca / konja tvoga« ili »u tamnicu tamnu / postavio«). Takvih ćemo deseteraca naći i kasnije kod Đure Arnolda, ali Arnoldovi su nastali pod direktnim utjecajem francuskog stiha. U svakom slučaju i ova pojava stvara privid o istovetnosti ritmičke inercije. Međutim, analize jednog i drugog stiha to ne potvrđuju. Istina, i kod Mažuranića je kao i kod Kačića² najnaglašeniji peti slog koji je čak jednako naglašen, a zatim prvi, ali je prosječna razlika u naglašenosti pojedinih slogova (8.5%) suviše velika da bismo mogli govoriti o istom tipu deseterca. To više što je razlika između Mažuranićeva i narodnog stiha za 3% manja, a to znači da podlogu Mažuranićeve inercije moramo prije tražiti u narodnom stihu. Jer su peti i prvi stih prosječno najnaglašeniji i u narodnom, kao i u Botičevom i u svakom drugom stihu koji je potekao od narodnog. Tek tu počinju različite varijante. U narodnoj poeziji za petim i prvim slogom slijedi treći, u Kačića sedmi, a u Mažuranića deveti. Ta naglašenost devetog sloga izazvana je rimom koja preferira dvosložne akcentatske cjeline na kraju stiha, ali ona postoji a kod Kačića je nema.

¹ Vladimir Mažuranić, *Pjesme Ivana Mažuranića*, Zagreb, 1895.

² M. Franičević: *O nekim problemima našega ritma*, Rad 303, Tablica I.

Š druge strane naglašenost sedmog sloga kod Kačića dolazi od četvorosložnih akcenatskih cjelina koje on češće stavlja na kraj nego na početak polustiha, dok ih u Mažuranićevoj pjesmi ima približno jednako na početku kao i na kraju. Zato kod Kačića poslije šestog sloga ima 64% granica između akcenatskih cjelina a poslije osmog samo 24% (razlika 40%), a u pjesmi *Pozdrav Vinodolu* poslije šestog sloga ima 47%, a poslije osmog 44% granica (razlika 3% prema 40% kod Kačića). Ako znamo da je u narodnoj poeziji taj odnos 49 : 38, a razlika 11%, možemo još jednom zaključiti da je Mažuranićev stih znatno bliži narodnom nego Kačićevom. To potvrđuje i naglašenost trećega sloga. Iako je kod Mažuranića zbog rime jače naglašen deveti slog, treći je otprilike izjednačen s narodnim a u Kačića je znatno slabiji (za 8%).

Druga Mažuranićeva pjesma *Primorac Danici* koja je objavljena 1835. u »Danici horvatsko-slavonsko dalmatinskoj« pisana je u *alkejskoj strofi* koja se sastoji od dva jedanaesterca, jednog deveterca i jednog deseterca. Ali samo je prvi jedanaesterac ritmički donekle adekvatan predlošku. Drugi jedanaesterac, deveterac i deseterac već se u prvoj strofi razlikuju. Naime, ako naglašene slogove po zakonima naše versifikacije poistovetimo s dugim, te uzmemo u obzir da je po starogrčkoj metrici prvi i peti slog anceps, pa prema potrebi može biti dug ili kratak, dakle, naglašen ili nenaglašen, zatim kretikus iz klauzule koji se ne može uklopiti u naš metrički sistem zamijenimo daktilom; ustanovit ćemo mutatis mutandis da Mažuranićev prvi stih odgovara klasičnom (»O, koja davnim vedroga djedovom«: $\text{—} \text{—} \text{—} \text{—} // \text{—} \text{—} \text{—} \text{—}$). Ali već drugi stih se znatno razlikuje. On glasi: »Kazati lica, niti maglovitih«. U alkejskoj strofi i jedanaesterac i deveterac imaju amfibraški ili palimbakhejski a nikada daktilski početak, a kod Mažuranića drugi jedanaesterac počinje daktilom. U klasičnoj alkejskoj strofi drugi je polustih deveterca i deseterca epitrit, koji bi se morao zamijeniti, ako ne trohejem i spondejem, jer bi to u našoj versifikaciji bilo gotovo nemoguće, a ono barem s dva troheja. Međutim, deveterac koji kod Mažuranića glasi »Noći vremena razatepsti« završava peonom drugim, tako da u drugom polustihu mjesto tri duga imamo samo jedan naglašen a i taj je na mjestu gdje bi imao biti slabi slog. Deseterac se može prilagoditi našem stihu a da u isto vrijeme ostane u okviru klasične metrike. Trebalo bi ga naprosto složiti od dva daktila i dva troheja, s cenzurom poslije šestog sloga. Ali Mažuranićev stih koji glasi: »Zvijezdo, milom ne mogaše lučju« nije to, nego se sastoji od tri troheja među koje je ušao peon drugi. Cezura dolazi već poslije četvrtog sloga. A to je zapravo naš obični epski deseterac koji je Mažuranić iz svog Vinodola prenio u ovu klasičnu strofu. Druga se strofa razlikuje od prve. No ni ona nije bliza starogrčkom predlošku. Ona glasi:

*Njegda nemili vodiše ratovi
Oce kroz mrkle tisuću grozljivih
Smrti putova, ter u bojnomo
Prsa tada gibahu se gvožđu.*

Primorac Danici

Kao što vidimo ni u jednom stihu drugi slog nije ni naglašen ni dug. A ni to nije jedino odstupanje.

U alkejskoj strofi napisane su i pjesme *Predem Slavjanskim i Danici Ilirskoj*. U njima Mažuranić na sličan način odstupa od predloška. Pojava, dakle, nije slučajna. Znači li to da se Mažuranić nije znao prilagoditi alkejskoj strofi, da je nije umio prenijeti u našu versifikaciju ili njegova odstupanja imaju neko drugo značenje?

Da se Mažuranić, koji se vrlo rano počeo baviti metrikom, već u početku odlučio za tonsku ili, bolje reći, silabičko-tonsku metriku vidimo iz pisma bratu Antunu datiranog 30. januara 1835. Mažuranić u tom pismu između ostaloga kaže: »Ilirički basniri zakone sloga (Reim) ne poznaju. Najmre iz njihovih versov izsija da oni misle, da se slog samo u jednakosti zadnjih slova riječi sastoji, ničo i ne pazeći na nadslovke (accentus). Znam, i sam rado valujem, da teško jest više puta jednake slovke najdti, ali sa svim tim – zakone basnirstva i lijepoglasja bez svake potrebe prekršiti grijeh jest i neumita.«³ Mažuranić, međutim, kako se daje naslutiti i iz ovog citata nije bio za mehaničko uvođenje tonske inercije. On to mnogo jasnije potvrđuje svojom poezijom, a prema svjedočanstvu sina Vladimira i svojim izjavama. »Hrvatski je jezik, kako stoji u predgovoru *Pjesama*,⁴ i krepak i gibak i zvonak i plemenit, al on ima svojih mana, on može u nevještih rukah postati monotonim; naročito samo velikom mukom može se izbjeći u pjesničtvu dosadnomu romonu dvoslovčanih riječi, koje često jednoličnošću ritmike slušatelja uspavaju, mjesto da ga uznesu«. I dalje: »Kad pjevaš predmeta radi u pučkih osmercih i desetercih, tad pazi, da ti pjesma ne bude dugačka i mijenjaj, za boga, metar!« Pošto je konstatirao da je Mažuranić želio »prislonit versifikaciju uz talijanska pravila«, te da je u kasnije doba volio »prijanjanje uz talijanske uzore«, Vladimir govori o Mažuranićevu strahu od prihvaćanja njemačke versifikacije koja je »gotova poguba po hrvatsko pjesničtvu«. Očito je, dakle, da je Mažuranić svjesno bio za umjereni tonski princip, koji se, kako znamo, usprkos Matošu održao do danas. No to još uvijek ne objašnjava potpuno njegovu slobodnu interpretaciju klasičnog stiha u kojemu nije moglo biti straha od monotonije. Ali je mogućnost variranja, makar i ograničena i strogo kodificirana, i tu postojala pa se Mažuranić na svoj način njom i kori-

³ Citat prema M. Živančeviću, *Ivan Mažuranić*, Rad 333, str. 47.

⁴ *Pjesme Ivana Mažuranića*, str. XV i XVI.

stio. On je bolje od Katančića i Vebera shvatio princip prilagođavanja klasične vesifikacije našem jezičnom osjećanju, pa se htio što više osloboditi tvrdih okova kvantitativne metrike. Tim ga je putem, kao i u pjesmi *Pozdrav Vinodolu*, vodio i doživljaj narodnog stiha koji je nosio iz djetinjstva i kojim se bavio još u Szombathelyju tako da je često klasične metre zamjenjivao našim člancima. Na to ga je upućivao i talijanski stih koji je također poznavao od mladih dana, a to mu je kasnije potvrdilo i iskustvo naših starih pjesnika koje je jednako došlo do izražaja u strogo silabičkom dvanaesteru kao i u silabičko-tonskom osmercu Gundulićeva tipa. Tako se dogodilo da je Mažuranić i u versifikaciji od početka pošao svojim putem koji će kasnije punom ili još uvijek polovičnom sviješću prihvatiti Kranjčević, Tresić. Nazor i mnogi pjesnici XX stoljeća.

Iste, 1835. godine objavljena je u »Danici« i pjesma *Mojemu prstenu* ispevana u *safičkoj strofi*:

*Koga mi tvrde nekada vjere
Lijepa za zalog Vukosava dade,
Sada u dvijuh prijeko jesi trgnjen
Prstene, kûsih.*

Stihovi klasične strofe završavaju epitritom. Mažuranić je u duhu našega jezika, koristeći se mogućnošću koju daje anceps u četvrtom i jedanaestom slogu, epitrite zamijenio trohejima. Tako je dobio stih koji je relativno dobro prilagođen našem osjećaju ritma, a da nije suviše mnogo iznevjerio klasični predložak. No već prvi stih je naš daktilsko-trohejski deseterac, a drugi i treći su tipični naši jedanaesterci jamske inercije s cezurom poslije petog sloga. Kasnije će i jedan od najboljih poznavalaca metrike među pjesnicima, Vladimir Nazor, safičku strofu prilagođavati našem ritmu unoseći u nju čak i simetrični dvanaesterac.

Godine 1835. objavljena je pjesma *Milutinu*, a 1895. u *Pjesmama* postumno je izašla *Melpomena*. Za obje ove pjesme Vladimir Mažuranić u *Bilješkama* piše da su *asklepijadske*. Ali to ne treba da shvatimo suviše doslovno. Pravi je asklepijadski stih koji bi potpuno odgovarao starogrčkoj shemi kod nas gotovo neizvediv. Pjesma *Milutinu* sastoji se, istina, od dvanaesteraca, ali u tim dvanaesticima nema ni jednostrukog a kamo li mnogostrukog korijamba, pa ni jamske klauzule. A ipak ovaj simetrični pretežno trodijelni dvanaesterac u kojemu naročito u drugom polustihu prevladava daktilska inercija daje iluziju klasičnog stiha. ne samo zato što se ponegdje cezure ne podudaraju s granicama među akcent-skim cjelinama, a u nekoliko stihova članci odnosno polustihovi završavaju naglašenom jednosložnicom, nego i po toj za nas neobičnoj strukturi ritma pa i po arhaično latinskoj sintaksi:

*Blažen, kog' je nebes' sudbina skliskijem
Milutine, časom živjet uputila;
Blažen, zorno komu dadoše bogovi
Žitka slape, ter i mutnoga Hadriju
Strastih, milotihih minuti vjetracem.*

(Milutinu)

Slično je i s pjesmom *Melpomeni* pisanoj u *glikonejsko-asklepijadskom distihu*, ali bez jampske klauzule i bez horijamba. Iluzija klasičnog metra postignuta je neuobičajenim poretkom riječi i posebnom izmjenom pretežno daktilskih i trohejskih akcenatskih cjelina. Na kraju stoljeća tim će se istim sredstvima služiti i Kranjčević (*Gospodskomu Kastoru*). I još nešto. Reklo bi se, da je već tada, 1835. Mažuranić poznavao naš stari trodijelni dvanaesterac, jer je njegov silabički tretman naročito u pjesmi *Milutinu* u osnovi isti. Mažuranić je, međutim, za razliku od Dubrovčana pazio i na tonsku strukturu stiha, pa je kod njega u drugom polustihu daktilska inercija mnogo izrazitija.

Pjesma *Dr Gaju* pisana je u *distisima*, pa bi se imala sastojati od heksametara i pentametara. Međutim, Mažuranić se držao sheme samo u heksametrima, a i tu ima odstupanja (»Strašnim po bregovih *tad ručaje* lugovi zvukom« gdje se javlja peon drugi odnosno jonik (silazni) koji se u heksametar ne mogu uklopiti; ili »Kad sileni iz mrzlih isrnju ljuto kotara . . . sjever« gdje peon također znači napuštanje sheme). Pentametar je krojio sasvim po svoju. To se vidi već iz prvog distiha: »Dolci ter ognjeni zrakove gromi ruše« ili »Vjetrovi, ter drobne do neba prahe nose« itd. Pentametar to dakako jeste, ali ne onaj klasični što se dijeli na dva simetrična dijela koji svršavaju jakim slogom (»Hlapi milotom dah, začinja večernji zrak« F. Ciraki, *Florentinske elegije*). To isto bismo mogli reći i za ostale pjesme pisane u *distisima* (*Mati i sin*, »*Lašču ne vjeruj*«, *Filozofija i pjesništvo*, *Otkuda ime Slavjan*). Kasnije će naše »basnirstvo« u *Ilijadi* i *Odiseji* i drugim prijevodima klasičnih djela naći pravi sklad između strogih pravila antičke metrike i duha našega jezika, ali će u izvornim tekstovima svejedno prevladati tresićevsko-nazorovski »heksametroidi«.

Prema klasičnoj metrici pisana je i pjesma *Slavomir Stojanu* koja je također objavljena 1835. u »*Danici*« Vladimir Mažuranić u bilježkama svog izdanja kaže da je po prilici pjesnik ovu pjesmu ispjevao prema »prvom jampskom metru«⁵ »izostavivši posljednje dvije slove, po čemu je izašao neki deseterac«. Radilo bi se, dakle, o jampskom trimetru, ali on je ipak nešto sasvim drugo. Uostalom, sam Mažuranić u pismu bratu Antunu kaže da je pjesmu spjevao »vlastitim načinom«. Istina, on u samoj pjesmi spominje jambe (»koji u jednoj nozi jesu šepavi«), i ne-

⁵ »Metrum jambicum primum«.

sumnjivo je znao što su to jambi, pa je ipak dopustio da budu šepavi (kao jambi) ne samo na jednoj nego na obje noge. A ritam ipak nije šepav, jer se Mažuranić veoma približio narodnom lirskom daktilsko-trohejskom desetercu. Iako je od 54 stiha svega 21 čisti lirski deseterac, ipak je to tako, jer u daljnja 24 stiha jedino je odstupanje amfibraski početak kakav se pojavljuje i u narodnom desetercu. Inercija se približavala jampskoj jedino uz uvjet da se u daktilskoj klauzuli produži i tako ojača posljednji slog, jer je svega 5 pravih jampskih klauzula. Osim stihova s jampskim završetkom odstupanja su još u tri stiha gdje na početku jednosložna akcenatska cjelina dolazi ispred dvosložne, te u jednom s daktilsko-jampskim polustilhom. I to je sve. Može se, dakle, reći da je Mažuranić pošavši od jampskog stiha došao do lirskog simetričnog deseterca iz narodne poezije.

Neku vrst jampskog stiha nalazimo i u pjesmi *Iir* koja je napisana te iste godine. U njoj osim lirskih deseteraca ima i jampskih jedanaesteraca (5//6) krojenih po našem kroju («Vilovni glasi, kuda oko miče» ili »Nije l' ti strašan? – dajde, kaži tko je?»). Radi se, dakle o svjesnom prelazu od grčke u našu prozodiju, od klasičnog na moderni stih, put kojim će naša versifikacija poći tek poslije Kranjčevića.

Godine 1835. Mažuranić je u »Danici« objavio i prve *simetrične osmerce*. Pjesma se zove *Protivnost* i ima 40 stihova. Inercija je dakako trohejska izražena nešto slabije nego u kasnijim osmercima, no još uvijek dosta izrazita, jer su iktusi šest i po puta jače naglašeni od slabih slogova (u narodnom osmercu nešto manje od 4 puta, a u *Smrti Smail-age Čengića* oko sedam i po puta). Linija je uglavnom ista samo što je peti slog (treći iktus) ovdje naglašen za 15.5% slabije. Te iste godine je nastala i pjesma *Veneri* (slobodan prevod pjesme *Amori* Lodovika della Savioli) objavljena prvi put 1895. u *Pjesmama*. Ona je složena od jampskih (nesimetričnih) osmeraca i sedmeraca. U osmercu je klauzula daktilska a u sedmercu trohejska, ali su inače građeni na isti način, uglavnom po pravilima našega jamba. Odstupanja od sheme ima, kao i u svim našim jampskim stihovima, najviše u prvom slogu, jer amfibraske početke često zamjenjuju daktilski, jedino se još (u osmercu) na tri mjesta daktilske akcenatske cjeline javljaju i u drugoj poziciji. Može se, dakle, reći da je Mažuranić i tu otkrio pravi put.

Prve *jedanaesterce*, ako i ne računamo one u alkejskoj i safičkoj strofi, Mažuranić je također objavio 1835. godine (u 42. broju »Danice«). Radi se o pjesmi *Večer* u kojoj se jedanaesterci smjenjuju sa dvanaestercima i slažu u sestine. Ali ovi jedanaesterci nisu jampski kako bi se očekivalo nego amfibraski kao i čitava pjesma. To su zapravo katalektički amfibraski dimetri zato se tako organski i povezuju sa dvanaestercima u jednu cjelinu. Naravno, inercija nije mehanička, ali ako na pet ili šest mjesta priznamo Mažuranićev čakavski odnosno »pjevni« akcent, onda će odstupanja biti neznatna: jedan palimbakhejski («Glas

zvona»), odnosno daktilski početak stiha, jedan jampski završetak i dva ili tri trohejska upada. Prvi amfibraški stihovi pisani tri stoljeća ranije (Marko Marul). Istina, teško je utvrditi neku vezu, ali utjecaj čakavskog stiha je nesumnjiv.

Pjesma *Mojoj* koja se sastoji od 3 soneta, objavljena je 1838. u »Dani-
ci«. Vladimir Mažuranić u *Bilješkama* svog izdanja kaže da su ovi jedanaesterci nastali pod utjecajem talijanskog endekasilaba »u kojemu vlada jedino pravilo, da ima bit naglašena ili šesta, ili četvrta i osma ili napokon, ali rjeđe, četvrta i sedma slovka. Poslije pete slovke meće pjesnik cezuru.« O Mažuranićevu »po talijanskoj metrici gradenom jedanaestercu« govori i Nazor u svojoj raspravi *O hrvatskom jedanaestercu* (1838–1900). A Barac u svojoj monografiji o Mažuraniću piše, posebno citirajući baš pjesmu *Mojoj*, o utjecaju Foscola i dodaje »njegove su jedanaesteračke pjesme pisane sve prema talijanskim metričkim shema-
ma.«⁶ Da vidimo o kakvim se to jedanaestercima zapravo radi:

*Otvara u rujnom divna zora istoku
Rumelci u čistoj sijevajuća vrata,
A mladan za njom danak u ognju od zlata
Jur jedva čeka i stupe vježba u skoku.*

(*M o j o j*)

Zamjerke na prvi pogled nema. Osnovni poticaj je svakako talijanski. To potvrđuju i mnogobrojne elizije, siniceze, sinalefe i sinereze o kojima govore Nazor i Barac. Međutim, ako ritmički analiziramo čitavu pjesmu ustanovit ćemo da je najjače istaknut treći zatim drugi i peti iktus, dakle, šesta i četvrta a ne šesta ili četvrta, zatim deseta a ne osma »slovka«, kako reče Vladimir Mažuranić, a da o sedmoj, slaboj i ne govorimo. Inercija je prema tome ipak različita. Konstatacija da su u Mažuranićevu stihu iktusi pet puta jače naglašeni od slabih slogova kao ni sam poredak naglašenosti pojedinih iktusa ne govori nam mnogo o naravi stiha. Uspoređenjem možemo doći do zaključka da ovaj jedanaesterac po ritmičkoj inerciji ne pripada njemačkom tipu našeg jedanaesterca u kojega su najjače istaknuti prvi i posljednji iktus. U Mažuranića je prvi najslabiji, a posljednji tek treći po naglašenosti. Isto tako Mažuranićev se jedanaesterac razlikuje i od onog koji nazivamo ruskim tipom, jer su u njemu jače istaknuti parni iktusi. A kod Mažuranića je četvrti iktus znatno slabiji i od trećeg i od petog. Najbliži je, dakle, trećemu, našem tipu koji određuje slabija naglašenost prvog (zbog ne-jampskih početaka) i četvrtog iktusa (zbog uklapanja trosložnih i četvorosložnih akcenatskih cjelina). No i tu se radi o posebnoj varijanti, jer je treći iktus u ovoj pjesmi jači od petog koji je obično najjači. Očito je, dakle, da je Mažuranić prilagođujući strukturu stiha mogućnostima

⁶ Mažuranić, str. 335.

našega jezika i ovdje pošao svojim putem. I tko zna bi li se on bio toliko služio tim stapanjima i pretapanjima, elizijama i sinerezama kojih se kasnije sve više oslobađao da im nije našao potvrdu kod Dubrovčana. (»Otimlju se za ubogoga Gundulića, dižu mu spomenike, a tko ga slijeđi?« pitao se Mažuranić.)⁷ Jer ona su starim čakavcima, iako su bili pod istim utjecajem, zazorna od početka. Oslobodivši se tih opterećenja Mažuranić će se još više približiti našem tipu koji će se kasnije naći kod Nazora, Ilića, Šantića, Dučića, Rakića, Begovića, Ujevića, Krkleca, Cesarića, Gorana i drugih pjesnika XX stoljeća, pa ga prema tome možemo nazvati začetnikom našeg jampskog jedanaesterca. Analiza njegovih jedanaesteraca koju sam izvršio u raspravi *O nekim problemima našega ritma*⁸ (7 pjesama, 235 stihova) pokazuje da je, uz izuzetak prvog iktusa, jampska inercija sasvim izrazita. Preko 81⁰/₁₀₀ akcenata je na parnim slogovima, a ako bismo izdvojili prvi binar relacija bi bila i znatno veća. (Fraziranje je, istina, trohejsko, ali takvo je ono svuda u našem jedanaesteru.) Posljednji iktus se u analiziranim stihovima penje na prvo, a treći pada na treće mjesto, tako da se osnovna linija potpuno poklapa s našim tipom do kojega će ponovo doći tek poslije Trnskog, Šenoec, Markovića, Palmovića, Arnolda, Jorgovanića. Hranilovića, Harambašića, Velikanovića pa i Domjanića koji su pisali jedanaestercem ruskoga, odnosno njemačkog tipa.

U jampskom *devetercu* objavljena je samo jedna Mažuranićeva pjesma *Krila duše*, a to je premalo da bi se mogla utvrditi tendencija, koja se tek naslućuje. Postoji, naime, njemački, npr. Goetheov i ruski jampski deveterac u kojemu su najjače istaknuti prvi i posljednji iktus. Takav ćemo deveterac naći kod Šenoec, Jorgovanića, Badalića, pa čak i kod Kranjčevića i nešto ublaženo kod Cesarića (kod kojega su prvi i drugi blizu), međutim, kod Mažuranića je po inerciji jedanaesterca a u skladu s našim jampskim ritmom, drugi iktus naglašeniji od prvog. Dakle, i opet jedna specifično naša varijanta.

Tom našom linijom pošao je Mažuranić, kao što smo vidjeli, i u *desetercu* slijedeći u prvom redu naš narodni stih. Njegov će deseterac biti konačno oformljen u *Smrti Smail-age Čengića*. No prije nego ga pokušamo definirati moramo utvrditi što mu je prethodilo, jer se iz jedne jedine rane pjesme ne mogu stvarati nikakvi zaključci. Od 1836. kada je u »Danici« objavio *Nenadović Radu* do 1845. kada je napisao *Smrt Smail-age Čengića* Mažuranić je napisao više stihičkih i strofičkih deseteračkih pjesama. Reklo bi se da su po toj vanjskoj formi stihičke bliže narodnoj poeziji, a strofičke pisane u kvartinama Kačiću. Ali treba ipak vidjeti što kaže analiza ritma. U raspravi *O nekim problemima našega ritma*⁹ analizirane su od stihičkih pjesme *Nenadović Rado*,

⁷ V. Mažuranić, *Pjesme Ivana Mažuranića*, str. XVI.

⁸ »Rad« JAZU 313.

⁹ »Rad« JAZU 303, str. 83–91.

Javor (koja je napisana 1839. ili 1840, a objavljena prvi put u *Pjesmama*) i *Javor i tamjanika* (koja je nastala 1840, a objavljena također 1895). To je, dakle, vrijeme kada je Mažuranić još uvijek tražio svoj izraz. No ako i postoji kolebanje postoji i jedna osnovna tendencija po kojoj se inercija svih ovih pjesama približava inerciji narodne poezije. Prosječna razlika u naglašenosti pojedinih slogova manja je od 5⁰%, a linija se uglavnom podudara. Najnaglašeniji je, kao i u narodnoj poeziji, peti slog (treći iktus), a najslabiji, i opet kao u narodnoj poeziji sedmi (četvrti iktus). Od parnih slogova i kod Mažuranića i u narodnoj poeziji, najjači je osmi (38⁰% u Mažuranića, a 39⁰% u narodnom stihu). A zajednička im je i velika naglašenost slabih slogova. Odnos je između prosječne naglašenosti jakih i slabih slogova kod Mažuranića 53 : 20, a u 1495 analiziranih narodnih stihova 52 : 19. Razlika je, dakle, svega 1⁰%. Sličnu relaciju nalazimo i u fraziranju. Odnos granica iza pojedinih slogova bilježi prosječnu razliku od svega 2⁰%. Mažuranić, naime, ima nešto više dvosložnih akcenatskih cjelina na kraju drugog polustiha, a narodna pjesma na početku. I to je gotovo sva razlika. Jedina razlika u liniji naglašenosti, nešto veća naglašenost drugog iktusa (za 7⁰%) dolazi kod Mažuranića po svoj prilici od jampskog stiha u kojemu je kod nas slobodna interpretacija prve trodijelne cjeline tako reći pravilo. To ga ujedno i veoma razlikuje od Kačića kod kojega je drugi iktus za punih 19⁰% slabiji. Kod Kačića je opet treći iktus za 15⁰% jači (što nije malo), peti za 17⁰% slabiji itd. Osim toga i fraziranje je drukčije. U Mažuranića je 21.5⁰% više dvosložnih akcenatskih cjelina u prvom polustihu nego u Kačića, osim toga Kačić četvorosložne akcenatske cjeline, kao što smo rekli, radije stavlja na kraj drugog polustiha, a kod Mažuranića su one približno jednako raspoređene. Kačić ima 40⁰% više granica iza šestog nego iza osmog sloga, a Mažuranić niti 2⁰%. Može li se, dakle, govoriti o utjecaju Kačića? Mislim da odgovor nije potreban. No treba još da vidimo kako je s desetercem u strofičkim pjesmama. O prvoj, *Vinodolski dolče*, već smo govorili. U kvartinama je napisana i pjesma *Napredovanje* (»Danica«, 1837). Raspored akcenata u ovoj pjesmi drukčiji je nego u stihičkim pjesmama. Deveti slog je za 22⁰% jači, a u skladu s tim sedmi i peti su nešto slabiji i, prirodno, treći opet jači (za 14⁰%). Naravno da na ovaj raspored akcenata mnogo utječe rima, no da li nam rima može objasniti sve? Pjesma *Vjekovi Ilirije* (»Danica«, 1838) nije složena od kvartina nego od oktava – al im je rimovanje zajedničko. U 184 stiha ove pjesme prvi slog je naglašen samo za 0.5⁰% jače od petoga, za njima dolazi treći pa deveti i konačno sedmi. A to bi značilo da se linija udaljuje od linije *Napredovanja*, a približava liniji stihičkih pjesama. No ipak nije tako. Prije svega ako izdvojimo znatno slabiji sedmi slog – a ta je slabost karakteristika našeg deseterca uopće – konstatirat ćemo da razlika u naglašenosti pojedinih iktusa ovdje nije velika. Između najjačeg prvog i najslabijeg devetog ona iznosi manje

od 90%. Najslabiji (osim sedmog) deveti slog još uvijek je 17% naglašeniji nego u stihičkim pjesmama, a i prvi je znatno jači (16%). S druge strane sličnost sa *Napredovanjem* je nesumnjiva. Prosječna razlika od 5% ide najviše na, u ovom pogledu, neutralni treći slog. U usporedbi s Kačićevim stihom pokazuju se još veće razlike. U *Napredovanju* je, npr., treći slog za preko 33% jači od Kačićeva, a u *Vjekovima Ilirije* za 22%. Peti je za 17%, odnosno 12% slabiji, deveti opet jači i to čak za 39%, odnosno 32%. O nekoj vezi, dakle, između Kačićeva i Mažuranićeva deseterca ne može biti ni govora. Usporedimo li raspored granica sa rasporedom u stihičkim pjesmama, ustanovit ćemo da ih je u strofičnim pjesmama nešto i zbog elizija i sinereza općenito više, jedino ih je poslije šestog sloga manje što također divergira sa Kačićem. Međutim, ako ovaj stih usporedimo sa desetercima S. Vraza, P. Preradovića i drugih njegovih suvremenika doći ćemo do konstatacije da im je Mažuranić isto tako blizak kao što je u stihičkim pjesmama blizak narodnoj poeziji. Razlika u prosječnoj naglašenosti pojedinih slogova između Vraza i Mažuranića nije u cjelini veća od 3%. Najveća je u sedmom slogu gdje iznosi 9.5% i po tome je Mažuranić bliži narodnom desetercu nego Vraz. Razlika između Mažuranića i Preradovića nešto je veća (oko 4.5%), a najveća je u šestom slogu (10%) pa je i tu Mažuranić bliži narodnom stihu. Kod Vukotinića je razlika također nešto veća kod Demetra manja itd., ali uglavnom se svodi na isto. Reklo bi se, dakle, da je Mažuranić tražio svoju inerciju i to negdje između narodnog i ondašnjeg pisanog stiha. A kako ju je našao pokazuje njegovo najzrelije djelo *Smrt Smail-age Čengića*.

Veliki Mažuranićev spjev sadrži 735 deseteraca. Prvi slog je naglašen u 59% stihova, drugi u 23%, treći u 72%, četvrti, naravno, ni u jednom, peti u 60%, šesti u 26%, sedmi u 50%, osmi u 10%, deveti u 79% i deseti opet ni u jednom. Prije svega moramo konstatirati da je trohejska inercija ovdje izrazitija nego u ostalim Mažuranićevim desetercima (odnos je naglašenosti jakih i slabih slogova 64 : 12). Ona je osim toga izrazitija, nego u narodnom stihu i u desetercima Kačića, Vraza, Preradovića, Vukotinića, Demetra, Nemčića, Kukuljevića, Botića, Martića, Bogovića i dr., ali je slabija nego u Trnskoga, Arnolda i ostalih sljedbenika njemačke versifikacije koju u nedostatku boljeg izraza nazivamo metričkom. Ona je nešto slabija i od Palmovićeve koji se metričkom bavio, pa je i sam eksperimentirao. Itd. Najnaglašeniji je deveti slog. I to je jedna osobitost Mažuranićeva stiha. Najnaglašeniji deveti slog nalazimo i kod Martića, Šenoe, Palmovića, Arnolda, Hranilovića, Harambašića, Matoša i drugih, no kod većine se ipak radi o rimovanom desetercu. Kod Mažuranića kao što znamo deseterac u *Smrti Smail-age Čengića* nije rimovan, ali je ritam rimovanog stiha mogao ipak utjecati svojom inercijom. I još nešto: kao i kod Martića, mogio bi se raditi o utjecaju narodnoga stiha. Na prvi mah će to možda nekome izgledati

apsurdno, jer je u narodnom stihu deveti slog slabo naglašen, za svega 8⁰/₀ jače od sedmog, a za preko 37⁰/₀ slabije od petog. Ali radi se o nečem drugom. Već je Maretić u *Metrici narodnih pjesama* ustanovio da od 1374 dvosložna završetka, 1273 ili 93⁰/₀ ima dugi, a samo 101 ili 7⁰/₀ kratki vokal u devetom slogu. Nije li ta dužina u Mažuranića transponirana u tendenciju akcenatskog isticanja devetog sloga? Brojkama se to, dakako, ne može dokazati, ali ni opovrći. Međutim, taj se odnos dugih i kratkih vokala u klauzuli kod pjesnika XIX stoljeća ne javlja čak ni kod Botića čiji je deseterac po ritmičkoj inerciji gotovo potpuno sukladan narodnom. Jedino je kod Martića od 127 dvosložnih završetaka na početku *Osvetnika* samo ih je 6 (dakle, niti 5⁰/₀) s kratkim prvim slogom. Teško je povjerovati da Mažuranić koji je očito bio pod utjecajem narodnog stiha nije osjetio tu tendenciju. Ali on stihove nije »pjevao« kao što ih nije »pjevao« ni Kačić ni mnogi drugi poslije njega. U raspravi *O nekim problemima našega ritma* ustanovio sam da su u naglašenim slabim slogovima kod narodnog pjesnika dominantni kratki vokali. Taj je odnos 84 : 16. Od kratkih mnogo su češći kao što je razumljivo uzlazni, jer oni nemaju nikakva retantismana u desetom slogu. Tu je odnos 3 : 1. U Mažuranićevih je 250 stihova iz *Harača* 78⁰/₀ kratkih akcenata u parnim slogovima, od toga 74⁰/₀ uzlaznih. Ovom profinjenom sluhu nije, dakle, mogla izbjeći ni dužina u klauzuli koja je čini se rezultirala akcenatskim isticanjem devetog sloga. Taj deveti slog je konačno za 41⁰/₀ jače istaknut nego u desetercu Ignjata Đurđevića, za 42⁰/₀ jače nego kod Frankopana, za 48⁰/₀ nego kod Kačića. Pa i Kranjčevićev deveti slog je za 28⁰/₀ slabiji od Mažuranićeva, a pjesnik modernog deseterca Š. Vučetić se također razlikuje od Mažuranića za punih 35⁰/₀.¹⁰ A to, dakako, ne može biti slučajno. Na drugom je mjestu po naglašenosti treći slog (drugi iktus). I ta je pojava čini se nepoznata u našoj poeziji. Ona je karakteristična isključivo za Mažuranića i to za *Smrt Smail-age Čengića*. Istina, postoje pjesnici (Frankopan, Đurđević, Kranjčević, Vučetić) kod kojih je treći slog po naglašenosti na drugom mjestu, ali to su pjesnici kod kojih je najnaglašeniji peti a ne deveti slog. Peti slog, koji je u narodnoj poeziji kao i kod mnogih pjesnika pa čak i onih koji su išli za metričkim stihom kao Trnski najjači, kod Mažuranića je tek na trećem mjestu. To je još jedan elemenat osebnosti Mažuranićeva deseterca u njegovoj potpuno zreloj fazi. Na četvrtom je mjestu prvi, a na petom sedmi kao i kod svih do sada analiziranih pjesnika osim Kačića kod kojega je najslabiji baš deveti koji je kod Mažuranića najjači, pa se tako još jednom vidi kako zapravo stoji s utjecajem Kačića i kako ga je Mažuranić slijedio »i u metrici«. Od slabih slogova najčešće je naglašen šesti za razliku od narodnog i još jednom Kačićevog stiha

¹⁰ M. Franičević: *Književnost jučer i danas*, Zagreb, 1959, *Ritmička osnova našega stiha*.

u kojem je najčešće naglašen osmi koji je, uz izuzetak posljednjih slogova polustihā čija je nenaglašenost svojstvo svih naših trohejskih, daktilsko-trohejskih i gotovo svih jamskih stihova, kod Mažuranića najslabiji.

Mažuranićev se deseterac izdvaja i po fraziranju. Broj granica poslije osmog sloga penje se u *Smrti Smail-age Čengića* na 97%, a u narodnoj poeziji iznosi 38%. Od pjesnika XIX stoljeća najveći je kod Harambašića 66%, ali to je još uvijek za 30% manje (kod Markovića sam, istina zabilježio i 82% znači tek 15% manje, ali se radi o svega 100 stihova, a to je premalo za pouzdano utvrđivanje tendencije). Analize, dakle, pokazuju da je ovaj Mažuranićev deseterac zaista posebna tvorevina koja se ipak uklapa u okvir našega stiha. No nije samo ritmička inercija ono po čemu se on izdvaja a time zapravo i uklapa u naš stih. Poseban elemenat je raznovrsnost njegova ritma. Nazor u raspravi o destercu govori o još neotkrivenom metričkom blagu koje se krije u narodnom stihu i o raznovrsnosti po kojoj postaje zvučniji, življi. Ta je Nazorova teza posebno došla do izražaja u raspravi *O hrvatskom jedanaestercu*. Koliko Nazor drži do raznolikosti vidi se što po njoj uglavnom i prosuđuje ritmičku vrijednost stiha, tražeći baš to »otimanje pravilnosti«, ukočenosti, monotoniji. On se između ostalog poziva na *Manuale di versificazione italiana* Piera Enea Gvarnerija koji donosi 48 raznih kombinacija endecasillaba i na Fraccarolija koji im dodaje, uzevši u obzir i mjesto cezure još 39 varijanata. Dok u istom broju Šenoinih i Markovićevih stihova Nazor nalazi 10 kombinacija kod Mažuranića ih nabraja 18, a kod Begovića koga smatra nasljednikom »Mažuranićeve baštine« čak 20. Međutim, u desetercima iz *Smrti Smail-age Čengića* ima 79 kombinacija nabrojanih i ilustriranih primjerima u raspravi *O nekim problemima našega ritma*. Najčešća kombinacija koja se sastoji od tri trohejske i jedne peonske cjeline (»ajte krsti dijeliti dane«) javlja se 66 puta i čini 9% svih stihova. Drugu, čisto trohejsku kombinaciju (»svakom momku oštar kolac daje« nalazimo u 60 stihova 8%). Treća je također isključivo trohejska, ali bez trećeg iktusa (»misli jadan da je gorski vuče«) i pojavljuje se 47 puta te čini nešto preko 6%. Trohejski stih bez četvrtog iktusa (»krcnu kolac nekoliko puta«) nalazimo u 34 stiha (4.6%), a toliko se isto javlja i trohejski deseterac bez prvog iktusa (»proz poljanu mrka krvca teknu«). Itd. Čak 53 kombinacije dolaze u manje od 1% stihova, a relativno se mnogo shema javlja samo po jedanput. npr.: »no trst, kojoj svaki hlad kidiše« (jamska, dvije trohejske cjeline i jedan silazni jonik a majore)¹¹ ili »a Turčina, ako još imade« (peon drugi, anapest i amfibrah) ili »večerati pripremat veselje« (peon prvi i dva amfibraha) ili »desnica je jaka u junaka« (peon prvi, trohej i peon treći). Itd. Mažuranić je, dakle, i ovdje pošao svojim putem kojim

¹¹ Služimo se klasičnom terminologijom iako ona ne odgovara potpuno strukturi našega stiha zato što nam ona još uvijek omogućava najbolje sporazumijevanje. Naš se »jonik« zapravo sastoji od jednosložne i trosložne akcenatske cjeline.

će nekad svjesno a nekad i nesvjesno poći naša novija versifikacija i od kojega je neće moći odvratiti ni autoritet jednog Matoša koji je u stvari prihvaćao Trnskoga, odnosno njemačku versifikaciju. Vraćanje Mažuraniću poslije Trnskoga, Arnolda i Harambašića znači zapravo i u ovom pogledu vraćanje našem izrazu, ritmu koji izrasta iz našega jezika.

U prvoj *osmerачkoj* pjesmi *Protivnost* koja je objavljena 1835. (u 15. broju »Danice«), ako ne računamo tzv. poluiktuse koje nameće inercija, najjače je naglašen sedmi slog (četvrti iktus), a najslabije prvi. I uopće je prvi polustih interpretiran slobodnije od drugoga. Moglo bi se konstatirati da tu situaciju izaziva rima koja nameće dvosložne klauzule, a prema tim klauzulama se mora ravnati i prvi dio drugog polustiha. A ipak 40% stihova ne svršava dvosložnom klauzulom, a po Mažuranićevu čitanju, sedmi je slog naglašen u 92.5% stihova. Ne radi se, dakle, samo o tome. Uostalom, i u pjesmama *Peru*, *Poslanica* i *Zaručnici* drugi polustih tendira više prema metričkoj versifikaciji, ali treći iktus ovdje nadržava četvrti, prema tome ne možemo sve svoditi na rimu. Ta će tendencija biti još jače istaknuta u njegovoj zaista klasičnoj dopuni *Osmana*. U raspravi *O nekim problemima našega stiha* analizirao sam 300 osmeraca iz Mažuranićeve dopune i ustanovio da su iktusi u drugom polustihu u prosjeku gotov za jednu četvrtinu jači. A i opet je najistaknutiji treći iktus (92%), dok je četvrti gotovo za 9% slabiji. Moglo bi se pomisliti da se radi o povodaženju za Gundulićem. No Mažuranićeva inercija se znatno razlikuje od Gundulićeve. Kod Gundulića je prvi iktus jednak trećemu, a kod Mažuranića je za 27.6% slabiji. Kod Gundulića je šesti, slabi slog naglašen 34%, a kod Mažuranića samo 11%. I konačno kod Gundulića su iktusi u drugom polustihu jači samo za 11%, a kod Mažuranića za 47%. To se, međutim, može objasniti. Gundulić je, naime, bio pod utjecajem čistog silabičkog dvanaesterca kojim je i sam pisao, a Mažuranićev je osmerac izrastao na podlozi silabičko-tonskog stiha. No prije nekih zaključaka moramo pregledati osmerce u Mažuranićevu najzrelijem djelu *Smrti Smail-age Čengića*. U SSČ ima 398 osmeraca. Iako je mogućnost variranja u osmercu znatno manja (a manje ima i stihova) ipak ćemo moći otkriti 35 kombinacija. Najčešći je čisto trohejski stih koji se javlja 104 puta, a to je više od 26%. Još je češći peonski i peonsko-trohejski stih, ali tu se radi o tri različita peona i nekoliko kombinacija. Najčešća je kombinacija peona drugog s trohejima (»na Morači vodi hladnoj«) koja se javlja u 62 stiha (nešto preko 15.5%), a zatim kombinacija peona trećeg (»da ih pustim domu svome«), 59 stihova (nešto ispod 15%) i konačno peona prvog (»s planinskoga gladna miša«) 30 stihova (7.5%), a tek zatim dolaze kombinacije s peonima u drugom polustihu. Ima i 8 kombinacija koje se javljaju samo jedan put: spondejsko-trohejska kombinacija (»sam on znade koj' je gori«), jamsko-trohejska kombinacija (»sad još gušću neg' bje prije«), peonsko-spondejsko trohejska (»i što krvi žed' bje prije«) itd. Interesan:

tan je raspored peona u Mažuranićevu osmercu. Prije svega od 285 samo ih je 79, odnosno 27.7% u drugom polustihu, a i od toga su 86% peoni prvi i treći koji se uklapaju u trohejski ritam i koji su približno jednako zastupani (31 i 37), a samo je 14% peona drugih koji ispadaju iz čisto trohejskog ritma. Međutim, u prvom polustihu ima 78 peona drugih što čini 38% (trećih ima 81, odnosno 39%, dok je, npr., peona prvih samo 47, odnosno 23%). Mažuranićevu tendenciju slobodnije interpretacije prvog polustih, i strože inercije u drugom, o kojoj smo već govorili, pokazuje i ovakav, neslučajan raspored peona.

Kod Mažuranića je relativno dosta čest stih što počinje s naglašenom jednosložnicom na koju se obično veže naglašeni slog. Takvih ima i deseteraca («lak opanak na noge pritego», «skin' oružje, neznana delijo») ali još više osmeraca. Po klasičnoj bi metrici, to, kao što smo rekli – bio silazni jonik (a majore), ali u našoj versifikaciji je to ipak nešto drugo. Ili između jedne i druge cjeline mora biti granica (mala cezura): »Vaj, Durače, starče stari«, »Vas, koji ste vikli tome« ili se jedan akcenat po inerciji prigušuje: »sam on znade, koj' je gori«, »kieh slovljaše ime slavno«, a to otvara nove mogućnosti variranja i čini stih življim, gipkijim, raznovrsnijim te omogućava pravome pejsniku da nađe adekvatniji ritam. Takvih osmeraca u *Smrti Smail-age Čengića* ima 21, odnosno preko 5%. Stih »luč iz glave jedan izbi« po klasičnoj metrici predstavlja pravilan trohejski dimetar, ali ga kod nas granica između jednosložne i amfibraške akcenatske cjeline čini za nijansu drukčijim od dviju dvosložnih cjelina gdje je granica iza drugog sloga.

Kao i u osmercima iz dopune *Osmana* i u *Smrti Smail-age Čengića* najajči je treći iktus, ali je razlika između njega i četvrtog znatno manja i jedva iznosi nešto preko 2%. Drugi je iktus za 5.2% jači od prvoga, ali je gotovo za 19% slabiji od četvrtoga. Trohejska je inercija u drugom polustihu za četvrtinu jača nego u prvom, a ona je općenito veoma izrazita, neparni su slogovi u prosjeku naglašeni preko sedam puta jače nego parni. U cjelini se ova dva Mažuranićeva osmerca mnogo ne razlikuju, razlika u naglašenosti pojedinih slogova u prosjeku je 3.5%, ali je u dopuni *Osmanu* prvi iktus za 0.4 jači od drugog. To kao što smo vidjeli nije Gundulićeva linija (kod njega je drugi iktus znatno slabiji od prvog, a četvrti od trećeg), ali je interesantno da se Mažuranićeva linija u osnovi podudara s linijom dubrovačkih pjesnika XVI stoljeća,¹² samo što je kod Dubrovčana trohejska inercija slabije izražena (63.5 : 15), a i razlika u naglašenosti između prvog i drugog polustih je za 5.2% manja. Od narodnog osmerca Mažuranić se razlikuje po naglašenosti četvrtog iktusa gdje se razlika penje gotovo do 40%. Kod kasnijih pjesnika (Kranjčević, Nazor) taj će četvrti iktus po naglašenosti

¹² M. Franičević: *Ritmička osnova u stihu hrvatskih pjesnika XV i XVI stoljeća*, »Rad« JAZU 333.

doći na prvo mjesto (rima), a najslabiji će biti treći. Glavna je razlika između Mažuranićeva osmerca i osmerca njegovih suvremenika Vraza i Preradovića u tome što je kod njih prvi iktus jači od drugog. Kod Vraza je osim toga četvrti iktus najslabiji, a razlika u naglašenosti između prvog i drugog polustiha ne dostiže ni 10%. I kod Preradovića je četvrti iktus slabiji od prvog, a drugi polustih samo za 8% jače istaknut od prvog. Moglo bi se, dakle, reći da je osebnost Mažuranićeva osmerca baš u toj razlici između prvog i drugog polustiha i to je ono po čemu ga prepoznajemo; linija je, naime, uočljiva u svim Mažuranićevim osmercima od prve pjesme *Protivnost* pa do *Smrti Smail-age Čengića*. To je ujedno i razlika između njegovga osmerca i deseterca koja mu je omogućila mnoge versifikacijske virtuozitete i izraz koji je uvijek postajao adekvatan sadržaju.

U *simetričnim dvanaesticima* napisana je samo pjesma *Napast* (1838). Iako 72 stiha ne mogu dati sigurnu sliku Mažuranićeva osjećaja ritma ipak možemo i iz njih koješta zaključiti. Prosječno su neparni slogovi naglašeni 69.4%, a najjače je istaknut peti slog (92%), a to je gotovo za četvrtinu (22.5%) iznad prosjeka. Svi drugi su također ispod prosjeka. Napominjem da je to opća tendencija našega novijeg dvanaesterca. Peti je slog najnaglašeniji i u narodnoj poeziji (samo je razlika manja) i kod Vraza, Preradovića, Bogovića, Palmovića, Hranilovića, Harambašića, Kranjčevića, Ujevića i dr. Međutim, kod starijih čakavaca jedanaesti slog je za nijansu jače istaknut, dok je u silabičkom dubrovačkom dvanaesteru gdje su daktilske cjeline česte prosjek naglašenosti petog sloga ispod 50% (48%). Drugo je svojstvo Mažuranićeva dvanaesterca relativna slabost srednjih iktusa u polustihu, a to je opće svojstvo našeg dvanaesterca, odnosno šesterca. Treći i deveti su slabiji i u prosječnom čakavskom i u dubrovačkom dvanaesteru XVI stoljeća,¹³ stihu s trodijelnim odnosno miješanim fraziranjem. Srednji je iktus slabiji, uz izuzetak Kačića, i u drugom polustihu epskog deseterca, pa čak i u drugom polustihu jedanaesterca. Prema tome dvanaesterci se tipološki određuju u prvom redu po naglašenosti četvrtog i šestog iktusa. Dok je kod Vraza, Bogovića, Palmovića i Hranilovića četvrti iktus jači od šestog, kod Mažuranića je jači šesti kao i kod Harambašića, Kranjčevića, Ujevića i drugih pjesnika XX stoljeća, pa se može reći da je Mažuranić i ovdje, vjerojatno intuitivno, našao liniju do koje će doći tek kasniji pjesnici.

Općenito je za Mažuranića u različitim stihovima karakteristična upotreba zakoračenja (anjambementa) kojega u pravilu u narodnom stihu nema. Maretić je anžambman nazivao rdavim odmorom, a čak je i Barac u njemu vidio nešto neprirodno što opterećuje stih i što je Mažuranić »u kasnijim proizvodima sveo na mnogo manju mjeru«.

¹³ *Ritmička osnova u stihu hrvatskih pjesnika XV i XVI stoljeća.* »Rad« JAZU 333.

Ovdje, kao da se govori suviše apstraktno. Anžambman, kao što znamo, može zaista biti natega, manira, šablona, ali može biti, ako je adekvatan sadržaju, dakle, funkcionalan, izvanredno sredstvo isticanja onih riječi koje po unutarnjem smislu treba da budu istaknute i oživljavanja stiha koji može postati ne samo raznovrsniji nego i gipkiji, reljefniji pa prema tome i izražajniiji. Pustimo li na stranu pojedina »opkoračenja« iz rane Mažuranićeve faze i pogledamo li samo neka iz *Čete* ili *Harača* uvjerit ćemo se, bilo da se radi o velikom ili malim anžambmanima, ne samo u njihovu adekvatnost i osmišljenost, odnosno »prirodnost« nego i u njihovu ritmičku funkcionalnost. Ako treba govoriti o nekom opterećenju onda bi trebalo prije svega govoriti o mnogobrojnim sinicezama koje Mažuranić upotrebljava u riječima i među riječima i različitim elizijama koje je Mažuranić, prema Barcu preuzeo iz talijanskog, a ja bih rekao i iz dubrovačkog stiha. Naša ga novija versifikacija u tome nije mogla slijediti. No i sam se Mažuranić kasnije sve više oslobađao tog opterećenja koje se u tonskom stihu još jače osjeća.

Za Mažuranića je karakteristična slobodna upotreba rime koja je uvijek funkcionalna bila osamljena ili ponovljena, među stihovima ili polustihovima (leoninska) ili čak unutar polustiha (»na prokolu toвна vrti ovna«). Najčešća je ipak na kraju pasusa koji obično zatvara, a često je i neprava pa i asonanca. Barac u svojoj knjizi¹⁴ govori o čakavskom izgovoru, ali se ipak ne može sve svesti na to. Reklo bi se naprotiv da Mažuranićevo gledanje na rimu nije bilo daleko od suvremenog.

Bilo je na raznim mjestima mnogo govora i o Mažuranićevoj izmjeničnoj upotrebi deseteraca i osmeraca. Mažuranić nije u tome potpuno osamljen, ali dok su drugi, recimo, Demeter u *Grobničkom polju*, stihove mijenjali po određenoj shemi, Mažuranić je to radio potpuno slobodno prema sadržaju, njemu je promjene diktirao poetski materijal a ne shema. Ne može se sve objasniti razlikom između pričanja i iznošenja refleksija, a ne može se ni svesti samo na tempo prikazivanja odnosno zbivanja, ali se može obrazložiti više ili manje precizno svaki prelaz koji Mažuranić ne čini nikada nasumce.

Mažuranićeve *Smrt Smail-age Čengića* ispunjen je tropima i figurama više od ikogega drugog našeg spjeva. Školska se je nastava pod utjecajem F. Markovića nekada (ne znam je li tako i danas) gotovo bi se moglo reći trudila da mehaničkim nabranjem banalizira i tako obezvrijedi dio tih figura. Ali u tome nije nikada potpuno uspijevala zato što one nisu stvorene zato da bismo sve primjere našli na jednom mjestu nego imaju određenu funkciju i uvijek su poetski osmišljene. One čine jednu od najvažnijih karakteristika Mažuranićeve stiha.

¹⁴ *Mažuranić*, Zagreb. 1945.

Na kraju, mislim, da nam sve što je rečeno u okviru ove kratke rasprave omogućava tvrdnju da je Mažuranić izuzetno važna pojava i u razvoju naše versifikacije, jedan od najznačajnijih začetnika našeg modernog, kako bi on to rekao, basnirstva. Koristeći se klasičnim i talijanskim a još više našim narodnim i dubrovačkim stihom, on je uvijek tražio vlastiti put i nalazio najbolja i najprikladnija rješenja. To potvrđuje ne samo njegova osebuja a u isto vrijeme duhu našega jezika adekvatna ritmička linija njegovih trohejskih i jampskih stihova nego i smiona upotreba oslobođene rime, anžambmana i izmjenjivanja osneraca i deseteraca. Mažuranić nam se, dakle, i iz ovog aspekta, otkriva kao veliki, živi pjesnik, uz S. S. Kranjčevića najveći hrvatski pjesnik XIX stoljeća.

»OSMANA GUNDULIĆEVA RIEČNIK« OD A. I. I. MAŽURANIĆA

Bruno Meriggi

U predgovoru zagrebačkom izdanju *Osmana* iz 1844. godine upozorava Vjekoslav Babukić: »Valja nam napomenuti i to, da je kratki sadržaj na čelu svakog pjevanja radi lašnjega pregleda i razumljenja sastavio g. Antun Mažuranić, profesor, a rječnik, kojega na kraju svietle ove pjesni Gundulićeve pridajemo, sastavio je također isti gosp. Ivan Mažuranić s pomoćju spomenutoga brata svoga Antuna, nebi li možebiti time našem jeziku bar među inom slavjanskom bratjom lašnji put razkārčili i probili!«. Udio koji je imao Antun Mažuranić pri izradi rječnika bio je nesumnjivo značajan (uostalom dobro su poznati njegovi lingvistički interesi), ali vjerojatno je da, ipak, značajniji dio pripada njegovu bratu Ivanu koji je također bio izvrsno upućen u nauku o jeziku, a poznato je s kolikom je filološkom savjesnošću produbio svoje poznavanje Gundulićeva jezika i kako je spjevao dva nedovršena pjevanja *Osmana* ostavši vjeran leksiku, sintaksi i morfologiji velikoga dubrovačkog pjesnika. Ovaj rječnik (koji ima oko 120 strana, na koje se nadovezuje dvadesetak strana »dodatka«, koji se, kako autori upozoravaju, pokazao potrebnim zbog brzine kojom je rječnik sastavljen i štampan), sadrži, pored isključivo lingvističkih natuknica (hrvatske riječi sa prijevodom na njemački i talijanski), i priličan broj geografskih i povijesnih pojmova, pa prema tome može poslužiti da se razjasne stavovi Ivana Mažuranića prema ličnostima i događajima prisutnima u njegovoj mašti u doba oblikovanja četrnaestog i petnaestog pjevanja *Osmana*.

S obzirom na lingvističku stranu rječnika, možemo reći da ona u glavnom zadovoljava. Može se tu i tamo uočiti poneka pogrešna grafija, pa je zanimljivo upozoriti kako se, katkada, u talijanskom tekstu pojavljuju dvostruki suglasnici umjesto jednog, kao na primjer: *greznuti*, »nuotare, essere in una pallude«, umjesto »palude«; *izprositi*, »pregarre«, umjesto »pregare«; *komar*, »zanzarra«, umjesto »zanzara«, itd.; takve su pogreške češće od onih suprotnog tipa: jednog suglasnika umjesto dva: *praviti*, »racontare«, umjesto »raccontare«; *trud*, »affano«,

umjesto »affanno«; *ubiegnuti*, »sfugire«, umjesto »sfuggire«. Tu se radi, dijelom, o štamparskim pogreškama, posebno uočljivim u slučaju glagolskih nastavaka (»pregarre«), a one se mogu susresti i na drugim mjestima; na primjer: *sgarati*, »brucciare«, iza čega slijedi *sgariti*, »bruciare«; ili *taboriti*, »accamarpsi«; smatram ipak da se dijelom radi i o slučajevima hiperkorektnosti. I kod drugih slavenskih naroda sklonost da pogrešno udvostručuju talijanske jednostavne konsonante mnogo je jača od sklonosti u obrnutom smislu: čini se, gotovo kao da je »fonetska« svijest čovjeka, čiji jezik ima samo jednostruke suglasnike, tako reći senzibilizirana prema udvostručanim suglasnicima te takva osoba mnogo lakše griješi udvostručujući suglasnik nego što to čini u obrnutom smislu. Drugi tip nepravilnosti odnosi se na upotrebu člana: *Bielorus*, »uno di Russia bianca«, umjesto »uno della Russia bianca«; *Bošnjak*, »uno di Bosnia«, umjesto »uno della Bosnia«; *Dievica čiste i blage od Parnasa*, (s. v. dievica), »le caste e placidi vergini di Parnasso«, umjesto »del Parnasso«; ta se upotreba javlja dosljedno u svim izrazima te vrste. Evo i drugih primjera: *Noge na kalu čame i trunu* (s. v. čamiti), »i piedi sono in fango (lungo tempo) e imputridiscono«, umjesto »nel fango« (tačan je prijevod na njemački: »im Koth«), ili *hlap*, »uomo di volgo«, umjesto »del volgo«. Treba konačno zabilježiti i neke neadekvatno izabrane riječi, zatim netačne i nepotrebne perifraze, kao kod riječi *boč*, »manico dalla spada« (u dodatku, *boča* je tačno prevedeno, ali sa pogrešnom grafijom, »elso«); *čarniti se*, »osservarsi nero«, umjesto »apparire nero«; *carski*, »appartenente alla dignità degl' imperatori« umjesto jednostavno »imperiale«; *čas nestati* (s. v. čas), »non fermarsi né per un momento«, umjesto »neppure per un momento«.

Radi se zapravo o netačnostima drugorazredne važnosti, a one su više nego nadoknađene značajnom vrijednošću ovog sažetog rječnika. Posebno treba istaći nastojanje za što preciznijim izrazom, ostvareno po potrebi pomoću perifraze, u slučajevima kada u talijanskom ili njemačkom ne postoje termini koji potpuno odgovaraju hrvatskim. Tako je *Arnautin* protumačen kao »ein moslemischer Albanier«, »un' Albanese di religione maomettana«; *bugariti* je ispravno »singen die illyrischen Heldengesänge«, »cantare l'eroismo al modo degl' Illirici«, *krilatica* je prevedena u »eine Art geflügelter Viper«, »specie di vipera alata nelle poesie illiriche«; *stožer* je potanko opisan kao »jede aufrecht stehende Achse (an Thüren, Himmelskörpern, Tennen, u. s. w.«, »così si chiama ogni asse, per differenza dell' asse d'una ruota; per conseguenza l'asse, che si immagina sui corpi celesti, che si trova sulle porte, sulle aje illiriche ecc.« I terminologija rodbinskih odnosa veoma je precizna: *svekar* je »der Vater meines Mannes«, »il padre del mio marito«; *svekàrva* je »die Mutter meines Mannes«, »la madre del mio marito«, i dodaje se da bi »u XVII. 148 valjalo da stoji *punica*, a ne *svekàrva*, koja zvaše zeta Dauta na dogovore; ali je *svekarva* našem Gunduliću poslu-

žila zarad rime kao *licentia poetica*« (dodao bih u zagradi da se možda ovdje ne radi o pjesničkoj slobodi, jer Gunduliću sigurno nisu nedostajala sredstva da na drugi način riješi taj problem, nego prije o kontaminaciji ovih dvaju pojmova koju je prouzročila talijanska upotreba); *ujac* je »Bruder meiner Mutter«, »fratello della madre«; *unuk* je »Enkel«, »nipote (dal figlio o dalla figlia)«. U slučajevima gdje nema potpuno odgovarajućih ekvivalenata u njemačkom ili talijanskom, ili pak kada autorima nije poznat bolji termin, oni upotrebljavaju latinski, ili se služe naučnom terminologijom: tako *sazdati* prevode »machen, errichten, erbauen«, »fare, fabbricare«, objašnjavajući dalje: »To je upravo ono što Latinin veli *condere*«; ili kad *smilje* objašnjavaju kao »*gnapharium arenarium*. Linn«.

Naročitu pažnju zaslužuju natuknice koje se odnose na ispravnu upotrebu hrvatskog jezika. U tom smislu najznačajniji primjer predstavlja riječ *svoj*, *a*, *e*. U opširnoj bilješci, dijelom prevedenoj na njemački i talijanski, kaže se prije svega da je to »zaimе prisvojavajuće, koje pokazuje vlastitost pàrvoga padeža (subjekta) u istoj izreki bez svakoga obzira na broj i osobu«. Autori dalje dodaju, izražavajući se na precizan način koji odgovara gramatičkom priručniku: »Na svakom pako drugom mjestu, t. j. kad se ovo zaimе preteže izvan iste izreke, ili na koi drugi padež u istoj izreki, mora se reći u jednobroju *njegov* ili *njezin* (*njeга* ili *nje*), a u višebroju *njihov* (*njih*), a nikada *svoj*. «Ali Dubrovčani«, kaže se dalje u bilješci, »i mnogi drugi gradovi dalmatinski, pokvarili su svoj jezik po talianskom, i govore: Ja nosim moj križ, ti tvoj, on svoj ili njegov, mi vaš, vi vaš, oni njihov; kao god što se je već i ovdie u Hãrvatskoj po gradovih iz niemačkoga jezika bilo počelo isto tako govoriti n. p. ja *mene* preporučam itd. – Ali ovo nevalja; jer ne samo da ovako nigdie negovori naš narod, koi nije po drugih jezicih pokvaren, nego on ne može ni da razumie ovakova govora«. Zatim slijedi dugi popis Gundulićevih odstupanja od pravilnog načina upotrebe hrvatskog jezika. Sličnu bilješku, iako manju po opsegu, nalazimo u »dodatku« uz riječ *u*: »miesto »k« ili »ka«. «Dubrovčani pokvareni po talianskom jeziku, neznaju razluke između *gdie* i *kamo*, već za jedno i drugo govore *gdie*, n. p. *gdie* si bio? i *gdie* ideš?«. I u ovom slučaju nabrojени su primjeri Gundulićevih odstupanja od pravilne norme. Osim toga, rječnik bilježi i zbrku koja se javlja u dubrovačkom narječju u upotrebi *pre* i *pri*, upozorava na nepravilnosti kod Gundulića pri upotrebi prijedloga *s*, *sa*, koji »nalazi se u Osmanu koikrat sasvim neobično namiesto p r o t i, gegen, contro di«, objašnjava djelovanje prijedloga *uz* na glagolski aspekt koje se očituje u pretvaranju imperfektivnih glagola u perfektivne. Sva ova zapažanja proizlaze očito iz purističkih nastojanja da se hrvatski jezik oslobodi stranih utjecaja. Pa ipak, ni sami autori rječnika ne ostaju uvijek poštedeni od tih utjecaja: u infinitivnim konstrukcijama jasno se nazire talijanski uzor. Tako August »Za stupit na vladanje

rimsko razbi... silovitu vojniciu svoga Marka Antonia i ljubovnice mu Kleopatre« (s. v. *Augusto*), »Murat... bez ucinikakva zla Dubrovniku vrati se natrag« (s. v. Branković), Palkošić »... za uzdržat se u posiedovanju onoga, što bieše silom ugrabio, zamoli zaštitu Urhana, cara otomanskoga, i za dostić je lašnje, dade mu za ženu kćer svoju Teodoru« (s. v. Ivan Palkošić). U ovim i analognim primjerima evidentan je talijanski sintaktički uzor. Uza sve to, treba cijeniti puristička nastojanja sastavljača rječnika kao i njihovu filološku ozbiljnost i dosljednost.

Dok pojmovi izrazito lingvističke prirode predstavljaju uvjerljiv dokaz o naučnoj ozbiljnosti braće Mažuranić, dotle oni koji se odnose na geografske, povijesne i mitološke teme odražavaju pjesnički senzibilitet Ivana Mažuranića. Međutim, i te su riječi obrađene s mnogo pažnje: geografska mjesta i povijesne ličnosti opisani su na sažet ali precizan i iscrpan način, što je bio rezultat uspoređivanja različitih izvora kojima su raspolagali i koje su ponekad citirali kao u slučaju »Gesch. d. Osm. Reiches v. Hammer, II. B. S. 76–78. Pest, 1828« (s. v. Fetva) ili Kadlubek (s. v. Primislav), a poneki su puta autori davali neodređena objašnjenja: tako npr. za *Čosu-Čelebiu* kaže se »Gundulić veli, da se ovim priimenkom zvaše Muhamed I. car otmanski, sin Bajazeta I.« dok »Ini vele, da ne Čose-Čelebia, nego Kurišdži-Čelebia biaše zvan Muhamed I.«; analogno kada je riječ o *Dilaver-paši* »Gundulić veli, da je u vrijeme bune janjičarske htio spasiti život u derviških haljinah, nu mu nepođe za rukom. A ini pišu, da se je bio uklonio i on k velikom' šeiiku Mahmudu u Skudar, kao drugi u razliko doba, a niekoji i u derviških haljinah, nu da ga je odande sultan Osman činio po bostandžiah dovost u saraj i dati janjičarom na pogubljenje upored s kizlar-agom Sulejmanom,«; i dalje, ime *Jahija* autor objašnjava: »Čudno mi je, što piše Gundulić, da je Jahija i prije bio muftia; jer ja nisam o tom nigdie našao upisano.« Koji puta ta težnja za što većom preciznošću navodi autora da registrira i vlastite dvojbenosti: o *Vitošu* kaže da je »bårdo u Bulgariji,« ali »kako se zove u druge jezike, neznam upravo, nieki veli da *Balkan, Emo*.« Tako mu je i *Podliesje* »miesto ili krajina niegda poljačka, nu koja, nemogoh saznati.«

Autor je osjetljiv prema prirodnim ljepotama, prema čudesnim i osebnim oblicima pejzaža, prema povijesnim reminiscencijama: *Atos* je »bårdo blizu grada Soluna u Mačedonii, puno kaluderah...«; *Kosovo* je »polje na južnom međašu zemlje sårbske u Bosni, dugačko do 70.000 korakah, s obie strane bårdim ograđeno. Posried polja uzduž teče voda Sitnica. Tu se više putah različitom sriećom sastade oružje tursko i europejsko...«; rodni grad Muhameda uzbuđuje pjesnikovu maštu sugestivnošću svog položaja, atmosferom koju stvaraju pobožnost i mistika, egzotičnom slikom dugih karavana hodočasnika, posebnim čarom skrivenih tajni grada nepristupačnog za sve nemuslimane: »Meka je grad otvoren i zidan liepo u pieskovitoj jednoj dolini obkoljenoj neplodnimi

bàrdi. U njoj se nalazi veliki mečet nazvan *beit-alah* t. j. dom božji, iliti *el haram* (sveti), u kojem je sveti studenac imenom *zemzem*, kojega voda po vjerovanju turskom lieči svakojake bolesti. Jest u tom mečetu i sveta kuća, po arapski *kaba*, koju, vele, da je najprije sagradio Adam, a poslije obnovio Abram; otvara se samo tri puta na god.šte. Ta kaba . . . obštarta je sa sve četiri strane càrnom svilom, i nahodi se u njoj càrni iliti nebeski kamen, donešen, kako Muhamedovci vele, Abramzu po anđelu Gabrielu s neba. S toga dolazi u Meku svake godine veliko mnoštvo pobožnih putnikah, buduć da je svaki Muhamedovac dužan najmanje jednom u životu tamo putovati, premda već sada mnogi toga nećine. Približit se k Meci, kao ni k Medini, nesm' e ni kàrstjanin ni židov . . .«; (s. v. Meka). Vizija Sarajeva sa stotinu džamija također je puna orijentalne draži, i poput neke ljupke slike otvara se pred nama scena sa hodžom koji se sprema na molitvu: »Kad u Turkah hodža ući sabu, ili ićindiu, ili koje mu drago doba, onda se popne na munaru od mečeta, il ako neima munare, na plot, il na kakvo god uznosito mjesto, ter pribiruć palcem po gàrkljenu stane vikat: *ićberila allah il allah* itd. I to se zove: hodža ući sabu, akšam, ićindiu itd.« (s. v. *Halekati*).

Motiv koji se često ponavlja u obradi geografskih pojmovà jeste žalosna usporedba raskoši starih vremena i bijede sadašnjice. *Argo* bijaše »niegda glavni grad dàržavice Argolide u Peleponezu . . . sad ništa neg malo kamenja . . .«; *Citera*, » . . . gdje se osobitom priliežnosti slavljàše u staro doba Venera božica od liepote i ljubavi; sad malo ne gola st'ena . . .«; *Delo*, » . . . rodno mjesto Apola, boga sunčanoga, i sestre mu Diane, božice od mieseca, od lova i dubravah; sad ništa neg razvaline niekadanje divote i golo kamenje bez ikakova stanovnika . . .«; *Korint* bijaše »glasoviti niekađa grad gàrčki na priečbi peleponezkoj«, ali je »danas od ne velike slave . . .«; *Pafos*, » . . . grad u stara vriemena glasovit na otoku Cipru, dićan štovanjem Venere, boginje od ljubavi; sad je pusta zidina.«; *Šparta*, »glasovit niegda i slobodan grad u prastaròj Grecii . . .« je »sad ništa neg hàrpa kamenja.« Na sličan je naćin bilješka posvećena rijeci *Prut* prožeta osjećajem nepostojanosti ljudske sudbine: » . . . U vrieme Osmanovo biaše Prut malo ne u utrobi podunavskih pokrajinah turskih, a danas je međaš između dàržavah turskih i ruskih; tako su ogrizeni od vriemena Osmanova i Gundulićeva (to jest za malo veće od dviestih godištah) Turćinu okraci, koje u doba mladostnoga svoga napona bieše pružio u Europu!«

Neka geografska imena daju prilike Mažuraniću da iskaže duboki osjećaj ponosa što je Slaven kao i simpatiju prema bratskim narodima. Uz rijeć *Austria*, pošto je opisao položaj i velićinu carstva, autor nastavlja: » . . . broji se u njoj do 36 miliunah dušah, od kojih prieko polovine puci koliena slavjanskoga . . .«, sa jasnom aluzijom na jednu od glavnih tema borbe slavenskih rodoljuba i preporoditelja koji su tražili politićku i kulturnu autonomiju slavenskih naroda u odnosu na njihovo

brojčano stanje unutar habsburške monarhije. Na svečan i dostojanstven način *Dubrovnik* je opisan kao »najsvietlii i najdičnii u politici, tãrgovini i narodnoj literaturi grad slovinski na moru jadranskom«, pa iako ovaj grad »danas neima neg do 7.000 dušah,« on bijaše »sam svoj sve do Napoleonovih vriemenah . . .«; sa zadovoljstvom ističe da je *Krakov*: »grad u zemlji poljačkoj, danas sam svoj . . .«; dok se autorov pogled pun divljenja i ljubavi spušta na *Prag*, »inako zlatni Prag, poglaviti grad česke zemlje, stolica niegdašnjih kraljah one dãržave, a sad siedište znanstih i umietnostih i prave slavjanske ljubavi . . .«

Tema slobode nalazi stalne i duboke odjeke u Mažuranićevoj duši. Već smo spomenuli *Dubrovnik* i *Krakov*; mogli bismo nastaviti sa *Atenom*: i u ovom slučaju nalazimo na početku tužnu usporedbu slave starih vremena i sadašnje bijede, ali odmah zatim i ovu obasjava zraka svjetlosti ponovo izborne slobode: »U stara vriemena grad veoma glasovit i pun blaga i ljudih prem naučnih, ali sad skoro ništa neg razvaline, premda se počè opet nešto dizat odpoklie se Gãrci oslobodiše Turčina god. 1830.«; i kao da mu je odlanulo kad o *Srbiji* može reći: »Zemlja slovinska na Dunavu, nakon duga robovanja sad opet poniešto svoja.« Mažuranićev stav prema slobodi postaje još jasniji kada govori o propasti rimske republike. Cezar je uzurpator a Brut pobornik tradicija naslijeđenih od predaka; tako čitamo u bilješci o *Cezaru*: » . . . diktator rimski malo prie Isusa, koi razbivši protivnika svoga Pompeja bieše se uzdigò na samovladanje rimsko, s česa bi smaknùt od Bruta slobodnoga Rimljanina . . .«. Negativni sud o Cezaru potvrđuje se i u tumačenju riječi *Filipov*, gdje su također osuđivani Antonije i Oktavijan, dok su pojave Bruta i Kasija opisane sa simpatijom: »Antonio i Oktavian razbiše ovdie Bruta i Kasia, koji biahu ubili Julia Cezara, pogazitelja slobode rimske. Nadvladani, nemogući snosit više nesrieće svoje domovine, koja s one dvojice samosilnikah imaše prit'snuti slobodu rimsku, smakoše se nakon boja vlaštitima rukama . . .«

Što se pak tiče povijesnih i mitoloških pojava možemo zaključiti da Mažuranić, uglavnom, ima više razumijevanja za pojedinačne sudbine i dogodovštine, za pripovijesti koje govore o zavjerama, nenadanim vjenčanjima, otmicama i izdajstvima, nego za velike kolektivne drame, događaje u koje su umiješani čitavi narodi i koji znače etapu u ljudskom razvitku i razvoju; baladični motivi privlačniji su mu od epskih. Govoreći o Ahilu obavještava čitaoca o lukavstvu kojim se poslužio Odisej da ga prepozna, mada ga je majka Tetida prerusila u žensku odjeću, ali tek letimično spominje njegovo učešće u trojanskom ratu. Naprotiv, čitav trojanski zaplet kreće se između Parisove ucjene i podvale s konjem (vidi riječi *Ahil*, *Parid* i *Troja*), dok je veoma malo značenje dato ratnim epizodama i dramatskim aspektima sukoba. Zadovoljio se sa svega par riječi da objasni *Marka Kraljevića*: »sin Vukašina kralja sãrbskoga, najrazpievanii od svih slovinskih junaka,« dok je vrlo opširan u opisiva-

nju lika Leandra: priča o njegovoj ljubavi prema Heroni, o njegovom plivanju preko Helesponta, o njegovoj smrti u olujnim talasima. *Jove* je samo »u starih sin Saturnov i Rein, najveći od svih bogovah«, ali iscrpno obavještava o Saturnovim dogodovštinama. Više od polovine objašnjenja uz riječ *Kserkse* posvećeno je jednoj anegdoti o njemu: »...koi idući, okolo 480. god. prie Isusa, s premoćnom vojskom na države gârčke, došavši do Elesponta, uzidê na glavicu za razmjerit okom neizbrojno mnoštvo svojih vojnikah, i razplakà se, kad pogledà onolike ljude, od kojih do sto godištah neimaše ni jedan ostati u životu.« Mažuranić je na isti način prešutio pothvate Aleksandra Velikoga, objašnjavajući ime *Lehsandro* jednostavno i kratko: »...kralj maćedonski i vojnik starih vriemenah veomi glasovit.« No ta ista ličnost poslužila je autoru da ispriča jednu legendarnu anegdotu: »Kažu, da bieše proplakò čujući, da ima više svetovah, a da nebieše osvojio nijednoga ciela: toliko mu žeđaše sârce za slavom predobitnika! Gundulić ga zove Sârbljaninom ili s toga, što je vladao u Europi najveće po onih zemljah, kuda u naša vriemena stanuju najvećma narodi slovinskoga jezika, ili zato, što je i naš Gundulić, kao i nieki ini, dâržao niekadašnje Maćedonce za ljude slovinskog koliena...«. Takva sklonost prema zapletenim i fabulističkim sižeima zapaža se i u obradi mnogih drugih pojmova, od *Daut-paše* do *Herceg Stjepana*, od *Ivana Palkošića* do *Jahije*, od *Kleopatre* do *Miloša Obilića*.

Ali nesumnjivo najrječitije nam govori o Mažuranićevim sklonostima ime koje pripada heroju epa, *Osmanu II*, koji je »sin Ahmeta I. cara otomanskoga . . . o kojem je slavnu ovu pjesan izp'evao svietli naš Gundulić; s česa nam budi dopušteno«, kao što to autor moli na početku svoga tumačenja koje sadrži preko osam i po strana, »probesiedit malo obširno na miestu ovom o životu i dielih istoga nesriećnika«. Osmanova biografija predstavlja jedno malo remek-djelo i pored skromnih dimenzija skice. Zapažanja nadahnuta radoznalom pažnjom i ne bez humorističkih momenta, kao što je slučaj kada govori o smjeni sultana koji su umirući znali kome će ostaviti nasljedstvo jer, ili nisu imali braće, ili su ih već eliminirali (vidi str. 53); humoristički elementi se izmjenjuju sa fabulističkim (ibidem) ili pak sa ozbiljnim scenama poput one u kojoj se pojavljuje vojno vijeće (str. 56); ali nadasve zadivljuje čitav taj muslimanski svijet koji na čudesan način ponovo živi na stranicama tog nabijenog teksta: to je tajanstven svjet, svijet intriga, zavjera, okrutnih i oholih ličnosti, ponosnih i nesretnih likova, čarobni svijet dostojanstvenika, ulema, hodža, muftija, vezira, svijet u kojem blagi i pošteni podliježu a nasilnici i izdajnici trijumfiraju.

U tumačenjima posvećenim božanstvima iz klasične mitologije osjećaju se izrazito poetske sklonosti autora. Apolon, Venera pa i Mars po tome

što je Venerin ljubavnik obrađeni su prilično opširno: skromnog su opsega, naprotiv, tumačenja posvećena Jupiteru i Merkuriju. Helikon i Parnas se spominju samo po tome što su stjecišta Muza.

U Mažuranićevu literarnom opusu, skromnu po obimu, ali veliku po vrijednosti, ovaj sažeti rječnik ne zauzima, sigurno, značajnije mjesto. Pa ipak, smatram da ovo manje djelo ne treba prepustiti zaboravu niti ga mimoići: ono predstavlja živi dokumenat autorovih interesa i afiniteta, ono je vjerno ogledalo njegovih osjećaja prema likovima i problemima od velikog značenja, i upravo zbog toga otvara sugestivne perspektive na neke orijentacije i duhovne stavove svoga autora.

(Prevela VERA FRANGESŠ)

IVAN MAŽURANIĆ I ČEŠKA KNJIŽEVNOST

Julius Dolansky

Velikog hrvatskog pjesnika Ivana Mažuranića sa zahvalnošću se sjeća i češka književnost. Genijalni tvorac *Smrti Smail-age Čengića* spadao je kod nas među one, koji su najizrazitije predstavljali borbe jugoslavenskih naroda za slobodu. Cijeli njegov pjesnički opus prožet je idealima dragim i nama, Česima i Slovacima, na našem zajedničkom putu u ljepšu budućnost. Izrastao je iz burne atmosfere druge polovine devetnaestog vijeka, kada je kulminirao preporodni proces formiranja naših novovjekih naroda. Zahvaljujući uzajamnoj kulturnoj suradnji rodila se baza našeg svestranog prijateljstva.

Očigledno i jasno odražava se to uzajamno prijateljstvo i sada, prilikom ovog našeg sjećanja na Ivana Mažuranića. Ne postoje ni najmanje sumnje o njegovom srdačnom odnosu prema Česima i Slovacima. Isto se tako, s druge strane, uvijek za njega zanimala naša češka i slovačka kultura i cijela čehoslovačka javnost.

Mažuranićev odnos prema češkoj i slovačkoj književnosti bio je u najtješnjoj vezi s razvojem hrvatskog ilirizma, usko povezanog sa češkim i slovačkim narodnim preporodom tridesetih i četrdesetih godina 19. stoljeća. Bilo bi suvišno ponovno i detaljno navoditi sve one mnogobrojne podatke o uzajamnoj suradnji na temelju kojih je prof. Milan Prelog donio svoju monumentalnu sliku – *Slavenska renesansa 1780–1848* (Zagreb 1924). A Mažuranić je i sâm u svome upusu ostavio dosta svjedočanstava na temelju kojih možemo pratiti glavne etape njegovog interesa za češku i slovačku pismenost.

Već u jednoj od svojih ranih pjesama poziva se na češke i slovačke preporoditelje i njihovu naklonost ilirskom pokretu. Bila je to njegova latinska kompozicija iz 1837. godine *U slavu Antunu Kukuljeviću. (Prigodom, kad bje imenovan vrhovnim ravnateljem hrvatskih škola)*. Autor je pjesmi priključio opširne napomene (*Adnotationes*) da objasni neke svoje poglede. Mladi, tada dvadeset i trogodišnji sljedbenik slavenske suradnje citirao je opuse dvojice poznatih Slovaka i dvojice Čeha od kojih je polazio: Šafaříka, Kollára, Jungmanna i Michla. Sva četvorica izvrsno su konvenirala idejno-političkim traženjima ilirskih rodoljuba. Spomenutu dvojicu Slovaka, Gaš i njegovi prijatelji napose smatrahu

svojim učiteljima. Njihovim je tragom išao i iz njihovih opusa crpio i mladi Mažuranić. Tri je puta navodio – prije svega – Š a f a ř i k a. Znameniti slovački naučni radnik živio je, kako je poznato, niz godina među Južnim Slavenima u Novom Sadu, stekavši njihovo veliko povjerenje svojim monumentalnim i pionirskim radom. S jugoslavenskim prijateljima bio je u intenzivnom kontaktu i onda, kada se trajno preselio u Prag iz koga je i dalje propagirao i jugoslavensku kulturu.

Mažuranić je dva puta upozoravao na Šafaříkovu raspravu, pisanu njemački: *Über die Abkunft der Slawen nach Lorenz Surowiecki* (iz 1828. godine). Osim u drugih autoriteta, našao je upravo kod Šafaříka podršku za svoje nazore – da su Slaveni bili stacionirani u Evropi od pamtivijeka (str. 55. i dalje) – kao i etimologiju imena Ilir, Iliria (str. 193). Opširno je citirao iz Šafaříkova članka *Misli o starobilosti Slavanah u Evropi*, koji je štampan nešto ranije (1836. godine) u četvrtom broju »Danice ilirske«: »Mi pako neblagorodni sini naših pređovah, koji smo se za običnim kolom ljudih sadašnjega svęta okrenuli, koji smo našem rodu nevęrni postali, iztražujući početak naroda našega smo se skoro svi redom ka Skitom, Saramatom, Roxolanom, Jazigom, Hunom, Avarom i drugim ubojicam dędovah naših prilępili: sad nesramno i na silu urivajući se u njihovo srodstvo, sad pako kao něke sirote željno i robotski njh za naše tutore umoljavajući. Da su nam stranski vęrno pomogli, da što dublje u ovo Skitsko-Sarmatsko blato ugrenzemo i upadnemo, ter se u njemu najposlie zadušimo, tomu se nije potrebno čuditi, niti ih radi toga kriviti.«¹

Idejno-politička tendencija iz ovoga se jasno nazire. A slična je bila situacija i u Mažuranićevom odnosu prema Kolláru. I ovdje je dovoljno poznato, šta je značio autor *Slávy dcery* i propagator slavenske književne uzajamnosti za razvoj ilirskog pokreta, a posebno za Ljudevita Gaja, koji se s njim upoznao već na studijama u Pešti.² I Kollár je za Mažuranića bio autoritet. Kada je oduševljeni hrvatski rodoljub htio dokazati istinitost svojih stihova da naš »slavenski narod« – »natio slavica« ima svoje ime od »de slava, quo nomine gloria genti ore sonat patrio« – poziva se na spis Jana Kollára *Rasprave o imenima, počecima i starinama naroda slavskog i njegovih plemena* koji je štampan u Pešti 1830. godine. Na temelju njega Mažuranić govori o ogromnom prostoru Slavena, koji se dijele »in quatuor principales gentes cum totidem dialectis russicam nempe, plon'cam, čehoslovenicam et illyricam«, »gens illyrica« pak »in plures abit ramos«. Kada je nabrojio sve

¹ Citirano prema knjizi: *Pjesme Iv. Mažuranića*. Izdao Vladimir Mažuranić. Zagreb 1895. str. 219–220.

² Usporedi i zbornik »Slovanská vzájemnost 1836–1936. Sborník prací k 100. výročí vydání rozpravy J. Kollára o slovanské vzájemnosti«. Uredio Jiří Horák. Praha 1938. Ovdje studiju Jul. Heidenreicha-Dolanskog Kollára »nářečí illyrské, str. 16–125.

»grane« ilirskog »stabla« i ilirskog »narječja« (»dialectus«) dokazivao je svoju tvrdnju pozivajući se na čuvenu Kollárovu raspravu *O slovstvenoj uzajemnosti među kolčni i narječji slavenskim* štampanu nešto ranije (1836. godine) u »Danici Ilirskoj« (broj 29 i dalje).

Jungmannov *Rječnik češko-njemački* (U Pragu, 1836. p. 614. art. g i l) citirao je govoreći o etimologiji riječi Ilir, Iliria od korijena il, jil (glina), što je navodno značilo »substantiam seu limum terrae, aut argillam«. Popularni češki lingvist i pisac Josef Jungmann – kojeg su obožavali Šafařík i Kollár – i za Mažuranića je, u ovom pitanju predstavljao kulminaciju naučne solidnosti i spoznaje. Mogao se na njega pozvati tim prije, što je na Jungmanna nadovezao njegov češki učenik i vatreni propagator ilirizma u Češkoj – Josef Václav Justin Michl. Njegova knjiga (168 stranica) nazvana *Pravopis illirski – Razlika među jezikom českim i ilirskim* štampana je u Pragu 1836. godine i izazvala je znatnu pažnju. Mažuranić ju je spomenuo u dvije primjedbe – prilikom objašnjavanja etimologije imena Ilir i Slaven.³

Sva ta *Adnotationes* uz latinsku pjesmu *U slavu Antunu Kukuljeviću* iz 1837. godine daju izvanredno vrijedno svjedočanstvo o Mažuranićevom odnosu prema češkoj književnosti. Dakazuju da se zagrijani sljedbenik ilirskog pokreta zanimao već u svojoj dvadeset i trećoj godini, zajedno sa svojim prijateljima, za češku i slovačku književnost. Čitao je na češkom, već tada, djela značajnih čehoslovačkih preporoditelja štampana u novije vrijeme, to jest u periodu od 1830. do 1836. godine. Crpio je iz njih ne samo stručnu pouku o povijesti i slavenskim jezicima. Dobio je u njima i podršku svom rodoljubnom naziranju i nacionalnom uvjerenju. U duhu Šafaříka i Kollára smatrao je Čehe i Slovake sastavnim dijelom »slavenskog naroda« za »pleme čehoslovačko«, »gens čehoslovenica«, srodan sa »plemenom« ruskim, poljskim i ilirskim.

Te svoje poglede, poglede iz ilirske mladosti, prenio je Mažuranić i u svoju daljnju djelatnost. Jasno ih je pokazao naročito u burnom periodu revolucionarne 1848. godine. Štampao je tada u »Danici« borbenu pjesmu *Davorija*, koja poziva na odlučnu borbu protiv neprijatelja. Plameno poziva:

*Tko je rođen Slavjan, rođen junak,
Slavjanski neka danas diže barjak u zrak,
Svak britku sablju paši,
Svak dobra konja jaši!
Aj braćo, Bog je s nami,
Vrazi su prot nami! . . .*

³ Usporedi publikaciju: Karel Stránský i Julius Heidenreich-Dolanský: *Životní dílo českého buditele J. V. J. Michla, u lidu Drašara*. Polička 1935. Ovdje Michlovom odnosu prema hrvatskoj književnosti, str. 15. i dalje, kao i Bibliografije prací J. V. J. Michla, str. 43, 45. i dalje.

*Ozgo Čeh i Slovak, ozdo Ilir,
Bratsku si daje ruku na taj junački pir,
Krš kopja, zvuk rogova,
Zvek mača, grom topova,
Ajd braćo, Bog će dati,
Naš će ga svladati! (itd.)⁴*

Na »junački pir«, u borbu za slobodu svih naših potlačenih naroda poziva tada Mažuranić složno – rame uz rame – Ilire, Čehe i Slovake. Zato i nije slučajno Mažuranić bio izabran na zboru u zagrebačkom Narodnom domu za jednog od hrvatskih delegata na Slavenski kongres u Prag – zajedno s barunom Dragutinom Kušlanom, riječkim advokatom Vincencom Medunićem i novinarom Josipom Prausom.⁵ Na Slavenskom kongresu Mažuranić nije učestvovao, premda je jugoslavenska sekcija sa svojih četrdeset članova bila na kongresu jedna od najbrojnijih.⁶ Njega su u Hrvatskoj čekale mnoge druge dužnosti. Već od svibnja 1848. godine pomaže u izradi organizacije Hrvatskog sabora, te je u njemu bio i poslanik za općine Cvetković i Draganiće; aktivno je surađivao u radu Sabora, oduševljeno je pratio uspjehe bana Jelačića protiv mađarske buržoaske revolucije – a poslije poraza revolucije – dobio je odgovorni zadatak: pripremiti nove zakone. Čitava ta njegova politička djelatnost bila je, izgleda, i u intencijama češke buržoazije predvođene tada Palackým i Havlíčkom. Isto mu je tako bila bliska i tadašnja slovačka politika rukovođena Šturom, Hurbanom i Hodžom. Proistjecalo je to iz osnovne karakteristike buržoazije svih naših srednjoevropskih naroda – da je u kritično vrijeme revolucije 1848–1849. godine branila, svaka za sebe, svoje vlastite interese, uz blagoslov carskog Beča, koji je upravo iz toga izvlačio najveću korist za spasavanje crno-žute monarhije.

Kako Mažuranić za vrijeme Bachovog apsolutizma nije morao odstupiti u pozadinu nego je pedesetih godina djelovao kao eminentni pravnik – to više iznenađuje njegov hrvatski prijevod češke pripovijetke Jana Erazima Vocela, *Posljednji Orebta*, objelodanjen u »Nevenu« 1855. Za češku je književnost bilo laskavo da se ponovo za nju zanima hrvatski pisac takvog renomea. Svakako je vrijedno zaustaviti se na tome, zašto je Mažuranić iz češke književnosti koja je tada bila u punom cvatu, izabrao baš ovu novelu? Za sada još nemamo nikakvih dokaza koji bi svjedočili o ličnim vezama s autorom. Vocel je bio jedanaest godina stariji od Mažuranića. Za Mažuranićevega života djelovao je u Beču kao privatni odgojitelj u plemićkim obiteljima, četrdesetih godina redigirao

⁴ Vidi cit. *Pjesme Iv. Mažuranića*, str. 73–74.

⁵ Usporedi »Květy« 15, 1848, čís. 60, str. 258.

⁶ Usporedi monografiju Václava Závacka *Slovanský sjezd v Praze 1848*. Praha 1958. str. 559. i 200.

je u Pragu »Časopis Češkog muzeja«, a od 1850. godine bio je profesor češke arheologije i povijesti umjetnosti na praškom sveučilištu.⁷ Bio je poštovan i cijenjen kao plodan pjesnik, prozni pisac, dramatičar i naučni radnik. Historijsku pripovijetku *Posljednji Orebite* napisao je, u njemačkom, za bečki časopis »Der Jugendfreund«, 1832. godine. Češka verzija štampana je u časopisu »Květy« 1837. godine; kao knjiga objelodanjena je 1843. godine.⁸

Bez sumnje, pripovijetka je privukla Mažuranićevu pažnju svojim sadržajem iz bogate povijesti borbi protiv Turaka. Crpila je građu iz bur-nih događaja 15. vijeka, tačnije, iz događaja tragične jeseni 1848. godine, kada je turski sultan Murat II porazio na Kosovu ugarsku vojsku pod vodstvom Janoša Hunjadija, i kad je Hunjadi progonjen do ugarske granice, gdje je i zarobljen. Vocelova pripovijetka ocrtavala je u četiri kratka poglavlja nekoliko epizoda, koje su se odigrale neposredno prije Hunjadijeva zarobljavanja. Ugarskom je junaku uspjelo da se sretno dokopa Dunava nedaleko Smedereva, kod ušća rijeke Tamiša. Skrivao se u gustom šašu dunavskih ritova. Ali su ga progonitelji – janjičari iz odreda srpskog despota Đurđa Brankovića, sustigli. Jedan od janjičara ranio je Hunjadija, ali se on obranio i bježio dalje. U kritičnom trenutku spašava ga mladi Mađar, sin ribara, Janoš Tornak. Na konju ga dovodi u kolibu svoga slijepog oca, previja mu rane i nahrani ga. Uskoro se u kolibi pojavljuje i tajanstveni stranac, Čeh, stari husitski borac iz bratstva Orebite. Prognan iz domovine pomaže, zajedno sa svojim češkim drugovima, Mađarima u borbama protiv Turaka. Učestvovao je u borbama na Kosovu gdje su se Orebite do posljednje kapi krvi borili protiv turske premoći. Spasio se, nekim čudom, iz gomile poginulih. Raduje se što u ribarskoj kolibi nalazi »vojvodu« Hunjadija živog. Izvršio je čuda od junaštva – kad su srpski janjičari ipak pronašli Hunjadija. U nejednakoj borbi Srbi su pobijedili, poubijali sve Hunjadijeve braniocce, a njega samoga odveli u ropstvo. U tom okršaju je poginuo i »posljednji Orebite« iz češkog bratstva poštovalaca Kaleža. Hunjadi je ostao u zarobljeništvu srpskoga despota samo dva mjeseca. Onda ga je Đurađ Branković – dobivši od ugarskog Sabora i ugarskog plemstva u Segedinu obećanje o uzajamnim obavezama – pustio na slobodu.

Vocelova pripovijetka privukla je Mažuranićevu pažnju po svoj prilici svojom tematikom. Sadržavala je, doduše – u svojoj češkoj verziji – neke historijske netačnosti. Dosljedno je nazivala Janoša Hunjadija »Janom Korvinom« ili »Korvinskim«, »vladaocem ugarskog carstva« i davala mu ime njegovog mlađeg sina, slavnog ugarskog kralja Matije Korvina. Razvijajući dijalog između njega i starog češkog Orebite, ostavlja ga da ovako govori: »Blagosilja te, vojvodo, stari Orebite, jer si braći u Kaležu dozvolio večeru Gospodnju po običaju otaca primati i

⁷ Usporedi *Dějiny české literatury II*. Čs. akademie věd, Praha 1960. str. 662.

⁸ Cit. op. str. 371–372.

razviti zastavu svete naše vjere u turskom okršaju«. Evidentno je da je netko tko je 1448. godine bio »star«, to jest netko kome je bilo bar pedeset godina, teško mogao govoriti o pričesti »po običaju otaca«, jer »večeru Gospodnju« iz kaleža zaveli su u češkim zemljama tek husiti. Naziva li Vocel na samom početku srpsko Smederevo »Semendrijom«, onda je to, po svoj prilici, prema njemačkim ili mađarskim izvorima. Sam se, uostalom poziva u napomenama na »povjesnice ugarske«, koje su nam »sačuvale uspomenu slave« čeških husita, koji su se borili «do posljednje kapi krvi«, rame uz rame sa »ugarskim pukovima« protiv Turaka.

Upravo se ovdje javlja provokativno pitanje: zašto je Mažuranić preveo sa češkog pripovijetku koja je cijelom svojom orijentacijom propagirala češko-mađarsko prijateljstvo, a srpske janjičare prikazivala u potpuno negativnom svjetlu? Prikazivala ih je kao »divlje« i »surove plaćenike«, dok je na drugoj strani idealizirala i predstavila u najljepšem svjetlu trojicu mađarskih junaka: Hunjadija, oba Tornaka, i njihovog češkog prijatelja »posljednjeg Orebite«. U češkoj književnosti prve polovine 19. vijeka ne nalazimo mnogo djela koja bi tako demonstrativno naglašavala češke simpatije prema Mađarima – a na drugoj strani crtala u tamnim tonovima bilo koga od južnih Slavena – a naročito ne Srbe. Buržoaski nacionalizam u razvoju bacao je tada sve ozbiljnije sjene među narode srednje Evrope. Vocelova pripovijetka zaslužuje punu pohvalu za to, što je pomagala ostvarivanju pozitivnih odnosa između Čeha i Mađara – ovom »historijskom slikom« iz perioda posthusitskog perioda i prošlosti. Ali svojim negativnim odnosom prema srpskim janjičarima predstavljala je tako reći iznimku u tadašnjoj kulturno-političkoj atmosferi, zasićenoj simpatijama prema svim Južnim Slavenima. O progoniteljima ugarskog »vojvode« govorila je općenito kao o Srbima, koji su pomogli da se dovrši okrutna pobjeda turskog sultana. A nimalo se nije pobliže zanimala za promjenljivu politiku i dvojaku ulogu, kakvu je, u odnosima prema Turcima i Ugarskoj, odigrao despot Đurađ Branković. Svojom idejno-političkom tendencijom i romantičarskim patosom donosila je prije atmosferu Beča – gdje je i bila prvi put njemački objelodanjena – nego sadržajnu povezanost s tadašnjim češkim životom.

Pjesnika *Smrti Smail-age Čengića* privlačilo je, po svoj prilici, najviše treće poglavlje pripovijetke, u kojem se javlja češki Orebite sa svojim podrobnim pričanjem o borbama s Turcima. Tamo nalazimo niz motiva analognih s Mažuranićevom poemom. Jer tu se ne prikazuje detaljno samo tok krvavog okršaja i tursko krvološtvo. Stari Orebite u svom dugom uvodnom govoru – punom vjerskog zanosa, ljubavi prema husitskom kaležu i ekstaze za vječnu blaženost nebesku – progovara kao i stari svećenik četi Crnogoraca u trećem pjevanju *Smrti Smail-age Čengića*, kada uzdiže rodnu grud u poziva na borbu u ime krsta. Kad kod Vocela srpski janjičari napadnu ribarsku kolibu jedan od Srba baca

nož i smrtno ranjava slijepog starca Tornaka. Očeva smrt djelovala je na mladog Janoša tako da je »osvetom raspaljen, pastirskim oružjem odlučno oko sebe šibao« neprijatelje, dok i on nije poginuo od njihove sablje. Slično su se zbili događaji – mutatis mutandis – kod Mažuranića, svakako pod drugim uvjetima. Zato što je okrutni Smail-aga dao objesiti starca Duraka, Novica mu se osvećuje, premda i sâm tu osvetu plaća glavom. A u četvrtom pjevanju poeme bacio je sam Smail-aga koplje tako nesretno – džilitnuo se na zarobljenog kršćanina – »Vlaha«, ali je pogodio i oslijepio vjernog slugu Safera. Motivska sličnost jedne i druge kompozicije u nekim detaljima pokazuje se i u sitnoj pjesničkoj slici, koju su, istovetno, upotrijebili jedan i drugi autor. Mažuranić je završio drugo pjevanje svoje poeme (*Noćnik*) sa dva izvrsna stiha u kojima je predskazana agina sudbina, kako ju je pripremio Novica kada je prispio na Cetinje i zatražio od Crnogoraca pomoć. Svanulo je jutro: »*A posljednja iz vidika zvijezda: // Bješe zvijezda age Čengijića*. Slično je pričao kod Vocela stari Orebita Hunjadiju o nesretnoj bici na Kosovu: »I zavjerila se izdaja protiv tebe, pukovi Valaha, zastavu tvoju napustiše sa Muratovim se hordama spojiše. Kada je sunce drugoga dana na zapad sjedalo, zapala je i zvijezda pobjede Korvinove.«

Apsurdna bi bila pretpostavka da je Mažuranić poznao Vocelovu pripovijetku prije pisanja svoje poeme i da je podsvjesno mogao zapamtiti neke motive koji se pojavljuju kako u *Posljednjem Orebiti* tako i u *Smrti Smail-age Čengića* – premda u posve drugom kontekstu. Radnja jedne i druge kompozicije naprosto je različita i Mažuranićevo poetsko umijeće nadmašuje skromnu umjetničku potenciju autora *Posljednjeg Orebite*. Nekoliko dodirnih tačaka između tematike trećeg poglavlja *Posljednjeg Orebite* i *Smrti Smail-age Čengića* pomaže nam da shvatimo zašto se, pri svojoj prilici, hrvatski pjesnik odlučio prevesti upravo ovu češku pripovijetku Vocela. Bila mu je bliska slavljenjem junaštva iz bojeva protiv Turaka – a osim toga oživljavala je u teškim časovima bahovske reakcije simpatije prema češkoj književnosti.

Neriješeno pri tome ostaje pitanje kako je Mažuranić izmirio svoju raniju prošlost s neskrivenom tendencijom češke novele, koja je proslavljala mađarske junake a kudila Srbe. Aktivni učesnik ilirskog pokreta i bivši student filozofije u mađarskom Szombathelyju (Subotiču) nije tajio, naročito u revolucionarnim zbivanjima 1848–1849, svoje hrvatsko rodoljublje – kako ga je konačno i izrazio u borbenoj brošuri *Hrvati Madarom* (1848) i svojim oduševljenjem prema banu Jelačiću. Ako je odlučio da usred tmine bahovskog apsolutizma objelodani prijevod pripovijetke koja simpatizira sa Mađarima – onda je to bio i politički gest. Kao visoki javni radnik, zamjenik glavnog tužioca za Hrvatsku i Slavoniju – jasno je izrazio svoju promišljenu pomirljivost prema Mađarima, teško pogođenima porazom revolucije. A Vocelov mađarski junak Janoš Korvin, to jest Janoš Hunjadi, nije uostalom nitko drugi

nego legendarni junak iz mnogih srpskih i hrvatskih narodnih pjesama – Sibinjanin Janko, poznat iz protuturskih bojeva. S punim ga je pravom dakle mogao i pjesnik *Smrti Smail-age Čengića* zahvalno spomenuti. Češka Vocelova pripovijetka omogućila mu je ovaj kulturno-politički korak, poduzet s velikim diplomatskim taktom.

Što se tiče tamnih crta kojima je Vocel obdario srpske janjičare, mogao ih je Mažuranić bar donekle oslabiti i retuširati svojim hrvatskim prijevodom. Neshvatljivo je da je baš autor *Smrti Smail-age Čengića* štampao bilo što usmjereno protiv Srba. Sam je jednom (1837. godine) slavio u pjesmi *Danica Ilivom, danku i vladatelju* »divnu slogu Ilirskijeh od naroda«, gdje su složno, jedan uz drugog, istupali »Srbin, Bugar, Hrvat bojni« u krugu ostalih južnih Slavena. Sredinom pedestih godina, kada je objelodanjen njegov prijevod *Posljednjeg Orebite*, Krimski je rat kod svih slavenskih naroda austrijske monarhije ponovo pobudio simpatije ne samo prema Rusiji nego i za zajedničku suradnju. A nedavni novi rat Crne Gore s Turskom u godinama 1852–1853. još je više povećao osjećaj solidarnosti s ugroženim zemljama Balkana. Cijela naša javnost – u češkim zemljama i na slavenskom jugu – bila je tada odlučno na strani junačkih Crnogoraca i ruskih branioaca Sevastopolja. Ta je podrška bila to manifestantnija, što je više oficijelna austrijska politika simpatizirala s Turcima i njihovim zaštitnicima u zapadnoj Evropi. Ako je dakle Mažuranić objelodanio 1855. godine svoj prijevod Vocelovog *Posljednjeg Orebite*, onda se time pridružio antiturskoj fronti potlačenih austrijskih Slavena. U srpskim progoniocima ugarskog junaka »Korvina« – Hunjadija vidio je više janjičare, pomoćnike Turaka, nego Srbe, slavljene, tradicionalno, kao borce za slobodu.

Da se pjesnik *Smrti Smail-age Čengića* nije prestao zanimati za češku književnost svjedoči i njegova ostavština u kojoj se našlo nekoliko *pjesničkih prijevoda sa češkog*, napisanih u kasnijim godinama⁹ *Pjesme Ivana Mažuranića* u izdanju njegovog sina Vladimira z 1895. godine donose prema rukopisu tekst dviju pjesama: *Krila duše* i *Zla svijest*. I kod jedne i kod druge je navedeno da su prevedene »iz češkoga«, a 1858. kao godina njihovog nastanka popraćena je upitnikom. U *Bilješcima* je editor, uz to, dodao: »Ove dvie pjesmice, kao i još nekoliko omanjih pod naslovi: Pjesmica jutarnja, Pjesma večernja, Vjera, Žrtva, Katolik, Uzkršnuće, Nedužna dječica, Ljubav, Anđeo čuvar, Molitva za roditelje, Pogled na nebo, Sveti Alojzio na smrtnoj postelji, Posljednje stvari, Ruža, Smjerna ljubica i Biela golubica, preveo je pjesnik, sva je prilika, za neku čitanku. Rukopis njegov nalazi se u gosp. Rubetića, koj ga je našao među spisi pok. Matije Mesića. Otisnute su primjera radi samo ove dvie. Ostale su po sadržaju samo za djecu pisane.«

⁹ Usporedi *Pjesme Iv. Mažuranića*. Izdao Vladimir Mažuranić, Zagreb 1895. str. 81–82, 230–231.

Radi se o ukupno osamnaest pjesama koje je Mažuranić preveo sa češkog ali koje za svoga života nije objelodanio. Koliko mi je poznato nitko do danas nije pokušao utvrditi češke autore ovih pjesama. Nije to ni tako lak posao, jer samo dvije od tih pjesama znamo u hrvatskom tekstu, dok su ostale navedene tek svojim naslovima, često vrlo općenitim i malo karakterističnim. Na temelju opsežnog istraživanja češke poezije onoga vremena uspjelo mi je, do sada, utvrditi većinu čeških autora kojih je pjesme Mažuranić odabrao. Od ukupno osamnaest pjesama danas sa sigurnošću za petnaest od njih, znamo njihove autore, dok samo tri ostaju neidentificirane.

Najjednostavnije je odrediti autora pjesme *Zla sviest*. Ključ za to daje odmah prvi stih Mažuranićeva prijevoda: »Gledaj, sinko, hrast ov stari«. Svaki poznavalac češke poezije 19. vijeka vidi na prvi pogled da se tu, sasvim sigurno, radi o stihu Boleslava Jablonskog (1813–1881) i o njegovoj popularnoj pjesničkoj zbirci *Očeva mudrost* iz knjige *Pjesme* (1841). U drugom izdanju iz 1846. godine promijenio je autor naslov ciklusa *Očeva mudrost* u *Salomon. Pjesma didaktička*. Pod istim naslovom štampan je *Salomon* i u trećem izdanju iz 1856. godine – a u kasnijim izdanjima opet kao *Očeva mudrost* (šesto, dopunjeno i prošireno izdanje *Pjesama* je iz 1881). Velika većina pjesama ovoga ciklusa počinjala je, naime, najčešće invokacijom »sina«, kome je »otac« – pjesnik dijelio mudre savjete za život. Kod Jablonskog pri tome nikada ni jedna od tih pjesama nema svoj vlastiti naslov – već je samo označena brojem. Za komparaciju Mažuranićevog prijevoda sa češkim originalom navodimo oba teksta paralelno: tekst Jablonskog je prema izdanju iz 1856:

JABLONSKÝ:

*Pohled na ten strom, o Synu,
Jak tu smutně schne a tlí!
Vnitro jeho červ zlý hryze,
Ač to nikdo nevidí.*

*Z růžových hor slunce vzhází,
Veškerým krajem se dní;
Červ však hryze ustavičně,
Neustává v hryzení.*

*Na nebi se hvězdy lesknou,
Veškeren tvor klidně spí;
Červ však hryze ustavičně,
Neustává v hryzení.*

MAŽURANIĆ:

*Gledaj, sinko, hrast ov stari,
Kako bješe pun jedrine,
A sad jadan sahne i gine;
Što je uzrok, da se kvari?
Ljut mu crvak srdce toči,
Nevide ga tvoje oči.*

*Nad goru se sunce diže;
Dan je i podne stupa bliže;
Hrast ov, njegda pun jedrine,
Vene jadan, sahne i gine;
Jer bez izma crv ga toči,
Kog nevide tvoje oči.*

*Zvjezdami se nebo ospe,
Mir se i rosa svuda prospe;
Hrast sad hoće da počine,
Al još tužan sahne i gine;
Jer bez izma crv ga toči,
Kog nevide tvoje oči.*

*Strom se chvěje, sem tam klátí,
A zas tiše k nebi zří;
Crv však hryze ustavičně,
Neustává v hryzení.*

*Tak strom hryze po vši dobu,
Až se k zemi ukloní, –
A tak hryze těž až k hrobu
N e p o k o j n é s v ě d o m í!*

*Hrast sad tužan drmat stane
Amo tamo svoje grane,
Al nemore da počine,
Već sve jedno sahe i gine;
Jer bez izma crv ga toči,
Kog nevide tvoje oči.*

*Dnevi i noći toči i vrti,
Vrti i toči sve do smrti
Crv mu srdce, mirno prijie.
Tako ni svijest mirna nije
Zlu čovjeku, dok ga usmrti.*

Kao što vidimo, Mažuranić je tekst češkog originala preveo dosta slobodno. Vjerno je sačuvao njegov smisao. Ali je oslobodio njegov pregnantan, zgusnuti stil i šturi izraz – svojim vlastitim umecima. Kod Jablonskog se u prve četiri strofe radnja parabole odvija samo u prvom dvostihu, dok se dva posljednja stiha ponavljaju skoro bez promjene, kao refren. Sličan dvostihni refren izgradio je i Mažuranić. Ali da bi dokučio radnju parabole – kod Jablonskog naznačene uvijek u prva dva stiha svake kitice, povećao je, svaki put dvostruko, broj stihova. Izgradio je tako kitice od po šest stihova – nasuprot češkim kiticama od po četiri stiha. Ritmički je svoj prijevod donekle osiromašio, jer se odlučio za četverostopi akatalektički trohej – dok se kod Jablonskog uvijek smjenjuje četverostopi akatalektički trohej sa katalektičkim. Ali mjesto toga dao je svome prijevodu veću muzikalnost i bogatiju instrumentaciju u rimama. Dok je kod Jablonskog rima samo kod parnih stihova s muškom rimom u posljednjem slogu, dotle su kod Mažuranića uzajamno povezani u svakoj kitici svi stihovi, i to svakako, ženskom rimom.

Oba su pjesnika najviše pažnje posvetila završnoj kitici, kako bi smisao parabole što tačnije poentirali. Obojica su zato dopunili refren i sistem rima. Jablonský je tu koncentrirao u rime sva četiri posljednja stiha. A Mažuranićev prijevod nije tu, dakle, morao ništa mijenjati. Jedino je, da postigne veću pregnantnost, iz ranije strukture svojih kitica ispustio jedan stih, a u pet preostalih bile su mu dovoljne dvije rime. Nije, na žalost, uspio potpuno postići češki original baš u tom završetku. Kod Jablonskog je naime cijela parabola bila usmjerena na ono što je izrazio, čak potcrtan, njen posljednji stih: »*Nemirna svijest!*« U hrvatskom se prijevodu ova završna poanta donekle razvodnila u dva manje izrazita stiha. Da nadoknadi ovu osjetljivu slabost, premjestio je prevodilac sadržaj posljednjeg češkog stiha u naslov, i nazvao cijelu pjesmu *Zla svijest*, dok je u češkom originalu označena samo brojem (u trećem izdanju XXV, a u šestom izdanju 31) – kao sastavni dio ciklusa *Očeva mudrost*.

Podrobniju bi analizu Mažuranićev prijevod zahtijevao svojim značenjem. Hrvatski je umjetnik nastojao prikazati cijelu sliku još izrazitije i konkretnije, nego što je to učinio Jablonský. Ako se u češkoj pjesmi govori samo o »drvetu«, hrvatski prijevod konkretizira: »hrast stari«. Za razliku od češkog originala, prijevod spominje i njegovu prošlost (»kako bješe pun jedrine«). Postavlja, zatim, retoričko pitanje, opširnije obrađuje neke detaljnije slike, i tako dalje. Svuda je vidljivo da je Mažuranić savršeno razumio češki tekst. Češka poezija dobila je u njemu znamenitog tumača, dok se češka proza već ranije mogla pohvaliti njegovim prijevodom Vocelove pripovijetke o *Posljednjem Orebiti*.

Od ostalih njegovih prijevoda češke poezije, ukoliko su se sačuvali u ostavštini, trinaest manjih pjesama je od značajnog predstavnika češkog narodnog preporoda, Karla Aloisa Vinařickog - Slánskog (1803–1869), intimusa F. L. Čelakovskog. Zbirke njegovih skromnih stihova izlazile su od početka četrdesetih godina. Zbirku njegovih *Sabranih djela u stihu i prozi* izdala je u dvije knjige praška »Narodna biblioteka«, 1871. i 1875. godine.¹⁰ U prvoj knjizi ove zbirke, među *Sitnim pjesmama*, nalazimo i stihove koji naslovima i tematikom odgovaraju Mažuranićevim prijevodima, kako su navedeni u citiranim opaskama uz *Pjesme Ivana Mažuranića* iz 1895. godine. Zadržimo se na redosljedu naslova kako ih je naveo Vladimir Mažuranić i dodajmo hrvatskom imenu svake prevedene pjesme i njen češki pandan s oznakom stranice u *Sitnim pjesmama* Vinařickog, iz izdanja od 1871.:

Pjesmica jutarnja – *Piseň ranní* I, II (str. 65–66); *Pjesma večernja* – *Večerní* I–III (66–67); *Žrtva* – *Obět* (254); *Katolik* – *Katolik* (430–432); *Uzkrsnuče* – *Vzkříšení* (257); *Nedužna dječica* – *Nevinné dítky* (71); *Ljubav* – *Láska* (425–426); *Andeo čuvar* – *Anděl strážný* (70–71); *Pogled na nebo* – *Pohled k nebi* (67); *Posljednje stvari* – *Poslední věci* (427–428); *Ruža* – *Růže* (dvije pjesmice istoga naslova: str. 31. i 76–77); *Smjerna ljubica* – *Fialka* (dvije pjesmice istoga naslova: str. 31. i 75–76; radi se po svoj prilici o prijevodu druge, dulje pjesmice koja počinje: »Skrovná fialka se skrývala«; – jer to jasno odgovara hrvatskom prijevodu); *Biela golubica* – *Bílá holubička* (77).

Nesumnjivo je da je, uvjeren sam, svih tih trinaest pjesama Mažuranić preveo iz zbirke Vinařickog. Kod ostalih bi bilo potrebno komparirati tekst *Vjere* s istoimenim djelom Josefa Krasoslava Chmelenskog (1800–1839) – *Víra*. Poznati češki pisac i mnogostrani kulturni radnik objelodanio je već u almanahu »Dennice« za 1825. godinu ciklus od sedam budnica pod zajedničkim naslovom *Vjera (Vira)*. Ponovo su štampane u »Narodnoj biblioteci«, u prvoj svesci *Izabranih djela Chmelenskog*, 1870. godine (str. 118–122). U prvih šest soneta sjeća se autor mrtve majke. Samo vjera u boga snažila ga je poslije njene smrti. Za-

¹⁰ Usporedi cit. op. *Dějiny české literatury II*, str. 354, 361, 661.

vršni, sedmi sonet je oduševljeno slavljenje vjere, koja čovjeka spasava i u najvećoj nesreći. Budući da izdavač Mažuranićevih *Pjesama* govori u citiranoj napomeni samo o »nekoliko manjih« pjesmica prevedenih sa češkog, čini se da je Mažuranić preveo samo spomenuti završni sonet ciklusa *Vjera (Vira)*. U tom istom izdanju *Izabranih djela* Chmelenskog, štampana je iz njegove prve knjige *Pjesama* (izdane 1823. godine), uz ostale, i sitna ljubavna pjesmica *Ruža* (str. 71–72) – znači pjesmica nazvana isto tako kao i dvije *Ruže* Vinařickog. Usporedba s Mažuranićevim rukopisom lako će pokazati, koju je od ovih triju *Ruža* izabrao. Po svoj ga je prilici privukla druga, dulja pjesma Vinařickog, s didaktičkom tendencijom.

Među Mažuranićevim prijevodima sa češkog ostaju tako tri pjesme čiji nam autori do sada nisu poznati: *Krila duše*, *Molitva za roditelje* i *Sveti Alojz na smrtnoj postelji*. Sve tri su inspirirane religijom. Nije mi zasad uspjele naći njihove češke originale kod pjesnika religiozno orijentiranih prve polovine 19. stoljeća – kao što su bili Josef Vlastimil Kamarýt, Václav Štulc ili František Sušil. Svi su se oni zanimali sličnom tematikom. Naročito su Šulc i Sušil bili Mažuraniću – i po godinama – bliski. Ali ni u jednoj njihovoj zbrci, koje su nam pristupačne, ne postoji kompozicija koja bi naslovom ili tematikom odgovarala bilo kojoj od onih triju pjesmica do sada neidentificiranih.

Ako je jasno da je Mažuranić preveo jednu pjesmu Jablonskog, trinaest Vinařickog a jednu po svoj prilici Chmelenskog – onda markantno naziremo idejni i umjetnički krug čeških pisaca i češke poezije – na koje se hrvatski pjesnik orijentirao. Privlačili su ga, uglavnom, stihotvorci s rodoljubno-preporodnom tendencijom – nešto stariji od njega: Chmelenský i Vinařický ili njegovi vršnjaci – Jablonský. Niti jedan od njih nije spadao među prve pjesnike češke poezije svoga vremena, a još manje druge polovine 19. vijeka, kada ih je Mažuranić pokušavao afirmirati u hrvatskoj kulturnoj javnosti. S punim je pravom onda njegov sin Vladimir izrekao pretpostavku da je sve ove češke pjesmice: »... preveo pjesnik, sva je prilika, za neku čitanku«. Iz svih je izbijala moralizatorska i vjerska tendencija preporodne generacije prije 1848. godine, dok je češka poezija – ne samo toga vremena – već naročito od polovine pedesetih godina, koračala posve drugim putovima. Vinařický i Jablonský bili su katolički svećenici na dosta visokim crkvenim položajima i nisu skrivali svoju religioznost ni u književnom stvaranju. Zato su i konvenirali Mažuraniću – tada već u godinama.

Vrijedi primijetiti da se naročito stvaranje Vinařickog već u tridesetim i četrdesetim godinama podudaralo s manjim pjesmama Ivana Mažuranića. Osim općenite rodoljubne orijentacije oba su pjesnika birala slične prigodne teme. I jedan i drugi pjevali su o događajima koji su bili u vezi s poplavama u Podunavlju. Vinařický je 1830. godine napisao

pjesmu *Poplava na moravskom polju godine 1830.* i slavio pomoć, koju je nesretnima pružio car i kralj Ferdinand. Osam godina kasnije napisao je Mažuranić svoj *Proslav. Povodom koncerta u proslavu rođena dana cesara i kralja Ferdinanda, a u korist ugarskih poplavljenika.* Carsku obitelj opjevao je Vinařický u kompoziciji *Čeha žalopjeka i utjeha u proljeće 1843,* kada su s bolesnim »carevićem« suosjećale i najveće rijeke: Dunav, Morava, Laba, Vag i Sava. Laba je čak zahućala »sa Česima, Moravcima, Ilirima i Považanima« parafrazu austrijske carske himne. Isto je tako, ne jednom, i Mažuranić pjevao *U slavu cesara i kralja Ferdinanda* i *U slavu Njihovih Veličanstava,* ili slavio *Cesarsku proslavu* (1854). Oba su pjesnika 1835. godine objelodanila slično koncipiranu kompoziciju, s istom filozofskom idejom o proturječnostima praktičnog života: Vinařický *Nesporazumi čula* – Mažuranić *Protivnost.* I jedan i drugi su tom prilikom upotrijebili slične primjere iz svakodnevne stvarnosti. I jedan i drugi su bili zaljubljeni, u duhu kasnoga klasicizma, u antičku književnost. Vinařický je prevodio Homerovu *Ilijadu* i Vergilijevu *Eneidu,* te je 1843. godine komponirao češki i latinski, elegičkim distihom, poslanicu u stihovima, svome prijatelju *Ivanu vitezu de Carvo, slavljeniku pedesetogodišnjice svoga povišenja za doktora ljekarstva* – dok je hrvatski prevodilac Tassa napisao već 1837. godine latinsku poslanicu elegičkim distihom *U slavu Antunu Kukuljeviću. Prigodom, kad bje imenovan vrhovnim ravnateljem hrvatskih škola.*

Ova srodnost u književnim simpatijama i izboru tematike, pomaže nam da objasnimo zašto je poezija Vinařickog toliko zainteresirala Mažuranića, da je odlučio prevesti veći broj njegovih manjih pjesama. Možda ga je netko i upozorio na uvaženog češkog stihotvorca, koji je od 1859. godine bio već kanonik na praškom Višegradu. A ako je Mažuraniću kojom prilikom zbirka dospjela u ruke sama, sigurno je primijetio kako su se obojica – a da o tome nisu znali – već ranije poznavali. Trinaest hrvatskih prijevoda Vinařickog nameće još jedno pitanje: iz kojega je izdanja Mažuranić prevodio? Teško možemo pretpostaviti da je disponirao svim njegovim ranijim zbirkama raznih tematičkih krugova, od *Sabora zvijeri* iz 1841. godine, preko *Varita i lire* (1843) oba *Cvijeta* (1842, 1845) za mališane, pa do *Domovine* iz 1863. godine. Od trinaest njegovih prijevoda devet je pjesmica »dječjih«, ostale četiri su za »odrasliji uzrast«: *Žrtva, Katolik* i *Posljednje stvari.* Ni u jednoj ranijoj zbirci Vinařickog nisu ove pjesme (mislimo na spomenutih trinaest) bile u jednoj knjizi. Tek prvi svezak *Sabranih djela* iz 1871. godine donosi ih sve zajedno: *Sitne pjesme, I Dječje, II Za odrasli uzrast* i *III Nekoje pjesme duhovne,* pri čemu su u ovaj treći odjeljak duhovnih pjesama ušle i *Ljubav, Posljednje stvari* i *Katolik* – kao kulminacije katoličkog pjesnika. Mažuranić je, izgleda, odabirao iz ovog sabranog izdanja *Sitnih pjesama* Vinařickog, gdje su sve kompozicije bile

zajedno. Odatle i važan zaključak za datiranje hrvatskih prijevoda. Nisu mogli biti prevedeni prije 1871. godine, to jest prije izdanja prvog sveska *Sabranih djela* Vinařickog.

Ako je tačna pretpostavka da je pjesma *Vjera* prijevod pjesme *Vira* Chmelenskog, koja je ponovo, nakon prvoga objelodanjenja 1825. godine izašla tek u njegovim *Izabranim djelima* 1870, onda time jača hipoteza da je *Mažuranić* prevodio iz češke poezije tek poslije 1870–1871 godine. Koberova »Narodna biblioteka« donosila je tada sustavno »izbor radova najboljih pisaca čehoslovačkih« – u ono vrijeme zbilja reprezentativan. Pojedini svesci ove »Narodne biblioteke« dospjeli su najlakše do Hrvatske i do Mažuranića, čije je ime bilo čuveno i u tadašnjoj češkoj kulturnoj javnosti. Preko »Narodne biblioteke« mogao je pjesnik *Smrti Smail-age Čengića* najjednostavnije upoznati Vinařickog i Chmelenskog. Zbližiti se sa poezijom Jablonskog, a posebice s njegovom knjigom *Očeve mudrosti* bilo je mnogo manje problematično. Znamo da je u periodu 1841–1881 bila štampana šest puta. Ne može nam zato pomoći u tačnijem datiranju prijevoda *Zloj svijesti*. Objasnjenju ovoga pitanja mogu doprinijeti samo poznavaoči Mažuranićeve rukopisne ostavštine. Bit će naročito potrebno, provjeriti, po mogućnosti, »spise pok. Matije Mesića« u kojima je C. Rubetić¹¹ našao Mažuranićeve prijevode sa češkog. U svakom slučaju možemo smatrati sigurnim, na temelju ovoga što je bilo rečeno, da je upitnik Vladimira Mažuranića uz godinu 1858, u vezi prijevoda njegova oca sa češkog, bio na mjestu. Podrobnija analiza materijala pokazuje, uvjeren sam, da se Ivan Mažuranić zanimao za poeziju Vinařickog i Chmelenskog tek mnogo kasnije. Dodajmo ovome i to, da se početkom sedamdesetih godina ponovo aktivirao – i da je, kao hrvatski ban, zacijelo teško nalazio vremena za čitanje čeških pjesmica; – prirodno se, dakle, nameće pitanje nisu li ovi njegovi prijevodi češke poezije nikli nakon perioda banovanja, tj. osamdesetih godina. Njihova vjerska tematika i dječja lakoća mogle su tada najviše privlačiti starog pjesnika.

Češka književnost zahvalna je Ivanu Mažuraniću što joj je posvetio toliko interesiranja i pažnje. U mladosti nalazio je u njoj, zajedno s ostalim pripadnicima ilirskog pokreta, snagu za svoj vlastiti razvoj i za intenzivnu kulturnu suradnju u duhu slavenske uzajamnosti. Prijevodom *Vocelove* pripovijetke *Posljednji Orebta* demonstrirao je autor *Smrti Smail-age Čengića* – usred tame Bahovog apsolutizma – svoju solidarnost s potlačenim narodima srednje Evrope i njihovom borbom za slobodu. U starosti obraćala mu se češka poezija njegove generacije »mudročću očeva« – istina, manjih pjesnika srednjeg dometa, ali puna idiličke mirnoće i pobožnosti. To su, prije svega, bile vrijednosti čisto ljudske i idejno-političke – a manje izvor umjetničke inspiracije. Mažuranić –

¹¹ Vidi primjedbu Vlad. Mažuranića, cit. op. *Pjesme Iv. Mažuranića*, 1895, str. 231.

pjesnik nije tražio a niti je našao u tadašnjem češkom književnom stvaranju bilo šta, što bi pomoglo razvoju njegove umjetničke invencije i njegovih izražajnih sredstava.

*

Češka književnost i češka javnost bogato je uzvraćala hrvatskom geniju njegovu ljubav. Na žalost, još uvijek ne postoji studija koja bi podrobno i svestrano prikazala odjek Mažuranićeva djela kod nas. Njegovo značenje je međutim istinito ocijenio, odmah poslije Mažuranićeve smrti, jedan od onih Čeha koji su mu bili najbliži. Pjesnik i političar Josef Václav Frič napisao je u nekrologu *Nad grobom Ivana Mažuranića* 15. kolovoza 1890.:¹² »... umro je u Zagrebu mirno i naglo veliki Jugoslaven, rođen u Primorju, pjesnik Čengić-age, drug Gajev, stopostotni rodoljub i državnik hrvatski Ivan Mažuranić, svojevremeno prvi kancelar, od 1873–80. godine čuveni ban trojedne kraljevine, u 77. godini zaslužnog života svog«. Frič je spomenuo njegov slavni sprovod i govor profesora Vojnovića nad rakom. I iz ovoga je jasno da se Mažuranić »proslavio trojakom, ne izmišljenom, već čistom i pravom slavom kao rodoljubni pjesnik, koji brani utlačenu raj; kao prvi kancelar i predstavnik svoga naroda pred licem obrazovane Evrope, i kao bana istovremeno kao obični, siromašni i prosti sin svoje domovine, koji je zagrebačkim sveučilištem svome narodu zapalio baklju prosvjete i slobode!«

Sa iskrenim saučešćem govori Frič o posljednjim trenucima »čovjeka, koji je u vrijeme najsudbonosnije stajao tri puta na čelu javne uprave svoje domovine, sa čijom oduvijek teškom borbom suosjećamo mi Česi uvijek najsrdačnije«. Mažuranićev češki simpatizer negira uvjerenje da mi, u češkim zemljama, ne cijenimo njegovo značenje: »Doletio je k nama sa obala Save prigovor, kao da mi ostali Slaveni ne ocjenjujemo dovoljno zaslužni rad koji je Mažuranić u raznim periodima svoga života za svoju domovinu izvršio i kao da s nedovoljno suosjećajnosti ne shvaćamo veličinu gubitka, kojim su njegovom smrću pogođeni naši pobratimi i mi svi skupa s njima«. Nasuprot tome Frič dodaje: »Pače, pratili smo s priznanjem i pozorno svaki korak i čin znamenitog tog branioca prava svoga naroda, od prvih njegovih rodoljubnih pjesama, koje je kao mladić spjevao i slao u Gajevu *Danicu* – i kasnije ilirsku *Iskru*, – sve do onog snažnog glasa koji je podigao 1848. u ime Hrvata protiv Mađara«. Frič dalje opisuje ostali politički Mažuranićev rad i na kraju mu izražava svoje divljenje »kao uzvišenom uzoru pravog, obzirivog državnika domovine svoje, nadasve mu drage, i njenog najistrajnijeg zaštitnika«.

¹² Vidi »Národní listy« XXX, petak 15. kolovoza 1890, čís. 224, Feljton na prvoj stranici: *Nad hrobem Ivana Mažuraniće*, J. V. Frič.

Fričov nekrolog obuhvatio je, ukratko, sve ono što je za nas veliki hrvatski pjesnik i rodoljub bio još za svoga života. Nje slučajno prevladala u Fričovim uspomenama Mažuranićeva politička djelatnost pred njegovim artističkim opusom. I u podsvijesti češke javnosti druge polovine 19. vijeka zasjenio je državnik i političar čuvenog pjesnika, premda mu je umjetnička djelatnost osigurala besmrtnost. Ovu dvostruku stranu Mažuranićeve ličnosti jasno potvrđuju dokumenti o odjeku njegova djela kod nas.¹³

Mažuranićevo ime prodrlo je k nama već u drugoj polovini tridesetih godina preko čitalaca Gajeve »Danice«. Jedan od najjeminentnijih tadašnjih časopisa, »Česká včela«, donosila je vijesti iz »Danice ilirske«, počevši od 1836. godine, naročito zaslugom velikog propagatora ilirizma J. V. J. Michla. U časopisu »Květy« napisao je u ljeto 1840. godine, tada mladi Frant. Lad. Rieger, prema »Danici ilirskoj« informaciju o otvaranju Narodnog kazališta ilirskog u Zagrebu, i obavještavao je (u broju 27, str. 215) da je za svečanu predstavu *Jurana i Sofije* od Ivana Kukuljevića-Sakcinskog Ivan Mažuranić napisao prolog, to jest onaj poznati *Proslav k teatralnom predstavljanju ilirskomu, po društvu Novosadskom u Zagrebu otvorenomu. 10. lipnja 1840.* Slijedeće godine, 1841, referirali su »Květy« (br. 21, str. 167) o zbirci kazališnih igara na ilirskom jeziku i upozoravali na *Němačko-ilirski slovar*, koji su izradili Ivan Mažuranić i Jak. Užarević. »Česká včela« javljala je spremno, odmah 1846. godine (str. 211), da je izašla Mažuranićeva kompozicija *Smrt Čengić-age* – premda autor vijesti podrobnije o njoj ne govori. Isti časopis iduće godine (1847, str. 48) javlja da je Mažuranić pripremio izbor starih dubrovačkih pjesnaka. Češkim referentima prve polovine četrdesetih godina na žalost je promaklo jedno od Mažuranićevih najznačajnijih djela – dopuna Gundulićevog *Osmana*. Ali inače, Frič je bio u pravu kada je tvrdio da su Česi pažljivo pratili Mažuranićevu mnogostranu djelatnost, tako reći od samih početaka.

Revolucionarna 1848–49. godina još je više povećala zanimanje Čeha za njega. Već nam je poznato s kakvim su veseljem »Květy« u proljeće 1848. godine (br. 60, str. 258) javljali da je za oficijelnog hrvatskog delegata na Slavenski kongres imenovan i Mažuranić. Jedan od glavnih učesnika i organizatora praških revolucionarnih zbivanja J. V. Frič u citiranom nekrologu spominje da je tada s napetošću i divljenjem čitao Mažuranićeve članke u »Slavjanskom jugu« i u Havličekovim »Narodnim novinama«. Kada je praški ustanak bio ugušen, tražio je – kao što je poznato – utočište u Zagrebu, te se tako našao u neposrednoj blizini autora borbene brošure *Hrvati Mađarom*. Duboko mu se usjeklo u pamet, kako je »po porazu mađarske pobune« pratio u duhu »s uzne-

¹³ Najkompletniju bibliografiju o Mažuraniću u češkoj književnosti izradio je Ustav jazyků a literatur (odjel bibliografije) Čs. akademie věd u Pragu. Odatle i crpimo većinu naših podataka.

mirenim srcem istog onog neustrašivog branioca u Beču. O tome da je Mažuranić bio pozvan u bečku komisiju za sastav slavenske komisije za izradu slavenske pravno-političke terminologije – referirale su odmah 1849. godine i »Moravske novine« (str. 775). Nakon pobjede reakcije radikalno se razidoše putovi Friča i uspješnog činovnika i hrvatskog pravnika. Češkog buntovnika čekali su bahovski zatvori i bijeg u emigraciju. Ali on se ni tada ne prestaje zanimati za Mažuranića.

Nešto kasnije, poslije objelodanjenja Vocelovog *Posljednjeg Orebite* u »Nevenu«, i češka se književnost, 1855, odazvala njegovu pjesničkom opusu. Od 1856. godine počeo je štampati prijevode dijelova *Smrti Smail-age Čengića* odlični poznavalac slavenskih književnosti i sveučilišni lektor Josef Kolář (1830–1910). Mladi entuzijast štampao je prvi odlomak te »junačke pjesme« u »Praškim novinama« već u srpnju (24. VII) 1856. godine, pod naslovom *Smrt Čengiće-Age*. Druga dva odlomka uvrstio je iduće godine u tjednik »Blagovjest« (II, 2 dio, str. 296–298) i »Lumír« (str. 673–676). Kompletan češki prijevod štampan je u »Časopisu Češkog muzeja« 1860. godine kao *Smrt age Smaila Čengića* (str. 162–192). Odavle ga je preštampana praška Slavenska knjižara i izdala kao knjigu pod naslovom *Smrt Smail-age Čengića. Junačka pjesma* (1860). Tako se češki čitalac prvi put upoznao s najslavnijom kompozicijom hrvatskog pjesnika. Vrijeme je djelu izvanredno pogodovalo. Novi rat Crnogoraca s Turcima u godinama 1857–1858. i poraz Turaka na Grahovu samo je još povećao češke simpatije prema jugoslavenskim junacima. S njihovom borbom poistovećivala je češka javnost i svoju vlastitu težnju za slobodom i narodnom samostalnošću. Kada je uskoro u Hercegovini buknuła buna pod vodstvom Luke Vukalovića, a Crnogorci im pritekli u pomoć na čelu s Mirkom Petrovićem i Petrom Vukotićem – *Smrt Smail-age Čengića* je, kao i za kasnijih crnogorsko-turskih ratova progovorila srcima Čeha kao najautentičnije svjedočanstvo. O Mažuranićevoj junačkoj pjesmi referirali su češki časopisi¹⁴ i pripominjali da je prevodilac Josef Kolář darovao svoju zaradu Hercegovcima i Crnogorcima.¹⁵ Istovremeno su upozoravali da je hrvatski original izašao u Zagrebu u novom, već petom izdanju.¹⁶

Visoki valovi političke plime početkom šezdesetih godina i zajednički naponi austrijskih Slavena da ostvare svoja prava u habsburškoj monarhiji, gurnuli su u prvi plan češko interesiranje za Mažuranića. Njegovo se ime sve češće pojavljivalo u dnevnoj štampi. Odmah nakon Nove godine 1861. čitaoci su doznali da mu je poklonjeno povjerenje,¹⁷ a ubrzo poslije toga da je bio imenovan hrvatskim dvorskim kancela-

¹⁴ Vidi na primjer časopis »Škola a život« 1860, str. 348.

¹⁵ Vidi »Národní listy« 1. studeni 1861. i 25. lipnja 1862.

¹⁶ Vidi »Hlas« 1862, čís. 284.

¹⁷ Vidi »Národní listy« 11. siječnja 1861.

rom.¹⁸ S negodovanjem je krajem siječnja 1862. primljena vijest da bečka vlada želi odstraniti s ovoga mjesta znamenitog hrvatskog rodoljuba zbog njegovog nekompromisnog držanja.¹⁹ Kada je u prosincu 1862. Slavensko pjevačko društvo u Beču priredilo svečanu slavensku priredbu, dva češka originalna pisma opisivala su njen tok, naglašavajući da je, osim ostalih, bio prisutan crnogorski vojvoda Mirko Petrović, hrvatski kancelar Mažuranić, ruska ambasada i poljski plemić Czartoryski.²⁰ Ali kako su se u toku šezdesetih godina izoštravale političke prilike i u hrvatskim zemljama i kod nas, stadoše se o Mažuranićevoj politici javljati i negativne vijesti. Kritički su se odnosili naročito mladočeški »Národní listy«, koji su podržavali Strossmayerovu jugoslaven-sku orijentaciju. Predbacivali su Mažuraniću da se u Hrvatskoj učvršćuje birokracija i da su se izjalovile nade u njegovu pomoć kada je bilo obustavljeno izlaženje »Pozora«.²¹ Ako je, kaže se, autor *Smrti Smail-age Čengića* prije pisao stihove o slobodi, sada potpisuje naredbe koje vriedaju narodno osjećanje²² i pomažu izgrađivanje administrativne u austrijskom duhu.²³ Bilo je mnogo vijesti i o njegovim poteškoćama u unutrašnjoj politici.²⁴ Konačno su u listopadu 1866. godine donijele vijest da je umirovljen.²⁵

Poslije višegodišnje šutnje, Mažuranićevo se ime ponovo pojavljuje u češkoj javnosti 1873, kada je bio imenovan hrvatskim banom. Referate su donijeli praški i provincijski listovi. Već u rujnu 1873. godine referira se da je novi ban položio zakletvu na careve ruke, da je bio svečano dočekan u Zagrebu, da je naredio novi izbor gradskog savjetništva, te da će u Zagrebu, u jesen 1874, biti otvoreno hrvatsko sveučilište.²⁶ Češki listovi donosili su razmatranja o njegovu izboru, dapače i biografiju sa slikom.²⁷ Pratili su i nadalje njegovu političku djelatnost i visoko je ocijenili, kada je doista u Zagrebu bilo otvoreno hrvatsko sveučilište.²⁸ Novi ustanak u Hercegovini i u Bosni 1875. godine, burni događaji na Balkanu, kada su u proljeće 1876. godine ustali protiv Turaka i Bugari te se u ratu s Turcima našla i Srbija, i Crna Gora i Rusija – sve je to u češkim zemljama pobudilo velike simpatije za južne Slavene, pomognute trijumfalnom pobjedom ruskih armija. Ponovo se stvaraju izvanredno

¹⁸ Vidi »Pozor« 1861, čís. 106, str. 426.

¹⁹ Vidi »Hlas« 1862, čís. 31.

²⁰ Vidi »Hlas« 1862, čís. 346. i 347.

²¹ Vidi »Národní listy« 4. studeni 1863, 18. i 27. siječnja 1864.

²² Vidi »Národní listy« 17. lipnja 1864.

²³ Vidi »Národní listy« 12. listopada 1864.

²⁴ Vidi »Národní listy« 3, 4, 6, 7, 9. ožujak 1865, 27. VI, 17. i 20. rujan 1865, 16. i 18. I 1866, 7, 8. i 11. veljača 1866.

²⁵ Vidi »Národní listy« 10. i 16. listopad 1866.

²⁶ Vidi na primjer časopis »Budivoj« (České Budějovice) 1873, čís. 73, 77, 78, 79, 81.

²⁷ Vidi časopis »Čuh« 5, 1873, čís. 236; »Světazar« 7, 1873, str. 520–522.

²⁸ Vidi »Budivoj« 10, 1874, čís. 21. i 78; »Našinec« 6, 1874, čís. 123; uvodnik »Národní listy« 1874, čís. 28: *Obrat věci v Horvatsku.*

podgodni uvjeti i za Mažuranićevu poeziju. Mladi moravski svećenik i popularni pisac V á c l a v K o s m á k (1843–1898) preveo je odmah 1875. za brnjensku »Besedu« jednu Mažuranićevu pjesmu, koju je nazvao *Zemlji slavênskoj*.²⁹ Najveći je interes ponovo privukla *Smrt Smail-age Čengića*. Časopis »Slovan« prešampao je iz *Smrti Smail-age Čengića* Kolářev prijevod četvrtog pjevanja – *Harač*.³⁰ Međutim, ova junačka kompozicija zaiteransirala je još jednog češkog obožavaoca. Poznati publicist i prevodilac *Ideje države Austrijske* od Frant. Palackog na njemački – V i l é m K i e n b e r g e r izdao je u novom češkom prijevodu Mažuranićevu poemu 1875. godine, u »Zabavnoj biblioteci«. Bio je to prema tome već drugi prijevod besmrtne hrvatske rapsodije u razmjerno kratko vrijeme – za nepunih dvadeset godina. Da je došao u pravi čas svjedoče reakcije u štampi. Časopisi nisu referirali samo o izdanju nego su donosili i sud o pjesmi kao i cijele njene odlomke. »Moravská orlice« objavila je 1875. cijelu *Četu*.³¹ I ovaj je put izdavač dobit od hiljadu prodanih egzemplara poklonio bosanskim i hercegovačkim obiteljima palih ustanika.³²

Češki simpatizeri južnih Slavena nisu gubili iz vida niti dalju političku djelatnost Ivana Mažuranića kao bana. Posredništvom češke žurnalistike saznaje se o raznim njegovim državničkim akcijama. Od 1879. naročito su uzduživale vijesti o »mađarskim zavjerama« protiv njega, kao i alarmantne vijesti o njegovom brzom napuštanju dužnosti³³ – sve do konačne vijesti da je car primio njegovu molbu i da na njegovo mjesto dolazi novi ban Pejačević.³⁴ U osamdesetim godinama ni češka štampa nije uznemirivala zasluženi odmor hrvatskog rodoljuba. Međutim, kada je u kolovozu 1890. godine sve uznemirila vijest o njegovoj smrti, niz čeških nekrologa u najvećim listovima pokazao je kako je duboko prodro Mažuranić u češku psihu.³⁵ Idejno i politički bio je od svih tih uspomena najvažniji prikaz J. V. Friča u »Národní listy« – koji smo, u odlomcima već citirali.

Ali tek je sada, kada se češka javnost oprostila od Mažuranića – političara, bilo moguće ocijeniti njegov pjesnički opus, koji ostaje trajnom vrijednošću svjetske kulture. Prvi je pristupio ovom zadatku veliki ljubitelj slavenskih književnosti F r a n t i š e k K v a p i l (1855–1925), koji

²⁹ Vidi »Beseda« 2, 1875, str. 33.

³⁰ Vidi »Slovan« 7, 1875, str. 269–271, 276.

³¹ Vidi časopis »Mělničan« (Mělník) 5, 1875, čís. 21, str. 3; »Moravská orlice« 1875, čís. 240. i 243.

³² Vidi »Čeh« 7, 1875, čís. 245, str. 2.

³³ Vidi »Svornost« 1, 1875, čís. 28, str. 2; »Pozor« 8, 1879, čís. 51. i 52; »České noviny« 11, 1880, čís. 41.

³⁴ Vidi »České noviny« 11, 1880, čís. 43. i 46.

³⁵ Vidi »Národní listy« 1890, čís. 224; »Hlas národa« 1890, čís. 215; »Česká stráž« 1890, čís. 31; »Hlas od Blanika« 1890, čís. 16; »Posel z Podhoří« 1890, čís. 32; i drugi.

je već tada napisao nekoliko knjiga vlastite poezije, prijevoda i nadahnutih eseja. Do tada ga je zanimala prvenstveno poljska i ruska književnost. Mažuranić je bio prvi od Južnih Slavena. Za veliki reprezentativni časopis »Zlatá Praha« napisao je Kvapil pod pseudonimom *Karel Žitný* opsežnu studiju nazvanu *Ivan Mažuranić*. Štampati ju je počeo uskoro poslije pjesnikove smrti, još 22. kolovoza 1890; izašla je u nekoliko nastavaka.³⁶ U prerađenoj i dopunjenoj formi uvrstio je tu studiju u svoju knjigu *Književnih uspomena i skica – Životom k idealu*, izdanu 1900. godine u Ottovoj »Salonskoj biblioteci«, gdje zaprema osamnaest stranica (234–251).

U svoje vrijeme bila je to najbolja češka studija o Mažuraniću, koja se oslanjala na direktno poznavanje njegovog djela i informacije iz hrvatskih izvora – naročito one Fr. Markovića i »Vienca«. Emotivna atmosfera nekrologa spojila se s fundamentalnim tumačenjima književnog kritičara. Pružala je cjelovit pogled na Mažuranićev život i njegovo stvaranje. Njegovu životnu sudbinu ocrtala je tek okvirno, na početku i završetku objašnjavanja. Glavna pažnja bila je posvećena njegovom artistskom razvoju. Prvi je put, kod nas, dala detaljniju karakterizaciju njegove mlade lirike tridesetih godina, ilustriravši je s dva odlomka iz pjesama *Napredovanje i Vjekovi Ilirije*. Detaljno se zaustavila i na Mažuranićevom umjetničkom radu na Gundulićevu *Osmanu*. Najopširnije je, razumije se, govorio češki autor o *Smrti Smail-age Čengića*. Premda je polemizirao s mišljenjem da bi to »djelo nesvakidašnje ljepote« moglo biti smatrano eposom u normalnom smislu te riječi, sâm ga naziva »junačkom rapsodijom«. Spomenuo je historijsku bazu i detaljno objašnjavao radnju svih pjevanja. Kao »najuspjelije« mu se čini četvrto pjevanje (*Haráč*): »To je kulminantna tačka rapsodije, u kojoj je pjesnički talent Mažuranićev zasjao u svojoj najsjajnijoj silini«. Češki kritičar čuje iz njenog tragičnog duha »buku jeke drama Shakespeareovih«, te smatra da slika Smail-age Čengića »ne zaostaje svojom groznom veličinom« za Richardom III. Priznaje da »je to jedna od najmoćnijih i najoriginalnijih figura svjetske poezije«. Bio je uvjeren da će Mažuranićeva junačka rapsodija »u uvijek ostati ukras slavenskog Parnasa«.

Tako je František Kvapil najizrazitije formulirao češko divljenje Mažuranićevoj umjetnosti – odmah, u godini pjesnikove smrti. Da je postojalo široko interesiranje za Mažuranića svjedoče i vijesti po časopisima o Kvapilovoj studiji, kao i informacije o pjesmama koje su se našle u Mažuranićevoj ostavštini.³⁷ Pogodnu priliku iskoristio je i prvi češki prevodilac *Smrti Smail-age Čengića* Josef Kolář, te je 1890. godine izdao drugo izdanje svoga prijevoda, tako da je ova velepjesma zajedno s prijevodom Kienbergera već u tri izdanja bila u češkim knjižnicama. A to je svakako rijedak primjer i kad se radi o najuspjelijim djelima svjet-

³⁶ Vidi »Zlatá Praha« 7, 1890, str. 478, 487–490, 501.

³⁷ Vidi »Jizeran« 11, 6. IX 1890, čís. 69; »Hlídka literární« 7, Brno 1890, str. 439.

ske književnosti. I ovaj su put referati bili pohvalni.³⁸ Tako je od toga vremena Mažuranić i kod nas spadao među najznatnije vrijednosti svjetske kulture. Vidi se to i po reakciji koju je u češkoj kritici izazvalo prvo sabrano izdanje *Pjesama Ivana Mažuranića* u Hrvatskoj, 1895. godine. To je izdanje za štampu pripremio pjesnikov sin Vladimir Mažuranić. Iste godine donosi o tome vijest »Hlídkva literární« u Brnu.³⁹ Jan Třeštík piše o tom u »Hlas národa«⁴⁰ krajem prosinca 1895. članak pod naslovom *Ivan Mažuranić kao pjesnik. Životopisna i književna crta*. Upotrijebio je također i biografske podatke profesora Tadije Smičiklase iz *Spomen-knjige Matice Hrvatske*, izdane nešto ranije (1892. godine). Ukratko je opisao pjesnikov život i njegovu književnu djelatnost i posebno se zaustavio na *Pjesmama* i posebno na *Smrti Smail-age Čengića*.

Na prijelomu 19. i 20. stoljeća bio je Ivan Mažuranić već priznata veličina i u češkoj kulturnoj javnosti. Još prije kraja 19. stoljeća štampan je i prvi slovački prijevod *Smrti Smail-age Čengića*, koji je izradio i izdao poznati slovački učenjak, prirodoslovac Ivan Branislav Zoch (1834–1921) u Ružomberoku, 1897. godine Mažuranićevu uspomenu oživljavala je knjiga eseja Frant. Kvapila *Životom k ideálu*, uključena u »Salonsku biblioteku« 1900. godine – sa citiranom završnom studijom o hrvatskom pjesniku – koju je spominjala i recenzija u češkoj štampi.⁴¹ Uskoro zatim piše o Mažuraniću njegov iskreni obožavalac i propagator slavenskih književnosti kod nas, Václav Dresler, koji je za časopis »Nová česká revue« 1904–1905. godine napisao *Tri najznačajnija književna portreta hrvatska u XIX vijeku*.⁴² Mažuranić tu stoji u sredini između Stanka Vraza i Petra Preradovića. U navali novih pravaca umjetnosti na početku 20. stoljeća i pjesnik *Smrti Smail-age Čengića* dolazi u situaciju ostalih klasika prošlosti. Više je uvažavan nego čitan; dok novi književni smjerovi bezglavo jure novim putevima. Pa ipak je 1909. godine izašlo i treće izdanje *Smrti Smail-age Čengića*, u prijevodu Jos. Kolářa. Mažuranićeva junačka velepjesma iz bojeva protiv Turaka ponovo je na taj način najaktualnije progovorila češkim čitaocima, naročito za balkanskih ratova 1912–1913. U napetoj atmosferi uoči prvog svjetskog rata češka štampa je zabilježila da je ljubimac češke kazališne publike Ivo Vojnović drammatizirao na molbu intendanta Zemaljskog kazališta u Zagrebu *Smrt Smail-age Čengića*.⁴³

³⁸ Vidi »Posel z Budče« 21, 1890, čís. 4, str. 77; referat prof. Frant. Bílý u »Hlídkva literární« 7, 1890, str. 191–2; »Evanjelické listy« 11, 1893, str. 98.

³⁹ Vidi »Hlídkva literární« 12, 1895, str. 470.

⁴⁰ Vidi »Hlas národa« 10, 1895, 29. XII, čís. 359, prilog »Nedělní listy«, str. 10–11.

⁴¹ Vidi »Národní listy« 41, 1901, str. 114.

⁴² Vidi »Nová česká revue« 2/II, 1904–5, str. 823–834.

⁴³ Vidi časopis »Divadlo« 12, 1913–14, str. 149–150; »Právo lidu« 23, 1914, 4. IV, čís. 93, str. 9.

Kada se iz oluja prvog svjetskog rata rodila samostalnost naših naroda, činilo se da je umjetnička baština velikog hrvatskog pjesnika izvršila kod nas svoju slobodarsku ulogu. Kao i na slavenskom jugu i u Čehoslovačkoj republici književnost je na sebe preuzela druge, akutnije zadatke. Klasiци 19. vijeka – a s njima i Mažuranić – otišli su u pozadinu. Odmah poslije rata, u godinama 1920–21. došlo je u odnosu na Mažuranića do izvanredno važnog događaja. »Zbornik svjetske poezije« u izdanju Češke akademije nauka i umjetnosti donio je prvi češki prijevod *Gundulićevog »Osmana«* iz pera velikog poznavaoца jugoslavenskih književnosti J o s e f a V i n a ř a (1876–1961). Po datumu izdanja vidimo da je J. Vinar radio na češkom tekstu Gundulićevog eposa već mnogo ranije, ali je tek poslije rata uspio da ga štampa. Autor odmah u naslovu kompozicije upozorava da daje *Osmana* »sa XIV i XV pjevanjem od Ivana Mažuranića«. Oba ova pjevanja nalazimo u drugom svesku, štampanom u 1921. godini. Tako je gotovo osamdeset godina nakon svoga nastanka prodrlo k nama djelo, koje je donijelo slavu mladom hrvatskom pjesniku Mažuraniću, o kome je toliko pohvalnih riječi prilikom njegove smrti napisao František Kvapil.

Ali, inače, dvadesetogodišnje razdoblje između dva svjetska rata bilo je dosta škrto prema Mažuraniću. Unatoč poznatom tradicionalnom čehoslovačko-jugoslavenskom prijateljstvu, pomaganom i oficijalno savezničkim paktom u okviru takozvane Male Antante, ostala je Mažuranićeva umjetnost zatvorena isključivo u akademskim krugovima. O njemu su predavali sveučilišni profesori u Pragu, Brnu i Bratislavi. Najviše mu je pažnje posvetio profesor J a n M á c h a l, kada je u drugi dio svojih *Slavenskih literatura* 1925. godine uvrstio o Mažuraniću kondenzirani medaljon (str. 162–164). Tri godine kasnije piše o njemu u svojoj *Slovesnosti Slovanů* (1928, str. 102) profesor F r a n k W o l l m a n, spominjući njegovo mjesto u razvoju slavenske pismenosti. Od članaka u časopisima bila je najbolja uspomena koju mu je 1930. godine, prilikom četrdesetogodišnjice njegove smrti, posvetio redaktor »Národní osvobození« V á c l a v C h á b, koji je istovremeno naveo prijevode *Smrti Smail-age Čengića* na ostale slavenske jezike.⁴⁴

Koliko snage i žive energije sadrži veledjelo Ivana Mažuranića, pokazao je ponovo, i kod nas, drugi svjetski rat i nacistička okupacija. Njegovoj junačkoj rapsodiji obraćali smo se u najtežim trenucima u traženju vjere da je i najgrublja svirepost fašističkih okupatora, sličnih Smail-aginim, osuđena na propast, i da je čeka ista ona *kob* o kojoj je pjevao hrvatski pjesnik. Iz ove atmosfere barbarskog ponižavanja i prkosne nade rodio se *novi češki prijevod »Smrti Smail-age Čengića«*. Pristupio mu je usred najtamnije noći hitlerovske okupacije Čehoslovačke, »u prosincu 1941. i siječnju 1942«, jedan od najvećih majstora pjesničkog jezika – J o s e f H o r a (1891–1945). Objelodanjen je

⁴⁴ Vidi »Národní osvobození« 7, 1930, čís. 221, str. 2.

mogao biti tek poslije poraza nacizma, u praškom izdavačkom poduzeću Melantrich, 1947, s uvodnom studijom eminentnog poznavaoća Mažuranićevog života i djela prof. Antuna Barca; izdanje je češka kritika toplo pozdravila.⁴⁵

Smrt Smail-age Čengića u češkom prijevodu prvog narodnog umjetnika Josefa Hore – na žalost rano umrlog – stajala je na početku novog razvoja kulturnih odnosa čehoslovačko-jugoslavenskih. Tragički razdor naših socijalističkih zemalja 1948. godine zasijekao se i u češki odnos prema Mažuraniću. Tek sada, kad se ponovo razvedrio horizont i za našu kulturnu suradnju i kada postepeno likvidiramo nespornost iz perioda dogmatizma – zbližava nas Mažuranićevo nasljedstvo. Prvi put u vremenskom rasponu od gotovo sto i trideset godina razmatramo odnos između njega i naše češke književnosti. Nije to mali niz vrijednosti i ličnosti koje su povezane s njegovim imenom. On sam se pozivao na predstavnike čehoslovačke kulture svoga vremena, od Jungmanna, Kollára, Šafaříka preko Michla-Drašara, Vocela, Chmelenskog, Vinaříčkog i Jablonskog sve do Havlíčka. Na češkoj strani pratile su njegovo raznovrsno djelo, političko i umjetničko, desetine poznatih i manje poznatih radnika: političari i žurnalisti, pisci, pjesnici i naučni radnici. Od javnih radnika bili su mu bliski J. V. Frič, Karel Havlíček i František Ladislav Rieger. Da nije bio stran ni najširim slojevima češke publike, dokazuju tri češka prijevoda najpoznatije njegove kompozicije, pet puta štampana u obliku knjige. I njegov udio u Gundulićevom *Osmanu* danas nam je pristupačan. Osim sitnije lirike, koja do sada nije prevedena, i nama progovara cijela njegova umjetnička baština. S punim dakle pravom njegovu uspomenu poštuje i češka književnost. Jer i Ivan Mažuranić spada među one, koji su nas bodrili na burnim raskršćima povijesti. A njegovo besmrtno umijeće uvijek je pomagalo i pomaže zbliženju naših bratskih zemalja.

⁴⁵ Vidi na primjer »Lidová kultura« 3, 1947, čís. 31, str. 1; »Akord« 14, 1947/48, str. 158–159.

NEKE MADŽARSKE VEZE PJESNIKA IVANA MAŽURANIĆA

István Póth

Naslov ovog malog referata pokazuje da ću se u svojim izlaganjima ograničiti isključivo na veze pjesnika, a ne političara, Ivana Mažuranića s Madžarima. Ali ni ovu ograničenu temu ne možemo za sada – unatoč značajne monografije Milorada Živančevića – potpuno iscrpiti, jer su potrebna daljnja arhivska istraživanja da bi se neki ne sasvim jasni momenti mogli potpuno osvijetliti.

Ovom ću prilikom govoriti o Mažuranićevom profesoru madžarskog jezika Ferencu Császáru i o jednoj ranoj madžarskoj pjesmi velikoga hrvatskog pjesnika, a zatim, sasvim ukratko, o madžarskim prijevodima spjeva *Smrt Smail-age Čengića*.

Poznato je da je profesor madžarskog jezika Ivana Mažuranića u gimnaziji na Rijeci bio Ferenc Császár. Császár se rodio 1807. godine u siromašnoj obitelji plemićkog porijekla. Sprva je studirao teologiju, zatim pravo. Pravo je učio u Pešti i u Zagrebu, no već g. 1830. nalazimo ga na Rijeci kao profesora madžarskog jezika u tamošnjoj gimnaziji i ovdje je živio otprilike deset godina. U međuvremenu se oženio, žena mu je bila rođena Rozalija Mikuletz, vjerojatno porijeklom iz Zagreba, i ona je tek kao profesorova supruga počela da uči madžarski jezik.

Daljnji životni put Ferenc Császára nije od naročitog interesa za nas, no moramo spomenuti da nije bio beznačajna ličnost u madžarskom kulturnom i literarnom životu onoga vremena. Umro je g. 1858.

Prvu svoju epsku pjesmu u pet pjevanja (*Kemendvár*) štampao je već 1828, a 1831. izdao je na Rijeci svojih šest soneta (*Szonettkoszoru*) isto tako u obliku posebne knjižice. Već je 1832. bio izabran za dopisnoga člana Madžarske akademije nauka. On je poslije izdao više knjiga u kojima je objavio svoje pjesme, novele, drame i putopise. Napisao je i dva romana, no oni su ostali u rukopisu. Császár je bio poznat i kao pravni pisac, književni kritičar i kao prevodilac iz talijanske literature. Tako je npr. u njegovom prijevodu prvi put štampan Dante (*La Vita Nuova* 1854. i odlomci iz *Divine Commedie* 1857) na madžarskom

jeziku. Osim toga bio je i jedan od prvih mađarskih poštovalaca Byrona kome je posvetio jedan od svojih uspješlijih soneta.¹

Boravak Ferenc Császára u Rijeci ogleda se i u njegovom pjesništvu. On je prvi unio u mađarsko lirsko pjesništvo temu mora, a ispjevao je i jednu pjesmu u desetercima na osnovi dalmatinske narodne tradicije pod naslovom *Az árva szirt. Dalmát néprege. (Usamljena stijena. Dalmatinska narodna priča)*. Možemo napomenuti da su južnoslavenske teme opjevane u desetercima bez rima bile prilično rasprostranjene i dosta popularne u mađarskoj poeziji tridesetih i četrdesetih godina prošloga stoljeća. Ova forma dobila je i svoj naziv u mađarskoj metrici, »szerbus manier«, tj. srpski manir. (Mogli bismo još primijetiti da je neke Császárove pjesme preveo na njemački jezik srpski pjesnik onoga vremena Jovan Pačić u svome nedavno objavljenom rukopisu.)²

Iz dosada navedenih podataka moglo bi se možda zaključiti da je Ferenc Császár bio veliki ili bar značajni mađarski pjesnik, no on to nikako nije bio jer mu je nedostajalo ono što je za pjesnika najvažnije – ozbiljni pjesnički talenat. On je bio salonski pjesnik sentimentalne manire i konzervativnih poetskih nazora, pisao je prazne i bezosjećajne pjesme o ljubavi i rodoljublju – ponekada, istina, u lijepoj pjesničkoj formi.

Császárove sam odlike i uspjehe naveo zato jer mislim da je mladi profesor – koji je već izdao nekoliko svojih knjiga i bio dopisni član najveće kulturne ustanove svoje zemlje – morao imati izvjesnog utjecaja na svoga najboljeg đaka,³ osobito ako je taj učenik imao pjesničkih ambicija i pjesničkog talenta kao mladi Ivan Mažuranić.

Kao plod toga utjecaja možemo smatrati Mažuranićevu odu na mađarskom jeziku, koja je već 1832. ugledala svijet u obliku letka. Ovom su se pjesmom učenici riječke gimnazije koji su učili mađarski jezik oprostili od guvernera svoga grada Ferenc Urmenyija prilikom njegovog odlaska iz Rijeke na zemaljski sabor u Požun. Oda je pisana u klasičnom metru, i sastoji se iz šest asklepijadskih strofa. Svaka strofa ima tri asklepijadska stiha (x x / x x x / x ^ / / x x x / x x / x ^) i jedan gl' konej (x x / x x x / x x / x ^). To je pjesnička forma koja je bila prilično rasprostranjena među mađarskim pjesnicima klasičarima; tako je, npr. Dániel Berzsenyi (1776–1836), jedan od najpoznatijih mađarskih sljedbenika Horacija, napisao nekoliko pjesama u toj formi (*Horác, A közelitő tél, A temető*).

¹ Podaci o životu i radu Ferenc Császára uzeti su iz djela Litványi László: *Császár Ferenc élete és irodalmi munkássága*. Budapest 1931.

² Dr István Póth: *Pesmarica Jovana Pačića*, »Zbornik Matice srpske za književnost i jezik« XI, 1963, str. 180.

³ Milorad Živančević: *Ivan Mažuranić*. Novi Sad, 1964, str. 20.

Prva strofa Mažuranićeve pjesme glasi:

 ˘ ˘ ˘ ˘ ˘ ˘ ˘ ˘ ˘ ˘
Már már elhagyod a | szélvészes Adria
 ˘ ˘ ˘ ˘ ˘ ˘ ˘ ˘ ˘
Hullámit meredek | partjait elhagyod,
 ˘ ˘ ˘ ˘ ˘ ˘ ˘ ˘ ˘
'S örvendezve sietsz | a' Haza szent ügye
 ˘ ˘ ˘ ˘ ˘ ˘ ˘ ˘ ˘
'S Fejdelmünk szava merre int.

Poslije šeste strofe ovako je označen autor ode:

Éneklé Maxuranich János A' szelid Tudományok Ilod évi, 's a' Magyar Nyelvnek Hallgatója (Spjevao Ivan Mažuranić, slušalac druge godine humanističkih nauka – i mađžarskog jezika).

Primjerak ove pjesme čuva se u budimpeštanskoj univerzitetskoj biblioteci pod brojem: Miscellanea J 4r 65/106. Pjesmu je prije nekoliko godina prvi pronašao kolega Kálmán Bor koji će cijelu odu uskoro objaviti u slavističkom časopisu Mađžarske akademije nauka »Studia Slavica«.

Vjerojatno je po tadašnjem školskom običaju Ferenc Császár dao svojim učenicima zadatak da ispjevaju odu prilikom odlaska riječkog guvernera na zemaljski sabor i najuspjelija pjesma, oda mladog Ivana Mažuranića – koji je bio najbolji učenik mađžarskog jezika u svome razredu – štampana je da bi je predali guverneru.

To je samo pretpostavka, ali je svakako interesantno da je Mažuranićeve pjesma upućena onom Ferencu Ürményiju koji mu je kasnije omogućio stipendiju za daljnje školovanje u Mađžarskoj.⁴

Zanimljiv podatak nalazi se i u jednom neobjavljenom pismu Ferenc Császára. Profesor mađžarskog jezika gimnazije na Rijeci dopisivao se s akademikom Ferencom Toldyjem (1805–1875), ocem mađžarske historije književnosti, i u svome pismu od 7. augusta 1835. piše – u duhu tadašnjih nacionalističkih shvaćanja – o svojim zaslugama u širenju mađžarskoga jezika ovako: »... nisam samo svojim napisanim gramatikama i drugim, iako malozasluznim, radovima, nego i živom riječju propagirao ovdje kao pravi apostol jezik svoje domovine i to s takvim uspjehom da će mi nasljednik vjerojatno biti jedan od mojih učenika... i to jedan pravi-pravcati hrvatsko-talijanski dječak koji se inače ove godine, ućeći u Đuru, u izgovoru usavršava...«⁵

⁴ Slavko Ježić: *Ivan Mažuranić (1814–1890). Predgovor u knjizi: Ivan Mažuranić, Matija Mažuranić, Dimitrije Demeter – Djela, Zora, Zagreb 1958, str. 9.*

⁵ Császárovo pismo čuva se u rukopisnom odjelu biblioteke Mađžarske akademije nauka.

Budući da je Ivan Mažuranić bio najbolji učenik mađarskoga jezika u svome razredu i budući da je prvo namjeravao u Đuru (Győr) slušati tečaj filozofije, a tek se kasnije odlučio za Subotište (Szombathely), nije isključeno da je Császár ovdje mislio na njega.

Poznato je da je prvi prijevod velikog Mažuranićevog pjesničkog djela, spjeva *Smrt Smail-age Čengića* – u kronološkom pogledu – mađarski prepjev Lajosa Kondora iz 1857, prepjev koji se pojavio u listu »Magyar Sajtó« (od 172. do 176. broja). Kada sam 1959. pisao o tome (»Studija Slavica« V. 192–199), mislio sam da je taj prijevod hrvatskoj historiji književnosti nepoznat jer ga Ivan Brlić u svom bibliografskom radu iz 1953. (»Građa za povijest književnosti hrvatske«, Knjiga 24. Zagreb 1953. 170–214) ne spominje. U međuvremenu se ispostavilo da je u zagrebačkim »Narodnim novinama« odmah nakon pojave prijevoda u Budimpešti izašao prikaz mađarskog prepjeva.

Taj prvi prijevod *Smrti Smail-age Čengića* razumije se, ne odgovara današnjim zahtjevima. Prevodilac je u svome predgovoru napomenuo da ne namjerava da slijedi riječima, nego više idejnom sadržaju originala. Tako je Mažuranićevo djelo, donekle skraćeno, i inače dosta izgubilo od svoje umjetničke ljepote i vrijednosti, mada u prijevodu nalazimo i nekoliko uspješnijih mjesta.

Skraćenja Lajosa Kondora objašnjavaju se i time što je on original vjerojatno našao u školskoj čitanci Jovana Subotića *Cvjetnik srpske slovesnosti* (U Beču 1853. 278–312) gdje su – možda iz pedagoških i političkih razloga – izostavljeni neki Mažuranićevi stihovi. Subotić ne spominje u svojoj čitanci da se u ovom slučaju radi o hrvatskom književnom djelu, te nije čudo da je prevodilac uz svoj prepjev napisao da je ovaj spjev »jedno od najuspješnijih srpskih pjesničkih djela koje doduše nije napisano u onom poletnom vezanom pjesničkom stilu za kojim su se povodili Sima Milutinović Sarajlija, Branko Radičević i drugi, ali je napisano čistijim srpskim jezikom«.

Smrt Smail-age Čengića prevedena je dakle na strani jezik prvi put kao djelo srpske literature. Srbi su na kraju pedesetih i na početku šezdesetih godina prošloga vijeka imali svoj dosta značajni kulturno-literarni krug u Budimpešti. Tada je još ovdje bila Matica srpska, tu se štampao i uređivao »Letopis« i tih godina su ovdje živjeli Jakov Ignjatović, Jovan Jovanović Zmaj, Laza Kostić i drugi književnici. Oni su tada imali bliske, možda i prijateljske veze s mađarskim kulturnim i literarnim krugovima i s ljudima oko lista »Magyar Sajtó«. Vjerojatno je jedan od tih peštanskih Srba predao Lajosu Kondoru Subotićevu čitanku ne spomenuvši da u njoj ima i hrvatskih pjesničkih djela. Ovu misao potkrepljuje i odlomak iz jednog pisma Zmaja Jovana Jovanovića. Zmaj je 6. maja 1857. g. pisao Đorđu Popoviću Daničaru između ostaloga ovo: »Ovde su se mađarske redakcije zbog nekih političkih

uzroka vrlo užurbale pa se nadaju dobru a nadaju i zlu. Zato na svaki način hoćedu da neku simpatiju kod nas pobude, te tako će ovih dana u »Magyar Sajtovu« izaći grandiozan članak o srpskoj literaturi. Pod naslovom srpsko pesništvo (na tim i sam Jokaija nešto radi) oni ćedu navesti da je to zato što smo mi u »Sedmici« počeli prevoditi iz mađžarske literature i obećali i dalje prevađanje pa sad oni hoćedu i našu literaturu da s Mađžarima upoznađu. Mi smo im preporučivali nar. pesme, al rekoše da to znadu, neg sad im treba umetna poezija. Zato će doći biografije Sterije, Sime, Mušickog i vladike a i nekoliko prevoda iz njihovih dela, al na totu (?) u prozi (ier se fabrički radi). Posle ćedu posebno i hervatsku literaturu pa i vlašku. Zato strogo dele Hervate i nas, te će nam teško ispasti za rukom Mažuranićevog Čengić-agu koji bi u mađžarskom prevodu tako lepo zvečio među naše proturiti...⁶

I poslije nepuna tri mjeseca pojavio se Kondorov prepjev *Smrti Smail-age Čengića* kao prijevod sa srpskoga originala.

Ne smijemo zaboraviti da je to bio period jačanja nacionalne svijesti kod podunavskih naroda, te ovaj događaj – kada smo nacionalističko-šovinističku ideologiju, srećom, već prebrodili – nećemo zamjeriti pređašnjim generacijama kojima imamo mnogo šta da zahvalimo i koje su svoje nazore poslije i same mijenjale. Znamo npr. kako je baš Zmaj bio kasnijih godina jedan od najskrenijih pobornika hrvatsko-srpskog bratstva i jedinstva.

Lajos Kondor, prvi prevodilac Mažuranićevog spjeva preveo je i priličan broj hrvatsko-srpskih narodnih pjesama na mađžarski jezik i on bi – kao zaslužni propagator hrvatske i srpske književnosti među Mađžarima – zaslužio da se njegova tako reći zaboravljena ličnost i njegov prevodilački rad izdignu iz tame zaborava i bolje osvijetle.

Skoro četrdeset godina nakon prvog mađžarskog prepjeva *Smrti Smail-age Čengića* nastao je drugi prijevod iz pera Ede Margalicsa, koji se pojavio 1896. u časopisu Mađžarske akademije nauka »Budapesti Szemle« i još iste godine u obliku knjige u popularnoj ediciji *Olcsó Könyvtár (Jeftina biblioteka)*. Prevodilac je na oba mjesta – i u časopisu i u knjizi – napisao predgovor u kojem daje pregled Mažuranićeva književnog rada. Kao zanimljiv podatak iz toga predgovora mogli bismo spomenuti da je po Margalicsu Ivan Mažuranić i u Subotištu bio najbolji đak u svome razredu i da su ga njegovi školski drugovi izabrali za predsjednika đackog literarnog društva »jer su njegove lijepe mađžarske pjesme probudile opću pažnju«.

Ede Margalics se trudio da dâ tačan prijevod i sa sadržajne i sa formalne strane, no u tome nije postigao veliki uspjeh, jer su mnogi njegovi stihovi prilično slabi.

⁶ Prepiska Jovana Jovanovića Zmaja I, Matica srpska 1957. 12. (Urednikove primjedbe u zagradi su u citatu izostavljene).

Poslije drugog svjetskog rata – kada je sa mađarske strane već bilo jasno da treba više pažnje obratiti na kulturna dostignuća susjednih naroda – pojavio se jedan odlomak iz Mažuranićeva spjeva u svjetskoj antologiji 19. stoljeća koja je namijenjena studentima kao pomoćni udžbenik (*Egyetemi segédkönyv. Világirodalmi Antológia IV.* Budapest 1956, 920). Tu nalazimo prijevod osamdeset i osam prvih stihova iz *Harača* koje je preveo mađarski pjesnik poslijeratne generacije László Lator. Taj isti prijevod preuzet je nekoliko godina kasnije u antologiju literature susjednih naroda, *A szomszéd népek irodalma*, Budapest 1962, 511–513.

Prije nekoliko godina, 1963, izišla je u Budimpešti vrlo dobra antologija jugoslavenskog pjesništva koju je sastavio Stojan D. Vujičić i u toj knjizi nalazimo nekoliko odlomaka iz Mažuranićeva spjeva u prijevodu Zoltána Csuke. Ovi su stihovi u svakom pogledu bolji i ljepši od pređašnja dva prijevoda, ali ne mogu nadoknaditi suvremeni umjetnički prijevod cijele pjesme.

Već prije više od sto godina rodio se prvi mađarski prepjev *Smrti Smail-age Čengića*, a danas ipak nemamo takav prijevod ovoga klasičnog djela hrvatske poezije na mađarskom jeziku koji bi bio na odgovarajućoj umjetničkoj visini.

»SMRT SMAIL-AGE ČENGIĆA« — POEMA O NARODNOOSLOBODILAČKOJ BORBI PROTIV TURAKA

Mirko Živković

Dopustite mi da vam, u ime Društva slavista Socijalističke Republike Rumunije i Katedre slovenskih jezika Univerziteta u Bukureštu, naj-srdačnije zahvalim na ljubaznom pozivu da učestvujemo na ovom zasjedanju, posvećenom velikom hrvatskom pesniku Ivanu Mažuraniću, i na tome što nam pružate priliku da mu se o proslavi stopedesetogodišnjice rođenja i sedamdesetpetogodišnjice smrti, na ovom svečanom skupu, odužimo ovim svojim skromnim prilogom.

Književno delo Ivana Mažuranića — mislim u prvom redu na njegov klasični spev *Smrt Smail-age Čengića* — blisko je i nama, prvim susedima jugoslovenskih naroda, zato što se može reći da ono opeva jedan period i naše prošlosti; zato što su istorijske sudbine rumunskog i jugoslovenskih naroda bile ako ne baš istovetne, a ono u mnogome veoma slične.

Mažuranićevo delo blisko je srcima i ostalih balkanskih naroda zato što su svi oni gorko iskusili otomansku najezdu i svu težinu viševekovnog robovanja Turcima. Zauzevši Budimpeštu, stigavši do pod Beč i Krakov, Turci su svuda zaveli janičarsku stahovladu i otpočeli najžešću eksploataciju i pljačku porobljenog stanovništva. To je izazvalo pravedan gnev naroda, njihov otpor i borbu za vraćanje izgubljene slobode.

Borba za slobodu protiv turskih osvajača postala je vekovna težnja i svakodnevna stvarnost svih ovih naroda, pa je zato sasvim normalno što su i najlepše stranice njihovih nacionalnih književnosti, poput Mažuranićevog *Smail-age*, bile posvećene upravo ovoj temi. Da spomenemo samo srpsku epsku narodnu poeziju, Njegošev *Gorski vijenac*, istorijski roman Mihaila Sadovjanua *Braća Žder*, zatim *Pod igom* Ivana Vazova, Kornarosov *Eritokritos*, ili *Albansku rapsodiju* Heronima de Rade.

Svim ovim i mnogim drugim delima zajedničko je to što opevaju dugu i mukotrpnu borbu odnosnih naroda protiv zajedničkog neprijatelja — Otomanske imperije. Svaki od tih naroda u toj borbi nije bio ostavljen sam sebi, već je, sad više sad manje, uz svoje rame osećao rame svoga suseda i prihvatao pruženu ruku pomoći; u svojim uspesima

osećao je i susedovu radost, ili se, opet, u teškim nesrećama i porazima težio njegovim saosećanjem i saučešćem, hrabrio se u njegovim uspesima i pobedama.

Bezbrojni su primeri saradnje ovih naroda u borbi protiv Turaka. Oni datiraju još iz vremena nadiranja Turaka na Balkan i dalje, u Evropu. Doduše, u ovo vreme, usled opšte feudalne podvojenosti i rasepkanosti, ta saradnja je tek na pomolu i dosta je retka. Ali je zato kasnije sve intenzivnija i češća.

Zar o tome ne svedoči i sama Vojna granica, koju su od Turaka branili i Hrvati, i Srbi, i Rumuni, i Mađari i pripadnici drugih naroda? Zar o tome ne govore hajduci i uskoci, koji su se regrutovali među Srbima, Hrvatima, Rumunima, Bugarima, Crnogorcima i drugima? Ako su uspesi prvog srpskog ustanka i, posle njegove propasti, boravak Karađorđa i drugih srpskih ustanika u Rumuniji, mogli podstaći Ipsilantijevu delatnost i osnivanje Heterije, koja je veoma aktivno delovala na teritoriji Moldavije, Heterija, čiji je član kasnije i Karađorđe postao i kao takav vratio se 1817. u Srbiju, dakle, Heterija je, za uzvrat, u izvesnoj meri mogla podstaći drugi srpski ustanak, i bila je jedan od faktora koji su podstakli ustanak pod Tudorom Vladimireskuom 1821. Sa svoje strane, Tudorov ustanak uticao je na izbijanje grčkog ustanka te iste godine. Devetnaesti vek je pun primera saradnje balkanskih naroda u borbi protiv Turaka. Na teritoriji Rumunije i Srbije Vasil Levski stvara bugarske odrede za borbu protiv Turaka; u Rumuniji su živeli kao politički emigranti mnogi bugarski revolucionari, kao Hristo Botev, Ivan Vazov i drugi; u Srbiji je našao svoju drugu otadžbinu Ljuben Karavelov itd., itd. Najzad, treba spomenuti i 1912. godinu, kada je savez balkanskih naroda konačno dotukao »bolesnika sa Bosfora«.

Ta uzajamnost nacionalnih, političkih i ekonomskih interesa u borbi protiv Turaka, taj isti opšti smer narodnooslobodilačkih borbi balkanskih naroda rodili su i kulturno-prosvetnu i književnu uzajamnost, međusobnu mobilizaciju i nacionalnih duhovnih vrednosti za borbu protiv otomanske tiranije.

Daleko bi nas odvelo ako bismo pobrojavali sve manifestacije ovog fenomena. Dovoljno će biti i ako samo iz književnosti naših domaćina navedemo nekoliko primera pa da veoma rečito ilustrujemo spomenutu kulturno-umetničku uzajamnost narodâ koji su se borili protiv Turaka. Da počnemo sa Gundulićem, koji u svom dinamičnom epu *Osman* peva o poljskom kralju Vladimiru, opeva pobedu poljskog oružja nad Turcima kod Hotina; Andrija Kačić-Miošić govori i o junaštvu Skenderbega; Vojislav Ilić peva o grčkom pesniku, rodoljubi i revolucionaru Rigi od Fere; a crnogorski vladar Petar Petrović Njegoš svoj epohalni spev posvećuje vođi prvog srpskog ustanka Đorđu Petroviću, »biču tirjanah«, od koga se »Stambol treše, krvožedni otac kuge...«

Treba posebno napomenuti činjenicu da u narodnoj poeziji – o Krajeviću Marku, simbolu otpora i borbe protiv Turaka, pevaju i Srbi, i Hrvati, i Crnogorci, i Bugari i Makedonci. kao i da srpske narodne pesme govore o rumunskim vladarima Mirči i Radu-Bogdanu kao o svojim junacima;¹ zatim da i u srpsko-hrvatskom i u rumunskom eposu srećemo iste junake, borce protiv turskih zuluma – Starinu Novaka, Djete Grujicu i dr.

U tom sklopu ideja, želimo da istaknemo da je i Ivan Mažuranić, čije se svetle figure danas sećamo i čije delo proslavljamo, u svome izvanrednom spevu *Smrt Smal-age Čengića* opevao borbu *Crnogoraca* protiv Turaka. I pored niza svakodnevnih fakata iz borbe hrvatskog naroda protiv stranih osvajača, Mažuranić, koji je i sam poticao iz poznate uskočke kuće, odabrao je jedan detalj borbe njegovih suseda i od toga stvorio epopeju, što je nesumnjiv izraz visoke svesti o potrebi međunarodne solidarnosti i uzajamnosti u borbi za slobodu, kao i dokaz da narodnooslobodilačka borba protiv tlačitelja nema nacionalnih meda i granica. A sve je ujedno – kako kaže Antun Barac – produbljeno do općečovječanskih vidika: u pjesmi se ne ogleda toliko opis jednoga od mnogobrojnih sukoba na turskoj granici, već vječna čovjekova borba protiv nasilja i zla.²

U Mažuranićevom vremenu opšteg buđenja nacionalne svesti, romantičarske ideje, koje su zahvatile prosvেćene krugove zapadnoevropskih i srednjoevropskih zemalja, probudile su živo interesovanje i za narodnu poeziju balkanskih naroda. Mažuranić je svoj glas protesta podigao u želji da spomenute krugove zainteresuje i za političku i opštu sudbinu svih onih koji su čamili pod turskim gospodstvom – najgorom formom feudalno-kmetovskog izrabljivanja i nacionalnog ugnjetavanja, koje je, po rečima Marksa, »ne samo davilo, već vredalo i cedilo i samu dušu naroda koji je pao kao žrtva«.

Ne treba naročito dokazivati da je čitav Mažuranićev spev snažno prožet narodnooslobodilačkom idejom, pošto ona izbija iz svakog poglavlja, iz svakog pasaža, gotovo iz svakog stiha, bilo da se radi o *Agovanju*, gde Turci muče zarobljene Crnogorce; bilo o *Noćniku*, gde Mažuranić, odstupajući od istorijskih događaja koje opisuje, stvara dramatski zaplet u svome pripovedanju: o *Četi*, tako bogatoj neposrednim lirizmom, gde se, gotovo u homerovskom slogu, priprema osveta; o *Haraču*, gde aga zverskim mučenjem pokušava da iznudi harač, ali gde ga i stiže osveta; ili, najзад, o *Kobi*, završnom poglavlju, koje je epilog poeme i, ujedno, konačni epilog svakog nacionalnog ugnjetavanja.

¹ Vidi M. Živković, Дружба сербског народа с соседними народима, выражена в сербских народных песнях, Bukurešt, »Romanoslavika«, I, str. 262–271.

² Vidi Antun Barac, *Jugoslavenska književnost*, Zagreb, 1956, str. 139.

Posebno privlači pažnju atmosfera *Noćnika*, rekli bismo tako značajna za odnose koji su vladali između Turaka i Crnogoraca, između osvajača i nasilnika, s jedne, i slobodara, koji su branili svoje pravo na egzistenciju, s druge strane. Ta atmosfera je data opisom Turčina Novice, što se »malne zeca plašljiviji kleca«, probija kroz crnogorske gudure.

*Je li hajduk il' uhoda turska
što uhodi sviloruna krda
il' volova stada vitoroga? ...*

*Ob rame je diljku objesio,
ljut jatagan o pojasu reži
i kraj njega do dna samokresa;
gujsko gnijezdo strukom prikrilio,
lak opanak na noge pritegô,
a go rakčin na junačku glavu;
od saruka ni pomena ne ima.
Bez saruka, eto, Turčin ide:
vidi mu se, ginut mu se neće,
a jest nešto što ga naprijed kreće...³*

Novica je pošao da traži pravdu, pošao je da traži osvetu, da traži pomoć, i, igrom sudbine – osvetu, pravdu i pomoć traži od Crnogoraca, prema kojima je, i kao Turčin, i on lično toliko zgrešio. Ne bi se kroz Crnu Goru mogao probiti samo prerušen; ne bi se mogao probiti ni uzevši samo miroljubiv vid, bez oružja – jer je čitava Crna Gora, u svakom trenutku, bila napregnuto budna u odnosu na neprijatelja. On se kroz Crnu Goru mogao probiti samo onako kako je smislio: prerušen, naoružan do zuba dok »obnoć grede, a obdan počiva«, »skupo držeć svoju rusu glavu« ...

I kada tako uspeva da dođe do cilja, do na Cetinje, Novica gradskoj straži pristupa ne samo s predostrožnošću, nego i s puno lukavosti:

*Mudar Turčin, za nevolju mu je,
mudar Turčin, mudro odgovara:
»Kad me pitaš, kazat ću ti pravo.
Ja sam junak od Morače hladne ...*

*Već tako ti boga velikoga,
pusti mene tvome gospodaru,
gospodaru i m o m e i tvome,
ne bi li mi izliječio jade«.*

*Mudrije mu odvrtila straža:
»Skin' oružje, neznana delijo,
pa nos' glavu kuda tebi drago«.⁴*

³ Ivan Mažuranić, *Smrt Smail-age Čengića*, Bukurešt, 1960, str. 25–26.

⁴ Ivan Mažuranić, citirano delo, str: 27–28.

To su detalji, a upravo od takvih je detalja satkan čitav *Noćnik*, koji karakterišu borbu, neprestanu borbu između napadača i onih koji se brane, između tlačitelja i potlačenih, neprekidni rat na život i smrt, onako kako kaže i Njegoš u svome *Gorskom vijencu*:

»Neka bude borba neprestana...«
»Nek propoje pjesma od užasa,
oltar pravi na kamen krvavi!«⁵

Nadahnut ljubavlju prema svom narodu, koji je jednim delom bio porobljen i tlačen od Turaka, a jednim delom stajao na isturenoj predstraži Evrope prema njima, nadahnut ljubavlju prema svima narodima koji su čamili u turskom ropstvu, prožet slobodoljubivim idejama svoga vremena, Ivan Mažuranić ne samo da je svoje delo protkao plemenitim rodoljubljem, nacionalnim ponosom, plamenim slobodarstvom i toplim humanizmom, već ga je i čitavog sazdao od njih. On je ispevao veličanstvenu himnu samopregornim borcima za slobodu i najoštrije osudio svako nacionalno ugnjetavanje, nemilosrdno šibajući kako ugnjetače, tako i one koji, sedeći skrštenih ruku, to ugnjetavanje dopuštaju.

No spev *Smrt Smail-age Čengića* ima ne samo antiotomanski, već i naglašen antifeudalni karakter. Ovde se ne radi samo o osudi nacionalnog porobljavanja i tlačenja naroda, »raje« ili »roblja«, nego i o raskrinkavanju najužasnijeg ekonomskog izrabljivanja. Nije malo u spevu stihova sa snažnom socijalnom notom, kao što su sledeći:

*Harač, Harač! Otkud raji harač?
Otkud zlato koji krova ne ima,
mirna krova da ukloni glavu?
Otkud zlato koji njive ne ima,
nego tursku svojijem znojem topi?
Otkud zlato koji stoke ne ima,
No za tuđom po brdijeh se vije?
Otkud zlato koji ruha ne ima?
Otkud zlato koji kruha ne ima?»⁶*

To je izrabljivanje dostiglo takve čudovišne razmere da su stvaraoci svih materijalnih blaga, u kojima je obilno uživala vladajuća klasa, ostajali gladni, goli i bos. Eksploatatori su izgubili svako osećanje mere. I kada su »raje« oтели sve što su joj mogli oteti, pribegavaju bestijalnom mučenju, ne bi li još što god iznudili. Slikajući upravo takvo stanje stvari, Mažuranićevi stihovi uspelim sarkazmom razotkrivaju pravi lik eksploatatora, koji su se pretvorili u zveri.

⁵ Petar Petrović Njegoš, *Gorski vijenac*, Bukureš, 1963, str. 35–36.

⁶ Ivan Mažuranić, citirano delo, str. 51–52.

*»Čekaj, krstu, dokle s neba
noć večeras pane tiha,
pečenja ću mješte hljeba!«⁷*

No lik eksploatora i tlačitelja nije samo ovako, jednostrano osvetljen. Taj lik je u Mažuranićevom spevu mnogo složeniji, jer je on proizvod perioda kada je društveni sistem, koji ga je stvorio, preživio svoju punu zrelost, te se strmoglavce klonio svome padu. I zato, i sam svestan svoje nečovečnosti i mnogih drugih osobina koje se teško mogu miriti s istinskim junaštvom, a, s druge strane, po svaku cenu pretendujući na junaštvo, Smail-aga se plaši da na njegovom obrazu ne ostane žig sramote pred budućim pokoljenjima. On, kao junak, drži u svome šatoru javorove gusle, što je ujedno i obeležje njegovog slovenskog porekla. Upravo gusle i podsećaju Smail-agu da o njemu može nastati pesma koja će ga prikazati u najmanju ruku kao »rđu«, pa stoga svoju žestokost udvostručava i misli da će se hvalisanjem sačuvati od toga.

*Ko de strepi mrki vuče
s planinskoga gladna miša!...*

*»Rđo, kučko, vojvoda-Bauče,
mislio sam da si junak bolji.
Da udari dvadeset Brdana,
vjera turska tako mi pomogla,
jedan bih im podsijec'o glave...«⁸*

Pod snažnim utiskom neobičnog Smail-aginog lika, Mažuranić uobličava sliku raje, na koju se izlio bes oholog Turčina. Ne samo nacionalno porobljena, već i socijalno obespravljena, raja je u Haraču nezaštićena, prepuštena na milost i nemilost nasilnika. Rastrzana i do krvi izmučena, ona se sva pretvara u bezobličnu telesnu kolektivnog mučenika, koji usred krvi, ognja i zveke okova, u suzama i ropcu, na riku haračlija »harač, harač, rajo, treba!«, kroz smireni jauk odgovara:

*»Hljeba, hljeba, gospodaru!
Ne vidjesmo davno hljeba!«⁹*

Ali, istorijski posmatrano, raja nije bila uvek niti ostajala takva. Umela je raja – a raja su svi balkanski narodi koji su čamili pod turskim ropstvom – da se, kada prevrši dara meru, lati oružja i da brani svoj dom i svoje ognjište, da se sveti za sve nanete joj uvrede i nepravde. O tome govore bezbrojni nemiri, bune i ustanci u istoriji balkanskih naroda. Takvu raju, koja se junački bori i gine, Mažuranić opeva u *Agovanju*, gde daje nezaboravnu sliku zarobljenih Crnogoraca.

⁷ Ivan Mažuranić, citirano delo, str. 53.

⁸ Ivan Mažuranić, citirano delo, str. 66.

⁹ Isto, str. 52.

Bespomoćni, ali »na mucu junaci«, hrabro gledajuću smrti u oči, oni se neće poniziti pred agom i tražiti milost ili pokazati strah. Udarani na najstrašnije muke, stojeći pod vešalima ili oči u oči sa dželatom koji je već zamahnuo jataganom, nabijani na kolac – s njihovih se usana neće oteti nijedna reč molbe, nijedan uzdah, nijedan krik koji bi preklinjao za milost:

*Krcnu kolac nekoliko puta,
zviznu pala nekoliko puta,
zadrhtaše ta vješala tanka,
al' ne pisnu Crnogorčad mlada,
niti pisnu niti zubim' škrinu.¹⁰*

To nije obično junaštvo, već junaštvo koje tera strah u kosti krvniku; junaštvo i prkos ljudi koji su navikli ginuti, junaštvo koje se prenosilo s oca na sina; junaštvo onih koji ponosito brane svoju slobodu ili žele da izvojuju pravo na kutak slobodne grude i komad slobodnog neba. I mada Smail-aga s prezirom govori o njima kao o gladnim miševima, on se ipak ne može oteti snažnom utisku o njihovom heroizmu.

*Ljutit aga mrko gleda
gdje se silom divit mora
silan arslan gorskom mišu.¹¹*

Najzad, u Četi imamo raju koja se digla na oružje, imamo neustrašive osvjetnike, spremne na svaki podvig i svaku žrtvu, imamo slobodare koji ni od čega ne prezaju.

*U njoj jedva sto junaka;
ne junaka biranijeh
po obličju ni ljepoti,
već po srcu junačkome;
kojino će udariti
ne na deset da uteče,
nego na dva da ih siječe;
kojino će umrijeti
za krst časni kijem se krsti,
za krst časni i slobodu zlatnu.¹²*

Doduše, Mažuranić u Četi u izvesnom smislu idealizuje život tih gorštaka-junaka, slobodara i osvjetnika. Činjenica je da je Crna Gora bila na Balkanu jedina zemlja koju Turci nisu uspeli da pokore i da trajno zadrže pod svojom vlašću. Ali život Crnogoraca po gudurama, po krševitim, golim i neplodnim brdima nije bio ni izobilan, ni lak, utoliko pre što su stalno morali biti na oprezu zbog čestih turskih naleta. I mada životna realnost nije odgovarala stihu »eto svega što ti srce prosi«, slo-

¹⁰ Isto, str. 19.

¹¹ Ivan Mažuranić, citirano delo, str. 20.

¹² Isto, str. 29.

boda je ipak bila ona koja je nadoknađivala svu oskudnost života i težinu borbe za svakidašnji hleb. I ta sloboda Crnogoraca u Mažuranićevom spevu pretvara se u opšti ideal slobode svih porobljenih naroda na Balkanu, i njoj Mažuranić posvećuje svoje najlepše stihove u spevu *Smrt Smail-age Čengića*:

*Ah, da vide svijeta puci ostali
iz nizina otkud vida ne ima,
krst ov' slavni nepobijeden igda
vrh Lovčena što se nebu diže,
pak da znadu kako neman turska
grdnijem ždrijelom progutat ga radeć,
o te krši zub svoj zaman krši;
ne bi trome prekrstili ruke
dok vi za krst podnosite muke,
nit' bi zato barbarim' ve zvali
što vi mroste dok su oni spali.¹³*

Smisao ovih stihova je jasan. Zapadnoevropski narodi, u svojim nezavisnim državama, ne umeju ceniti tešku borbu porobljenih naroda za svoju slobodu, te ih čak nazivaju varvarima, iako su upravo ti »varvari« spasavali i spasli Evropu od turske najezde i time omogućili procvat njene kulture i civilizacije. Razume se, ne radi se ovde samo o Crnogorcima, već o nepreglednim narodnim masama Balkana, koje su Turcima stajale kao prepreka na njihovu putu u Evropu, u kojima su se otomanski osvajači utopili i u svakodnevnim okršajima tokom vekova istrošili svoju snagu.

Mažuranić je, kako je već rečeno, svojim *Smail-agom* hteo da zainteresuje zapadnoevropske narode za sudbinu onih koji su čamili pod turskim jarmom, da pokaže svu veličinu njihove duše i svu snagu njihova duha, da naglasi kako oni još uvek krvlju plaćaju danak anahroničnom otomanskom poretku. A da nije bilo njih, da nije bilo tog neizmernog i nepreglednog otpora koji je iznurivao osvajače, možda bi se barjak s polumesecom viorio i u Beču, i u Berlinu, i u Parizu, i svugde gde se pojam Balkanac, koji »za krst podnosi muke«, izjednačava s pojmom varvarin. Krajnja misao koja se snažno nameće iz ovih stihova jeste: zar ovi narodi-borci nisu zaslužili bolju sudbinu no što je ropstvo pod otomanskom ili austrijskom krunom? I zar ih, preko svega, treba još nazivati varvarima?

Ova je ideja izvanredno dobila u snazi time što ju je Mažuranić u svojoj poemi izrazio s poslovičkom sažetošću, što je, uostalom karakteristično za čitavo Mažuranićevo delo. S punim pravom Antun Barac kaže da je »veličina Mažuranićeve pjesme u njezinoj sažetosti, punoći, plastičnosti«. ¹⁴

¹³ Ivan Mažuranić, citirano delo, str. 38.

¹⁴ Antun Barac, citirano delo, str. 139.

Valja uzgred napomenuti da su mnogi Mažuranićevi stihovi iz književnosti ušli u život, postali deo svakodnevnog čovekovog govora i izraza:

*Boj se onog tko je vik'o
bez golema mrijeti jada!*

*Or'o gnijezdo vrh timora vije
jer slobode u ravnici nije!¹⁵ itd.*

Ta poslovičnost Mažuranićevih stihova rezultat je njegove bliskosti narodnoj poeziji. Čitav spev *Smrt Smail-age Čengića* sazdan je u duhu narodnog deseterca kombinovanog s klasičnim osmercem. Mažuranić je majstorski umeo da složi jezgrovitost i sočnost narodne poezije s virtuoznošću najboljih uzora dubrovačke renesansne književnosti. Ponikao u kraju gde su se ova dva uticaja preplitala, Mažuranić je uspeo da odrazi, da u svojim stihovima sažme sve najbolje što je u izrazu dao deseterac i da to obogati šarolikošću stila bujne i kitnjaste dubrovačke poezije.

»Objavljen u nekih osamdesetak izdanja – kako kaže prof. Ivo Frangeš – preveden na velik broj svjetskih jezika, na neke i više puta, *Smrt Smail-age Čengića* jedna je od omiljenih tema hrvatske i svjetske slavistike. Čak bi se i povijest hrvatske nauke o književnosti mogla napisati u odnosu na ocjenjivanje i istraživanje Mažuranićeva djela. I kao što je prirodno, vrijednost i značenje *Smail-age* još uvijek nisu iscrpeni, iz jednostavnog razloga što se svako živo djelo odupire shematiziranim sudovima i mrtvim klasifikacijama.«¹⁶

Mažuranić je, dakle, u *Smail-agi* dao potresnu, živu sliku *svog vremena*, u kojoj su snažno istaknute oslobodilačke tendencije i borbene tradicije potlačenog naroda, ispevao nadahnutu himnu borbi i slobodi i stvorio spev koji se svrstava među remek-dela hrvatske i čitave jugoslovenske književnosti.

*

Imajući u vidu primere ovakvih dela, drug Nikolaje Čaušesku, generalni sekretar Rumunske komunističke partije, istakao je u svom govoru održanom našim umetnicima i kulturnim radnicima: »Književnici i naučnici *deca su svog vremena* i aktivni stvaraoci novog sveta, duhovnog života društva. Umetnost koja izražava ideale naroda uvek je velika . . . Tokom vekova najbolji su kulturni radnici i umetnici *odražavali stvarnost svog vremena*, bili su na strani naroda i pomagali mu i nadahnjivali ga u borbi za bolji život, za društveni napredak . . . Književnici i umetnici su pozvani da nastave ove tradicije, da dadu doprinos bogaćenju naše nacionalne kulture i, u isto vreme, doprinos svetskoj kulturi.«¹⁷

¹⁵ Ivan Mažuranić, citirano delo, str. 20 i 36.

¹⁶ Ivo Frangeš, *Ivan Mažuranić o 150-toj godišnjici rođenja*, časopis »Republika«, str. 352, Zagreb, 1964.

¹⁷ List »Șcânțea«, br. 6624 od 20. maja 1965. g.

Rukovodeći se ovim načelima, obogaćujući riznicu svetske kulture, mi se, u isto vreme, trudimo da u našoj sredini valorizujemo što veći broj dela, tekovina drugih naroda, koja su u nju ušla. Tako smo, pored niza drugih dela, izdali i *Smrt Smail-age Čengića* u originalu, 1960. godine. U perspektivnom planu naših izdavačkih preduzeća predviđeno je prevođenje i izdavanje Mažuranićeve poeme i Njegoševog *Gorskog vijenca* kao najistaknutijih poetskih tvorevina bratskih jugoslovenskih naroda, dela prožetih patriotskim žarom i slobodoljubivim idealima i težnjama naroda koji su, tokom dugih vekova, po ceni neizmernih žrtava, umeli da se bore i da izbore slobodu.

Zbog toga će Mažuranićev spev naići na najživlji odjek u srcima naših čitalaca. Ali će on naići na najživlji odjek i zato što evocira, kako rekospo, i stranice iz naše sopstvene istorije. Kao i jugoslovenski, kao i svi balkanski narodi, i rumunski narod vekovima živi na istoj istorijskoj vetrometini, na sredokraći puteva između istoka i zapada, koja je tokom stoleća privlačila mnoge osvajače, o čemu peva i naš najveći pesnik, Mihaj Eminesku.

Mažuranićevi stihovi naći će odjeka u srcima naših čitalaca, najzad, i zato što se na njegove stihove

*»Djeco moja, hrabri zatočnici,
vas je ova zemlja porodila,
kršovita, ali vama zlatna.
Djedi vaši rodiše se tudijer ,
oci vaši rodiše se tudijer,
i vi isti rodište se tudijer:
za vas ljepše na svijetu ne ima.*

*Djedi vaši za nj lijevahu krvcu,
oci vaši za nj lijevahu krvcu,
za nj vi isti krvcu prolijevate:
za vas draže u svijetu ne ima...*

*Za krst časni spravni ste mrijeti,
za nj se i sad mrijet podigoste,
srdžbe božje hrabri osvetnici!...¹⁸*

i na Njegoševe stihove

*Krv pravedna dimi na oltare,
životi se u prah razvijaše.
Zemlja stenje a nebesa čute!
Luna i krst, dva strašna simvola –
njihovo je na grobnice carstvo;
Neka bude borba neprestana,
neka bude što biti ne može,
nek ad proždre, pokosi satana!...*

¹⁸ Ivan Mažuranić, citirano delo, str. 36 i 38.

*Trijebimo gubu iz torine!
Nek propoje pjesna od užasa,
oltar pravi na kamen krvavi!...¹⁹*

dakle, na gornje stihove Mažuranića i Njegoša, skladno nadovezuju stihovi Mihaja Emineskua, koji žive u našem narodu, jer zaista održavaju njegove težnje i njegovu mnogovekovnu borbu za slobodu:

*Tu su mnogi kroz vekove most gradili na Dunavu,
Sa naroda mnoštvom prešli sejuć svetom svuda stravu;
Carevi su, kojima se svet taj kao tesnim kaže,
Dospeli do zemlje naše da vodu i zemlju traže,
I - ja neću da te plašim ni' mi da se prsim godi -
Kako došli, ostali su tu u glini i u vodi.
Veliš, svojim pobedama isprečiti se Zapad htede? ...
Šta ga teraše u borbu, kome cilju Zapad grede?
Lovore je hteo skinut s tvogeg čela od čelika,
Vera u krst beše težnja vitezova konjanika.
A ja? Branim sirotinju i nevolju, svoje pleme ...
I zato sve u toj zemlji - gore, vode, hridi neme -
Prijatelj je samo meni, a tebi je dušman kleti,
Goniće te odasvuda da ti plati, da se sveti;
Vojske nemam, al' ljubav za zavičajem -
bedem to je
Koji se uplašit neće, Bajazite, sile tvoje.²⁰*

Ako su veliki pesnici, s jedne strane, »deca svog vremena«, ako su »odražavali stvarnost svog vremena« i »bili na strani naroda« iz kojih su ponikli, i ako su, s druge strane, ti narodi prevalili isti ili sličan istorijski put - onda je sasvim razumljivo što su i dela tih pesnika, toliko raznovrsna po liku i ruhu, tako bliska jedna drugima po osnovnim idejama koje izražavaju, po težnjama i idealima čiji su nosioci. Sasvim je razumljivo što se takva dela, odjekujući u srcima naroda, odazivaju jedna drugima kroz decenije i vekove.

Neka i ove reči, izgovorene pred ovim cenjenim skupom, budu primljene kao odazov našeg naroda, danas slobodnog graditelja svoje socijalističke budućnosti i sreće, na ovu veliku svečanost u slavu i čast velikog sina hrvatskog naroda Ivana Mažuranića.

¹⁹ Petar Petrović Njegoš, citirano delo, str. 34, 35 i 36.

²⁰ Mihaj Eminesku, *Pesme*, Bukurešt, 1955, str. 65-66.

»SMRT SMAIL-AGE ČENGIĆA« I STVARANJE EPSKE POEZIJE SLOVAČKIH ROMANTIČARA

Zlatko Klátik

Uvjeti za nastanak umjetničke epike bili su u književnosti Hrvatskog preporeda mnogo povoljniji nego u literaturi slovačkog romantizma. Prije svega postojala je plodna i u svome kontinuitetu neprekinuta epska tradicija pisane književnosti od Dubrovčana pa do Kačića, koja je živjela usporedo s moćnom rijekom narodne epske poezije, stalno prisutne i umjetnički izvanredno zrele i sugestivne. Pjesnici ilirizma stvarali su u prisnom kontaktu s jednom istinski epskom stvarnošću, bili su u širem smislu dio nje same, jer se borba naroda protiv Turaka odigrala kao svakodnevna činjenica u njihovoj neposrednoj blizini, na većem dijelu jugoslavenskog teritorija. Neki od njih bili su i očiti svjedoci teškog stanja »raje« pod Turcima (Matija Mažuranić i Ivan Kukuljević za svojih putovanja po Bosni). Tako je tematska inspiracija Ivana Mažuranića nikla iz jedne izrazitije epizode mnogovjekovne i neprekidno aktualne patnje i težnje.

Naprotiv, okolnosti za nastanak umjetničke epike u slovačkom romantizmu sadržavale su neusporedivo manje vanjskih poticaja za njeno stvaranje. U narodnoj slovačkoj poeziji tako reći nije ni postojala značajnija epska tradicija, a u pisanoj književnosti Ljudevit Štur se sa svojim krugom mogao osloniti samo na neposrednog prethodnika romantičara, klasicističkog pjesnika Jana Holog (Ján Hollý), koji je pisao, instinktivno težeći k narodnom književnom jeziku, na zapadnoslovačkom dijalektu. Historijske pjesme u slovačkoj narodnoj poeziji, koje se mogu u neku ruku smatrati kao pendant južnoslavenskoj epskoj poeziji, nisu se s ovom mogle usporediti ni po količini, ni po umjetničkoj vrijednosti, pa ni po živom interesu samoga puka. U slovačkom i češkom narodu živjela je pored lirske pjesme kao najizrazitija estetska stvarnost balada, te je ona postala i dominantni žanr u stvaralaštvu slovačkih romantičara i u ovoj su oblasti oni postigli najtrajnije i najljepše uspjehe.

Slovački romantičari nisu bili opkoljeni epskom stvarnošću, aktivnom borbom vlastitog naroda, jer to da je nacionalno i socijalno ugnjetavanje činjenica, ne daje još samo po sebi dovoljno poticaja za stvaranje

junačke epske poezije. (Potvrdila su to i dramatična zbivanja četrdesetosme, u kojima je slovački puk ostao uglavnom pasivan). Tako je bilo i kod romantičarskih pjesnika Šturovog kruga, naročito kod Sama Halupke (Samo Chalupka), koji je po svojoj poetici i značenju najbliži Mažuraniću; kod njega motiv za epsku poeziju nije uzet iz neposredne suvremenosti kao što je to bilo kod hrvatskog pjesnika ili kod Njegoša, nego je plod kombinacije brižljivih historijskih studija i pjesničke fikcije, tako da u njegovoj pjesmi *Mor ho!* (Umori ga!) historijski kostimi predstavljaju simboliku, pomoću koje je izražen konkretan konflikt iz pjesnikove suvremenosti. Nedostatak epske tradicije, njeno stalno preplitanje s lirskom linijom, očituje se u obliku komentara pjesnika-epskog pripovjedača, koji se miješa u događaje, pa čak podstiče *svoje* junake:

»Hoj, mor ho, detvo m'ôjho rodu . . .«

Po značenju i situaciji gotovo istovetan momenat epske radnje, prema na odlučujući boj, rješava se kod Mažuranića strogo epskim sredstvima, riječju-monologom epskog lika, starca svećenika Crnogorcima: »Djeco moja, hrabri zatočnici . . .« Na taj način Mažuranić svoj u stvari duboki, prisni lirski odnos prema pozitivnim junacima radnje daje u okviru epskih izražajnih postupaka.

Unatoč ovim razlikama, izazvanim osobitošću historijskog i književno-kulturnog razvitka, poezija Halupke zauzima u kontekstu slovačke književnosti ono mjesto, koje ima Mažuranić u književnoj povijesti hrvatskoj; obojica su stvorili visoke uzore umjetne epske poezije: *Mor ho!* i *Smrt Smail-age Čengića* predstavljaju analogne veličine u poetskim strukturama obiju književnosti. Njih je u oba slučaja diktirala unutrašnja potreba imanentnog razvitka obiju književnosti i jedan širi duhovni pokret patosa narodnog oslobođenja, koji je baš u epskoj pjesmi našao svoju monumentalnu, reprezentativnu formu.

Analogne pozicije obaju pjesnika i njihovih najznačajnijih djela potvrđuje i osnovno pitanje razvitka nove nacionalne književnosti, pitanje, treba li on da ide »narodnim« ili »umjetnim«, »romantičarskim« putem. Mažuranić i Halupka su svojim epovima, tj. umjetnički praktično riješili jednom za svagda ovo pitanje, naime odnos nove književnosti prema umjetničkoj tradiciji i postojećoj estetskoj stvarnosti u najširem smislu. Hrvatska i srpska književna nauka (najnovija, Frangeš i Živančević) već je ukazala na aktivan, preobrazujući Mažuranićev odnos kako prema narodnoj pjesmi uopće, tako i prema konkretnim narodnim pjesmama o Čengićevoj pogibiji u Hercegovini (čak i bez obzira na to, da li je pjesnik poznavao ove narodne epske prototipe ili nije). Mažuranićev ep je u tom pogledu kao umjetničko djelo samostalan i autohton u svim elementima poetske strukture: u jeziku, versifikaciji, kompoziciji i u cjelovitom misaono-sintetičnom pogledu na temu, na njeno

kvalitetno novo idejno vrednovanje. Ovo vrijedi i za Halupku i njegov odnos prema motivima, koje mu je nudilo na obradu narodno poetsko predanje (naročito u ciklusu njegovih hajdučko-janošikovskih pjesama). Kod obojice je jaka narodna žica, koja je dio njihovog intimnog bića, ali obojica izvode na njoj samostalne i znatno složene melodije, dajući svome pjevanju individualan i neponovljiv pečat.

I prema tekovinama nacionalne umjetne književnosti svog naroda i prema estetskoj stvarnosti svoga doba oni su, isto tako, imali vrlo aktivan odnos, koji je urodio specifičnom formom romantizma. Ne može se poreći, da su unatoč mnogim osebnostima poetike svoga djela obojica pripadnici romantičarskog pokreta i po svojim idejama, i po objektivnom značenju svoga staralaštva, pa i po nekim posebnim odlikama pjesničke strukture oba epa. Ali taj njihov romantizam vrlo je specifičan, ponekad prilično udaljen od onoga, što se u evropskoj književnosti, ne samo na Zapadu, nego i kod Mickiewicza, Ljermontova ili mladog Puškina obično tretira kao romantizam. Kod njih nema egzotike u temi, tipično romantičarske raspričanosti u epskoj naraciji, suviše slobode u kompoziciji, hiperbole u izrazu ili subjektivizma u osnovnom stavu autora. Naprotiv, sve je kod njih disciplinirano, čvrsto, precizno i sažeto, svi dijelovi i elementi nalaze se u jednoj klasičnoj ravnoteži. Naravno, književna nauka davno je već zapazila ove osobine, pa je u novije vrijeme bilo pokušaja da se one predstave kao oznake realizma (Antun Barac u svojoj *Hrvatskoj književnosti do Preporoda*, a kod nas neki književni historičari koji su šturevce proglasili za realiste). Ipak je pravilnije vidjeti u ovim osobinama rodbinsku, čak materinsku vezu sa klasicizmom, jer hrvatski i slovački romantizam nije nastajao kao pobuna protiv klasicizma i njegova negacija, nego – uslijed mnogih okolnosti, do sada još nedovoljno ispitanih – kao »svojevrsno nastavljanje klasicizma« (I. Frangeš).

Ako Mažuranić njeguje tako dubok stvaralački odnos prema dubrovačkoj književnosti, koja zapravo predstavlja hrvatski klasicizam, a to je najbolje dokazao kongenijalnim dopunama *Osmana*, onda to, u istoj mjeri, vrijedi i za Slovaka Halupku i njegovo poštovanje cijele klasične literature, te njenih sljedbenika u češkoj i slovačkoj književnosti (posebno bliska veza s klasicističkim junačkim epovima Jana Hologa). Mogli bismo obojicu – po književnom obrazovanju, književnim afinitetima i nekim osnovnim crtama poetike – nazvati »klasicizujućim romantičarima«, uzimajući ovaj proturječan termin samo kao pomoćno, orijentaciono sredstvo. Ali za našu temu je značajno da i na ovako važnom području kao što je poetika, djela obojice naših pjesnika imaju toliko dodirnih tačaka; i ne samo njihova djela, već i osnovni tokovi i stremljenja obiju naših literatura.

Slovačka književna javnost i čitalačka publika znala je o Mažuraniću prilično malo. Manje nego o Gaju, Vrazu ili Kukuljeviću, s kojima su

Štur i njegova skupina imali mnogostruke i intenzivne veze. Sa Mažuranićem ih nije bilo. O tome, da su znali o njegovu značenju, svjedoči nekoliko pozdrava Štura Mažuraniću u pismima Gaju, kratka bilješka u *Orlu tatranskom* o Mažuranićevu epu, preporuka čitaocima njegove političke brošure *Hervati Mađarom*. A kad je umro, u slovačkoj je književnosti već sišla s pozornice generacija Ljudevita Štura. a o Mažuraniću je napisao nekoliko toplih i značajnih riječi pripadnik i vođa mladog književnog pokoljenja Svetozar Hurban Vajanski, govoreći s pijetetom o »slavnome pjesniku hrvatskom i bivšem banu, sa čijim imenom je vezano pedeset godina povijesti hrvatskog naroda«, koji je kao pjesnik »prvi u jugoslavenstvu«, a njegov ep predstavlja dokument »zblizavanja hrvatske i srpske književnosti, preveden na sve slavenske jezike«. U vrijeme ovih riječi Vajanskog još nije postojao slovački prijevod, koji se pojavio tek nekoliko godina kasnije u tumačenju Ivana Branišlava Zoha.

Pa ako je to tako, ako sa slovačke strane postoje samo vrlo skromne činjenice historijsko-genetičke veze s Mažuranićevim epom, da li su ove meditacije samo izraz jedne jubilarne prilike i kurtoazni akt književnog radnika jednog naroda prema velikoj pojavi u književnoj povijesti drugog naroda? Nikako. Smatram da konfrontacije ovoga tipa (naravno, s većom preciznošću i s odgovarajućim interpretacijama umjetničkog teksta, što nije bilo moguće u okviru kratkog saopćenja) imaju uvjetâ da budu i naučno plodne, pa čak i potrebne za obje naše književne nauke. One pokazuju da izvjesne enklave od osnovnog toka evropskog književnog razvitka nisu anomalije, niti neobjašnjive slučajnosti, niti zaostajanja i regresivne pojave, prigušene tradicijom odlazećih umjetničkih epoha, nego, naprotiv, svojevrсно, originalno rješenje, koje izvjesne nacionalne književnosti (u našoj temi hrvatska i slovačka) pronalaze na svome vlastitom putu, da bi se – donoseći svoj originalni doprinos – organski uklopile u širi kontekst evropskog i svjetskog razvitka.

Ako Mažuranićev »slučaj« nije usamljen u smislu posebne, izuzetne pozicije njegovog djela i svojevrсне poetike u okviru romantičarske epohe, ako takvih »slučajeva« ima više i u drugim književnostima, to znači da onaj, tko bi htio da dâ pravilnu i potpunu sliku evropskog romantizma, ne bi mogao da isključi iz nje pojavu Mažuranića, Halupke, Njegoša ili Sladkovića, nego bi morao ispitati uvjete koji su izazvali ove i ovakve specifične pojave *unutar* evropskog romantičarskog pokreta i tako bi došao do jedne preciznije naučne slike o romantizmu kao pokretu s mnogo struja, od kojih jednu – vrlo originalnu i neponovljivu – predstavljaju romantičarski pjesnici hrvatski ili slovački, srpski ili češki. Time je ujedno opravdano ovo razmišljanje o Mažuraniću izvan okvira nacionalne hrvatske književnosti, jer je pomoću konfrontacione komparativne metode moguće vidjeti u epu *Smrt Smail-age Čengića* i jedan vrlo zanimljiv i naučno produktivan tipološki fenomen.

IVAN MAŽURANIĆ - PREVODILAC S TALIJANSKOG JEZIKA

Jolanda Marchiori

Različiti književni kritičari, a neki od njih i u više navrata, bilo u monografijama,¹ bilo u esejima ili člancima objavljenim u revijama ili časopisima,² podvrgli su savjesnom istraživanju i proučavanju ličnost i umjetnost Ivana Mažuranića, glasovitog autora još glasovitijeg malog epa *Smrt Smail-age Čengića*. Naročito sada, u povodu 150-godišnjice njegova rođenja, raste broj kritičkih i književnih doprinosa koji obogaćuju i dopunjuju sliku pjesnikova života i njegovih djela.

Ali, ako je mnogo toga napisano o njegovoj umjetnosti, o čuvenom malom epu, o pjesmama i o uspjeloj dopuni Gundulićeva *Osmana*, ostala je nezapažena i potpuno zanemarena njegova prevodilačka dje­latnost koje se jedva dotiču – ukoliko je uopće ne zaborave – samo

¹ Isp. naročito: A. Barac, *Mažuranić*, Zagreb, 1945. i M. Živančević, *Ivan Mažuranić*, Novi Sad (Matica srpska), 1964. (to je ponavljanje studije objelodanjene u »Radu« JAZU, 333, 1963, k. 7).

² Isp. bibliografiju M. Živančevića, »Rad« JAZU, 333, op. cit., koja dopire do 1962. Među kasnijim prilogima spominjemo: S. Kulenović, *Moji susreti s Mažuranićevim epom*, »Letopis Matice srpske«, 1963, 139, 391, 5; M. Živančević, *Mažuranić prema Gunduliću*, »Riječka revija«, 1963, XII, 10; J. Horvat, *Povijest jednog prijateljstva*, »Riječka revija«, ibidem; I. Frangeš, *Mažuranićev spev »Hrvati Madarom«*, »Forum«, 1963. II, k. III, 1; *Mažuranićeva umjetnost*, »Forum«, 1964. III, 7–8; *Ivan Mažuranić (O 150-toj godišnjici rođenja)*, »Republika«, 1964, XX, 9; *Mažuranićeva umjetnost*, »Književni jezik«, 1964, XII, 4; I. Vitezić, *Mažuranićev duh i djelo*, »Novi život«, 1964, III, 3–4; J. M. Milović, *Arhivska dokumenta o pogibiji Smail-age Čengića*, »Zbornik istorije književnosti«, 1964, 4; M. C. Nehajev, *O Ivanu Mažuraniću, kancelaru i banu*, »Ogledi i članci«, Zagreb, 1964; D. Babić, *Mažuranić u našoj kulturi*, »Riječka revija«, 1964, XIII, 8–9; V. Antić, *Školovanje Ivana Mažuranića u Rijeci i postanak njegove prve pjesme*, »Riječka revija«, ibidem; S. Dvoržak, *Postanak epa »Smrt Smail-age Čengića«*, »Riječka revija«, 1964, XIII, 11; A. Barac, *Umjetnost Ivana Mažuranića, Rasprave i kritike*, Beograd, 1964; I. Brlić, *Porijeklo i životni prostor roda Mažuranića*, »Republika«, 1965, XXI, 2–3; M. Muftić, *Sjećanje na umorstvo Smail-age Čengića*, »Hrvatska revija«, 1965, XV, 1–2; S. Nazečić, *Smrt Smail-age Čengića*, »Izraz«, 1965, IX, 1.

povijesti književnosti,³ no o njenoj vrijednosti i umjetničkom dometu se ni tu ne govori. Detaljnih studija o ovom predmetu nema. I najbolji poznavaoči Mažuranića, oni koji su mu posvetili cijele monografije⁴ ili vrlo potpune eseje, kad dođu do prijedora, ograničuju se na to da ih jednostavno spomenu bez ikakva komentara. A ipak je Mažuranićeva prevodilačka djelatnost bila dosta opsežna; prevodio je s raznih jezika, neke ulomke čak odlično, otkrivajući tako druge horizonte svojih mogućnosti osjećajna i budna pjesnika.

Sa češkog je preveo jednu novelu J. E. Vocela pod naslovom *Posljednji Orebta*, objelodanjenu 1855.⁵ i 1858, malu zbirku pjesama koja je ostala u rukopisu (kasnije, godine 1895, Vladimir Mažuranić u svom eseju publicirao je dvije od njih: *Krila duše* i *Zla sviest*).⁶

S njemačkog je preveo i komentirao *Putovanje kralja saksonskoga iz Trsta u Dalmaciju* J. W. Sartorija⁷ a u hrvatske stihove je prenio – možda iz političkih razloga, s obzirom na njihov interes za Hrvate – pjesme hrvatskog bana i generala J. Jelačića: *Kralj Matijaš* i *Nikola Zrinski na drugom svijetu*⁸ i *Niegda i sada*.⁹

S ruskog je dao prijevod eseja prof. J. J. Sreznjenskog *O pismenosti glagoljskoj*¹⁰ a s poljskog prijevod i obradu proznog ulomka A. Mickiewicza iz *Knjige naroda i poljskih hodočasnika* pod naslovom *Poběda*.¹¹

³ Među najuglednijim i najpoznatijim povijestima književnosti, slijedeće spominju Mažuranićeve prijevode: Đ. Šurmin, *Povijest književnosti hrvatske i srpske*, Zagreb, 1898. (i to *Peti svibnja* i jednu pjesmu prevedenu s češkog jezika); D. Prohaska, *Pregled hrvatske i srpske književnosti I. Do realizma*, Zagreb, 1919. (novelu Vocela i esej Sreznjenskog); Đ. Anđelić, *Istorija jugoslovenske književnosti*, Beograd, 1933. (jednu Manzoniјevu odu); A. Barac, *Hrvatska književnost, I. Književnost ilirizma*, Zagreb, 1954. (prijevode s latinskog, talijanskog, češkog i ruskog); A. Cronia, *Storia della letteratura serbo-croata*, Milano, 1963. (prijevode sa latinskog, Ovidija i Horacija, i sa talijanskog, iz Tassa i iz Manzoniја).

Ne osvrću se, međutim, ni na jedan prijevod slijedeće povijesti književnosti: D. Bogdanović, *Pregled književnosti hrvatske i srpske*, k. II dio I, Zagreb, 1918; P. Popović, *Jugoslavenska književnost*, Beograd, 1923 (III izd.); M. Ujević, *Hrvatska književnost*, Zagreb, 1932; G. Gesemann, *Srpsko-hrvatska književnost*, Beograd, 1934; M. Savković, *Jugoslovenska književnost*, Beograd, 1938, sv. drugi; S. Ježić, *Hrvatska književnost*, Zagreb, 1944; Đ. Stefanović – V. Stanisavljević, *Pregled jugoslovenske književnosti*, Beograd, 1959, sv. II.

Prijevode ne spominje ni VI sv. *Enciklopedije Jugoslavije* pod *Ivan Mažuranić*, Zagreb, 1965.

⁴ Isp. A. Barac, *Mažuranić*, op. cit. i M. Živančević, *Ivan Mažuranić*, op. cit.

⁵ »Neven«, Zagreb, IV – 1855, br. 27, 28, 29, 30.

⁶ Isp. svezak *Pjesme Ivana Mažuranića* priredio Vladimir Mažuranić, Zagreb, 1895.

⁷ »Danica ilirska«, IV – 1838, br. 35, 36.

⁸ »Slavenski jug«, II – 1849, br. 5.

⁹ »Slavenski jug«, II – 1849, br. 8.

¹⁰ »Arhiv za povijestnicu jugoslavensku«, Zagreb, 1857, knj. IV.

¹¹ »Danica ilirska«, III – 1837, br. 33.

S latinskog jezika je publicirao: godine 1835. prijevod rukoveti stihova (nepoznata autora) pod naslovom *Mati i sin*,¹² zatim iz Horacijevih *Oda* (knjiga IV, oda 3) *Melpomen*.¹³ a slijedeće godine iz Ferića: *Sloga i nesloga*¹⁴ i *Lèsica i gauran*¹⁵ te iz Ovidijevih *Eroida Leandro Heroni*.¹⁶

Talijanski prijevodi počinju pjesmom *Veneri*, Saviolija, godine 1835. i nastavljaju se 1838. prijevodom devet prvih oktava prvog pjevanja *Oslobođenog Jeruzalema* T. Tassa, nakon kojih slijede neki ulomci iz opera Rossinija i Donizettija i napokon, poslije dugog prekida, dosiže prevodilac naročitu ljepotu u divnoj hrvatskoj versifikaciji Manzonijeva *Il Cinque maggio*.

Potrebno je još upozoriti na druge prijevode koje mu pripisuju, s mnogo nesigurnosti,¹⁷ među njima i jedan iz Petrarkinih latinskih djela i to dijalog *Dolor et Ratio* iz *De remediis utriusque fortunae*. Napisan je u prozi, nije dakle *pesma*, kako je klasificiran u Živančevićевой bibliografiji u »Radu« 333;¹⁸ međutim na str. 119. iste studije pisac govori o »dijalogu«. U vezi s pitanjem, tko je autor prijevoda, Živančević se ne protivi da ga pripiše Mažuraniću; mi smo međutim u nedoumici, jer nalazimo »licentiae« neobične u usporedbi s ostalim njegovim prijevodima – naročito s onima u prozi – i poneke slovenizme (vendar, najmre, akoprem) kojima se suprotstavljaju tipični čakavizmi u prijevodu iz Mickiewiczza (tretji, ščit, bratjo).

Vrijeme u kojem je Mažuranićeva prevodilačka djelatnost najintenzivnija može se svesti kronološki na razdoblje između godine 1835. i 1838. Činjenica da se on ogledao u prijevodima iz talijanskog i latinskog jezika ne začuđuje ako ne smetnemo s uma da ih je radio u posljednjim godinama studija (1827–1838).

Mažuranić je, prije sveučilišta, pohađao gimnaziju u Rijeci gdje se i razvila njegova sklonost za književnost, naročito latinsku. U Rijeci je naučio talijanski jezik i književnost, osim u školi također i u izravnom i živom dodiru s domaćim talijanskim elementom. Zacijelo je vrlo dobro govorio talijanski, kad su ga, prema onome što saopćava Barac, smatrali »polatalijanom«.¹⁹ Znanje stečeno u školi sigurno je ostavilo vidan trag u mladom pjesniku koji je živio u specifičnoj sredini grada u kojem su se ukrštavale razne civilizacije, ali gdje je dolazila do izražaja važnost i talijanske kulture.

¹² »Danica horvatska, slavonska y dalmatinska«, I – 1835, br. 8.

¹³ Publicirano poslije pišćeve smrti. *Pjesme Ivana Mažuranića*, op. cit.

¹⁴ »Danica ilirska«, II – 1836, br. 18.

¹⁵ »Danica ilirska«, II – 1838, br. 20.

¹⁶ Publicirano poslije pišćeve smrti, *Pjesme Ivana Mažuranića*, op. cit.

¹⁷ Sa češkog: *Pravični čovjek*, »Danica ilirska«, III – 1837, br. 45 i *Baklja i svčca*, ibidem, br. 52; iz Ksenofonta. *Misli*, ibidem, IV – 1838, br. 44; iz Diona Cassia: *Jedna čertica iz govorah Julia Cesara*, ibidem, br. 45; iz Cicerona: *O dužnosti čovečanskej*, ibid., br. 47; iz F. Petrarke: *Neglasovita domovina*, ibidem, br. 47.

¹⁸ Isp. M. Živančević, *Ivan Mažuranić*, »Rad« JAZU, 333, op. cit.

¹⁹ Isp. A. Barac, *Mažuranić*, op. cit., str. 64.

Živa mladenačka mašta i snažna osjećajnost poticali su Mažuranića da proučava klasike i da čita one talijnske pisce koji su bili najbliži njegovom temperamentu, kao Tasso, Ariosto, Monti, Alfieri, Foscolo i Manzoni. Odgojen u upoznavanju antičkih i modernih klasika, logično je bilo da će svoju umjetničku ličnost očitovati u tom pravcu i da će se njegova težnja usmjeriti prema izrazu u klasičnoj formi, s kojom je ostao doista nerazrješivo povezan.

Nije puki slučaj što se publikacija njegovih prvih pjesama podudara s godinama sveučilišnog studija i što one odaju prisno poznavanje jezika i kulture klasika, naročito Horacija i Virgilija. Tom razdoblju pripada tako i duga pjesma sastavljena na latinskom jeziku u čast A. Kukuljevića, prigodom njegova postavljenja na čelo uprave hrvatskih škola (*U slavu Antunu Kukuljeviću*).²⁰ Očit dokaz da je taj jezik dobro poznao i da se njime s lakoćom služio.

Mažuraniću, koji je cijenio i poznao talijansku književnost, ne samo onu prošlih vremena nego i suvremenu, nije izbjegla čuvena zbirka kanconeta pod naslovom *Amori*²¹ koje je autor, inspiriran Ovidijevim *Amores*, bio Ludovico Savioli Fontana Castelli, bolonjski pjesnik (1729–1804).²² Te pjesme, koje su imale mnogo uspjeha te su izašle u više izdanja i bile prevedene na različite jezike, odrazuju sliku galantnog života i običaja svoga vremena, i predstavljaju važan dokument novog stilističkog ideala tog doba; sastoje se iz kvartina sedmeraca s alternanom proparoksitona i paroksitona na kraju stiha.

Kao dobrom poznavocu poezije, Mažuraniću se svidjelo da prevede iz te zbirke kanconu *A Venere (Veneri)*;²³ tim je prijevodom pružio prvi dokaz svojih sposobnosti pjesnika-prevodioca s talijanskog jezika. Tu je pjesmu T. Smičiklas svrstao među originalna Mažuranićeva djela, govoreći za nju da je »doista lijepa pjesma«,²⁴ a za njim je to isto učinio i D. Bogdanović, koji je opet smatrao da je »prilično lijepa pjesma«;²⁵ osim toga i u *Književnim radovima SKZ* ubrojena je među pjesnikova originalna djela;²⁶ publicirana je poslije njegove smrti u zbirci *Pjesme* što ih je izdao Vladimir Mažuranić.²⁷ budući da je Ivanov brat, Antun Mažuranić, nije htio svojedobno uklopiti među one koje su izašle u *Danici*.²⁸

²⁰ Publicirano poslije piščeve smrti, *Pjesme Ivana Mažuranića*, op. cit.

²¹ L. Savioli, *Amori*, Bassano, 1782.

²² O L. Savioliju isp. *Grande Enciclopedia popolare Sonzogno*, vol. XVIII, str. 188. Milano (s. a.) i *Enciclopedia Italiana Treccani*, vol. XXX, 1936, Roma i A. Baccolini. *Vita e opere di L. Savioli*. Bologna, 1922.

²³ Djelo je izdano 1758. u Veneciji. slijedi izdanje u Luki 1765. i u Bassanu 1782.

²⁴ Poglavlje pod naslovom *Ivan Mažuranić*, Matica hrvatska, od godine 1842. do godine 1892. – *Spomen knjiga*, Zagreb, 1892.

²⁵ *Pregled književnosti hrvatske i srpske*, k. II, dio I, Zagreb, 1918.

²⁶ Isp. *Književni radovi SKZ*, R 6431.

²⁷ Isp. *Pjesme Ivana Mažuranića*, op. cit.

²⁸ M. Živančević, *Ivan Mažuranić*, »Rad« JAZU, 333, op. cit. str. 208.

Prijevod je općenito vjeran, metrika nepromijenjena; međutim, izostala je, što je neobjašnjivo, u spomenutom izdanju *Pjesme*, četvrta strofa koja se, inače, nalazi u rukopisu, kako nas obavještava Živančević, navodeći je u svojoj brižljivoj, već spomenutoj studiji.²⁹

U prijevodima ima neizbježnih dodataka ili izostavljanja, ali ne naročito važnih ni brojnih, a zavise o običnim metričkim nužnostima. Možda je prevodilac neka mjesta slobodno tumačio, kao na primjer stihove 33–34:

*Se tu m' assisti, io Pallade
Abbia, se vuol, nimica*

koji hrvatski glase:

*Pod štitom svojim Palada
Nek bude silna i slavna*

ili stih 38:

Se 'l figlio tuo percote

preveden:

Djetić tvoj kad se gane

Ovom se razilaženju suprotstavljaju stihovi u kojima pjesnik ostaje savršeno vjeran tekstu i ritmu originala, kao 3–4:

*Po kôj su došle Gracije
I smieh se svietu rodi!*

koji tačno odražava talijanske:

*Per cui le Grazie apparvero,
E 'l riso al Mondo nacque.*

ili u stihovima 35–36:

*S tobom ona pred Paridom
Izgubi parbu odavna*

koji se podudaraju sa:

*Teco ella innazi a Paride
Perdè la lite antica*

²⁹ M. Živančević, Ivan Mažuranić, »Rad« JAZU, 333, op. cit.

U toku prevođenja, naprotiv, neka imena su različito zamijenjena: st. 1. *Egioco s višnje Božanstvo*; st. 13. *Eolie s vilen*; st. 43. *Citera s njemu*.

Prijevod je vrlo gladak, stihovi teku lako kao da iz njih zrači dah pjesnika koji s lakoćom obrađuje izvornu materiju i uobličuje je fino, svladavajući otmjenim ukusom i vještinu domišljajima poteškoće talijanskog jezika.

Godine 1838. objelodanjen je prijevod – bez potpisa – dueta iz opere *Belisario (Belizar) G. Donizettija: Belizar i Alamiro*.³⁰

Prijevod drugog dueta između *Antonine i Eutropija* iz iste opere kao i prijevod glasovite Figarove kavatine iz *Seviljskog brijača* G. Rossinija, iako su završeni iste godine, publicirani su tek nakon smrti pisca, u spomenutom izdanju *Pjesme*.³¹

Neka nas ne čudi činjenica što se Mažuranić bavio prevođenjem ulomaka iz opera, jer su česte bile njegove veze s kazalištem, s kojim su ga povezivali i obiteljski osjećaji, budući da se bio oženio godine 1941. s Aleksandrom, sestrom Dimitrija Demetra, poznatog hrvatskog dramaturga.³² Napisao je tako u povodu koncerata³³ ili za kazališna društva³⁴ više pjesama, članaka, ili predgovora, a nije isključeno da je i spomenuti duet iz Donizettijeve opere bio na programu svečanog koncerta 18. travnja 1838. godine,³⁵ pa da je dakle bio izrađen za potrebe kazališta.

Fragmenti iz opera su vjerno prevedeni i gotovo uvijek u istom ritmu i metru u kojem je i original, tako da se mogu lako prilagoditi pjevanju. Pogledajmo – na primjer – duet *Antonine i Eutropija*: prevodilac završava skoro sve stihove vokalom, savjesno poštujući rime talijanskog teksta, vjerojatno zato, da pjevanje time bude olakšano. Metrika je ista: kvartine sastavljene od osmeraca od kojih posljednji završava na oks ton, a Mažuranić se služi snažnim jednoslovčanim naglašenim riječima da bi svoj stih bolje uskladio s izvornim. Rijetko se prijevod udaljuje od originala. Navodimo treću strofu koja sadrži evidentnije razlike:

³⁰ »Danica ilirska«, IV – 1838, br. 14.

³¹ Isp. *Pjesme Ivana Mažuranića*, op. cit. Tu Vladimir Mažuranić bilježi (na stranici 245) da se u »Danici« godine 1839. spominje prijevod dueta iz opere *Elisa e Claudio Mercadantea*, ali da ga on nije uspio pronaći.

³² U suradnji s D. Demetrom i s P. Štoosom Mažuranić je publicirao: *Na sedamdeset dan rođenja presvietloga gospodina grofa Janka Draškovića Trakoštjansko-ga...*, Zagreb, 1840; s D. Demetrom i dr.: *Književni dogovor*, »Narodne novine«, XVI–1850, br. 76, i *Javno izviestje rasuđujućega odbora vèrhu odluke o nagradi dielah dramatičnih. podnešenih za natiečaj dramatični od god. 1850–51*, »Narodne novine«, XVII – 1851, br. 242. Dobro je napomenuti da je D. Demeter proveo *Normu* V. Bellinija, godine 1876.

³³ Isp. *Predislavlje k vel'komu narodnomu ilirskomu koncertu*, u sriedu 18. Travnja kanoti na predvečerje blagdana od narodenja Nj. Veličanstva našega pre-milostivoga cara i kralja Ferdinanda..., »Danica ilirska«, IV – 1838, br. 16.

³⁴ Isp. obavijesti VI. Mažuranića u op. cit. *Pjesme Ivana Mažuranića* i obavijesti i bibliografiju koje daje M. Živančević u svojoj studiji, »Rad«, 333, op. cit.

³⁵ Isp. bliješke 33.

*Oh, desio della vendetta,
Tu sei vita a me soltanto!
Io verso dirotto pianto,
Altri il sangue verterà.*

*Osveta je sada meni
Jed'n život, slast jedina!
Suzam oprah ja već sina,
Glave drugi za nj će sjeća.*

Ne radi se međutim o proizvoljnom mijenjanju smisla koji, u biti, ostaje isti, nego, prije, o običnim »licentiamama«, neizbježnim u prijevodima.

Nasuprot tome, ističemo još jednom, u ovim opernim fragmentima nalazimo vještinu i smisao za glazbu, što Mažuranić pokazuje upotrebom vokala prema zahtjevima pjevanog teksta, vodeći brigu o njegovoj prikladnosti za solfeggio nota sad visokih a sad niskih.

Prije nego prijedemo na prijevod iz Tassova *Oslobodenog Jeruzalema*,³⁶ želimo istaći kako nam se interes Mažuranića za to djelo čini prirodnim, naročito s obzirom na njegovo gimnazijsko školovanje u Rijeci, koje mu je možda olakšalo proučavanje tassovskih utjecaja na *Osmana*; uostalom, O. Pozza bijaše već zabilježio te utjecaje u jednom svom članku.³⁷

Prijevod iz Tassa, publiciran nakon Mažuranićeve smrti u spomenutoj zbirci *Pjesme*,³⁸ obuhvaća prvih devet oktava prvog pjevanja *Oslobodenog Jeruzalema* i vrlo vjerojatno potječe iz vremenskog razdoblja između 1838–1842. Ako ne zaboravimo da su 1844. bila objelodanjena dva pjevanja, XIV i XV, kojima je Mažuranić dopunio Gundulićeva *Osmana*, spontano nam se nameće misao da je pjesnik, prije negoli se prihvatio teškog pothvata, zaželio pročitati i prostudirati Tassovu poemu u originalu, kako bi njegovo poznavanje bilo direktnije i kako bi, možda, pronašao inspiracije koje je odatle crpio dubrovački pjesnik.

Mažuranićev je prijevod vjeran, ponešto arhaičan, da bi reproducirao ton cinquecenta Tassove poeme. Prevodilac se pridržava originalne metrike, sačuvao je podjelu na stance, tj. na strofe od osam jedanaesteraca (s alterniranim rimama u prvih šest stihova i uzastopnim u dva zadnja), upotrebljava eliziju na talijanski način kao i jampski ritam jedanaesterca u njegovim arzama i tezama s glavnim akcentom na šestoj stopi, kao što se može vidjeti iz ovog primjera:

³⁶ U hrvatskoj i srpskoj književnosti toga vremena slab je interes za Tassa; iznimke su Kukuljević koji je, čini se, preveo nešto iz njegovih djela (s tim u vezi isp. M. Deanović, *Cesare Cantu u odnosu prema Hrvatima*, »Rad« JAZU, 285, knj. 2, Zagreb, 1951) i Šenoa koji je preveo dva Tassova soneta u pohvalu Cvijete Zuzorić (isp. *Sabrane pjesme*, I k., *Lirske pjesme*. Zagreb, s. a., izd. Kugli).

³⁷ O. Pozza, *Giovanni Gundulich, Favilla*, Trst, 1843, str. 293.

³⁸ *Pjesme Ivana Mažuranića*, op. cit.

*Pobožno oružje pjevam i viteza,
Koj Krsta grobu višnjem slobos' dade;
Mnoge je, k slavi dok se ovoj potezà,
I sviesti i rukom radeć, trpio, jade.*

Mažuranić je nastojao da ostane blizak originalu, bilo u muzikalnosti bilo u smislu, do granicâ koje dozvoljava različitost dvaju jezika. Ipak, neizbježne su bile neke nepreciznosti, izostavljanja, premještaji i dodaci. Ni pjesnička snaga originala nije uvijek dostignuta, hrvatski stihovi ponekad nemaju one harmonije, lakoće i jasnoće, te najviše odlike talijanskih; s druge strane, sadržaj rečenica i značenje pojedinih termina tačno su određeni i izraženi su bez proizvoljnih izmjena.

Naročito su doslovno prevedeni stihovi 1–2, 25, 36, 67–68, ako izuzmemo perifrazu iz st. 2. gdje umjesto glagola *liberò* stoji *dade slobos*, i onaj *ne bljûde* iz 67. st. koji ne izražava tačan smisao izraza *avere a sdegno*; stihovi 9–10. su okrnjeni dodatkom pridjeva *vedrog*, a u stihovima 17–18, iako oni reproduciraju originalni tekst, stoji pridjev *m'o* za *lusinghier*. Stihovi 31–32. odgovaraju talijanskima po smislu, premda *mojtem pjesnim* nije tako lijep i tako pjesnički izraz kao što je ona tassovska *presaga penna*.

Vjerno su prevedeni stihovi 39–40, izuzev nekoliko promjena u redu riječi, a u stihovima 41–42. slično kao u originalu, Mažuranić je dobro upotrijebio glagol *bdjeti*, koji tačno označava trajanje, produženje akcije vojske na istoku; ali *alta impresa* u hrvatskom postaje *slavne boje*. Stihovi 45–46. sačuvali su i u prijevodu poredak talijanskih riječi.

Od prevedenih stanca, osma je spjevana na hrvatskom najvjernije, izuzev nekoliko formalnih razilaženja koja nije vrijedno isticati.

Međutim, ako promatramo »*licentiae*« u hrvatskom tekstu, možemo i tu naći primjera koji se odnose na jednu ili više riječi ili jedan ili više stihova. Mogu se citirati primjeri kao što su ovi:

Stihovi 5–6: dvije jasno odijeljene Tassove rečenice izražene su u prijevodu jednim subjektom i inverzijom prvog i drugog stiha, nije označeno koja su to dva svijeta koja prijete Goffredu, tj. nedostaju geografska imena; Mažuranić naime rado izostavlja vlastita imena, kao što je bilo zabilježeno u vezi s pjesmom *Veneri*;

st. 12: fraza *stelle immortali* proširena je u hrvatskom tekstu osim jednim pridjevom (cvatućim), još i adverbom *na vieke* koji zamjenjuje talijanski pridjev *immortali*. Zatim, u istom stihu, rečenica *si . . . glavu oplela* nije potpuno istovetna sa *hai aurea corona*;

st. 15–16: ovdje je razilaženje s talijanskim očito iako je misao ista, ali da bi je izrazio, prevodilac se služi riječima koje interpretiraju Tassa sa stanovitom slobodom. Malo dalje, 20. stih nije dobro pogođen, premda je dobro shvaćen; i stihovi 27–28. odvijaju se sa znatnim razli-

kama, možda zato da bi bila jasnija logička veza, ali s ishodima koji su, po mom mišljenju, sretni;

st. 30: tu je očit Ovidijev utjecaj (Fast. I, 3–6); čin su izvršili bogovi a ne – kao u originalu – sam pjesnik koji prinosi »in voto« estenskom vojvodi svoje djelo. Ta varijanta nije naročito sretna, ne doprinosi jasnoći teksta, ali je vjerojatno rezultat reminiscencija iz već spomenutih Mažuranićevih klasičnih studija;

st. 47–48: ne odlikuje se elegancijom (isp. *stojeći u miru*) i nemaju one pjesničke svojstvenosti *Oslobodenom Jeruzalemu*;

st. 50: riječ vojske ne odgovara talijanskoj *principi*, previše je općenita i mijenja tačan atribut vojskovođâ Baldovina, Boemonda i Tancredija;

st. 64: glagol *mrzi* ima snažnije značenje (pejorativno) negoli ga ima rečenica *mette in non cale*, i ističe akciju;

st. 68–70: sloboda u prevodenju ovih stihova daje im više lakoće, fraza teče glatko i razumljiva je; treba međutim napomenuti da je rečenica u hrvatskom prijevodu *vjeru, data od Boga ká je* manje poetična od one talijanske *culto di verace nume*.

Dosta se često Mažuranić služi dodavanjem jedne ili više riječi, i to ne uvijek opravdanih, kao npr.: *opet* u st. 8, *vedrog* u st. 10. i *djela* u st. 14, riječi koje u originalu ne nalaze adekvatnog izraza i često se pokazuju suvišnima; tako su suviše i: *žudim* u st. 29, *oteo* u st. 43 – što je zapravo ponavljanje čestog *uzeo* – i *slobodu* u st. 43, koji ništa ne pridaju smislu, nego prije djeluju kao pleonazmi.

Suprotno ovome, u drugim slučajevima, dodaci imaju karakter objašnjenja, kao *hrabreno* u st. 46, ili pojačanja kao *zmiје* u st. 61, čime značenje originalnog *empi* postaje vehementnije; drugdje, međutim, dodaci su umetnuti zbog metričkih potreba, kao u st. 7. *čiem*, u st. 39. *al'*, u st. 57. *zatiem*, i katkada štete jasnoj jezgrovitosti originala, kada tvore naprosto perifrazu, kao u st. 4, gdje se talijanski *glorioso acquisto* pretvara u rečenicu od šest riječi: *k slavi dok se ovoj poteza*.

Što se ponovljenih riječi tiče, Mažuranić nije uvijek pazio da ih reproducira u hrvatskom prijevodu; njegov pjesnički osjećaj ne zastaje pred njima da ih shvati i da ih i sam iskoristi; tako se u st. 3–4, onaj *molto* (mnogo) koji ima gotovo vrijednost anafore i na kojem počiva snaga govora, ne ponavlja u hrvatskom stihu, i tako se raspršuje efekt i efikasnost epanalepsije; k tome je Tassova misao, izražena u originalu sa dva jasna stiha, nezavisna jedan od drugoga, u hrvatskom tekstu izražena jednom glavnom i dvije zavisne rečenice, na štetu pjesničke živosti.

U 5. stihu prevodilac također ne prihvaća hotimičnu igru s ponovljenim prilogom *in van* (uzalud) na početku i na kraju stiha, pa u hrvat-

skom tekstu nedostaje ona snaga dvostruke negacije. A na početku stihova 65. i 67, Mažuranić ne iskrišćuje ponavljanje glagola *vede* (vidi) i, izostavljajući prvi, prevodi samo drugi, ne sačuvavši tako harmoniju ili logički paralelizam što ga je ponavljanje pridavalo frazi.

Na početku stihova 13. i 14, međutim, zadržao je zamjenicu *ti* na kojoj je naglasak druge strofe koja sadrži Zazivanje Muze. Na ovome je mjestu Mažuranić shvatio značenje i važnost ponavljanja, a isto je tako u stihovima 53–54. ponovio, iako na manje pjesnički način, etimološku igru *stelle* – *stellata* za *zviezde* – *zviezda*.

U interpunkciji se Mažuranić ne povodi za Tassom, nego raspoređuje zareze prilično slobodno, a jednako tako radi i s tačkama. Posljedica je to i samog hrvatskog prijevoda i mjesta riječi u stihu; poredak riječi nije uvijek istovetan onom originalu, i to zbog čestih inverzija ili premeštaja, i ne dozvoljava nepromijenjenu interpunkciju.

Da bi se što je moguće više približio slatkoći talijanskog jezika, Mažuranić se trudio da gotovo sve stihove završi vokalom. I uspio je u tom svom pothvatu, budući da od ukupno 72 stiha samo njih osam, završava konzonantom. Time stihovi zvuče blaže a harmonija i kadenca dvaju jezika postaje međusobno sličnija, ujednačavajući vokalne i konzonantske alternance i pojačavajući, uz to, identičnost ritma.

Iz svega što je dosad zapaženo proizlazi da Mažuranićev pokušaj nije zaista bio lak i da se postignuti rezultat ne može potcijeniti, naročito ako se ne smetne s uma različitost dvaju jezika koja otežava prevodiocu da reproducira zvukove i pjesničke konstrukcije i da sačuva, u svojim stihovima bar nešto od one naročite glazbe originala.

Vremenski, ali ne i po umjetničkoj vrijednosti, posljednji je prijevod Manzonijsve ode *Il Cinque Maggio*, koji nije bio publiciran odmah, nego tek nakon pjesnikove smrti, u poznatoj zbirci *Pjesme*.³⁹ Nastao je 1885, dakle u posljednjim godinama života, te ga treba uvrstiti među njegove najpoznije pjesničke radove. Vjerojatno ga je izradio povodom stote godišnjice rođenja A. Manzonijsa (1785–1873).

Djelo talijanskog pjesnika imalo je snažan odjek među hrvatskim i srpskim književnicima toga vremena,⁴⁰ koji su se već bili ogledali u

³⁹ *Pjesme Ivana Mažuranića*, op. cit.

⁴⁰ O odjeku Manzonijsva djela u hrvatskoj i srpskoj književnosti isp. M. Deanović, *Bibliografski prilozi (Prilog srpskohrvatskoj bibliografiji Aleksandra Manzonijsa)*, »Strani pregled«, VI, 1936. (Beograd) i P. Galić, *Manzoni u časopisima Dalmacije (od 1849. do 1920, »Ricerche slavistiche*«, 1962, X). Osim toga, o studijama i obavijestima v. i W. Ljubibratović, *Karakter i Manzonijsvim »Vjerenicima*«, *Prava crvena Hrvatska* (Dubrovnik), 1910, VI, n. 263.

brojnim prijevodima.⁴¹ Čini se da je i St. Ivičević, prevodilac Dantea, preveo nešto iz Manzonijskih.⁴²

Glasovitu odu *Il Cinque Maggio*, koja je privukla pažnju čitave Evrope, hrvatski su i srpski kritičari smatrali jednom od najljepših pjesama inspiriranih napoleonskim genijem i njemu posvećenih.

Hrvatski su se pisci već godinama prihvaćali prevodenja te ode: najprije Đ. Nikolajević,⁴³ i A. Kaznačić,⁴⁴ međutim, otežalo se dugo s publikacijom tih njihovih prijevoda⁴⁵ (kako nas obavještavaju M. Dea-

⁴¹ Za roman i *Promessi sposi* isp.:

Vjerenici, napotpun prijevod anonimnog pisca, »Narodne novine«, Zagreb, 1875–1876; *Vjerenici*, prijevod Đ. Popovića, Beograd, 1883–1888; *Vjerenici*, pogl. XXXV, prijevod J. Kapića, »Vienac«, XXVII, Zagreb, 1895; *Vjerenici*, prijevod A. Sassa, Spljet, 1897. U XX stoljeću slijedila su dva prijevoda: *Vjerenici*, prijevod J. Đaje, Beograd, 1912, II izd., 1964; *Zaručnici*, prijevod M. Pavelić, Rijeka, 1918.

Za *Inni Sacri* isp.:

Il Natale: Božić, Bogoljubne pjesmice i Oda na priminutje cesara Napoliona I, prijevod L. Svilovića, Spljet, 1875. i *Bog rod i svijet*, prijevod St. Buzolića, Zagreb, 1896.

Passione – Resurrezione – Nome di Maria: Muka Gospodinova, Uskrsenje, Marijino ime – Bogoljubne pjesmice..., op. cit. L. Svilović.

Pentecoste: *Duhovi – Bog rod i svijet*, prij. St. Buzolića, Zadar, 1871. i Zagreb, 1896. (II) i pod naslovom *Rusalje*, L. Svilović, op. cit. Pod naslovom *Duhovi* još prijevod M. Pucića, koji ne spominje Deanović ali ga je zabilježio Galić, a publiciran je u »Glasniku dalmatinskom«, Zadar, 1860, XII, 51. i u zbirci *Pjesme Meda Pucića*, Karlovac, 1862. I; napokon, sedam posljednjih strofa publiciranih pod naslovom *Zazivanje vječite ljubavi*, prij. Ivana Trnskoga, »Vienac«, (Zagreb), V, str. 278, kojima Deanović nije bio odredio porijeklo.

Il Conte di Carmagnola: Zbor Carmagnola (kor na kraju II čina), prij. St. Buzolića, »Narodni list«, (Zadar), 1885, XXIV, 92. i u II izd. op. cit. Buzolića. Spominjemo ovdje još i neobjavljen i izgubljen prijevod I. Despota; s tim u vezi isp. M. Grgurić, *Fra I. Despot*, »Iskra« (Zadar), 1893. III, 162.

Adelchi: Ermengardina smrti (kor na kraju II scene IV čina) St. Buzolić, op. cit., II izd.

⁴² Radi se o neobjavljenim prijevodima o kojima ne govore: Jakov Čuka, *Za stogodišnjicu Stjepana Ivičevića*, »Glasnik Matice dalmatinske«, 1901–1902, k. I, str. 27. i 135. i R. Vidović, *Doprinos Stjep. Ivičevića u kulturnim nastojanjima dalmatinskih preporoditelja*, »Radovi Instituta JAZU« u Zadru, 1961, sv. VIII.

⁴³ Publiciran u »Letopisu Matice srpske«, knj. 45, Budapest, 1838.

⁴⁴ Publiciran u »Zori dalmatinskoj«, II, Zadar, 1845, br. 11.

⁴⁵ Nikolajević 1837, a Kaznačić mnogo prije 1844. bijahu poslali Gaju svoje prijevode *Il Cinque Maggio* da bi ih tiskao u »Danici«, ali vjerojatno zbog političkih razloga, do publiciranja dolazi tek kasnije, i u drugim revijama; čini se da je vijest o Kaznačićeve prijevodu doprla i do Italije, jer je u milanskom dnevniku »La Moda« od 5. rujna 1839, IV, 71, u članku potpisnom sa F. S., javljeno da je u Dubrovniku »furono di recente tradotte in lingua slava« il *Cinque Maggio* i *Inni Sacri*, da je prvo djelo »nel dialetto raguseo« preveo A. Kaznačić a »in serviano« Gj. Nikolajević, dok je drugo preveo Kaznačić »nel raguseo dialetto«. Na ovaj članak odgovorio je sam Kaznačić polemičkim člankom *Della lingua e letteratura slava in Dalmazia*, »Gazzetta di Zara«, 1839, n. 85.

nović⁴⁶; A. Barac⁴⁷), zatim L. Švilović,⁴⁸ P. Preradović,⁴⁹ I. Trnski⁵⁰ i T. Svetobrd Vukanski.⁵¹

Pjesma je dugo kružila Hrvatskom u originalu ili u različitim prijevodima i u tajnim izdanjima, među kojima nalazimo i Goetheov prijevod. Nije čudo dakle što se i Mažuranić htio ogledati u tom pothvatu.

Peti svibnja je ne samo kronološki daleko od prijevoda iz Tassova *Oslobodenog Jeruzalema*, nego i po svojoj kvaliteti, iako pripada vremenskom razdoblju kad se pjesnik bio već udaljio od poezije, posvetivši se potpuno studiju astronomije.

Prijevod ode *Il Cinque Maggio*, nema sumnje, mnogo je bolje uspio bilo po muzikalnim efektima i po vjernosti originalu, bilo po istovetnosti smisla i gotovo nepromijenjenom redu riječi. Osim formalne strane, Mažuranić je znao – a to je vrlo važno – izraziti duh pjesme. On je shvatio gotovo sve odlike, fine nijanse i atmosferu pjeva, uspio je čak rekreirati harmoniju pjesme i njenu uzvišenu grandioznost. Pružio je dokaz, takav da nam može goditi, o svom odličnom poznavanju talijanskog jezika, i pokazao još jednom u svoj njihovoj snazi i svoje pjesničke sposobnosti, nimalo oslabljene, godinama. Termini su odabrani veoma brižljivo, kako bi potpuno odgovarali talijanskima; prevodilac je sebi dopustio vrlo malo slobode u izmjenama: one su rijetke i nevažne.

Dvije jednosložne riječi, na primjer, kojima počinje pjesma odrazuju se u prijevodu svojom lapidarnom konciznošću, snažnim tonalitetom i arhaičnom preciznošću aorista glagola *biti*, kondenzirajući jednakom snagom veliku tragediju što se zatim razvija u uzbudljivim i uzvišenim notama. Početna riječ *on* izražava dobro golemu moć onoga koji se prikazao ljudima gotovo nekim božanstvom i koji sada, nestavši sa svijeta, leži *bez svijesti* (st. 3); ako i susrećemo već ovdje, neku slobodu terminologije, odmah zatim riječ *duh* potpuno odgovara manzonijevskom izrazu *spiro*. Malo dalje, ne nalazimo na žalost sačuvan na kraju strofe glagol *sta*, koji ističe zapanjenost zemlje na vijest o smrti cara i koji je izražen u trajnom značenju, kao što je potrebno, ali ne na pravom mjestu. Možemo se tome čuditi to više što zadnji stih nije povezan rimom u Mažuranićevu prijevodu, koji u suštini zapravo i nije

⁴⁶ »Bibliografski prilozi«, op. cit.

⁴⁷ *Notes sur les Français dans la littérature de l'Illyrisme*, »Annales de l'Institut français de Zagreb«, 1937, I, 2-3.

⁴⁸ *Bogoljubne Pjesmice i Oda na Primitutje Cesara Napoliuna Prvoga* (Pet svibnja), Spljet, 1875.

⁴⁹ »Vienac«, II, Zagreb, 1870; ponovo tiskan u *Pjesničkim djelima Petra Preradovića*, Zagreb, 1890, str. 319.

⁵⁰ Nije poznato gdje je taj prijevod bio tiskan, isp. M. Deanović, *Bibliografski prilozi*, op. cit.

⁵¹ »Hrvatska kruna«, II, Zađar, 1904, br. 36.

rimovan; samo su sporadični slučajevi gdje se pojavljuje rima ili je zamijenjena asonancom. Inače se prevodilac potpuno pridržavao metričke. dok strofe od šest stihova, od kojih pet s alternancom proparoksitona i paroksitona na kraju – posljednji završava oksitonom na talijanski način – odražava arze i teze originala.

Dva stiha, 8. i 12. druge strofe razlikuju se od Manzonijsva teksta uslijed dva dodatka (*toga i još*) umetnuta vrlo vjerojatno zbog običnih metričkih potreba. U slijedećem pjesničkom periodu, u 15. stihu, Mažuranić ne dosiže lirsku živost izraza *con vece assidua*, prevedenog prozaičnije na hrvatski *uslijed sreće promiena*.

Slijed triju glagola u 16. st. odražava događaje koji su uzastopce sustizali jedan drugog u tragičnom životu Napoleonovom, dok je *buka* vrlo dobar izraz za talijanski *sonito*. Ne škodi hrvatska varijanta posljednjeg stiha treće sestine, a ne smeta ni ponavljanje riječi *glas*; *glas njegov ne prista* zamjenjuje bar djelomično misao što je talijanski izražena sa *mista la sua non ha*.

Stihovi 19–20. opterećeni su dodacima i epanalepsijama (*sad, on, čist*), a izrazi *kukavna ruga, sklada* i *grob* nemaju isti ton ni jednaku dubinu onih u originalnom tekstu: *codardo oltraggio, scioglie, urna*.

Nakon završenog preludija ode počinje veličajna epopeja. Mažuranić odlično zna da ostane blizak velikom pjesniku u opisu legendarnih napoleonskih podviga. Očita je harmonija između talijanskih i hrvatskih strofa – u st. 28. glagol *treskahu* je vrlo sretno odabran, a slično i u st. 29. *praskahu* efikasno reproducira prodoran zvuk prouzrokovan udarcem groma.

Dok je ispao oslabljen prijevod st. 31–32, kojima se pjesnik obraća potomstvu pozivajući ga da prosudi istinitost napoleonske slave, divno su, naprotiv, uspjeli st. 37–38. koji vjerno izražavaju tjeskobu i opojnost careve duše dok zamišlja svoje smione planove; evo ih u direktnoj usporedbi:

*La procellosa e trepida
gioia d' un gran disegno,*

*Radost ga burna i drhtava
Velikieh cilja i težnja*

U intenzitetu zaostaje samo termin *težnja* koji ne odražuje netrpeljivost i nemir Napoleonova srca; te osjećaje izražava mnogo bolje talijanska riječ *ansia*. Dalje u 41. st., glagoli *stiže* i *drža*, istaknuti polisindetom, daju tačan prijevod i ukazuju na izvršen napor i ponosnu sigurnost kojom je veliki Korzikanac držao vlast.

U st. 42. glagol *žudjet* djeluje jače, ima više krepkosti od Manzonijsva *sperar*, ali termin *san* ne dosiže efekt ni intenzitet izraza *folia* jer ne isključuje, kao talijanska riječ, mogućnost i nadu u ostvarenje.

Osma sestina mora da je zadavala velikih poteškoća Mažuraniću dok je odabirao prave termine, nastojeći da izrazi isti smisao i da se pridr-

žava metrike; ugibao im se neuobičajenim dodacima – st. 44. *ljepšu*, st. 45. *sladku*, st. 46. *carski*, st. 48. *svietal* – među njima se ističu dva participa *svaľjen* i *uzdignut* iz 47. st. koji dolaze ovdje kao elementi objašnjenja dviju suprotnih figura, moćnog cara na vlasti i cara oborena u prah.

Možda nije dobro pogođen prijevod. u 49. st., fraze *Ei si nomò sa javi se svietu*, jer ne sadrži ono značenje veličine i apsolutne vlasti što struje iz Napoleonova lika, čije je ime dostajalo da nametne neosporne zapovijedi. Isto tako nije jednake efikasnosti, u ovoj sestini, izraz *on tiho muća* za *ei fé silenzio*, jer se tako mijenja značenje: nije Napoleon zašutio, nego je Napoleon nametnuo mir, prestanak borbe među suprotnostima.

Izuzev nekoliko nevažnih razlika, deseta sestina pogađa vrlo dobro pjesničku bit originala; usporedimo talijanski tekst:

*E sparve, e i di' nell' ozio
chiuse in si breve sponda,
segno d' immensa invidia
e di pietà profonda,
d' inestinguibil odio
e d' indomato amor.*

s hrvatskim:

*Izčeznu i dane dokone
Na kratku svrší žalu,
Zavisti cilj bezkonačnoj
I privrženstvu blagu,
Cilj mržnji neugasivoj,
Ljubavi žarkoj cilj.*

Hrvatski pjesnik je dobro reproducirao onaj niz intenzivnih i izražajnih pridjeva, ista polagana i teška harmonija pjesme prati ton pun tuge koji provijava u opisu žalosnog zalaska junaka; smeta samo ona epanalepsija riječi *cilj*, što treba da odrazi izraz *segno*.

Stihovi 61. i slijedeći pokazuju stanovitu slobodu prijevoda, koja umanjuje u njima poetičnost originala i, premda pojednostavljuje sadržaj, čini ga manje živim. S druge strane glagol *pade* zvuči jače od Manzonijskoga *scese*, koji olakšava težinu uspomena (talijanskoj riječi *memorie* odgovara hrvatski izraz *prošastih dana*), dok prijevod ističe bolan teret tolikih sjećanja iz prošlih vremena na Napoleonovoj duši.

Glagoli u 70. st. *opisat htjede* nemaju isti smisao kao i talijanski *par narrar . . . imprese*; i doista, *imprendere* mnogo bolje od *htjeti* sugerira misao uzaludnog započinjanja posla. Međutim, Mažuranić je dobro

shvatio izraz *se stesso* (*sam sebe*) na početku 70. st. i ostavio ga nepromijenjenog na istome mjestu ističući tako namjeru Napoleona da opiše ne samo svoje pothvate nego, u prvom redu, svoju intimnu ličnost.

U trinaestoj strofi suvišno je ono *pod večer* u 73. st., jer je taj pojam razvijen bolje u slijedećem, dok je neopravdano izostavljen pridjev *tacito*, koji zajedno s *inerte* snažno ocrtava posljednje dane junaka. Riječ *roj* u 78. st., koja bi morala označiti gomilu uspomena, nije dobro pogodena, nije snažna i nema, uostalom, svog pandana u Manzonijevu tekstu; a glagol *vidje* nema snage talijanskog *assalse* koji izražava kako žestoko sjećanja iz prošlosti prodiru u dušu nesretnika.

Loše počinje četrnaesta sestina:

*I promatraše ratove,
Drhćuće od ognja sipe*

gdje je Mažuranić upotrijebio *ratove* za *mobili tende* i cijeli stih za *percossi valli*, što ne prevodi vjerno, ali onda se, efikasnim izrazima i igrom polisindeta u anaforičnoj funkciji, opet približava tekstu i harmoniji originala. Finom pjesničkom osjećajnošću prevodilac je shvatio tu igru pa pet *e* na početku stiha 79, 81–82–83–84, koji se uzbudljivo redaju jedan za drugim, poput valova u snažnom crescendo, odjekuju u pet *i* ponovljenih u hrvatskom jeziku.

U slijedećoj sestini Mažuranić uspijeva sačuvati isti mističan i svečan ton, a u daljnjoj ostaje još bliži originalu, kako u obliku tako i u značenju, pogađajući tačno narativni motiv, reproducirajući harmoniju stiha, postavljajući svaki termin na pravo mjesto i odrazujući istu svijetlu atmosferu iznad zemaljske bijede. Zanimljivo je zabilježiti da se Mažuranić prevodeći glasovite stihove kojima se pjesnik obraća vjeri držao teksta prve redakcije te sestine, a ne definitivne koja ističe personifikaciju Vjere.

Rezimirajući dojmove proizišle iz analize *Petog svibnja* može se ustvrditi da je ovaj Mažuranićev pothvat potpuno uspio. S još više prava, iz svega što je dosad rečeno, može se zaključiti da Mažuranićevi prijevodi s talijanskog jezika u svojoj raznolikosti i po svom nivou pružaju još jedno uvjerljivo svjedočanstvo o vrsnom i mnogostranom peru genijalnog hrvatskog pjesnika. I na ovom polju on je znao da se ogleda i da pokaže bogatstvo osjećajnosti i intuicije, kao i svoje sposobnosti finog majstora i odličnog čarobnjaka riječi. Predstavio se još jednom kao lirski romantik, mediteranac klasicist, kojemu je bio miliji talijanski od strogo germanskog romantizma.

(Prevela KATICA DRINKOVIĆ)

ZAPAŽANJA O POETICI I PJESNIČKIM RODOVIMA KOD IVANA MAŽURANIĆA

Reinhard Lauer

Nije tome davno da je M. Pantić ukazao na potrebu i značenje proučavanja individualnih poetika jugoslavenskih pisaca,¹ tj. onog skupa »teorijskih i praktičnih znanja o fenomenu pjesničkog stvaranja«, kako definira Pantić, koji predstavlja srž i nit vodilju svakog pjesnika. Poetika pojedinih jugoslavenskih pjesnika već je tretirana u različitim studijama, među kojima se naročito ističe Frangešov esej *Mažuranićeva umjetnost*.² Frangeš je tu na desetak strana ocrtao historijsku pozadinu i dinamiku Mažuranićeve poetike i pjesničkog stila, nabacajući pri tome niz pitanja, koja bi trebala da se sada pojedinačno obrade. To me je navelo na to da, eto, iznesem nekoliko svojih zapažanja o Mažuranićevoj poetici, s time, da, prvo, analiziram pjesnikovu poetiku po različnim poetičkim komponentama ili, kako reče Frangeš, »stožerima, o koje se Mažuranićevo djelo opire«,³ a drugo, da govorim o pjesničkim žanrovima i njihovom značenju za poetiku Ivana Mažuranića.

1

Poetika jednog pjesnika može nam biti poznata ili po njegovim vlastitim – pismenim ili usmenim – izjavama ili po proučavanju pjesničkog sistema, koji je imanentan književnom djelu.

Mažuranić je malo pisao o tom svom sistemu. Postoji nekoliko ideja o književnom jeziku u njegovim *Mislima*, ima nekoliko poetoloških misli u nekim pismima i pjesmama (npr. *Filozofija i pjesništvo, Slavomir Stojanu, Peru*), no najviše pjesnikovih misli o poetici saopćio nam je njegov sin Vladimir Mažuranić u predgovoru *Pjesmama Ivana*

¹ M. Pantić: *O poetikama naših pisaca i o njihovom značaju za izučavanje teorijskih osnova jugoslovenske književnosti*, »Putevi«, 3, (Po istoriji jugoslovenskih književnosti), Banja Luka 1965, str. 234–240.

² I. Frangeš: *Mažuranićeva umjetnost*, »Forum«, knj. VI (1964), br. 7–8, str. 75–95.

³ *Op. cit.*, str. 95.

Mažuranića.⁴ Temeljito je pisao o Mažuranićevim pogledima na književnost pok. A. Barac u svojoj monografiji o Mažuraniću,⁵ nekoliko primjedbi o tom ima i kod S. Ježića,⁶ dok je svojevrsna sinteza dana u Frangešovom spomenutom eseju.

Prihvaćeno je u svim tim radovima da se Mažuranićeva poetika sastoji iz četiri komponente: klasičke, talijanske, dubrovačke i narodne, koje ću ovdje izbliže okarakterizirati.

Klasička komponenta prevladava za vrijeme prve dvije godine zamašnog književnog rada, 1835/36. g., kada je mladi pjesnik, posredovanjem svog brata Antuna, surađivao u »Danici ilirskoj«. U tim godinama Mažuranić je napisao 25 pjesama, od kojih 18 izrazito po klasičkim uzorima.

Temelji antičke poetike položeni su u Mažuranića, bez sumnje, za vrijeme školovanja u riječkoj gimnaziji, na kojoj je nastavni jezik bio latinski. U svom razredu Mažuranić je bio prvi učenik među »izvršnicima«. Latinski jezik je tako dobro savladao da je bio ubrojen u one učenike, koji su javno čitali svoje latinske sastavke.⁷ Izgleda da je prije svega Horacijeva poezija djelovala na Mažuranića, jer baš njegove ode pokušava pod svaku cijenu podražavati. Ovo podražavanje se odnosi i na stil, složenu sintaksu, neobičan red riječi (tzv. hiperbaton) kao i na klasički metrički sistem, koji je osnovan na principu kvantiteta sloga. Pri tome se Mažuranić služi različitim strofama antičke ode: alkajskom-safičkom, asklepijadskom strofom, pa distihom i antičkim jambima. Naravno da je osim toga preuzeo i sav pojmovni arsenal antičke mitologije.

Pošavši tako putem različitim od onog što ga je hrvatska književnost konačno utrla, Mažuranić se u tim prvim pokušajima ogriješio donekle o zakonitosti književnoga jezika, koji se baš u to vrijeme stvarao: o prirodan naglasak i sintaksu hrvatskog jezika. Nije, međutim, isključeno, da se čakavština, kojom je Mažuranić govorio, u većoj mjeri podudarala s metričkim sistemom, koji je Mažuranić primjenjivao u svojim prvim pjesmama.⁸ Jer kako inače da se shvati njegova izjava: »Ja sam vrlo ustanovljen u tomu, da naš jezik lako prikladan jest versifikaciji grčkoj i latinskoj...«⁹ A možda su izrazite duljine i kratkoće slogova na njega djelovale u tom smislu da u njima vidi metričku osnovu hrvatskog jezika? Činjenica je da je počevši od 1837. odbacio

⁴ Vl. Mažuranić: *O životu i pjesničkom radu Ivana Mažuranića, Pjesme Ivana Mažuranića*, Zgb. 1895, str. III–XVIII; o poetici osobito str. XIII–XVII.

⁵ A. Barac: *Mažuranić*, Zgb. 1945, str. 62–74.

⁶ S. Ježić: *Ivan Mažuranić*, u knjizi: *Ivan Mažuranić / Matija Mažuranić / Dimitrija Demeter: Djela* (Djela hrvatskih pisaca), Zgb. 1958, str. 10–11.

⁷ V. Antić: *Pisci – Rijeka – zavičaj*, »Književni prilozik«, Rijeka 1965, str. 61–62.

⁸ Usp. Barac. *op. cit.*, str. 336–337.

⁹ Citirano po Barcu, *op. cit.* str. 69.

antičku metriku i bezizuzetno pisao u metrima dubrovačke (osmerac), narodne (deseterac) ili talijanske (jedanaesterac) književnosti, služeći se sve više i rimama, koje također ne odgovaraju klasičkoj poetici.

Gledano u okviru jugoslavenskih književnosti onog doba, treba ukazati na taj zanimljivi fenomen pseudoklasicizma, koji se pojavio ne samo u Mažuranića, već i u književnim nazorima Slovenaca Matije Čopa i Jerneja Kopitara, a kod Srba u tzv. školi »objektivne lirike«, naročito kod Lukijana Mušickoga, srpskog prevodioca Horacija, u vrijeme, kada su se evropske književnosti nalazile već duboko u romantizmu. Radi se, zapravo, o nekakvom pomicanju fazâ (Phasenverschiebung) u razvitku jugoslavenskih književnosti prema evropskima, uvjetovanom historijskim i sociološkim faktorima, koje ovdje, dakako, ne možemo obrazložiti. Nešto slično odigralo se i u ruskoj književnosti 18. stoljeća, a možda još izrazitije u susjednoj bugarskoj književnosti prve polovine 19. stoljeća.¹⁰

Druga poetička komponenta, talijanska, koja se pojavljuje još 1835. (u pjesmi *Veneri*, prijevodu iz Savioli Ludovica), a zatim naročito u pjesmama iz 1838. i 1840, također ide u prilog klasicizma. Poznato je da je od svih stranih književnosti talijanska najdublje djelovala na Mažuranića.¹¹ Nema sumnje da je Mažuranić još iz riječkih dana poznao i pratio talijansku književnost. Prevodio je s talijanskoga, a Barac je ukazao na očite srodnosti između Mažuranića i Montija, predstavnika talijanskog klasicizma (»style Empire«), u pogledu njihove poetike.¹² Mažuranić je vidio u talijanskim pjesnicima prve učenike klasikâ i zavidio je Talijanima, po riječima Vladimira Mažuranića, što imaju pjesnički jezik, koji je osnovan na sjajnoj književnoj tradiciji firentinskog dijalekta. Sličnom argumentacijom, kojom se Manzoni zauzeo za firentinski govor,¹³ Mažuranić traži da dubrovački književni jezik XVII i XVIII stoljeća bude temelj ilirskoj književnosti.

Time se, u izvjesnom smislu, objašnjava treća poetička komponenta, dubrovačka. U duhu dubrovačke poezije ispjevan je niz pjesama od 1837. godine dalje. Ovamo spadaju prije svega ode »prigodnice«, što ih je pisao u povodu javnih prigoda (*Danica Ilirom, danku i vladatelju, U slavu cesara i kralja Ferdinanda*, 1840. i 1841), a i ljubavna pjesmica *Zaručnici* (1841). Karakterističan je za te pjesme osmerac s rimama *abab*, pri upotrebi siniceze. Najznačajnije, što je Mažuranić stvorio na

¹⁰ Usp. interesantnu knjigu Rusa G. D. Gačeva: *Uskorennoe razvitie literatury (Na materiale bolgarskoj literatury pervoj poloviny XIX v.)*, Moskva 1964, o bugarskom klasicizmu: str. 164–174.

¹¹ Usp. Barac, *op. cit.* str. 228–229; Ježić, *op. cit.* str. 10; *Pjesme Ivana Mažuranića*, str. XV.

¹² Barac, *ib.*

¹³ W. A. Vetterli: *Geschichte der italienischen Literatur des 19. Jahrhunderts*, Bern 1950, str. 28.

tom području, jeste dopuna Gundulićeva *Osmana*, gdje je u 1634 stiha najtačnije pogodio i stil i izražajni dijapazon samog Gundulića. To je možda jedini zaista uspjeti pokušaj u ilirskoj književnosti da se nastavi dubrovačka tradicija, a to znači, ako suštinski gledamo stvar, tradicija hrvatskog klasicizma. Izgleda, međutim, da je Mažuranić time iscrpao sve mogućnosti na tom polju, i nije mu se više vratio.

Vidi se, dakle, da je Mažuranićev zaokret prema Dubrovčanima u izvjesnom smislu povezan – ili čak opravdan – s primjerom talijanske književnosti. Isto tako, kao što je upotrijebio dubrovački osmerac, preuzeo je i karakterističan talijanski metar endekasilab (jedanaesterac), a u vezi s tim i tipičnu osobinu talijanske metrike, sinicezu (odnosno sinalefu), te oblik soneta i neke strofe kao npr. oktavu (u prijevodu početnih stihova iz Tassova *Oslobodenog Jeruzalema* (1838–1842) s rimama *abababcc*.¹⁴ V. Nazor u svojoj studiji o hrvatskom jedanaesteru priznaje, prvo, da se uspješna upotreba hrvatskih jedanaesteraca kod Begovića, Nazora, Matoša i drugih ipak može »smatrati baštinom pjesnika Ivana Mažuranića (. . .), iako je on (. . .) gradio endekasilabe koristeći se i kvantitativnim elementima latinske verzifikacije«, a drugo, da je Mažuranić već tada uvidio, »da je našem jeziku ne samo urođenom lakoćom moguće, no (. . .) i poželjno osloniti se što manje na njemačku, a što više na talijansku verzifikaciju«. ¹⁵

Izuzev oblik soneta, o kojem ću kasnije govoriti, najvažnije dostignuće Mažuranićeve poetike na osnovi talijanske komponente jeste, dakle, uvođenja jedanaesterca. Ali je i ovo pitanje, čini mi se, interesantno proučavati usporedo sa srpskim metričkim razvojem, npr. kod Branka Radičevića, čija je pjesma *Tuga i opomena* (1844/45) prvi primjer jedanaesteričke pjesme kod Srba prije Kostićevih »petostopnih jamba«. Dakako, još je M. Ćurčin svojevremeno dokazao da ti stihovi zapravo nisu jambi, već stihovi s »padajućom« tendencijom, koji imaju »predudar« (Auftakt), što znači da su jedanaesterci.¹⁶ Srbi su se, doduše, kao i neki Hrvati (Šenoa, a pogotovu Trnski), više povodili za njemačkom metrikom, koju je Mažuranić odlučno odbio.¹⁷ To nas doводи do zanimljivog problema pomanjkanja njemačke komponente u Mažuranićevoj poetici

Poznato je da je niz Ilirca i te kako bio pod utjecajem njemačke književnosti. To vrijedi i za književne žanrove (Vrazove gazele, soneti, balade i romanse, pa i lirske pjesmice, da spomenem samo jedan primjer), i za metriku, kao i za književne motive i teme. Vidi se to i po tome što su među prijevodima, objavljenim u »Danici ilirskoj« 1835–

¹⁴ U srpskoj književnosti Branko Radičević je pisao dvije–tri godine kasnije prve oktave (*Tuga i opomena* 1844/45), usp., napomenu 16.

¹⁵ V. Nazor: *Djela*, knj. XV: *Eseji, članci, polemika*, Zgb. 1950, str. 237, 239.

¹⁶ M. Ćurčin: *Jampski stih u srpskom pesništvu*, SKG, XXXII (1914), str. 905–915.

¹⁷ Usp. *Pjesme Ivana Mažuranića*, str. XV.

1849, njemački autori na prvome mjestu.¹⁸ Ilirci se, dakako, ne ugledaju samo na njemačke romantičare, već recipiraju i klasičare i pjesnike ranijih struja, no srž te recepcije treba vidjeti, prije svega, u onoj zadaći, koja se postavila i njemačkim romantičarima, otkada je Herder ukazao na neiscrpno blago narodne poezije. Držeći se Vukova načela o izvoru književnog jezika (piši jezikom narodnog pjesništva), Ilirci su isto tako kao i njemački romantičari morali riješiti problem transformiranja jezičnih i izražajnih sredstava narodne poezije u umjetničku književnost. Njemački pjesnici, počevši još od Herdera i Goethea (*Hasanaginica* je jedan primjer), pa do Brentana, Eichendorffa i Heinea, došli su do uvjerljivih rezultata na tom putu, te je posve razumljivo da je njihova solucija i te kako djelovala i na pjesnike preporodne književnosti – izuzevši Mažuranića.

Teško je reći kako bi izgledala pjesnikova fizionomija da je i on prihvatio tu njemačku romantičku poetiku. Ovako, pomanjkanje te poetike jedno je od najvažnijih obilježja njegovih poetoloških nazora, kojim se on ujedno i razlikuje od većine svojih vršnjaka. Iako je Mažuranić, bez svake sumnje, spadao u najbolje poznavaoce njemačke književnosti,¹⁹ u njegovoj poetici nedostaje njemačka komponenta, a njegov sin piše da je smatrao oslanjanje na njemačku verzifikaciju »gotovom pogubom po hrvatsko pjesništvo«.²⁰ Danas mu moramo priznati da je, ogradiвши se od njemačke metrike, bio u pravu, dok se, odričući se njemačke poetike, sâm lišio jednog prilaza romantizmu.

Postoji, međutim, objašnjenje zašto Mažuranić nije trebao ići putem njemačke romantičke poetike: zato što je imao pred sobom blago jugoslavenskog pjesništva, iz kojega je mogao neposredno da crpe. To je, dakle, ona četvrta, možda najvažnija, poetička komponenta, koja predstavlja u izvjesnom smislu romantički korektiv prema klasičkoj, talijanskoj i dubrovačkoj poetici, tj. književnoj tradiciji uglavnom klasicističkog obilježja.

Pod utjecajem shvaćanja »da je zapravo narodno pjesništvo odraz narodne duše«,²¹ Mažuranić je pisao, počevši još od 1836, i pjesme u narodnom duhu. Prva mu je *Nenadović Rado*, napisana u narodnom desetercu i u narodnom govoru, a po žanrovskim oznakama narodna ljubavna balada. Nije ni čudo da baš ta pjesma, kao i alegorične pjesme *Javor* i *Javor i tamjanika*, pisane po istom uzoru, spadaju u pjesnikova najbolja ostvarenja.

¹⁸ A. Barac: *Hrvatska književnost od Preporoda do stvaranja Jugoslavije*, knj. I.: *Književnost ilirizma*, Zgb. ²1964, str. 124.

¹⁹ *Pjesme Ivana Mažuranića*, str. XV.

²⁰ *Ib.*

²¹ Ježić, *op. cit.* str. 10.

O živom interesu Mažuranića za narodnu poeziju svjedoče i njegove zabilješke hrvatskih narodnih pjesama, o kojima piše M. Živančević.²²

Prijelaz s klasičke na narodnu poetičku fazu u metričkom pogledu kao da predstavlja pjesnička poslanica *Slavomir Stojanu* (1835). Ta pjesma je, kao što pjesnik sam kaže na početku te pjesme, sastavljena u »spješnih... jambih... akoprem u jednoj nozi jesu šepavi«. ²³ Po sudu Vladimira Mažuranića mora da se radi o »metrum iambicum primum«:

o z o - / o // z o - / o z o x

a »šepavost« se, izgleda, odnosi na izostavljena *prva* – a ne *posljednja*, kao što misli Vl. Mažuranić²⁴ – dva sloga, tako da je, na kraju krajeva, ispao prilično pravilni deseterac. Karakteristična je trosložna kadenca u svakom stihu (kretik: $\bar{v} \bar{v}$). Koliko je za Mažuranića važan faktor narodne poetike ne treba ni dokazivati, jer je svima poznato, u kojoj je mjeri ep *Smrt Smail-age Čengića* prožet duhom narodne junačke pjesme. Noviji su radovi pokazali, koliko je Mažuranić u tom svom životnom djelu bliz narodnom stvaralaštvu kako po jezičnom izrazu, pojednostima kompozicije, tako i po općoj strukturi (odnos pjevač-slušalac), na što je tek nedavno ukazao T. Čubelić.²⁵ Smatram, doduše, da bi bilo jednostrano da se ep interpretira jedino pod pretpostavkama narodnog stvaralaštva. Kao i svako veliko djelo svjetske književnosti, *Smrt Smail-age Čengića* predstavlja i u poetološkom pogledu sintezu svih poetičkih mogućnosti, koje je Mažuranić stekao na svome stvaralačkom putu i kojima sam se, evo, bavio.

Postoji osim nabrojanih komponenata još jedna, koja je, doduše, dosad malo proučavana: slavenska. Utjecaj Puškina i drugih slavenskih pjesnika, koji je Barac još samo naslutio, utvrdio je u posljednje vrijeme M. Živančević.²⁶ Međutim, ta se komponenta ispoljava više na tematskom planu negoli u pjesničkoj tehnici. Zajedno s ilirskom tematikom i narodnom komponentom, ona je možda najvažniji romantički element u Mažuranićevoj poetici.

Hoćemo li da izrazimo udio pojedinih poetičkih komponenata statističkim brojkama, rezultat je sljedeći:

²² M. Živančević: *Nepoznati književni radovi Ivana Mažuranića*, »Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor«, XXVI/1960, sv. 3–4, str. 301.

²³ *Pjesme Ivana Mažuranića*, str. 14.

²⁴ *Ib.*, str. 227.

²⁵ T. Čubelić: *Zakovitosti usmenog narodnog stvaralaštva u poetskom izrazu Ivana Mažuranića i Petra Petrovića Njegoša*, »Radovi Zavoda za slavensku filologiju, sv. 7, Zgb. 1965, str. 71–84.

²⁶ M. Živančević: *Ivan Mažuranić*, Novi Sad 1964, str. 116–123.

od ukupno 74 pojedine – kraće ili dulje – pjesme (= oko 6000 stihoa), koliko ih ima u najnovijem bibliografskom popisu, koji je sastavio M. Živančević,²⁷ spadaju u

- a) klasičku poetiku: 19 pjesama (= 720 stihoa, tj. 12⁰/o),
- b) dubrovačku poetiku: 11 pjesama (= 2144 stiha, tj. 35,7⁰/o),
- c) talijansku poetiku: 20 pjesama (= 554 stiha, tj. 9,2⁰/o),
- d) narodnu poetiku: 6 pjesama (= 1578 stihoa, tj. 26,3⁰/o).

Išao sam, dakle, za tim da izoliram pojedine poetičke komponente, i pokazalo se da je to u većini slučajeva moguće. Niz pjesama, međutim, teško je razvrstati po poetikama, zato što je u njima postignuta veća ili manja sinteza spomenutih poetoloških metoda. To vrijedi npr. za pjesmu *Vijekovi Ilirije* (1838), koja je napisana u desetercu, pri upotrebi siniceze, s rimama *aabccbdd*, a ima u njoj i elemenata vergilijanske ekloge.²⁸ Isto tako je problematično, kao što rekoh, da se ep *Smrt Smal-age Čengića* uvrsti isključivo u narodnu poetiku, mada je poetička i jezična podloga epa ipak narodna.

Ma koliko bio statistički pristup književnim djelima inadekvatan i simplifikantan, ipak se iz gornjih podataka vidi da je, brojčano gledano, odnos klasicističkih tendencija (antička, dubrovačka i talijanska komponenta) prema romantičkim (narodna komponenta) kod Mažuranića 58 : 27, tj. gotovo dva prema jedan u korist klasicizma. Što se tiče estetske vrijednosti njegovih pjesama, odnos će biti prije obratan, no o tome ovdje ne govorim.

2

Drugi dio mojih izlaganja odnosi se na pjesničke rodove, koji se pojavljuju u Mažuranićevu djelu. Sistem književnih rodova svakog pjesnika također je integralan sastavni dio njegove poetike. Broj književnih rodova kod Mažuranića razmjerno je malen. Ako izostavimo njegove prozne radove (aforizme, članke i govore), zastupljena je samo lirska i epska poezija. Još je Smičiklas žalio, što se Mažuranić nije okušao u različitim vrstama lirike, u drami i pripovijesti.²⁹ Ima kod Mažuranića i nekoliko pjesama čije su žanrovske oznake dosta nesigurne, tako da ih možemo odrediti tek nakon iscrpne analize.

²⁷ M. Živančević, *op. cit.*, str. 257–272. Na žalost, ni ova bibliografija nije bez mane: tobožnji Mažuranićev prijevod br. 53. (Bez potpisa: *O dužnosti čovečanskoj!*) ne nalazi se u br. 47, str. 188. četvrtog godišta »Danice ilirske«, nego u br. 48, str. 191–192; osim toga nije ni pjesma, kao što Živančević piše nego traktat u prozi. Isto tako ni idući broj 54. (Petrarka: *Neglasovita domovina* – izostavljen je podnaslov: *Tužbenik i razum*) nije pjesma nego dijalog, također prozni.

²⁸ Frangeš, *op. cit.* str. 79.

²⁹ Po Barcu, *Mažuranić*, str. 62.

Najveći dio pjesama čine ode (panegirične, »prigodne«, a i meditativne i filozofske), u prvo vrijeme napisane mahom u antičkim metrima i strofama, kasnije i u rimovanim strofama. Nalazim ukupno 17 odâ (= 1223 stiha ili 20,4% ukupnog broja stihova). Zatim imamo četiri epistole ili poslanice, kojima treba dodati i prijevod Horacijeve heroide *Leandro Heroni*³⁰ (= ukupno 228 stihova). Mažuranićev epigram – napisao ih je devet, i to samo godine 1835. (= 32 stiha) – nema toliko satirički, koliko didaktički karakter. U vezi s tim treba spomenuti i prijevod dviju Ferićevih basana, čije autorstvo, usprkos svim Gruborovim naporima,³¹ po mome mišljenju još uvijek nije konačno dokazano. Prijevod je u desetercu, stilski bliz narodnoj poeziji.

Sve te pjesme, koje spadaju u didaktički žanr, nastale su 1835/36. godine. Po tematici spomenute dvije basne, kao što je već Grubor primijetio, liče na alegoriju, koju je Mažuranić inače nešto kasnije obradio u dvjema lijepim ljubavnim pjesmama *Javor i Javor i tamjanika* (1839/40).

Posebnu grupu u Mažuranićevu pjesničkom opusu predstavljaju soneti, koje je Mažuranić pisao, za razliku od Vrazovih deseteračkih soneta, po talijanskim uzorima. Ima ih 14 (= 196 stihova), a nastali su ovim redoslijedom: 1838. tri, 1840. tri, 1842. jedan, 1843. dva, 1844. jedan, 1847. četiri. Kako su neki soneti bliski odi, svjedoči sonet *Nepoznatoj pokojnici*, koji je, kao što je Kostrenčić pronašao, prijevod jedne Fiorinjeve ode.³²

Znatan dio Mažuranićevih soneta ima, kao i neke njegove ode, karakter prigodne pjesme, a jedan je sonet (*Grofu Gjuri Erdediu*, 1843) čak improvizacija na zadane rime.³³ Poznata je epizoda, koju je ispričao M. Šrepl u »Vijencu«, kako je Mažuranić u veselom društvu s Demetrom, Vrazom, Babukićem, Nemčićem i drugim Ilircima sastavio taj sonet na rime što ih je zadao Bogović, da bi se dokazalo, »da se u milozvučnom hrvatskom jeziku mogu lako graditi soneti.«³⁴

Lirsko-epskih rodova među Mažuranićevim pjesmama ima vrlo malo. Zapravo je to samo balada *Nenadović Rado* (1836), ispjevana u narodnom duhu. No po broju stihova i estetskoj vrijednosti najveći dio Mažuranićeva pjesničkog djela zauzima svakako epska pjesma (= 2890 stihova, što je oko 48% ukupnog broja stihova). Zanimljivo je da je Mažuranić, prije nego što se latio velikog originalnog epa *Smrt Smail-*

³⁰ Heroida je poslanica nekog mitološkog ili historijskog junaka svojoj dragoj, ili obratno. Bila je omiljen žanr u književnosti renesanse i baroka. Antički uzori su Ovidije i Horacije.

³¹ Đ. Grubor: *Ferić, »Ilir iz Dubrovnika« u Gajevoj »Danici ilirskoj« g. 1836. i Ivan Mažuranić, »Nastavni vjesnik«, knj. XVII, 1909, sv. 10, str. 721–749.*

³² Usp. *Pjesme Ivana Mažuranića*, str. 230.

³³ Zivančević je otkrio da je, osim spomenutog soneta, i pjesma *Kad hrvatska bude djeva* improvizacija (*Ivan Mažuranić*, str. 140).

³⁴ M. Šrepl: *Improvizacija Ivana Mažuranića, »Vienac«, XXIV/1892, br. 2, str. 26–27.*

-age Čengića, preveo još 1838–42. godine početak (tj. prvih devet oktava) Tassova *Oslobođenog Jeruzalema*, epskog remek-djela talijanske renesansne književnosti. Ni drugi pokušaj na području epske pjesme nije sasvim samostalan: dopuna XIV i XV pjevanja Gundulićeva *Osmana* (1844). Nesamostalan je utoliko, ukoliko mu je bio dan i poznat rječnik i stil velikoga Dubrovčanina, pa i sadržaj, koji je trebalo da interpolira u ep.

Tek u *Smrti Smail-age Čengića* Mažuranić daje u punoj stvaralačkoj snazi i slobodi ono svoje najbolje, koristeći se pri tom kako iskustvom, stečenim za ranijih epskih pokušaja, tako i poetičkim elementima, koji su karakteristični za ranija njegova djela. Gledajući književne rodove Mažuranića kao sistem, koji je svojevrsni sastavni dio njegove ukupne poetike, dolazimo do konstatacije da se taj sistem kreće između dva pola: visoke, često prigodničarske ode s jedne, i epske pjesme s druge strane. Mažuranić počinje s odama u strogim antičkim metrima, a njegov razvojni luk doseže svoj vrhunac s velikom epskom pjesmom. Ta su dva pola, pored tragedije, kojom se Mažuranić nije bavio, i didaktičke poezije, koja je samo na početku ponešto zastupljena, ujedno i glavna dva stupa klasicističke poetike, kako ju je utemeljio Boileau. Mažuranić se, dakle, pišući u tim žanrovima, kreće po stazama klasicizma.

Početna faza tog klasicizma označena je bukvalno shvaćenim preuzimanjem horacijevske ode, što je, po svojoj prilici, odraz upoznavanja latinske književnosti na riječkoj gimnaziji. Šematičnost, kojom Mažuranić imitira Horacija u svojim prvim odama, tipična je za tzv. »školski klasicizam«, koji se održavao do duboko u 19. stoljeće baš u zemljama pod austrijskom krunom.

Valja reći da su drugi ilirski pjesnici, kao Vraz, Nemčić, Preradović i dr., bili jedno vrijeme daleko napredniji u svojim književno-teoretskim shvaćanjima negoli Mažuranić. Oni su se u poeziji najviše bavili lirsko-epskim žanrovima (balada, romansa, poema i lirskim pjesmama i minijaturama (npr. Vrazove *Đulabije*, Nemčićevi *Lepiri* i *Turice*, Bogovićeve *Ljubice* itd.), kojih kod Mažuranića nema. Stoga je od velikog značenja ne samo za Mažuranićev lični razvitak, nego i za cijelu hrvatsku književnost, što je on tu fazu školskog klasicizma razmjerno brzo prošao, odnosno modificirao u smjeru talijanskog klasicizma, dubrovačke tradicije, a naročito narodnog pjesništva.

Talijanska klasicistička komponenta se najjasnije uočava u sonetima, a sklon sam da u njima vidim nekakav meducentar negdje između ode i epa. Sonet, koji inače zauzima značajno mjesto u strogom kanonu klasicističkih žanrova, bio je, isto tako, omiljena izražajna forma romantičara (Tieck, Heine, Puškin, Mickiewicz, Wordsworth i dr.). Tačna stilaska analiza Mažuranićevih soneta mislim da bi pokazala da njegov sonet tendira više klasicističkom negoli romantičarskom tipu soneta.

Jedno od najvažnijih poetoloških načela klasicizma jeste »čistoća žanra«, tj. stil i forma svakog žanra su strogo normirani. Između pojedinih žanrova nema »mostova«; miješanim žanrovima u klasicističkoj poetici nema mjesta. Nasuprot tome, romantizam, srušivši klasicistički sistem žanrova, baš forsira i mješovite žanrove (Mischgattungen), kao što su balada, romansa i poema, i lirsku pjesmu u narodnom duhu (Lied). Tim romantičkim žanrovima jedva da ima traga u Mažuranićevoj poeziji. Njegovo shvaćanje pjesničkog žanra, čini se, posve je – u smislu klasicizma – intaktno, nije poremećeno romantičkom težnjom za nekakvim »miješanjem žanrova«. Prema tome, dolazimo do ove konstatacije: unatoč očitij evoluciji Mažuranićevih književnih nazora, tj. njegove poetike, od školskog klasicizma do jedne sinteze više poetičkih komponenata, među kojima je najvažnija narodna, njegov sistem žanrova ostaje u granicama klasicističkog kanona žanrova.

Razmatrajući Mažuranićeve žanrove i njihovu značajnost za daljnji razvitak hrvatske književnosti, možemo reći da se od prvog polaznog pola, školski reproducirane horacijevske ode, nije moglo nikuda krenuti. Još je sâm Mažuranić pokazao da je tu zašao u ćor-sokak. Drugačije stoji sa sonetom: tu je Mažuranić začetnik jedne bogate tradicije, koja vodi dalje svc do hrvatske moderne, kada su Vojnović, Begović, Domjanić i dr., doduše – pod drugim predznakom, pisali vrlo uspjele sonete. Ta tradicija dosiže svoj vrhunac u Nazorovim, Matoševim, pa i Wiesnerovim sonetima. Najbliži je Mažuraniću možda Nazor, koji mu je odao počast u svojoj studiji o hrvatskom jedanaestercu. No mislim, da je i Matoš imao na umu Mažuranićeve sonete, kada je, pišući o Domjanićevim pjesmama, naglasio da »mi nemamo *osim Mažuranića* (kurziv moj, R. L.) pjesnika savršenog, kod kojeg bi u pogledu stroge forme mogli učiti.«³⁵ – Što se pak tiče drugog pola, epa, tu je Mažuranić sâm dao ono najviše, što jedan pjesnik može dati: remek-djelo svoje vrste, kome nema nastavka. Zato njegovom nacionalnom epu uzaludno tražimo, a i ne treba da mu tražimo, nastavak.

*

Mislim da sam dužan da na kraju pokažem karte i da stavim na uvid podlogu svojih statističkih podataka o poetici i žanrovima Ivana Mažuranića. Dajem, evo, kronološki popis Mažuranićeve 74 pjesme s brojem stihova, te poetičkom i žanrovskom oznakom pojedinih pjesama. Duboko sam svjestan ne samo izvjesne šematičnosti svog metodološkog postupka, nego i spornosti uvrštavanja pojedinih pjesama u ovu ili onu kategoriju. Siguran sam da se moja rubrikacija, koja se inače u većini slučajeva oslanja na dosadašnju literaturu o Mažuraniću, može tu i tamo modificirati, pa i korigirati, dok, s druge strane, smatram da je ipak dovela do stanovitih rezultata.

³⁵ A. G. Matoš: *Sabrana djela*, sv. III, ed. D. Tadijanović, Zgb (JAZU) 1955, str. 326.

KRONOLOŠKI POPIS PJESAMA IVANA MAŽURANIĆA

| BROJ | GODINA | NASLOV PJESME | BROJ STIHOVA | POETIKA | KNJIŽ. ROD |
|--------|--------|---|-----------------|---------------|---------------|
| 1. | 1830. | <i>Pozdrav Vinodolu</i> | 72 | dubrovačka | poslanica |
| 2. | 1835. | <i>Primorac Danici</i> | 40 | klasička | oda |
| 3. | | <i>Mati i sin</i> | 4 | klasička | epigram |
| 4. | | <i>Predem Slavjanskim</i> | 56 | klasička | oda |
| 5. | | <i>Veneri</i> | 44 | talijanska | — |
| 6. | | <i>Protivnost</i> | 40 | dubrovačka | — |
| 7. | | <i>Melpomeni</i> | 26 | klasička | oda |
| 8. | | <i>Slavomir Stojanu</i> | 54 | klasička | poslanica |
| 9. | | <i>Filosofija i pjesništvo</i> | 4 | klasička | epigram |
| 10. | | <i>Odkud ime »Slavjan«</i> | 6 | klasička | epigram |
| 11. | | <i>Ljubić</i> | 2 | klasička | epigram |
| 12. | | <i>Mojemu prstenu</i> | 32 | klasička | oda |
| 13. | | <i>Utopljeni pijanac</i> | 2 | klasička | epigram |
| 14. | | <i>Lažcu neveruj!</i> | 4 | klasička | epigram |
| 15. | | <i>Ispunjena želja</i> | 4 | klasička | epigram |
| 16. | | <i>Milutinu</i> | 41 | klasička | oda |
| 17. | | <i>Umstvovanja od vekšega na manje</i> | 4 | klasička | epigram |
| 18. | | <i>Večer</i> | 24 | (talijanska?) | — |
| 19. | | <i>Strah božji</i> | 4 | klasička | epigram |
| 20. | | <i>Ilir</i> | 24 | — | — |
| 21. | | <i>Doktoru Gayu</i> | 38 | klasička | poslanica |
| 22. | 1836. | <i>Danici Ilirskoj</i> | 44 | klasička | oda |
| 23. | | <i>Nenadović Rado</i> | 128 | narodna | balada |
| 24. | | <i>Lišica i gavran</i> | 49 | narodna | basna |
| 25. | | <i>Sloga i nesloga</i> | 34 | narodna | basna |
| 26. | | <i>Leandro Heroni</i> | 48 | klasička | heroida |
| 27. | 1837. | <i>Danica Ilirrom, danku i vladatelju</i> | 132 | dubrovačka | oda |
| 28. | | <i>Napredovanje</i> | 56 | — | — |
| 29. | | <i>U slavu Antunu Kukuljeviću (na latinskom)</i> | 307 | klasička | oda |
| 30. | 1838. | <i>Vijekovi Ilirije</i> | 184 | — | (ekloga?) |
| 31–33. | | <i>Mojoj *** (I–III)</i> | 42 | talijanska | soneti |
| 34. | | <i>Napast</i> | 72 | — | — |
| 35. | | <i>Belizar i Alamiro</i> | 44 | talijanska | — |
| 36. | | <i>Antonina i Eutropio</i> | 40 | talijanska | — |
| 37. | | <i>Predislowlje k velikom narodnom ilirskom koncertu...</i> | 44 | — | oda |

| | | | | |
|-----------|--|------|--------------|--------------------------|
| 38. | <i>Riječ zahvalnosti Franje Kosa od Kosena...</i> | 28 | dubrovačka | oda |
| 39. | <i>Figaro</i> | 50 | talijanska | — |
| 40. | <i>Početak Tassova »Jerusolima oslobođenja«</i> | 72 | talijanska | ep |
| 41. 1839. | <i>Blagoj sjeni gospoje Juliane Gaj</i> | 28 | dubrovačka | oda |
| 42. | <i>Javor</i> | 115 | narodna | alegorična pjesma |
| 43. 1840. | <i>Na dan 19. travnja 1840, kao dan čestitoga rođenja...</i> | 64 | dubrovačka | oda alegorična pjesma |
| 44. | <i>Javor i tamjanika</i> | 118 | narodna | — |
| 45. | <i>Prolog k teatralnom predstavljenu ilirskom...</i> | 64 | — | oda |
| 46. | <i>Njoj</i> | 14 | talijanska | sonet |
| 47. | <i>Peru</i> | 24 | dubrovačka | — |
| 48. | <i>Kada su naši u vijeku prešastome</i> | 14 | talijanska | sonet |
| 49. | <i>U smrt Ivana Kozulića</i> | 14 | talijanska | sonet |
| 50. 1841. | <i>Poslanica</i> | 16 | — | poslanica |
| 51. | <i>Na dan 19. travnja 1841, kao dan čestitoga rođenja...</i> | 40 | dubrovačka | oda |
| 52. | <i>Prolog govoren u Krapini...</i> | 59 | — | oda |
| 53. | <i>Zaručnici</i> | 20 | dubrovačka | — |
| 54. 1842. | <i>Blagotvornost</i> | 16 | — | — |
| 55. | <i>U slavu preuzvišenoga i presvijetloga gospodina Franje Hallera...</i> | 42 | — | oda |
| 56. | <i>Neduznost</i> | 14 | talijanska | sonet |
| 57. 1843. | <i>Kad hrvatska bude djeva</i> | 12 | dubrovačka | — |
| 58. | <i>Grofu Gjuri Erdediu</i> | 14 | talijanska | sonet |
| 59. | <i>Izgubitak imena ilirskoga</i> | 14 | talijanska | sonet |
| 60. 1844. | <i>Osman, XIV i XV pjevanje</i> | 1684 | dubrovačka | ep |
| 61. | <i>Suza zahvalnosti nad grobom Nikole Šebetića</i> | 14 | talijanska | sonet |
| 62. 1846. | <i>Smrt Smail-age Čengića</i> | 1134 | narodna | ep |
| 63– | | | | |
| 65. 1847. | <i>Riječ bratinska (I–III)</i> | 42 | talijanska | soneti |
| 66. | <i>Nepoznatoj pokojnici</i> | 14 | talijanska | sonet |
| 67. 1848. | <i>Davorija</i> | 24 | — | — |
| 68. 1849. | <i>Kralj Matijaš i Nikola Zrinski na drugom svijetu</i> | 28 | (njemačka?) | — |
| 69. | <i>Njegda i sada</i> | 102 | (njemačka?) | — |
| 70. 1854. | <i>Cesarska prosidba</i> | 29 | — | — |
| 71. 1858. | <i>Hrvat</i> | 24 | — | — |
| 72. | <i>Krila duše</i> | 12 | (slavenska?) | — |
| 73. | <i>Zla svijest</i> | 30 | (slavenska?) | — |
| 74. | <i>Peti svibanj</i> | 108 | talijanska | oda |

TRI REPRODUKOVANA IZDANJA SPEVA »SMRT SMAIL-AGE ČENGIĆA«

Milivoj Pavlović

I

Uz druga dovoljno poznata izdanja ćirilicom speva *Smrt Smail-age Čengića* treba ubrojiti i tri izdanja umnožena, a jedno od njih litografski, za učenike srpske u Francuskoj, u vreme prvog svetskog rata. Od tih izdanja jedno je umnoženo posebno; drugo u okviru jednog zbornika pesama, a treće u polumesečnom listu »Skerlić«, u nastavcima.¹

Sama sobom pojava ovih izdanja višestruko je interesantna, s obzirom na prilike, i tematski a ne samo bibliografski, kao i po načinu kako su nastala i po odnosima među sobom, naročito pak po psihološkoj osnovi tako izrazitog interesovanja za upoznavanje toga pesničkog dela velike vrednosti, i to u veoma teškim, tragičnim prilikama srpskih učenika upućenih u Francusku, u koleže i liceje. Jula meseca 1916. g. od starijih učenika, onih sa sedam, šest i pet završenih razreda, formirani su centri u Vorepu (Voreppe) i Virivilu (Viriville), i Žozieu (Josiers). Docije od tih učenika i od mladih formirana je Srpska gimnazija, s internatom, prvo u Nici (Nice), zatim u Bolijeu (Beaulieu). Po precizno određenim programima, na tečajevima od šest meseci i godinu dana, stariji učenici su se imali pripremiti da bi mogli studirati na francuskim univerzitetima, uz prethodno polaganje ispita zrelosti. Nastava je morala biti vrlo solidna, veoma intenzivna i široko postavljena. Težište je bilo ne samo na nastavi francuskog jezika, nego i na temeljnom poznavanju narodnog jezika, književnosti, istorije, razume se uz učenje latinskog, matematike, fizike, geologije, biologije. Nesumnjivo je da se za takve prilike morala stvoriti radna osnova, sa neophodnim udžbenicima i literaturom.

¹ U svojoj značajnoj studiji *O braći Mažuranićima, Matiji i Ivanu* (»Građa za povijest književnosti hrvatske«, knj. 24, Zagreb, 1953) Ivan Brlić je dao dragocenu bibliografiju, kao treći deo studije. On tu navodi izdanje iz Virivillea pod br. 25, i izdanje iz Nice, pod br. 26. Opis je precizan.

Pred nastavnike srpskohrvatskog jezika sa književnošću postavljen je vrlo težak zadatak, da se uz litografisane tabake daju učenicima i najvažnija dela iz književnosti. Tako su postala i umnožena izdanja speva *Smrt Smail-age Čengića*. U tim poslovima sam učestvovao po izlečenju od rane (Aix-les-Bains), kao asistent Beogradskog univerziteta upućen na rad u Srpsku gimnaziju.

II

Prva umnožavanja počela su u Virvilu, jednom od glavnih centara srpskih učenika. Učenici iz toga centra su bili smešteni u nekadanjem manastiru. Prvo litografisano delo bio je spev *Smrt Smail-age Čengića*, a drugo, Njegošev *Gorski vijenac*, bilo je obimnije. Mažuranićev spev je uzet kao prvi, da bi se na delu manjeg obima oprobala tehnika umnožavanja sa pisanjem na voštanoj hartiji. To se delo nametalo i u vezi sa proučavanjem stilistike, kao riznica izvanrednih figura. Pristupiti se moglo odmah.

To izdanje imalo je naslovni list sa krupnijim naslovom *Smrt Smail-age Čengića*, a ispod toga bila je oznaka pisca – od Ivana Mažuranića, izdano je u Nici septembra 1916. Format je mali 4^o. Reprodukovan je na geštetneru, a pisano na voštanoj hartiji, u dva stupca. Pisao je celo delo, lepim okruglim rukopisom, tadanji maturantski kandidat Dragoslav Milovanović, na 27 strana, u dva stupca.² Tekst se mogao rekonstruisati tako što je prof. Ljubomir Matić (u Čačku, 1905. g.) tražio da neizostavno svi učenici znaju napamet spev Ivana Mažuranića, a u IV r. gimnazije – Njegošev spev *Gorski vijenac*. O definitivnom tekstu sam se konsultovao sa prof. Miodragom Ibrovcem. U ovoj reprodukciji može se reći nema grešaka. Umnoženo je 300 primeraka koji su razdati učenicima. Od ovog izdanja jedan primerak se nalazi u biblioteci univ. prof. dr Miodraga Ibrovca; jedan (po obaveštenju koje imam) u zaostavštini univ. prof. Pavla Popovića, a Brlić navodi primerak podaren prof. P. Popoviću (Narodna biblioteka, Beograd, Sign. br. 1182).

Drugo umnoženo a potpuno izdanje nalazi se u zborniku pesama, koji je u dve knjige izdala uprava Srpske gimnazije u Nici, i koje sam ja sredio. Tim zbirkama štiva učenici su sami želeli da se da naziv *Antologija*. Ona je bila ostvarena naročito blagodareći okolnosti što se mogla u Nici formirati školska biblioteka, od knjiga koje su mnogi od učenika nosili pri povlačenju s vojskom kroz besputne krajeve, kroz Crnu Goru i Albaniju. Odeljak poezije ispisao je jasnim, ujednačenim rukopisom Nikola Somborac, a završio je 12. avgusta 1917. g.; odeljak proze ispisao je Dragoslav Milovanović. Litografisano je 600 primeraka u štampariji Ed. Gandini (Nice, 7 Rue Gubernatis).

² Brlić navodi da je litografisano, ali svakako podrazumeva hektografisanje. Ovdje se daju detaljniji podaci. Brlić notira format kao 150 × 200, a to je mali kvart, format arka za pisanje.

Spev je unet u zbornik *Antologija*, prvi deo, poezija, 8^o, litografisana 4 lista 124 strane. Na poleđini je sadržaj po piscima, a moja napomena je datirana 12. avgusta 1917. g.³ Spev *Smrt Smail-age Čengića* je u celini reprodukovan od 23. strane do 35, na kojoj su poslednja tri stiha (*Agovanje* 23, *Četa* 25, *Harač* 28, *Kob* 34). Pisano je na dva stupca sa 48 stihova u stupcu.

U vreme reprodukovanja pomenutog zbornika, u kome je umnožen i Mažuranićev spev, već smo imali izdanje Prohaskino.

Ovde ćemo navesti odstupanja u reprodukovanom tekstu. Napisano je *nj m. n.*, a ostavljen *j* i apostrof – *gnj'jezdo* (145); *e m. o* – *odjevene* (odjeveno) *l'jepo* (110); *e m. a* – *a poslednje* (posljednja) *iz vidika zv'jezda* (192); *e m. i* – *ko blizance* (*ko blizanci*) *zv'jezde jasne* (277); *se m. su- al' se* (*su*) *zato skupa* (853); *u m. o* – *gnjevnu* (*uz im. oko*, 569); tako je jedanput napisao *najposle* (1118). Ima slučajeva da je izostavljen neki znak interpunkcije, tačka, npr. iza st. 434, *turskom krvi sad omastit' ruke*, ili zarez, u apozicionom odnosu između stihova 707. i 708 – *A sad čuješ lelek mučenika* (,) *jauk, pisku, teške uzdisaje*; zatim između apozicione dve vokativske sintagme – *Bogom braćo* (,) *hrabri Crnogorci* (432).

U nekoliko slučajeva prepisivač je sam ispravljao. Stih 271. počeo je pod utiskom stiha 257: *Već ko oblak*, pa je reč *oblak* odmah precrtao i nastavio – *znajući koga nosi*; u st. 577. izostavljena reč *s mukam* data je iznad naknadnog reda; tako je u st. 778, naknadno popravljeno: »ostalih« na *i ostalo* (glavnijeh Turaka); bilo je napisano *je*, pa *e* precrtao u stihu 988. *tko j' u agu a ne u pjevnča* pogled upro – pa ipak je u st. 1130, zbog premora prepisivača, ostalo je neispravljeno – *to je oružje age Čengića*. – Prepisivač piše *ije* (kojijem) sa obuhvatnim znakom (474), *slijepit* (540), *svojijem* (636) a *posr'jed* (490), *najposl'je* (1118). Diferencijalni akcenat pak nije zaboravio uneti, kako mu je označeno, npr. *grād* (1095, 1096), *grāda* (257), *visi* (1118). U st. 1076. *prika* (*prijeka* u krvcu smrt po polju grezne) je po reminiscenciji, cf. distih *Sve je grijeh, sve su djela prika, / bez kajanja nema oprosnika*. Prepisivač je hteo da ispravi *ke*, pa ga je napisao sa apostrofom, kao skraćeno »koje« – *gole iz raje u k'je kruha ne ima* (764). Ali prepisivač nije mogao lako shvatiti kompleksno figurativno značenje »kaditi«, pa otuda greška *da se s krstom k a d a ć zabavimo*. (936).

Radi bibliografske tačnosti naznačićemo nekoliko izostavljenih stihova ili polustihova.

1. Izostavljeni su stihovi 462. i 463, zbog podsvesnog identifikovanja reči *piča* i *piće*:

³ Brlić navodi pod br. 23, i označuje u opisu str. I do XXI. U toj knjizi je svega 124 strane. Ova *Antologija* preštampana je kao dokument, 1927. godine u izdanju Gece Kona.

*Svakom momku po česticu daje
[tajne piće, hljeba nebeskoga,
svakom momku po kapljicu daje]
tajna pića vina nebeskoga. (461–464)*

Ali pića u gen., m. pića (464).

2. Izostavljena je druga polovina 557. st., ceo 558. i prva polovina narednog stiha, jer su delovi u logičnoj vezi:

*Drugi časak razabрати nemam
il' su konji, il' je raja brža;
treći časak konji odmicati,
jadna raja zaostajat' stade (557–560)*

3. U st. 628. izostao je krajnji trohej:

jadnoj raji ne daje [nikore]

jer se uz glagol naslanja dobro genitivski početak st. 629. *suha hljeba*.

4. Stihovi 681–682. sklopljeni su u kontaminovan stih:

*A med njima [ponajljepši,
ponajljepši,] ponajveći
agin čador ine natkrilio.*

5. Isto tako su kontaminovani stihovi 1112. i 1113:

*krotko Ture, [posjeći te neće;
smjerno Ture,] uplašit' ga lako.*

6. Zbog istog početka sa 754. stihom, izostao je 753:

*[Bac'te raji oglodane kosti,]
Bac'te kosti spremajte pečenje.*

7. Tako i stih 1072. izostao je, jer su mu početak i završetak isti kao u prethodnom:

*Ter se grle rukam gvozdenijem,
[Ter se ljube kljunom gvozdenijem.]*

Treće reprodukovano izdanje objavljivano je u nastavcima, i to na poslednjoj, četvrtoj strani litografisanog lista jedne literarne družine srpskih daka. Naslov je pisan oblikom velikih štampanih slova: SKERLIĆ,

zatim manje krupnom majuskulom: *organ dačke družine* u Uzès (Gard). *Izlazi svakog 10. i 25. u mesecu. Urednik Mih. D. Milinković.* – Pisano je ljubičastim hektografskim mastilom, i umnožavano lepim kosim rukopisom, do 50 primeraka, a to odgovara otprilike broju učenika (spisak njihovih imena nalazi se u 6. broju 1917. god. U Narodnoj biblioteci u Beogradu nalazi se pod signaturom *Skerlić II, 6024/II*). List je počeo izlaziti 25. septembra 1916. g. sa 7 brojeva u prvoj, a u drugoj godini 12 (11 i 12 kao dvobroj). Tekst speva *Smrt Smail-age Čengića* pisan je u dva stupca, a ispod naslova je oznaka *od Ivana Mažuranića*: U 1. broju je *Agovanje*, stihovi od 1 do 48; u 2. broju od 49. stiha do kraja pesme, a *Noćnik* od stiha 114. do 138; zatim se nastavlja u 4. broju do kraja, a posle toga je početak pesme *Četa*, od 193. stiha do 234, pa se nastavlja u 5. broju do 330. (*Na studen je kamen pokročio*). U 6. i 7. broju četvrta je strana zauzeta izveštajem sa ekskurzije dačke grupe, a zatim pozivom na pretplatu. U 1. broju druge godine je nastavak speva – stih 331 (*studen kamen, al' je srce vruće*), do 419. stiha, pa se u 2. broju nastavlja od stiha 420. do završetka pesme, a zatim je pesma *Harač* od 478. stiha do 509. stiha. Dalje je nastavak u 4. broju, od stiha 510. do 603. (u tom stihu izbledele su neke reči (*ajde rajo*) *na noge se, na noge se, krsti, pseta*). U 5. broju se nastavlja od 604. do 694. stiha, i dalje u 7. broju od 695. do 790. stiha, a od 791. do 884. stiha je u 8. broju. Deveti je broj posvećen J. Skerliću, ali tu su u nastavku stihovi od 885. do 974, zatim u 10. broju do stiha 1064; najzad u dvobroju 11 i 12 nalazi se završetak, od 1065. stiha do kraja pesme i epilog *Kob*.

III

Za dva od ovih izdanja bibliografski već ranije zabeležena jedna dopuna bi mogla zadovoljiti usko shvaćen bibliografski interes o delu velikog hrvatskog pesnika, uz podatke o trećem. Ali detaljnije prikazane prilike koje su izazvale pojavu ovih umnoženih izdanja Mažuranićevog speva i saopštene pojedinosti o njima otvaraju nam sa psihološke strane uvid u nekoliko problema vezanih za sam spev, za njegovu popularnost na srpskoj strani, i za njegov ideološki značaj o jugoslovenskoj misli i o slobodstvu.

Navedena činjenica da su se u srednjim školama u Srbiji učili napamet stihovi speva *Smrt Smail-age Čengića* dozvoljava mi da izvedem jedan značajan psihološki zaključak, koji se odnosi na problem o autorstvu toga speva. Već je navedeno da je profesor šestorazredne gimnazije u Čačku, Ljubomir Matić, poreklom iz rudničkog kraja u Srbiji, tražio da svi učenici u III razredu nauče napamet stihove Mažuranićevog speva. Metod učenja napamet sâm sobom nije pozitivan metod; ali kad se tiče stihova, on ima ipak tu dobru stranu što sobom donosi boga-

ćenje frazeologije i smisao za poetske vrednosti. Figurama izvanredno bogat pesnički jezik Ivana Mažuranića ostavljao je dubok trag i realnu bazu osećanja za pesništvo budeći psihološko-estetski smisao za poetski figurativni stil, a konkretno – smisao za stilističke figure pesničkog izražavanja. Kako je isti profesor tražio da u četvrtom razredu učenici na sličan način ovladaju Njegoševim spevom *Gorski vijenac*, to se stvarala u velikoj meri osnova za proučavanje stilistike u okviru predmeta teorije književnosti, po tadanjem programu za peti razred gimnazije. Ali taj opravdani efekat nije bio jedini povod i izraz mladih nastavnika, među njima i univ. prof. dra Miodraga Ibrovca, a od starijih Andre Gavrilovića (Niška gimnazija, 1906–1909. god.). Tu treba gledati njihov stav o pitanju autorstva speva *Smrt Smail-age Čengića*, a to znači stav Filološke katedre na beogradskoj Velikoj školi, naročito Stojana Novakovića i Ljubomira Stojanovića, kao i docnija gledišta prof. Pavla Popovića i Jovana Škerlića. – Sećam se dobro načina kako je učen taj spev napamet: ne odjedanput nego postepeno, u toku cele školske godine, sa opširnim jezičkim i estetskim tumačenjima. Pri tome su i Ljubomir Matić, i prof. dr Miodrag Ibrovac, i drugi isticali originalnost, izrazitost i pesničke vrednosti, naročito jezičke arhaizme u tome spevu. Efekat takvih analiza prikazivao je Mažuranićevo delo u opozitumu prema Njegoševom pesničkom stilu i izražavanju.

Interesovanje među Srbima za Mažuranićev spev pokazuju ranija ćirilička izdanja, a još u većoj meri zainteresovanost srpskih učenika u Francuskoj za vreme prvog svetskog rata. Trebalo je doživeti oduševljenje da se prvo umnoži spev na geštetneru: trebalo je videti dobru volju učenika i izdržljivost da se oštrim stilom po voštanoj hartiji ispiše ceo spev – pa shvatiti koliko su ti mladi ljudi bili željni znanja i volje da razviju svoj stil i svoje poznavanje književnosti. Oni su određeno znali da Mažuranićev spev znači najveći domet dotadanje hrvatske književnosti, ali su znali još da to delo, preko hrvatske književnosti, dolazi u bogati fond književnog jugoslovenskog stvaralaštva, te da se time i među Srbima ovo delo oseća svojim.

Želim izričito istaći da je u moj zbornik pesama (*Antologija*, prva knjiga) ušao ceo spev upravo po želji učenika, mada je po prvobitnome planu, s obzirom na proporcije, trebalo uneti samo pojedine odeljke. Stav tih učenika vidi se u naporu, pri pisanju teksta tipa zbornika, od jedanaest hiljada stihova, ispisanih jasnim, lepim rukopisom jednog učenika, ozbiljnog i predanog poslu. Želim da naglasim i to, da Somborac, pri takvom velikom naporu nije grešio u leksici (samo jedno figurativno značenje nije razumeo – »kaditi«, nad vatrom, u dimu mučiti, prljiti). Stari oblici, razjašnjeni na časovima tumačenja teksta, bili su učenicima shvatljivi, bliski po poetskim vrednostima. Greške, napred pobrojane, poticale su, kao što se vidi, od prevelikog psihičkog i fizičkog

napora, u želji da se očuva i lep izgled rukopisa. Kandidat je neka mesta sam ispravljao, izostavljena mesta su, očigledno, konstatacija međustihovno bliskih, skoro identičnih situacija.

Posebno je od značaja da se interesovanje za Mažuranićev spev osećalo ne samo u tadanjim maturantskim grupama, naročito u Srpskoj gimnaziji, nego i kod znatno mladih učenika, kao u koležu u Uzesu, gde su učenici, pod rukovodstvom šefa grupe Mih. D. Milinkovića reprodukovali ceo tekst speva, kako je detaljno prikazano.

Na taj način filijacija ovog izdanja vezana je veoma intimno za interesovanje srpskih učenika o Mažuranićevom spevu. Iza prvog reprodukovanje (Viriville) i pod tim impulsom javio se celokupni tekst 1917. u sastavu *Antologije*, ali već kontrolisan prema štampanom izdanju. Reprodukovanje u listu »Skerlić« bilo je podstaknuto virivilskim izdanjem a rađeno po štampanom tekstu. Ovde ne treba zaboraviti u istom smislu značajna dva ćirilička izdanja iz 1918. godine, jedno ženevsko, drugo krfsko (u Brlića pod br. 25 i 26).

Spev Ivana Mažuranića u velikoj meri doprineo je književnom obražovanju mnogobrojnih srpskih učenika iz teških dana provedenih van domovine u prvom svetskom ratu.

Pri ovoj analizi ne sme se pak zaboraviti jedan mnogo veći i širi značaj Mažuranićevog speva. Oko godine 1905, kada je moja đaćka generacija u nižoj gimnaziji doživela susret sa spevom *Smrt Smail-age Čengića*, dobio je punog izraza jugoslovenski pokret među univerzitetskom omladinom, sa izrazitom težnjom zbliženja jugoslovenskih naroda i sa željom bližeg međusobnog upoznavanja Srba sa Hrvatima, Slovencima, makedonskim Slovenima i Bugarima. To je vreme omladinskog sastanka u Sofiji, doba pokretanja časopisa »Slovenski Jug« (u Beogradu).

U takvoj situaciji, intimno upoznavanje vrlo mladih srpskih učenika sa tematikom i poetskom vrednosti Mažuranićevog speva bilo je od vrednog značaja za ideološko pripremanje omladinskih generacija za shvatanje i osećanje jugoslovenske zajednice: po sudbini, po jeziku, po slučajima zajedničke budućnosti. Noseći u sebi klicu jugoslovenske misli, iz speva hrvatskog pesnika a po tematici tragike Srba pod turskom vlašću, dozrevala je čestita i iskrena jugoslovenska misao, misao ujedinjenja srpskohrvatske revolucionarne omladine. Pripremljeni duhom omladinci iz Srbije imali su sa svojim drugovima iz Zagreba, Šibenika i Splita veliki sastanak u Beogradu 1911. godine; doživeli su intimnu saradnju sa grupom Vladimira Čerine, oko novog Vala, sa Stevanom Galogažom, sa pokretom Mlada Bosna. Apoteoza toga je iskreno shvatanje dužnosti da se učestvuje u borbi koju je tadanja omladina shvatila kao neminovnost za postizanje jedinstva misli jugoslovenske, za obogaćenje velikim vrednostima i hrvatske i srpske prošlosti, u punoj

i pravoj bratskoj ravnopravnosti. Ali uz ovo, iz Mažuranićevog speva nikla je i klica borbe za slobodu, borba protiv turskog uzurpatora, borba za oslobođenje sirotinje raje, dakle i za socijalnu pravdu.

Više nego što se vidi na prvi pogled, više nego što bi se moglo misliti, Mažuranićev je spev imao ulogu buđenja svega što je plemenito, i što je mlade duhove podsticalo ka napretku. Nije, dakle, bilo bez osnove i bez pravog korena to što su i pre prvog svetskog rata, a naročito za vreme toga rata u Francuskoj, više puta razrađivani, kao teme pismenih zadataka, mnogi Mažuranićevi stihovi, koji su dobijali punu ideološku vrednost, a naročito:

*Oro gn'jezdo vrh timora vije,
jer slobode u ravnici nije!*

Ili:

*Boj se onog tko je viko
bez golema mrijet jada!*

Takav, širok i dinamičan značaj nije imalo neko drugo književno delo, niti efekat kakav je izvršio spev Ivana Mažuranića. Uz visoku etičku vrednost narodnih pesama nalazimo i snažno Njegoševo delo i dinamični spev Mažuranićev.

KOLEBANJA I RASPONI U MAŽURANIĆEVU STVARALAŠTVU

Tvrtko Čubelić

I

Ivan je Mažuranić jedan od onih naših književnika koji nije imao sreću da se nađe opredijeljen na jednoj pjesničkoj stazi (ili u okviru određenog tipa književnog stvaralaštva), na kojoj bi do kraja ustrajao izgrađujući poetski svijet i bruseći izraz do optimalnih dostiguća, a primjereno svojim mogućnostima. Nije mu bilo dato – kao većini ostalih hrvatskih književnika – da varira teme i motive unutar obilježeno usmjerene književne djelatnosti, okušavajući se u različitim književnim oblicima prema rasponu odabranog motivsko-tematskog svijeta. Nikada nije osjetio radosti onih pisaca koji su smireno i s nepomućenim, otvorenim perspektivama organizirali svoje napore na već utrtim kolosijecima, oslobođeni teških kušnji i ubitačnih pitanja, kojim putovima ići i kako se očitovati.

I globalni i dublji uvid u njegovo književno djelo potvrđuju činjenicu da se je Ivan Mažuranić nalazio na neugodnom i tjeskobnom rasrću, kada je počeo stvaralački raditi. U kasnijem se radu ponovno nalazio na prekretnicama, odakle mu se nisu ukazivale osvjetljenije i određenije staze kojima bi mogao poći bez kolebanja – kao većini hrvatskih književnika i javnih radnika. Ponio je sobom tragičnu popudbinu od koje se je morao iskupljivati samo s najvećim naporima ispitujući svoje snage i težnje u nekoliko bitno oprečnih oblika književnog stvaralaštva. Takve je oblike mogao prevladati udubljujući se svestrano u svoje biće, okušavajući se na svakoj stazi oprezno, promišljeno, ograničavajući se samo s najnužnijim težnjama i rasipajući – i opet škrto, suženo – po dio svojih snaga na svakom putu.

Tek u zaključnom i životnom djelu osjetio se je kao slobodni umjetnik, neimar, koji može nesputano da stvara u svoj punoći, jer su mu prvi put strune bile onako napete da je mogao istinski pjevati i u potpunosti se očitovati.

Sasvim je nedvojbeno da je Ivan Mažuranić naslućivao svoj pravi stvaralački put – realiziran u *Smrti Smail-age Čengića* – jer se on po nekim svojim komponentama očituje u čitavu rasponu njegova stvaralaštva. Ali do njega nije bilo lako doći, i dok su se izborile jasne perspektive, trebalo je prevaliti upravo trnovit put.

O nekom njegovu unutrašnjem miru (a govorilo se o stoičkom i olimpijskom miru), o jasnoći puta i smjera stvaralaštva, ne može biti ni govora. Bio je u sebi duboko razdrt upravo tim osnovnim pitanjem, jer njegovi malobrojni programatski i teorijski tekstovi nedvojbeno potvrđuju duboku, intimnu borbu u traženju puta i smisla svoga poetskog poslanja. Uvijek se je iznova preispitivao, samoprijegorno se provjeravao i proširivao vidike otkrivajući postepeno svoje zaključne perspektive kojima je bez sumnje nepokolebljivo težio, ali ih od početka nije imao jasno i određeno postavljene.

Takav Mažuranićev hod po neujednačenim stvaralačkim stazama u potpunosti se poklapa s njegovom društveno-političkom biografijom od ilirskih zanosa do realizma austroslavizma. I tu nema ništa ni protivurječno, ni neshvatljivo, nego govori o jedino istinskom svjetlu u kojemu je moguće Mažuranića vidjeti, sagledati i razumjeti.

Ako treba tražiti korijene Mažuranićevoj poslovičnoj šutljivosti, povučenosti, toliko isticanoj malorječivosti kako u saboru, tako u javnim nastupima i u ličnom dodiru, i ako konačno treba tražiti uzroke malom opsegu njegova pisanog djela, onda se oni mogu protumačiti samo iz dubine njegova bića koje je naslućivalo u daljini svoje zaključne horizonte, ali do kojih brazde nisu bile ni obilježene, ni približno uzorane. A trebalo je sve iznova i više puta od početka otkrivati.

I malobrojni portreti pjesnikovi potvrđuju osnovnu crtu njegova karaktera: maksimalna unutrašnja koncentracija da se prevlada napetost kao odraz mnogih pitanja i kolebanja te da se nađe jedno smirenije i perspektivnije rješenje.

Ivan je Mažuranić najznačajniji predstavnik hrvatskog književnika koji se nekoliko puta našao pred mučnim pitanjem, kojom stazom poći i na koji način književno stvarati.

II

Četiri su vidljiva toka u stvaralaštvu Ivana Mažuranića. U izvjesnom smislu, nadovezuju se jedan na drugoga i nadograđuju se jedan na drugom. Najbolje se i najpotpunije očituju u *Smrti Smail-age Čengića*, ali su stvarno u svakoj etapi prisutni nekim svojim elementima, jer su u dubljoj povezanosti jedan s drugim i jer se mogu razumjeti i obrazložiti samo jedan iz drugoga.

Knjiga umjetničkog rasta i dozrijevanja Mažuranićeva vrlo je čitljiva, jer su dokumenti o svemu na dohvat ruke, bilo da se nalaze u samom književnom ostvarenju, bilo da ih donose njegovi suvremenici.

Prvotne i najsnažnije dojmove ponio je pjesnik iz narodne poezije svoga rodnog kraja Novog Vinodolskog, njegove dalje okolice i Hrvatskog primorja, a potom iz ukupnosti našeg usmenog narodnog stvaralaštva. Pjesnička riječ narodne lirske i epske pjesme i karakter takva oblikovanja bili su presudni za samog Mažuranića. Narodne pjesme – naročito osmeračke poskočice koje su se pjevale uz novljansko narodno kolo u kojemu je Mažuranić, prema provjerenim pisanim podacima, često sudjelovao ne samo u mlađim godinama nego i kao ban – a zatim junačke pjesme o Ivanu Senjaninu, o senjskom harambaši Juriši, o Sibirjaninu Janku i Sekuli, o Strahiniću banu i Kraljeviću Marku, ostavile su neizbrisive tragove u pjesničkom izrazu Mažuranićevu. Živ, impresivan i raznolik ritam osmerca, skladno i invenciozno povezan s ozbiljnim i više arhaičnim ritmom deseterca, ostat će kod Mažuranića potka na kojoj će on uvijek graditi svoj pjesnički izraz.

Primjeri koji potvrđuju ovu Mažuranićevu fazu pokazuju da se pjesnik nije utapljao u postupcima i manirama narodne pjesme nego da je iz nje izvukao za sebe samo njene osnovne zakonitosti usmenog izraza, koje će ostvariti u individualnim i autonomnim obrisima svoga pjesničkog govora.

U prvoj pjesnikovoj lektiri posebno mjesto zauzima *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* Andrije Kačića-Miošića, uz kojega je, kako kaže njegov sin Vladimir, »zaboravljao i na igru i na nestašne drugove svoje«. Historijska patina i herojski patos ovoga djela bili su značajni poticaji Mažuranićevi u nekim ranim ostvarenjima, a donekle i u glavnom djelu. Ali samo to i ništa više, jer kroničarska, plošna i jednodimenzionalna faktura Kačićeva djela nije mogla poslužiti Mažuranićevoju usmjerenosti k manjim i dramatski koncipiranim oblicima.

S mnogo više zanosa očitovao se Mažuranić u trećem toku (ili fazi) svojih pjesničkih nastojanja. Ne krijući ni u jednoj prilici svoje nepodvojene simpatije za klasičku kulturu i posebno latinskog pjesnika Horacija, Mažuranić je s velikim naporima i pritajenim ambicijama pjevao u latinskoj verzifikaciji odstupajući od sintaktičkog rada našega jezika i odabirući specifični rječnik prikladan za takav način izražavanja. Ali ni ovdje nije mogao naći dublje i smirenije angažiranje svojih nastojanja, jer su samo neke usputne i prigodne teme obrađene u latinskom stihu i klasičkoj versifikaciji. Deskriptivni karakter te poezije, neprimjerena (prema duhu hrvatskog jezika) proširenost rečenice u latinskom stihu, zatim ton i ugođaj u osnovnom izrazu, nisu mogli dulje zadržati Mažuranića u ovoj maniri, iako je – sasvim sigurno – tražila velike napore.

S najviše prethodnih priprema i intimnog, strasnog zalaganja upustio se Mažuranić u oživljavanje jezičnog izraza i poetskog svijeta dubrovačkog pjesnika Ivana Gundulića. Bili su, doista, nemali njegovi napori da u tome pogledu postigne značajna ostvarenja. Nadopune *Osmanu* prvi put su Mažuranića kvalificirale kao velikog hrvatskog pjesnika.

No jednostavna činjenica, da se Mažuranić nije dulje zadržao u zakonitostima toga oblika umjetničkog stvaralaštva, a niti je samostalno odabrane teme obrađivao jezikom toga poetskog svijeta, uvjerljivo dokazuju da je Mažuranić i ovu fazu (ili tok) u svojim pjesničkim nastojanjima shvatio samo kao oglednu (u najboljem značenju riječi) i kao neophodno potreban most do zaključne, završne i vrhunske poetske riječi.

Mažuranić je i svjesno, i pripremljeno, i sa spontanim poetskim angažiranjem ulazio u novu fazu (ili tok) svoga književnog stvaralaštva. U svakoj je etapi razrađivao drukčiju tematiku i okušavao se na različitim jezičko-izražajnim nivoima. I vremenski i svojim stvaralačkim mogućnostima zalagao se u svakom obliku stvaralaštva istinski, duboko i strasno.

Morao je uložiti nemale i stvarno iscrpljujuće napore u ostvarenja iz svake faze, jer prijelazi iz jednog oblika u drugi i nužna ponovna uživanje u nove zakonitosti stvaranja nisu bila nimalo jednostavna. Ono što se zbivalo u hrvatskom književnom stvaralaštvu kroz nekoliko stoljeća, morao je Mažuranić proći u jednom vrlo kratkom trajanju književne djelatnosti. Time Mažuranić zaključuje višestoljetne tokove u razvoju hrvatske književnosti i postaje istovremeno njen prvi moderni pjesnik, jer otvara potpuno nove izražajne mogućnosti.

Ipak je Mažuranić – i opet svjesno, promišljeno i pripremljeno – napustio svoje ranije stvaralačke tokove, kada je došao čas njegova životnog djela i kada je trebalo da saopći najpotpunije i najzrelije svoju poetsku riječ i svoju umjetničku poruku.

Pošao je potpuno novim putem na kojemu se jedino moglo stvoriti reprezentativno djelo. chef-d'oeuvre hrvatske i jugoslavenskih književnosti.

III

Mažuranićeva je poema *Smrt Smail-age Čengića* toliko zrelo i doradeno umjetničko ostvarenje da svako doba određuje svoj stav prema njemu. Njegov motivsko-tematski raspon ostao je neponovljiv, izražajno-jezička zrelost ostvarena je s filozofijskom dubinom, a razrađeni poetski svijet nosi viziju života kakav jest i kakav bi trebao da bude s gledišta pjesnikovih ideala.

I pristupi Mažuranićevu književnom djelu bili su vrlo različiti: iz aspekta historijskog, literarno-historijskog, teorijsko-literarnog, filozofijskog, estetskog, političkog, nacionalnog, etnografsko-etnološkog, iz aspekta literarne tradicije, psihologije umjetničkog stvaralaštva, historije religija. I napisano je toliko studija da se dobija dojam da je o djelu sve rečeno i sve bitno iscrpljeno.

Ipak je do naših dana ostao neuočen i nedefiniran jedan kvalitet *Smrti Smail-age Čengića*, nedvojbeno najbitniji i najpresudniji za razumijevanje djela i njegove umjetničke vrijednosti.

Cjelovitost, zaokruženost i svestrana doradenost *Smrti Smail-age Čengića* upućuju na njegovu osebuju, iznimnu i izvanredno jasno ostvarenu lingvističko-stilističku situaciju. Uvid u Mažuranićev leksički fundus s fonetskim i fonološkim realizacijama i s posebnim osvrtom na njegovu sadržajno-emocionalnu poantu potvrđuju potpuno nove stvaralačke tendencije u hrvatskoj književnosti. Morfološki i sintaktički raspon te izražajno-stilske osobitosti sa svim odstupanjima od tradicionalnih oblika hrvatskog književnog jezika sa svoje strane govore o potpuno novom obliku stvaralaštva koje bitno odstupa od uobičajenih kanona pisanog književnog djela.

Stoga razmatranje Mažuranićeva životnog djela s gledišta dostignuća u lingvističko-stilističkom smislu omogućuje nova osvjetljenja i potpuno novi sistem vrednovanja.

IV

Lingvističko-stilistička situacija određenog historijskog časa izražava se u rasponu vokabulara, u fonetsko-fonološkim standardima i varijacijama te u morfološko-sintaktičkoj raznovrsnosti. Stupanj realizacija sviju bitnih elemenata očituje se na mnogo načina, a prvenstveno u nizu različitih nivoa jezičnog izražavanja koji se međusobno ukrštavaju, pomažu i poništavaju, jer granice ne mogu biti fiksne. Čitava je situacija nezaustavljiva na jednom nepromjenljivom stupnju, budući da su mijene na bilo kojem dijelu jezičke stvarnosti normalna i redovita pojava, dok su određeni slijed i razvoj na cijelom jezičkom području zakonmjerne pojava.

Iako je istina da je jezička stvarnost vrlo promjenljiva, konkretni historijski čovjek ulazi u određenu lingvističko-stilističku situaciju protiv svoje volje i bez mogućnosti za velikim izborom. Može se kolebati između različitih nivoa s nejednakim rasponom i neujednačenim izražajnim mogućnostima, može ponešto dodati, proširiti, umnožiti ili varirati, ali suštinske promjene ne može izvršiti. Sloboda u izboru i

stvaranju pjesničkog jezika u biti je sloboda u izboru određenog nivoa ali s jasnim i stvaralačkim namjenama za njegovim sređenjem i smirenjem u stilskom pogledu, u smislu određene poetike.

Bitno različitih skokova ne može biti, jer se suštinski radi o jednom mogućem kontinuitetu koji nije uvijek jednolinijski, niti ravnomjerno evolutivan. Nije moguće govoriti o evoluciji jezičkog izraza u smislu drugih naučnih disciplina, ali postoji određeni slijed, postoje neka raskršća i čvorišća, gdje se iskustva i dostignuća sustižu i koriste. Ne uvijek, ne u punom opsegu, ali svakako u nekom teško odredivom opsegu, prvenstveno u podizanju pisane i govorne jezičke situacije na nivo pjesničkog jezika.

V

Distribucija jezičkih elemenata s lingvističko-stilističkog gledišta potvrđuje da je Mažuranić svoj stih u *Smrti Smail-age Čengića* gradio na onoj i onakvoj rečenici koja je moguća pretežno u usmenom obliku saopćavanja.

U rasponu i varijacijama subjekt – predikat – priložna oznaka, ili subjekt – predikat – objekt, javlja se dominantan oblik rečenice.

Težište je rečeničkog izraza na glagolu. Njegovo je prisustvo često, obilno, raznoliko, i u pravilu zauzima u rečenici izrazitije mjesto: prvo ili posljednje. A kako se historijsko, tj. historijski aspekt i historijsko trajanje osnovne teme, u poemi može najbolje izraziti u historijskom prezentu, a zatim podjednako u aoristu i imperfektu, onda su ta vremena pretežna u djelu. Proizlaze nužno iz strukture samog djela.

Izrazitija mjesta dobivaju subjekt i objekt: prvi je često na posljednjem mjestu u rečenici, a drugi zauzima češće prvo mjesto. Pridjev se javlja najčešće u jednostrukoj sintagmi imenica – atribut, a samo iznimno dolazi dvostruka sintagma.

Upadljiv je veći postotak nezavisno-složenih rečenica od početka zavisno-složenih, što odgovara osnovnom zahtjevu govorenog stiha da on bude sintaktička cjelina, ili zaokružen dio veće cjeline.

Pjesnički će jezik u ovakvu djelu, sasvim prirodno, razviti osebujuan, izrazitiji rječnik, frazu, sintaksu. Mogućnosti su izražavanja sužene, jer su usmjerene određenim putem i uokvirene u autonomni sistem. Nijansâ u opisima ne može biti mnogo, ali će se zato njegovati nijanse u scenskoj živosti radnje, razvijat će se obilje događaja, zbivanja.

Podrobnije statističke analize¹ potvrđuju da je Mažuranić promišljeno, umjetnički pripremljeno i stvaralački svjesno stvorio djelo koje se potpuno doživljava i spoznaje u dahu slušanja i u kompleksnoj situaciji

¹ Icrpne statističke analize o svemu gore rečenom bit će objelodanjene na drugom mjestu (zbog pomanjkanja prostora ovdje ih izostavljam).

oko slušanja. Kategorija slušanosti – strukturno drukčija i oprečna kategoriji pisanosti – bila je za Mažuranića ona prva, prvotna i bitna osnova i pretpostavka na kojoj je izgrađivao svoje životno djelo.

Samo se na toj osnovi može razumjeti opseg, karakter i struktura poeme.

VI

Mažuraniću se čini nemala nepravda, kad se govori da je on napisao *Smrt Smail-age Čengića* u duhu i na osnovu narodne poezije. Time se ujedno i miješaju i zamrsuju dvije pojave koje su ipak u svojoj osnovi jasne.

Već je naprijed rečeno, da je Mažuranić bio strasni zaljubljenik narodne pjesme i da mu je ona pružila dragocjene poticaje i najsnažnije impresije. I Mažuranić je mnoga naučio od narodne pjesme. No on je pošao svojim putem i savršeno umjetnički odrazio svoje doba i njegove težnje, iako se potpuno uklopio u oblik stvaralaštva, koji se potvrdio u narodnoj poeziji.

Prolazeći kroz četiri faze u svome razvoju Mažuranić je stvarno prošao kroz četiri različita tipa stvaralaštva dok nije konačno našao svoj pravi put. Moglo mu je poslužiti razdoblje do *Smrti Smail-age Čengića* kao priprema i neophodno potrebna škola za ostvarenje glavnog djela. Ali se s više opravdanja može reći, da je Mažuranić prošao te faze zato da bi se mogao prevladati i da bi se mogao osloboditi određenog nasljeđa koje mu nije pružalo odgovarajuće mogućnosti.

U Mažuranićevu historijskom času tradicija i kultura usmenog izraza – rezultat višestoljetnog postojanja narodne književnosti kod jugoslavenskih naroda – imale su presudno značenje u javnom kulturno-političkom životu, a na području književnog stvaralaštva predstavljale su poetsku vrednotu općenito priznatu i usvojenu. Magija i akustičko-vizuelni eho usmene riječi i njenog umjetničkog oblikovanja² otvarali su suvremenom čovjeku Mažuranićeva časa pogled na prošlost i život. U atmosferi takvih shvaćanja Mažuranić se književno obrazovao i otkrio pravi stvaralački put za svoje ideale i svoje doba.

Nije išao putom oponašanja narodne poezije, ili preuzimanjem njenog rječnika i načina izražavanja. Iz Mažuranićeva pjesničkog rječnika izbija nivo kulture koji je u najužoj vezi s pisanom riječju i postojećom pisanom hrvatskom književnom tradicijom. Osjeća se prisustvo različitih književnih oblika u metaforici, susreću se značajne inovacije u vezi s književnim obrazovanjem, presudna su drukčija životna iskustva i opći filo-

² V.: Tvrtko Čubelić, *Zakovitosti usmenog narodnog stvaralaštva u poetskom izrazu I. Mažuranića i P. P. Njegoša*. – »Radovi Zavoda za slavensku filologiju«, 7, Zagreb, 1965, str. 71–85.

zofijski pogledi. Ali uvijek i odlučno u mjeri maksimalnog korišćenja za okvire i zakonitosti usmenog izraza i usmenog stvaralaštva. Kao i u svome životu, kao i u svojim najznačajnijim teorijskim i filozofijskim očitovanjima, tako je i na području umjetničkog stvaralaštva ostao vjeran pučkoj i plebejskoj komponenti u kontinuitetu svijesti i kulture hrvatskog naroda.

Treba konačno dodati da kategorije slušanosti i usmenosti imaju svoju historiju i svoju suvremenost, da odražavaju strujanja i izmijenjena previranja, da se obnavljaju u svakoj historijskoj etapi novim problemima i inovacijama u izrazu te da saopćuju uvijek neposredne i suvremene poetske poruke.

Bogata je i raznolika historija usmenog izraza. Njeni su predstavnici najznačajnija imena svjetske književnosti. Među njima je i naš Ivan Mažuranić.

D I O T R E Ā I

BIBLIOGRAFIJA PRIJEVODA »SMRTI SMAIL-AGE ĀENGIĆA«

Davor Kapetanić

1857.

- (1) CSENGITY AGA HALÁLA. Ivan Mazsuranitz. Forditó Kondor Lajos. »Magyar Sajtó« [Pest], III/1857, 172, 693–694; 173, 698–699; 174, 701–703; 175, 706; 176, 709–710.

1860.

- (2) SMRT AGY SMAILA ĀENGIĆE. Ivan Mažuranić. Přeložil Josef Kolář. »Časopis českého museum« [Praha], XXXIV/1860, 2, 162–192.
- (3) SMRT SMAIL-AGY ĀENGIĆE. Hrdinská píseň Ivana Mažuraniće. Z chorvatskeho přeložil Josef Kolář. (Vyňato »Časop. Musea král. českého« sv. 2. r. 1860). – V Praze, Tiskem A. Renna, v Kolovratské střídě »u tři lip«, 1860. 16^o 50.

1862.

- (4) ŚMIERĆ AGI IZMAELA CZENGISA. Poemat Iwana Mazuranicza napisany po serbsku. Z czeskiego tlómaczenia Kolara przelozył Władysław Syrokomla [Ludwik Kondratowicz]. »Kuryer Wileński« [Wilno], III/1862, 1, 2; 2, 10; 3, 18; 4, 27; 5, 35; 6, 42.
- (5) ŚMIERĆ AGI IZMAELA CZENGISA. Poemat Iwana Mazuranicza napisany po serbsku z czeskiego tlómaczenia Kolara przelozył Władysław Syrokomla. »Przyjaciel domowy« [Lwów], I/1862, 24, 187–189; 25, 196; 26, 204; 27, 211–212; 28, 221.

- (6) *ŚMIERĆ AGI IZMAELA CZENGISA*. Poemat Jana Mazuranicza napisany po serbsku, z czeskiego tłómaczenia Kolarza przelozył Władysław Syrokomla. – Wilno, Nakładem i drukiem A. H. Korkora, 1862. 8^o 52.

1864.

- (7) *ČENGIĆ-AGA'S TOD*. Ein episches Gedicht von Ivan Mažuranić. Über setzt und erklärt von Carl Seeberger. *Programm des k. k. Staats-Obergymnasiums zu Zengg, veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1863/64*. – Triest, Buchdruckerei des Oesterreichischen Lloyd, 1864. 4^o 63.

1865.

- (8) *LA MORTE DI SMAILO-AGA ČENGIĆ*. Canto di Giovanni Mazuranić. Dallo slavo Giovanni Nikolić. »Il Nazionale« [Zara], IV/1865. 11/12, 29, 44, 46, 50, 53, 63.

1866.

- (9) *ČERNOGORCY*. Poema Ivana Mažuraniča. Perevod s serbsko-horvatskago M. P-ij [M. P. Petrovskij]. »Russkij vestnik« [Sanktpetersburg], 1866, LXVI/12, 372–406.

1869.

- (10) *SMAILLO ČENGIĆ-AGA*. Poema di Giovanni Mazuranić. Traduzione di Giovanni Nikolić. – Zara, Tipografia del Nazionale, 1869. 4^o 41.

1870.

- (11) *SMRT SMAIL-AGE ČENGIČA*. Po Ivanu Mažuranič-u, poslovenil Janez Bilc. »Novice gospodarske, obrtniške in narodne« [Ljubljana], XXVIII/1870, 12, 96; 13, 104; 14, 112–113; 15, 120–121; 16, 129–130; 17, 136–137; 18, 144–145; 19, 152–153; 20,
- (12) *SMRT SMAIL-AGE ČENGIČA*. Po Ivanu Mažuraniču, poslovenil Janez Bilc. – V Ljubljani, Natisnil J. Blaznik, 1870. 16^o 54.

1871.

- (13) *SMERT IZMAILA-AGI ČENGIČA*. Poema Ivana Mažuraniča. Perevod M. Petrovskij. *Poezija Slavjan*. »Sbornik lučših poetičeskikh proizvedenij slavjanskikh narodov v perevodah russkikh pisatelej izdannyj pod redakcieju Nik. Vas. Gerbelja«. – Sanktpetersburg, 1871. v8^o 250–263.

1872.

- (14) *ŚMIERĆ AGI IZMAELA CZENGISA*. Poemat Jana Mazurancza napisany po serbsku. Z czeskiego tłómaczenia Kollara. *Poezye Ludwika Kondratowicza*. Tom X. – Warszawa, Skład Główny u Gebethnera i Wolffa, 1872. 8^o 290–351.

1874.

- (15) *ČENGIĆ AGA'S TOD*. Von Ivan Mažuranić. Aus dem Kroatischen übersetzt von Wilhelm Kienberger. – Brünn, Druck und Verlag der mähr. Actienbuchdruckerei, 1874. 8^o 56.

1875.

- (16) *SMRT SMAIL-AGY ČENGIĆE*. Píseň Ivana Mažuraniće. Přeložil Vilém Kienberger. Zábavné bibliotéky dílo XXVIII. – V Bruň. Nákladem »Školy B. S. P.«, 1875. 8^o 63.

1876.

- (17) *ČENGIĆ AGA'S TOD*. Von Ivan Mažuranić. Aus dem Kroatischen übersetzt von Wilhelm Kienberger. Autorisirte Ausgabe mit dem Portrait des Dichters und 5 Illustrationen entworfen von F. Kautz, gezeichnet von V. Katzler. – Agram, Verlag der Universitäts-Buchhandlung Albrecht & Fiedler, 1876. 8^o 80.

- (18) *ČENGIĆ AGA'S TOD*. Von Ivan Mažuranić. Aus dem Kroatischen übersetzt von Wilhelm Kienberger. Autorisirte Ausgabe. – Agram, Verlag der Universitäts-Buchhandlung Albrecht & Fiedler, 1876. 8^o 80.

1877.

- (19) *ČERNOGORCY ILI SMERT SMAIL-AGI ČENGIČA*. Poema Iv. Mažuraniča. Pervod s serbsko-horvatskago A. Lukjanovskago. – Pskov, V Tipografii B. M. Nejmana, 1877. 8^o 61.

- (20) *MORTE DI ISMAJL ČENGIĆ-AGA*. Poema di S. E. il Bano della Croazia Giovanni Mažuranić. Dal testo croato tradotto in metri italiani dal professore P. E. Dr. Bolla. – Fiume, Stabilimento Tipo-Litografico di E. Mohovich, 1877. 8^o LXI + 63.

1878.

- (21) *LA MORT DE L'AGA SMAÏL CZENGICZ*. Poëme croate. Par Jean Majurawicz. [Preveo:] Celeste Courriere. »Revue britannique« (Paris), 1878, T. II, 407–428.

1884.

- (22) *SMIERĆ AGI IZMAELA CZENGISA*. Jan Mazurancz. Z czeskiego tłumaczenia Kolarza przełożył Wł. Syrokomla. – Lwów, Księgarnia polska, Biblioteka Mrówki Nr. 23, 1884. 8^o 44.

1890.

- (23) *SMRŤ SMAILA-AGI ČENGIČE*. Hrdinská píseň Ivana Mažuraniče. Z jazyka srbsko-chorvatského přeložil Josef Kolář. Druhé opravené vydání. – V Praze, Nakladatel I. L. Kobra Knihkupectví, 1890. 16^o 56. ([Skupna naslovna strana:] Bibliotheka mládeže studující, vydávána péčí Ústředního Spolku učitelstva Středních škol. Serie II, čís. 5.)
- (24) *SMRŤ SMAILA-AGI ČENGIČE*. Hrdinská píseň Ivana Mažuraniče. Z jazyka srbsko-chorvatského přeložil Josef Kolář. Druhé opravené vydání. – V Praze, Nakladatel I. L. Kobra Knihkupectví, 1890. 16^o 62. ([Skupna naslovna strana:] Knihovna, Ústřední. Redaktor Fr. X. Svoboda. Sešit 255–268, V Praze.)

1893.

- (25) *SM'RTTA NA ISMAIL-AGA ČENGIČA*. Poema. Prevel E. Sprostranov. »Iskra« [Šumen], V/1893, II, 513–528; 12, 627–638.

1896.

- (26) *CSENGICS SZMAIL AGA HALÁLA*. Költői Elbeszélés. Irta Mazsuranics Iván. Horvátbol fordította Margalics Ede. »Budapesti Szemle, 1896.
- (27) *CSENGICS SZMAIL AGA HALÁLA*. Költői Elbeszélés. Irta Mazsuranics Iván. Horvátbol fordította Margalics Ede. – Budapest, Franklin-társulat. Magyar irod. intézet és könyvnyomda, 1896. 16^o 55.

1897.

- (28) *SMRŤ SMAIL-AGY ČENGIJIČA*. Pieseň od Ivana Mažuraniča. Poslovenčil Dr. Ivan Branislav Zoch. – Ružomberok. Tlačou i nákladom Karla Salvu, 1897. 16^o 52.

1902.

- (29) *SMRT SMAIL-AGY ČENGIČE*. Hrdinská píseň Ivana Mažuraniče. Z jazyka srbsko-chorvatského přeložil Josef Kolář. Třetí, opravené vydání. – V Praze, Nakladatel I. L. Kobra Knihkupectví, 1902. 16^o 63.

1906.

- (30) **LA MORT DE SMAIL-AGA TCHENGUITCH.** Une épopée des Slaves du sud. Par Ivan Majouranitch. [Preveo:] Ivan Koriak [I. Malkhauzouny]. »Revue slave« [Paris], I/1906, 3, 307-331.

1913.

- (31) **SMAIL-AGA ČENGIĆ'DÖD.** Övers. av Alfred Jensen. »Montenegros Ärekrans«. Två Sydslaviska Hjältedikter. – Stockholm, Aug. Rietz Bokhandel (i distrib.), 1913, v8^o 158-193.
- (32) **ČERNOGORCY.** »Otgoloski slavjanskoj poezii«. Pervod M. P. Petrovskago. – Kazanj, Izdanie knižnago magazina M. A. Golubeva, 1913, v8^o 133-158.

1918.

- (33) **THE DEATH OF SMAIL AGA.** By Ivan Mažuranić. Rendered into English, and dedicated to the Allied Forces on the Salonica Front, by Capt. James W. Eilles, M. A. – Salonika, The First Serbian Library M. Ristivoyevich, 1918. 8^o 46.

1922.

- (34) **LA MORTE DI SMAIL-AGA ČENGIĆ.** Poema di Giovanni Mažuranić. Versione, prefazione e commentario di Vladimiro Bakotić. – Split, Libreria editrice »Hrvatska knjižara«, 1922. 8^o 106.

1925.

- (35) **THE DEATH OF SMAIL AGA.** Rendered into English by J. W. Wiles, MA. – London, George Allen & Unwin LTD, 1925. 8^o 62.

1926.

- (36) **LA MORT DE SMAIL ČENGIĆ AGA.** Poème. Traduit du Croate par Petar Pekić. – Zagreb, St. Kugli, Librairie de l'université et de l'Académie Yougoslave, 1926. 8^o 56.

1927.

- (37) **LA MORT DE SMAIL AGA.** Poème. Traduit du Croate par Petar Pekitch. Introduction d'Emile Haumant. Professeur à la Faculté des Lettres. – Paris, Librairie Piart, 1927. 8^o 48.

1929.

- (38) **ISSMAYLAGA TSCHENGITSCH'S TOD.** Gedichtet von Iwan Mažuranić. Ins Deutsche übersetzt von Stewo Tschuturilo. – Beograd, Buchdruckerei »Davidović«, Pavlović i drug, 1929. 8^o 54.

1931.

- (39) *ŚMIERĆ SMAIL-AGI ČENGIĆA*. Z przedmową dr. Milutina Cihlara-Nehajeva. Przetłóżył Antoni Bogusławski. – Warszawa, Dom książki polskiej, spółka akcyjna, 1931. 8^o 61. ([Na listu przed nasłownom stranom:] Biblioteka jugosłowiańska pod redakcją prof. Juljusza Benešića. Tom I.)

1933.

- (40) *LA MORTO DE SMAIL-AGE ČENGIJIĆ*. Heroa eposa Kroata de Ivan Mažuranić. Ratigita traduko kun antaŭparolo kaj klaiagoj de Mavro Špicer. – Slavonski Brod, Eldonis »La Sudo Stello«, 1933. 8^o 75.

1934.

- (41) *LA MORTO DE SMAIL-AGA ČENGIJIĆ*. Heroa eposa Kroata de Ivan Mažuranić. Ratigita traduka kun antaŭparolo kaj klaiagoj de Mavro Špicer. – Zemun, Prescjo »Nova Lumo«, 1934. v8^o 82. [Štampano Braille-vim pismom za slijepe.]

1947.

- (42) *SMRT SMAIL-AGY ČENGIJIĆE*. Ivan Mažuranić. Přeložil Josef Hora. Uvodní studie Antun Barac. – V. Praze, Melantrich, 1947. 8^o 57.

1949.

- (43) *LA MORTE DI SMAIL-AGA ČENGIJIĆ*. Introduzione, traduzione e note a cura di F. Trogranić. – Genova, Briano Editore, 1949. v8^o XXVII + 101.

1951.

- (44) *SMRT SMAIL-AGY ČENGIJIĆE*. Ivan Mažuranić. Přeložil Josef Hora. Dílo Josefa Hory. Svazek XI. Kniha slovánske poezie. – Praha, 1951. 8^o 245–294.
- (45) *SMRT SMAIL-AGE ČENGIJIĆA*. Prevedel Alojz Gradnik. Ilustriral Marij Pregelj. – Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1951. 8^o 113.

1956.

- (46) *SMRTTA NA SMAIL-AGA ČENGIK'*. Prevedel od srpskohrvatski Gane Todorovski. – Skopje, Izdavačko pretprijatie »Kultura«, 1956. 8^o 60.

1957.

- (47) *MORS SMAIL-AGAE ČENGIĆ*. In sermonem latinum Dr. Ivan Baković vertit. – Split, Umnoženo ciklostilom Biskupskog ordinarijata, 1957. 8^o 34.

1959.

- (48) *SMRTTA NA SMAIL-AGA ČENGIK'*. II. popraveno izdanie. Prepev Gane Todorovski. – Skopje, Kultura, 1959. 8^o 57.

1963.

- (49) *SMRTTA NA SMAIL-AGA ČENGIK'*. Ivan Mažuranič'. Priredil i prepeal Gane Todorovski. – Skopje, »Kočo Racin«, 1963. 8^o 51–91.
- (50) *VDEKJA E SMOIL-AGË ÇENGIQIT*. Ivan Mazhuraniq. Perkteu Esad Mekuli. – Beograd, Shtypi shtypskroja e Ndërmarrjes gazetare-boutuese »Rilindja« Prishtinë, 1963. 8^o 58.

MAĐARSKI PREVODI MAŽURANIĆEVOG SPEVA »SMRT SMAIL-AGE ČENGIĆA«

Magdalena Anđelić

Veliki ruski simbolista, pesnik, naučnik i prevodilac Valerij Jakovljevič Brjusov rekao je: »Nemoguće je preneti pesničko delo s jednog jezika na drugi, ali je nemoguće i odreći se te mašte.« Ovome bi trebalo dodati još i sledeće: upoznati jedan narod i približiti mu se istinski, upoznati njegov život, temperamenat, ljude, istoriju – moguće je samo ako se prenose tekovine njegove duhovne kulture. Ako bi narodi raznih materinjih jezika poznavali uzajamno karakter i duhovna blaga i doživljavali život jedni drugih, našli bi mnogo više razloga da vole jedni druge nego da se mrze.

Da li je korisnije da čitamo delo u slabijem prevodu koji nam daje samo izbledelu sliku, ili da ga ne upoznamo uopšte? Možda ćemo ipak, uz pomoć kritika i komentara, objašnjenja i predgovora, beleške o piscu i naše sopstvene mašte moći da dočaramo sebi da bleđa slika zablista s vremena na vreme, da oživi, da se pokaže stvarnija, bliža. Po mišljenju V. Žukovskog prevodilac proze je rob, a prevodilac stihova – suparnik. Da li mora poezija da čeka na novoga pesnika koji će dostojno da je prenese na tuđi jezik ili može da se zadovolji osrednjim ostvarenjem? Prevodilac poezije je dužan da teži da njegovo delo stvori isti utisak kao izvornik, da mu bude estetski adekvatan, što znači – da se poslužim rečima Stojana Subotina – da treba u sebi da nosi unutrašnju estetsku vrednost, tj. da iscrpno predaje misao originala i da mu odgovara potpuno po svojim funkcionalno-stilističkim elementima.¹ Ukratko, stihovi prevoda moraju biti dobri sami po sebi.

Sve su to misli koje nam se nameću pri čitanju Mažuranićevog speva *Smrt Smail-age Čengića* na mađarskom jeziku. Da li je čitalac mogao da se oduševi umetničkim dometom, ili je samo informisan o sadržini njegovoj? Po svemu sudeći, iako veliki po svome značaju, ovaj spev nije

¹ Stojan Subotin, *Nekoliko problema prevodenja poezije*, »Umjetnost riječi«, Zagreb, 1962, br. 1-2, 70.

u dovoljnoj meri poznat Mađarima: i pored tri prevoda, *Smrt Smail-age* ostao je van domašaja ne samo široke čitalačke publike, nego i velikog dela intelektualnog sveta koji se bez prekida obaveštava, traži i čita.

Od svih naroda Mađari su bili prvi koji su mogli posle nas da čitaju *Smail-agu* na svome jeziku, jer je prvi mađarski prevod nastao 1857. godine, dakle daleko pre ostalih (prvi češki objavljen je 1860, poljski 1862, nemački 1864, ruski i talijanski 1877. itd.). U svojoj studiji *O izdanjima i prevodima Smrti Smail-age Čengića* Ivan Brlić navodi da ovaj spev ima 64 izdanja »mada se njihov točan broj vjerovatno neće moći definitivno nikad ustanoviti«. ² Kao uzrok ovome navodi veliki broj takozvanih »practical edition« (naziv koji je upotrebio Božidar Kovačević), i da su neka izdavačka poduzeća štampala *Smail-agu* i više puta, bez dopuštenja, bez znanja autorova, bez oznake godine štampanja i bez naznake, koje je to njihovo izdanje. U ovaj broj od 64 Brlić nije uzeo u obzir dva mađarska prevoda, prvi objavljen u celosti, drugi delimično (oba u časopisima i dnevnicima) a za koje ni Brlić, ni raniji istraživači nisu znali. Od mađarskih prevoda i Prohaska ³ i Brlić (malopre pomenuti članak) spominju samo treći, objavljen kao zasebna publikacija 1896.

Autor prvog mađarskog prevoda je Lajoš Kondor (Kondor Lajos) publicista i književnik manjeg značaja, koji je u toku šezdesetih godina prošlog veka kroz budimpeštansku štampu (»Pesti Napló«, »Magyar Sajtó«, »Divatcsarnok«, »Napkelet«) obaveštavao mađarsku javnost o našoj književnosti, i umetničkoj, i narodnoj. Njegovi savremenici (Agošt Greguš – na primer) znali su ga kao prevodioca naših narodnih pesama. Njegov prevod *Smail-age* objavljen je u budimpeštanskom dnevniku »Magyar Sajtó« u nastavcima 30. i 31. jula i 1, 2, 3. i 4. avgusta 1857. Međutim i delo, a i njegov sačinitelj pali su ubrzo u potpun zaborav. ⁴ Lajoš Kondor nije poznavao temeljno našu književnost, što može da se zaključi iz dostupnih nam dokumenata i njegovih spisa. Podatke, koji su mu bili potrebni za prevođenje *Smail-age* crpao je uglavnom iz Subot'čevog *Cvetnika Srbske Slovesnosti II*, u kojem nije izričito rečeno da je Mažuranić hrvatski pesnik, te Kondor, smatrajući da je

² Ivan Brlić, *O izdanjima i prevodima »Smrt Smail-age Čengića«, Grada za povijest književnosti hrvatske, Zagreb, 1953, knj. 24, 170.*

³ Ivan Mažuranić. *Smrt Smail-age Čengića*, spremio i protumačio dr Drag. Prohaska, II. izdanje, Beograd, 1914, 88.

⁴ Istvan Poth je uspeo da sakupi o njemu najoskudnije podatke: da je rođen 10. aprila u Hercegsantu (Bačka), kao sin Ferenc Krancea i Ludovike Karoline Kolín, a prezime je kasnije pomadario. Njegov brat, Gustav Kondor, bio je profesor univerziteta i član Mađarske Akademije Nauka. – István Póth, *Die erste Übersetzung von Mazuranics »Smrt Smail-age Čengića« – Lajos Kondor 1857*, *Studia Slavica* 1959, 1-2, 192-199.

Cvetnik antologija srpskih pisaca (pošto je i štampan ćirilicom), u svome objašnjenju uz prve stihove *Agovanja* daje neka netačna obaveštenja: »Autor ovoga dela, jednog od najuspelijih srpskih ostvarenja, je Mažuranić«, a nešto dalje: »ono doduše nije pisano u onom uzvišenom pesničkom stilu Sime Milutinovića-Sarajlije, Branka Radičevića i drugih, ali je napisano tim čistijim srbizmom«. Kao što je Poth u navedenoj raspravi (str. 195) primetio, u »srbiziranju« ovoga speva Kondor ide tako daleko, da je i u samome tekstu izraz »slovinsko« tumačio sa »srpsko«, te stihovi:

Ne boje se slovinkinje vile 810
uz šestoper da će poginuti
pače znadu, da gdje njega nije,
tu ni pjesan slovinska ne zrije –

kod Kondora glase:

A s z e r b tündérek nem félnek (spac. MA)
A buzgánynyal szembe néznek
Hiszen hol ő jelen nincsen,
Ott a s z e r b dal nem is terem. (spac. MA)

Skraćivanje *Harača* (original od 478–1100. stiha, a Kondorev prevod od 474–1015. stiha) Poth s pravom pripisuje činjenici da se Kondor striktno pridržavao Subotićevog *Cvetnika* u kojem su ispušteni pojedini stihovi originala, kao npr.:

A gdje za noć mladahnu djevojku
Otuda mu kužne babe ne ima

ili:

od balčaka i od djevojaka

– a što je Subotić učinio iz pedagoških razloga, pošto je njegova antologija služila kao čitanka za gimnazije. Tako i pojedine stihove kao:

Grobovi su mniš otaca –
Da ne cvile svoje jade prijeko

i sentencu:

Oro gnijezdo vrh timora vije
jer slobode u ravnici nije –

Subotić je (1853) izostavio iz političkih razloga, zbog pritiska koji je vršen u doba Bahova apsolutizma, te ih ni kod Kondora ne možemo da nademo.

Što se tiče načina prevodenja, Kondor sâm u uvodu kaže, da ne prevodi stih po stih, nego se trudi da prenese bogatu ideju sadržine, smisao speva. Zbog toga se dešava da na pojedinim mestima ispušta stihove, te ih i brojno ima manje, nego u originalu; tako od 9 Mažuranićevih: *Komljani im i Zagaráč . . .* (279–287) Kondor sačinjava 4:

*Komlyán, Zagarácz faluit,
Már Bielopavlovitzot
Szinte jó rég ellépdelik,
Moracsá vizét beérik,*

ali se dešava i to, da proširuje pojedine delove, te kod njega ima više stihova nego u originalu. 4 Mažuranićeva stiha:

Al' nada sve, što krš ovu kiti 364
Krst je časni što se nad njom visi.
on je što ve u nevolji jači;
on milostiv, što ve nebom štiti –

Kondor proširuje na 7:

*És még is mind ezek felett
A szent kereszt fejük felett
Mely e sziklán emelkedett
Az! mely titeket erősit,
A földi rosszból megsegít.
Az a kegyelet, a malaszt,
Mely most az égből rátok szál.*

Snažnu i upečatljivu sliku *Harača: Mili Bože, što je raja kriva? . . .* (504) u kojoj pesnik u toku 6 stihova, bogatih pesničkim izrazima i figurama potencira suprotnost: nevinost raje i nasilje Turčina – Kondor saopštava u dva zgasnuta, moglo bi se reći prilično uspela stiha:

*Édes Isten mit vétetett
Hogy ily bünössé tétetett?*

Ovakve i slične izmene srećemo kod njega često.

Drugi prevodilac Đ e r đ R a d i ć (Radics György) javio se odlomcima ovoga speva; to su samo pripreme za objavljivanje cele pesme, a što do toga nije došlo, razlog leži verovatno u bolesti i preranoj smrti Radi-

čevoj. U 78-om broju budimpeštanskog dnevnika »Fővárosi Lapok«, 6. aprila 1877. objavio je prevod *Agovanja* i uz njega članak pod naslovom: *Csengity aga halála*, u kojem objašnjava postanak pesme, citira ocenu Franje Markovića, ističe njene osobenosti i lepotu, prepričava sadržinu svih pevanja i u želji da potkrepi svoje izlaganje, citira i pojedine odlomke *Čete* (pristupanje Novice četi); ističe, da je pokrštaivanje Novičino samo formalno, jer »on u stvari ostaje Turčin; njega ne vodi religiozna pobuda na ovo delo, nego želja da uzme učešća u borbi hrišćana, pošto kao pagan to ne može«. Uz prepričavanje *Harača* navodi 8 stihova (»Otkud zlato, koji krova nema? . . .«) a uz prepričavanje *Kobi* 15 stihova (»Čija j' ovo ponosita čalma?«) – sve na mađarskom jeziku. Svoje izlaganje završava rečima: »Ovaj ep u malome okviru odražava horba jednog naroda; dok je ceo narod u pozadini, sâm ep osigurava svome pesniku trajno ime u književnosti«. Urednik lista je uz ime Radičevo naveo i sledeće informacije: »Pisac ovoga članka, somborski direktor-profesor, bavi se sada prevodenjem celoga epa. »Međutim, kao što je već rečeno, objavljivanje njegovo nije usledilo nikada, uzaludna su bila sva traganja da se pronađe ne samo celina, kao zasebno izdanje, nego ni *Harač* ni *Kob*. Posle više od dve godine nakon objavljivanja *Agovanja* 28. novembra 1879. u somborskom županijskom listu »Bácska« (br. 44, 394) u rubrici *Tárca* (Podlistak) javlja se Radič sa svojim prevodom *Noćnika* (*Mazsuranić Iván* »*Csengić aga*« *cimű hōskölteményének II éneke* »*Az éji utas*«), u 45-om broju 7. dec. 1879. u istoj rubrici sledi prvi deo *Čete* (*Mazsuranić Iván* »*Csengić aga halála*« *cimű hōskölteményének III éneke* »*A csapat*«), u 46-om broju 14. dec. 1879. u istoj rubrici završetak *Čete* sa napomenom, da će se nastaviti sa objavljivanjem. Pošto ono nije usledilo, ne možemo ni da sagledamo ovaj njegov prevodilački rad u celosti.

Treba da napomenemo, da ni jedan od spomenutih odlomaka u listu »Bácska« nije potpisan niti je prevodilac naznačen na bilo koji način, ali sve indicije govore u prilog tome, da to nije mogao da bude niko drugi, nego Đerđ Radič. On je kao direktor somborske gimnazije pokrenuo list »Bácska« i u početku bio je i njegov vlasnik i glavni urednik, sve do svoje bolesti koja se završila ubrzo smrću 1836. U rubrici *Podlistak* Radič je redovno objavljivao svoje članke o našim narodnim pesmama ili svoje prevode naših narodnih pesama. Neki put je umesto potpisa stavljao pseudonim György László, neki put samo inicijal R. ali u većini slučajeva nije ih uopšte potpisivao; ovi isti članci ili prevodi objavljivani su istovremeno ili u kratkim vremenskim razmacima nepromenjeni, ili sa neznatnim izmenama u budimpeštanskom listu »Fővárosi Lapok« sa punim potpisom Đerđa Radiča, a tako isto i u njegovim zbirka, štampanim u Somboru: *Tarkaságok* (1881) i *Rigómezei dalok* (1882). Govor sveštenika i pojava Novičina, potpuno neizmenjeni, objavljeni su u

Tarkaságoku na str. 175. (*Mazsuranics Csengics agának III énekéből a pap beszéde és Novica felismerése*), a stihovi *Noćnika* objavljeni ranije u »Fővárosi Lapoku« – pretrpeli su samo neznatne izmene u listu »Bácska«, u kojem je ovo pevanje objavljeno u celini, te se sa sigurnošću može da tvrdi da su i nepotpisana dva pevanja (*Noćnik i Četa*) u listu »Bácska« Radičevo delo. Stihove u »Fővárosi Lapoku«:

*Béke velünk bátor crnogorcok,
Ne nyúljatok fényes fegyvertekhez
Novák vagyok, de nem már a régi.
Nem ellentek, de veletek megyek,
Török vérben karom megfürösztni –*

nešto doterani i popravljeni ugledali su svetlo dana u sklopu celoga pevanja u listu »Bácska«, te i po njima može da se utvrdi da su način njegovog prevodenja, osobenosti njegovog stila i metrike neosporni:

*Barátaim, bátor Crnogorcok
Ne nyúljatok fényes fegyvertekhez
Én, Novica, én, de nem a régi
Nem ellentek, de veletek megyek,
Török vérben megfür ösztni kardom.*

Činjenicu da Radič u listu »Bácska« nije potpisivao uvek svoje članke ili prevode možemo da tumačimo preteranom skromnošću njegovom na koju je ukazao i Blagoje Brančić u svojoj oceni, objavljenoj u »Letopisu Matice srpske« (1897. knj. 192, 157) povodom Margalićevih prevoda naših narodnih pesama, a osim toga i time, da je gotovo sve što je objavio u listu »Bácska« moglo prethodno da se čita i u »Fővárosi Lapoku« i drugim publikacijama, koje je potpisivao svojim punim imenom. Pored toga čitaoci »Bácske« su dobro znali da u to vreme iz srpske i hrvatske poezije daje redovno svoje prevode u ovom listu njegov glavni urednik i vlasnik, Đerd Radič.

Treći prevodilac, Edo Margalić (Margalits Ede) javio se sa svojim *Smail-agom* 1896. u vreme kada je na budimpeštanskom filozofskom fakultetu postao vanredni profesor za hrvatski jezik i književnost. Ovo je jedan od njegovih prvih prevodilačkih radova, inspirisan najverovatnije Radičevim (mada on to nikada i nigde nije spomenuo), posle čije je smrti zauzeo položaj direktora gimnazije i živeći nekoliko godina u Somboru imao je mogućnosti da upozna dobro i književnu delatnost svoga predhodnika. U isto vreme kada se bavio prevodenjem *Smail-age*, Margalić je prevodio i naše narodne pesme o Kraljeviću Marku i poneke od njih prikazao na zasedanjima naučno-književne sekcije Udruženja Svetoga Stevana, da bi ih 1899, izdao kao

zasebnu zbirku. Nasuprot ranije objavljivanim prevodima *Smail-age* štampanim u dnevnicima i listovima u odlomcima ili nastavcima, Margalićev je objavljen kao posebna knjižica (*Mazsuranics Iván, Csengics Ismail Aga halála – költői elbeszélés. Fordította Margalits Ede, Budapest 1896*). Blagoje Brančić⁶ ističe i hvali Margalića i njegovu veliku ljubav prema našoj poeziji, zatim vrednoću s kojom je ovaj posao radio: »1896. prikazao je mađarskoj publici Mažuranićeva Čengić-agu, da bi Mađari mogli da se upoznaju sa ogledalom duha, književnošću i poezijom Srba« (!), a malo dalje, govoreći o prevodima naših narodnih pesama, Brančić nastavlja: »... jer ako je književnost, a par excellence poezija, ogledalo narodnog duha, i ako se narodi uzajamnim prikazivanjem književnosti uče poznavati i poštovati, onda je Margalić Srbe veoma obavezao, što Mađare sa srpskom poezijom upoznaje«.

U predgovoru svoga izdanja *Smail-age* Margalić u kratkim crtama predstavlja mađarskoj čitalačkoj publici autora ovoga speva, a zatim ističe lepotu samoga dela sagledavajući ga kroz dramatičnost radnje, živost opisivanja i lepotu jezika. Kao značajnu komponentu navodi snažno rodoljublje koje predskazuje raspadanje turskog carstva i ljubav prema narodu, koju uzdiže do umetnosti. U pogledu svoga rada Margalić napominje da se držao verno oblika (forme) originala što je uostalom odlika i njegovih kasnijih radova. Ono što čitaocu Margalićevog *Smail-age* pada u oči, to je vešto rukovanje stihovima, nastojanje, često vrlo uspešno, u prenošenju osobenosti Mažuranićevog kazivanja, bez izveštačenosti i usiljenosti, poznavanje stila i jezika originala, kao i celokupnog materijala, tako reći do tananosti. Uzimajući u obzir sva tri mađarska prevoda možemo da konstatujemo da je Margalićev *Smail-aga* najpotpunije ostvarenje: urađeno je savesno i znalčki. Pa ipak mora da se napomene, da i pored svih kvaliteta, pored svih nastojanja njegovih da prenese delo neokrnjeno, iako nema velikih, pa ni znatnih promašaja, ne može da se meri sa lepotom i snagom originala.

Smrt Smail-age, po rečima Ive Frangeša⁶ ima neobičnu osobinu da u isto vreme otkriva ne samo postupak nego i razlog, inspiraciju Mažuranićeve umetnosti... da je dovoljno »rastvoriti anatomske atlas Mažuranićeva vokabulara pa se uveriti o teškoći zahtjeva što ga pjesnik na sebe postavlja: jezik starije i novije književnosti hrvatske. jezik narodne poezije, ritmika Gundulića i Kačića, narodna i vergilijanska tehnologija pjesničke slike, romantičarska patetika ličnosti uz pjesnikovu klasicističku sklonost.« Iz svih tih razloga i što je Mažuranićev jezik sav »napljen posebnom, višestrukom evokativnom snagom« Frangeš konstatuje da je »posve jasno zašto obično ne uspijevaju nastojanja da se to izvrsno djelo otvori stranom čitaocu.« Kao primer navodi stihove *Harača*

⁶ »Letopis Matice srpske« 1897, knj. 192, 157.

⁶ Ivo Frangeš, *Mažuranićeva umjetnost*, »Književnost i jezik«, Beograd 1964, br. 4, 11.

(678–688) i uz njih analizira tananosti i osobenosti koje one nose u sebi: »... sve se smiruje, i priroda i ljudi, u duboki vergilijanski mir; zvuci su utihli i pjesnik se služi više zvučnim efektima, sad su sredstva boja i odnos volumena, bijeli turski čadori kao bijeli golubovi, a agin čador isto bijel, samo veći...« Poređenje koje ovde Mažuranić uzima, a ne kosi se sa golubovima, jeste labud. Frangeš ističe da sugestivnost slike nije samo u volumenskom odnosu labud–golub, nego pre svega u ritmu kojim se slika izgrađuje, izdiže, u isticanju beline, koja se ponavlja u u više mahova, da bi se ostvarila ona *candida obscuritas*, koja mu je u daljem razvoju potrebna, te smatra, da doslovan prevod ne daje ništa, jer osobenosti ovih stihova (figura ponavljanja na primer) bude i svet naše narodne poezije.

Primeru radi da vidimo kako izgledaju ovi isti stihovi u mađarskim prevodima Kondor se služi osmercem kao i Mažuranić, čak i stih: »Ko golemi grobovi pod snijegom« – prenosi u osmercu; sadržina njegovih stihova adekvatna je originalnim, pa ipak njegova slika nije veran odraz Mažuranićeve slike: imamo dojam nabranjanja koje nije dovoljno opravdano logikom; kao pesnički izraz deluje pomalo izveštačeno, usiljeno; poređenje golub–labud u sklopu njegovih stihova evocira ne sasvim iste osobine: labud – gordost, ponositost; golub – nežnost. Smetaju i slikovi, a ton i duh odvođe čitaoca daleko od sveta naše narodne poezije. Ništa nije naglašeno, ni istaknuto, kao u originalu; nedostaje patina izraza: starodavna, tihotna, kano, a čador je rečen obično – šator; figure nisu spontane niti jasno izražene:

*A mezőnek közepében
Egy hársfának területében
Fehérlenek török sátrak
Magasbónál is magasabbak;
De az agáé legnagyobb
Szépségére legkiválóbb,
Hasonló a nagy hattyúhoz,
Nem a fehér galumbéhoz.
Fehérlenek török sátrak
Mint hólepte nagy sirhalmak
Melyek mostan éjszakánként
Rossz szellemek és rémekként
Kisérlék az ott haladót.*

Margalić ne samo da zadržava osmerac, nego i deseterac: »Ko golemi grobovi pod snijegom« – prenosi desetercem. Izrazi su mu pogodniji i prikladniji od Kondorevih, jer više oseća tananosti Mažuranićeve, i stilske, i jezičke, i metričke (starodavan – ősi; labud ptica bijela – pesnički tanano rečeno: hattyu madár). Kada ne ume da nađe potpuno

izraz, koristi najpribližniji, koji će ujedno da tumači i štimung izvora: tako: na tihotnoj mjesečini – a halovány holdsugárban, ali ponavljanje reči: sátor deluje suvišno i siromaši tekst. I pored svega, iako i za Kondorevu sliku možemo da kažemo da je uspela, ne oseća se u njima ni po ritmu, ni po slici, ni po figurama duh originala, a ni uticaj narodne pesme, a da se i ne govori o potpunoj odsutnosti naslućivanja »slovinške ideje«, »pokretnice« čitavog speva. Evo Margalićevih stihova:

*Csendes, puszta tér közepén
 Ősi hársfa áll magában,
 Sátor erdő áll mellette.
 Sátrak között a legszebbik,
 Sátrak között kimagaslik
 Az agának nagy sátorja:
 Fehér hattyú, hattyú madár
 Fehér galamb csoportjában.*

*Fehér sátrak fehérlenek
 A halovány holdsugárban
 Mint hótakart temető sirdombok, ...
 Melyek körül éjnek éjtszakáján
 Gonosz lelkek raja éji utast
 Ijeszt, rémit, iszonyú képekkel.*

U svome tumačenju Mažuranićeva speva *Smail-age* Prohaska je dao karakteristiku njegovog stila: da se u njemu naizmenice smenjuju dubrovački – idealistički i narodni – realistički.⁷ Ovo smenjivanje Prohaska upoređuje s »dva pjesnika koji se međusobno napjevaju«, ali u isti mah konstatuje i unutrašnju zakonitost kojom su povezane: da Mažuranić peva na narodnu kada prikazuje i pripoveda, a na dubrovačku kada se s pripovedanja i prikazivanja diže do razmatranja i retorike u lirskim i misaonim delovima pesme. Čini to i iz razloga, što jezik narodne pesme ne može u dovoljnoj meri da izrazi misli i osećanja romantičkog modernog pesnika, a dubrovački jezik je bogat i kultiviran, prepun figurativnim i slikovitim izrazima, muzikalnim efektima, a pored toga i epigramatičkim izrazima. *Smail-aga* znači vrhunac Mažuranićevih nastojanja oko izraza; elemente stila koristi na najpotpuniji način, u svom najdubljem značenju. Ono što ga najviše odlikuje, to je jednostavnost i zbijenost izlaganja. Jedan od najvećih stručnjaka Mažuranićevog stila Franjo Marković rekao je o njegovom stilu: »Govor teče u pjesni sad jednostavno, prstonarodno, sad posve umjetno, a uvijek lijepo i

⁷ Ivan Mažuranić, *Smrt Smail-age Čengića*, Beograd, II. izd. 1914, 67.

savršeno estetički. Tu se pučka poezija posve stopila sa umjetnom, pučka je potpuno dotjerana do ljepote umjetničke.«⁸

Sve ovo ukazuje na to, koliko je bio složen i težak zadatak prevodilaca da prenesu bar delimično na mađarski jezik sve bogatstvo stila *Smail-age*, pogotovo kada se uzme u obzir da ponekoji od njih nije mogao dovoljno da uđe u suštinu njegovu, bilo da nije u dovoljnoj meri bio upućen u finese jezika na kojem je spev ispevan, bilo da nije posedovao pravog stvaralačkog nadahnuća, tanane poetske kulture koju može da ima samo umetnik-stvaralac, a što je za ovakav rad – neophodno potrebno (Kondor na primer). Možda je jedan od navedenih razloga sputao Radića da ne objavi u celini pevanje u kojem ima najviše ovakvih stilskih složenosti: *Harač* (jer s pravom se može da pretpostavi da je činio pokušaje, da je čak i preveo, ali verovatno nije doterao, isklesao do kraja). Margalić je nosio u sebi temeljno poznavanje jezika speva, po pozivu se bavio proučavanjem naše poezije, i umetničke, i narodne i imao je u sebi dovoljno hrabrosti da se lati toga posla sa sigurnošću i smelo. Dok je Kondorev stih konfuzan, maglovit i nejasan i dok luta i ispretura po tekstu, Margalić u većini slučajeva uspeva da prenese slike originala adekvatnim sredstvima i one su i kod njega skladne i harmonične. Radić je pak pokazao da u njemu živi umetnik-pesnik. umešan prevodilac, koji zna da uskladi tekst originala sa duhom mađarskog jezika. Možemo da žalimo što nismo u mogućnosti da sagledamo njegov rad u celosti, ukoliko je pretpostavka da je preveo ceo spev tačna.

Lik agin u kome je izražena snaga volje i veličina individualnosti, dat u originalu sa malo reči, zbijeno, a krcato naglašenim karakterističnim osobinama, koji baš zato što je tako zgusnut, sav u metaforama, poređenjima i epitetima deluje snažno – Kondor izbegava da prenese po originalu; njegove su slike nejasne, neubedljive, izostavlja poneke stihove, meša kasnije sa ranijim, te se upečatljivi lik age-silnika, sa svim istaknutim osobinama gubi, ostaju samo nagomilani izrazi koji deluju nejasno, a efekat i značaj, na kome tekst originala insistira, potpuno se gubi:

*Vagy tán félelemtől reszket,
Féltve a jövő keresztet
Oh, ezt a hatalmas Aga
Maga előtt is titkolja.
Vagy nem látod mint törekszik
Nyugtatóján mint igyekszik?
Hogy áll érezve erejét*

⁸ *Smrt Smail-age Čengića*, pjesan Ivana Mažuranića, s predgovorom prof. dr Franje Markovića, Zagreb 1876, *Predgovor*.

*Nézd mint jeszüti külsejét?
És hol ezt tapasztalhatod
A félelmet gondolhatod?*

(61-70)

Radič daje agin lik pesnički dosledno i po ideji i po misli originala doslovno, moglo bi se reći čak i uspešno, iako po koja reč (köröskörül az ógnek) ne odgovara estetski u potpunosti:

*Nézd a fejét ahogy égnek
Köröskörül fennen hordja
Nézd homlokát és a szemét
A mint olyan tisztán villog;
Nézd miként áll erejének
Érzetében ingadatlan;
És felelj rá: van-e benne
Félelemnek egy szikrája?*

I Margalić je uspešno preneo agu sa svim istaknutim individualnim osobinama: on je, kao i Radič verno sledio stihove originala i po redu, i po sadržini, a našao je izraze koji najbolje odgovaraju duhu mađarskog jezika i izrazima originala; Mažuranićevog agu možemo sasvim lepo da prepoznamo u Margalićevom:

*Nézd hős fejét az égre fel
Milyen büszkén emeli fel
Nézd homloka derült, fényes,
Szeme tisztán csillog-villog.
Nézd alakját, sugár testét,
Erőtéljes, büszkén fennáll.
Mondd ki, látsz-e, van-e rajta
Félelemnek legkisebb árnyéka.*

U tananom kazivanju pesnikovom:

*Zar ne vidiš kako radi
Hrabar junak uspreć' zimu
Što mu s one piknje male
Po svem tijelu mrazne valja vale? -*

izraz »piknja« zbnio je prevodioca. Po tumačenju Ivšića. Prohaske⁹ i i Leskovca¹⁰ piknja (zagrebački izraz) označava tačku. Čengić želi da

⁹ i ¹⁰ Tumačenje reči u ovome radu uzete su iz:

Ivan Mažuranić, *Smrt Smail-age Čengića*, spremio i protumačio dr Dragutin Prohaska, II. izd. Beograd, 1914 i Ivan Mažuranić, *Smrt Smail-age Čengića*, redakcija i komentar Mladena Leskovca, pogovor Božidara Kovačevića, Beograd, 1950.

se pokaže hrabar, neustrašiv, ali leden šiljak dirnu mu dušu, te iz tog dodira, kao iz male piknje oseti zimu i čini sve napore da ni jednim svojim postupkom ne otkrije strašnu jezu koja ga obuzima. Kondor je ovde promašio: u njegovom tekstu nit pesnikove misli ne da se osetiti, izraze je potpuno uprostio, a smisao stihova sveo na suvo i skućeno materijalno kazivanje, isprepletено nejasno ranijim tekstom:

*Vagy nem látod mint törekszik
Nyugtatásán mint igyekszik?*

Radić je bolje shvatio i umeo pesnički da prenese unutrašnji smisao teksta, a nije promašio ni u odabiranju izraza, iako je pomalo slobodniji:

*Am nem látod, hogyan tesz a
Bátor vitéz a tél ellen,
Midőn testén metsző hideg
Kékes foltot idéz elő?*

Margalić je uprostio tekst originala, ali ga je dao i od Kondora i od Radića određenije i pored svega toga još i poetično:

*Nem látod-e hogy legyűri
A vitéz hős a hideget
Amely rázza azon pontról
Végig futva borzongatva testén.*

Zgusnutu, sa malo reči, a mnogo sredstava datu slikovitu karakteristiku age:

*Stoji aga, gorsko zviijere
Gvozden stupac, kamen tvrdi . . .*

Kondor se ne upušta da prenese; ove stihove jednostavno ispušta; Radić prevodi doslovno:

*All az aga, mint hegyi vad
Mint vas cövek, mint kemény kő . . .*

a Margalić verno originalu, sugestivno, upečatljivo i pesnički:

*All az aga, hegyi vadkan
Vas czölöpzet, kemény szikla . . .*

Čuvane stihove: »Harač! Harač! Otkud raji harač?« (631–640) iskazane u gradaciji, slikovito i zbijeno, Kondor je preneo sa više uspeha nego

ostale delove speva; on ih proširuje sa dva stiha i daje više opisno, ali u njima ima izvesne dinamike i poezije:

*»Harács! Harács?« –
Honnét a harács olyannak
Kinek fedelet nem adnak
Hogy nyugodtan szegény fejét
Letehesse kinzott testét.
Honnét arany kinek nincsen
Szántóföldje mit miveljen
Verejtékét feláldozva
A törököt gazdagítja!
Honnét arany, honnét nyája
Kinek nincsen már ruhája.*

Poth¹¹ smatra da su ovi Kondorevi stihovi uspešni, čak i bolji od Margalićevih. Istina je, da je Kondor uneo u njih emocije, ali su Margalićevi bliži originalu po sadržini i po ritmu:

*Adót! Adót! Adót miből adjon?
Honnét arany? Kinek nincs hajléka
Csendes hajlék, hogy fejét lehajtsa?
Honnan arany? Kinek földje nincsen
S török földre hullajt verejtéket.
Honnan arany? Kinek nyája nincsen
S aki másét őrzi hegyen, völgyben.
Honnan arany? Ha ruhája nincsen,
Honnan arany? Ha kenyere nincsen.*

Možda su od sva tri prevoda ovih stihova Radićevi najbliži originalnim, jer verno odražavaju i tekst, i ritam, i raspoloženje (štimung), a pored toga je i gradacija u njegovoj interpretaciji došla najskladnije do izražaja:

*Hol aranya kinek laka nincsen
Békes laka, hol fejét lehajtsa?
Hol aranya, kinek földje nincsen
De törökét verejtéke mossa?
Hol aranya, kinek barma nincsen,
De máséért hegyek között küzköd?
Hol aranya, ha ruhája nincsen?
Hol aranya, ha kenyere nincsen?*

¹¹ I. Póth, *Die erste Übersetzung von Mazuranics »Smrt Smail-age Čengića« – Lajos Kondor 1857*, Studia Slavica, 1959, 1–2.

Stilske figure, ukrase, kojima se pesnik speva obilato služi, koji karakterišu ceo spev umetničkim oživljavanjem, dajući specijalno obeležje pojmovima i slikama, omogućujući često da uz njihovu pomoć i oskudnim, zgusnutim kazivanjem pesnik saopšti mnogo – prevodioci u većini slučajeva (pogotovo Kondor) nisu mogli da prenesu sa dovoljno uspeha i veštine i na taj način su umnogome osiromašili delo, jer čitalac nije u mogućnosti da sagleda sve bogatstvo pesnikovog jezičkog izraza, a time i lepotu speva. Epitete koje je Mažuranić uzeo najviše iz narodne poezije, prevodioci u većini slučajeva nisu umeli da prenesu u svom pravom značenju: *ljut* (uz jatagan) Kondor i Radić izostavljaju, a Margalić uzima *éles* (oštar) koji ne odgovara originalnom, personificiranom izrazu. *Silan* (uz aga) Kondor izostavlja; Radić *dühös* (gnjevan), a Margalić *bősz* (razljućen, besan) i ovi isto ne odgovaraju tananom izrazu pesnikovom, koji rečju silan želi u isti mah da obuhvati i moć, i nadmoć, i veličinu, i srdžbu, i ljutnju aginu. *Hitre* (uz slugu) izraz, kojim je pesnik želeo da istakne poslušnost, ropsku odanost slugu, spremnih da na svaki mig gospodarev najvećom brzinom ispune njegovu zapovest, pa čak i misao – Kondor ne prevodi. Radić i Margalić upotrebljavaju: *gyors* (brz), koji nije ono što i hitar. *Bijeli* (uz dan) Kondor čas ispušta, čas *fényes* (sjajan), kao i Radić i Margalić uostalom; ni ovaj epitet ne odgovara originalnom. *Kršni* (uz Čeklići) Kondor ispušta, Radić bezbojno: *köves* (kamenit), a Margalić najpribližnije: *sziklás* (kršni, iako ovaj izraz u mađarskom ne predstavlja u isti mah i pojam neustrašivosti, hrabrosti, izdržljivosti i otpora). *Svjetlo* (uz gvožđe) Kondor prevodi pogrešno: *fényes gombok* (sjajna dugmad); Radić i Margalić doslovno: *fényes* (uz: *fegyver*); *Slavna i hladna* (uz Morača) Kondor izostavlja, Radić doslovno: *hires i hüs*, a Margalić opisno i pesnički (Moracsa hüs vize i Moracsa vize). *Bijele* (uz ruke) Kondor i Radić doslovno: *fehér*, a Margalić prenosno: *áldó* (koje blagosiljaju). **Metafore:** *lipov krst* – kako su Turci nazivali hrišćane umesto: slabići, kukavice (Prohaska, Leskovac) Kondor ne udubljujući se u značenja pojedinih reči ili izraza originala i ovoga puta pokazuje nepreciznost i izostavlja potpuno; Radić prevodi sa: A keresztnék nagy kinjait (velike muke krsta), dakle, razume značenje ove metafore; Margalić isto: A kereszvény kinlódását (muke hrišćana); *gujsko gnijezdo* Kondor izostavlja; Radić ga daje drugim, ali adekvatnim po ošttrini epitetom: *vész fészek* (opasno, kužno gnezdo), Margalić: *kigyó keblét* (zmijske grudi). **Poređenje:** »Ko da strepi mrki vuče – S planinskoga gladna miša« – Kondor prenosi sadržajno verno, ali nejasno stilizovano: A vad farkas mintha bizon – Hegyegértől félne nagyon; Rad.čevo je bolje i jasnije: Mintha éhes hegyi egér – Ijeszthetne ordas farkast – ali je Margalićevo rečeno najbliže originalu, jednostavno, prema tome i najuspešnije: Mintha fakó farkas félne – A hegy éhes egerétől. – Pa ipak, nije ni jedan adekvatan zamisli originala. **Perifrazu:** »Ter se lasno ras-

tadoše s suncem« – Kondor kazuje uproščeno; iako pokušava da prenese perifrazom, čini to samo polovno: életóktól könnyen eláltak (lako se rastadoše od života); Radič pesnički i blisko originalu: Könnyen mondnaк búcsút a világnak, a Margalić jednostavno, u duhu mađarskog jezika, slično Radiču: A világtól könnyen elbucsuztak (i Radič i Margalić sunce zamenjuju svetom). Slovensku antitezu :

Je li hajduk, il uhoda turska (132)
Što uhodi sviloruna krda,
Il' volova stada vitoroga?
Nit je hajduk, nit uhoda turska
Već Novica, Čengića kavazu –

Kondor primenjuje u potpunosti, iako sadržina teksta nije adekvatna, a ni sama antiteza ne deluje onako, kako je Mažuranić uzeo iz narodne pesme:

Talán kém vagy őrsi Hajduk,
Ki selyem nyájakra lesgél,
A görbe szarvu gulyára?
Sem nem Hajduk, sem nem kém az,
Hanem »Novicza« . . .
Csengity Aga kuvaszal!

Radič je prenosi sa više poznavanja originala, bogatim i raznolikim izražajnim sredstvima:

Hajdu e' avagy török martalóc,
A ki lest vet selyemszörű juhra
Avagy széles szarvu ökörnyájra?
Nem hajdu és nem török martalóc,
De Novica, Csengijicnek kéme.

Margalić je daje uspešno, ali na užtrb prirodno izlaganja:

Talán hajdu, talán török kémje,
Kikémelelni selymes juhok nyáját,
Vagy a csordát, a csímeres szarvút?
Sem nem hajdu, sem törökök kémje,
Novicza az, Csengics aga őre . . .

Personifikaciju: »Ljut jatagan o pojasu reži« – Kondor potpuno zanemaruje, samo nabraja oružja: kés, pisztolyok a derekán; Radič je prenosi u suprotnom značenju, umesto reži – smejulji se (vigyorog), te time gubi oštrinu originala: Jatagánja vigyorog övében; i Margalić

ublažuje, umesto glagolom kazuje pridevom, te se i kod njega oštrina gubi: övén éles jatagánja látszik. Kontrast koji Mažuranić rado koristi kao npr.: silan arslan gorskom mišu – Kondor ispušta (prevodi slobodno), Radič i Margalić ga primenjuju, ali deluje mnogo bleđe, jer ispuštaju epitet *silan*; Radič: Oroszlán a hegyi egért, a Margalić: Mint oroszlán kisegérre. Aforistički način izražavanja, nasleđen od Gundulića, nije mogao uspešno da se prenese na mađarski jezik; pesnikove sentencije date su blede, neubedljivo, one gube svoj značaj u prevodu: »Boj se onog tko je viko – Bez golema mrijet' jada« – Kondor daje pod navodnicima, u kontrasnoj slici, nevesto i nejasno, koristeći rimu: »A halállal szemközt nézni – Ki szokott-azt lehet félni.«; Radič je daje aforistički, zbijeno, po izrazima blisko originalu kolikogod je to moguće: Attól rettegj, ki nem szokott – Életéért könyörögni; Margalić aforistički, tekstualno verno, ali usiljeno: Jajszó nélkül könnyen halni – Ki megszokott-attól félhetsz! Zatim, već poslovičnu sentencu: »Oro gnijezdo vrh timora vije – Jer slobode u ravnici nije« – Kondor potpuno ispušta; umesto ovim stihova stavlja red tackica (zbog Suboticevog teksta), nauč prevodi tako reci doslovno, u sklopu mađarskog teksta sklauno, ali u poređenju sa originalom biede: A sas reszket toi a szirtre rakja – A szabadság nem a skot lakja – Margalić prenosi sadržajno doslovno, reklo bi se Radičevim izrazima, ali rimovanje smeta i kod njega: A sas fészkét sziklacsucra rakja: – Rónaság nem szabadságnak lakja.

Za razumevanje Mažuranićeve metrike potrebno je istaći da je Mažuranić bio čakavac i nije nikada u potpunosti savladao štokavski naglasak. Boraveći u Karlovcu i dolazeći u dodir s Krajišnjicima, usavršio je svoje poznavanje štokavštine, a što se odrazilo i u *Smrti Smail-age*.¹² Sin mu je Vladimir isticao¹³ da je Mažuranić voleo iznad svega zvonke aleksandrince Dubrovčana; da je smatrao, da Hrvati, kao star narod u književnosti, imaju svoj pesnički jezik, da ga on zna i da se služi njime u *Čengiću*. Osnovni ritam speva je međutim u skladu sa ritmom naše narodne pesme i ujedno u skladu i sa unutrašnjim zakonima našega jezika (uvodni stihovi *Agovanja* na primer). Kod Mažuranića se ne osećaju nikakva izmišljena i naučena pravila o ritmu i to se odnosi i na osmeračke i na deseteračke njene delove. Reči su poredane prirodnim redom, glasovi su puni, misao ili slika ograničeni na jedan stih, ili raspodeljeni na veće odlomke tako, da se nigde ne oseća izveštačenost. Govoreći o metrici u *Smail-agi* Živančević primećuje, da ona ima originalan oblik, u opštijim razmerama da nije sputana shemom i taj oblik naziva Mažuranićevim metodom izlaganja, a u prilagođavanju stiha potrebi

¹² Antun Barac, *Mažuranić*, Zagreb 1945, 336.

¹³ Isto, 70.

trenutka naziva Mažuranića novatorom, budući da je »u savršenoj kombinaciji dužina uspeo da zvukovno dočara smenu epskih i lirskih raspoloženja«. ¹⁴

Po svemu ovome je jasno da su prevodioci stajali pred vanredno teškim zadatkom: preneti po mogućstvu što više od navedenih osobina Mažuranićeve metrike na mađarski jezik, da bi se bar donekle moglo dati i osetiti ono što je tako karakteristično za ovaj spev. Ali kako? Za to je potrebno detaljno proučavanje i maksimalno poznavanje Mažuranića (kao što je to uostalom radio on sâm kada je dopunjavajući *Osmana* proučio Gundulića), čak i još više, jer se radi o prenošenju na strani jezik čitavog jednog sveta u minijaturi, punog najtananijih složenosti. Kondor je za to imao najmanje mogućnosti jer je imao najmanje kontakta sa našim jezikom i sa prilikama pod kojima je spev stvaran, iako je u detinjstvu u svome rodnom mestu mogao da čuje i šokačku reč. Radič je živeo među našim življem u Somboru i istovremeno sa radom na prevodenju *Smail-age* bavio se i proučavanjem naših narodnih pesama, prenosio ih je na mađarski jezik studiosno, a pored toga bio je i sâm pesnik. Margalić, rođen u Zagrebu, u mladosti službujući kao profesor u Somboru, mogao je da prouči i upozna do detalja, da razume i doživi Mažuranićev ritam, a pored toga imao je pred sobom iskustvo i Kondorevo, a i Radičevo, kojima je mogao obilato da se koristi.

Izmenjivanje dve vrste stihova: od deset i od osam slogova (zavisno da li je pesnik lirski ili epski raspoložen) prevodioci nisu jednakom snagom i adekvatno originalu umeli da upotrebe. Kondor kroz ceo spev zadržava osmerac i zato ne ume da ga primeni uvek usklađeno; zbog njega mora da žrtvuje ili vernost sadržine, ili jasnoću izraza, ili usklađenost ritma. Evo njegovih uvodnih stihova:

*A Herczegség Sztolacz vára
Csengity Agát most uralja
A ki szolgálit kiáltja
Foglyait meghurcoltatja:
Hozzátok a vén Durákot
A nyomorult tanácsalót
Még azt meré tanácslani
El kell öket bocsátani.*

Da bi dao što potpuniju sliku prikazivanja mučenja raje, Mažuranić se služi desetercem:

*Krcnu kolac nekoliko puta,
zviznu pala nekoliko puta...*

¹⁴ Milorad Živančević, *Ivan Mažuranić*, Novi Sad, 1964, 230.

Kondor međutim i ovde zadržava osmerac i time se udaljuje od originala u štimungu, izlaganje gubi prirodnost izvornog teksta, te njegovo zbijeno i zgusnuto kazivanje nije više odraz načina Mažuranićevog kazivanja:

*Ropogott a vékony karó,
Nyikorgott a karcsu bitó;
De a Czernagoraiak
Egy szóval sem jajgatának...
Fogat sem csikorgatának...*

Nije umeo uporedo sa prevodom sadržine da formira prevod i metrički usklađeno, da mu dâ ritam i melodiju, pa makar oni i ne odgovarali originalu. Zato njegovi stihovi deluju izveštačeno, oni su nepovezani, puni hrapavosti koje smetaju i uhu:

*A nap búsan alkonyodott,
A hold is halaványadott
Ki az a hegyszoros felett?*

Njegov osmerac deluje često rogobatno, grubo:

A merre tetszik – mond az ōr...

neki put da bi izveo osmerac služi se dodavanjem samoglasnika u samoju reči, što otežava praćenje teksta:

A hold is halaványodott...

Na pojedinim mestima ritam mu je potpuno neujednačen; služi se devetercem: *Ki az éhes egeret félti* – koji deluje neprirodno, nevešto, sedmercem: *Csengity aga kuvasza* – ili čak i šestercem: *Hol világosság nincs*. Sve ovo doprinosi da je umnogome otežano praćenje teksta, te se, ionako manjkavo prenesena sadržina gubi u nejasnostima, a često deluje i jednolično.

Radič je u pogledu upotrebe metrike originala pokazao mnogo veću umešnost. Poznavajući deseterac naše narodne poezije, mogao je da ga primeni skladno i pri prevođenju Mažuranićevih stihova. Staloženo i mirno izlaganje originala (*Noćnik*) kao i dramatične trenutke (mučenje raje) Radič prenosi na mađarski sa puno veštine: njegov deseterac deluje skoro uvek prirodno, retko izveštačeno, a melodioznost njegovog teksta je skoro uvek harmonična i kada ga daje u osmercu, a i kada ga daje u desetercu:

*Letün a nap s kel a hold az alatt.
Ki az, a ki szitről-szirtre mászva
Lopja magát a Fekete hegyhez?*

*Éjjel megy csak, nappal pihenőt tart,
Bajnok egykor, ám de nem az többé,
Nádszál most, mit minden szellő ingat.*

(Početni stihovi *Noćnika*)

On se skoro uvek pridržava menjanja ritma originala i u toku samoga pevanja (264. stih), a da to ne ide na uštrb slike, ni jasnoće teksta:

*S bár a menykő nem is rögtön üt le
A bűnösre, ez azért nem biztos:
Mentől később, annál jobban sujta.*

Dešava se, retko, da Radičev ritam nije dobar; da je hrapav, čak i rogo-batan; to je u onim slučajevima kada pribegava devetercu, a sa ciljem da prenese verno sadržinu:

*Mit bánt terem-e szirt bort nektek?
Mit bánt terem-e szirt buzát majd?...*

Margalić kroz ceo spev vešto rukuje stihovima. Njegov ritam je uskla-đen i harmoničan:

*Den ki az ki feltűnt ottan
A bűnbánó csapat előtt,
Hogy száz kéz nyul kése után
És kirántja azt legottan?*

(Pristupanje *Novice četi*)

Mažuranićev osmerac zadržava u potpunosti, čak i ako zbog toga mora da ispusti koji slog:

*Csengics aga összehívja
Hű szolgálait herczegovi
Sztólácز vára udvarára*

(uvodni stihovi *Agovanja*)

Naizmenično smenjivanje osmerca desetercem primenjuje uspešno. Tako:

*Mišad grize, ali po tlih gmiže
Sâm sur oro pod nebo se diže* (95)

shodno originalu Margalić prenosi u desetercu:

*Csip az egér de csak földön mászik,
Csak a barna sas száll fel az égre.*

Ponovni osmerac originala: »Stoji aga, gorsko zvijere . . .« (107) našao je odgovarajući odraz u Margalićevom tekstu:

*All az aga, hegyi vadkan,
Vas czölöpzet, kemény szikla . . .*

Kod Mažuranića ritam je uvek u skladu s tempom radnje i sadržajem, čak i u onim delovima, gde se naglo, bez ikakve vidljive potrebe, mešaju deseterci i osmerci:

Tko ljut oganj puški ogleda (292)
I fišeke smrtne broji
Il' ostricu pouzdanu
Vjernu nožu gladilicom gladi,
Tko izvabiv iskru iz kremenâ
Tvrdom nadom, ter u šušanj laki . . .

Kondor i ovde (kao što je već rečeno ranije) koristi bez prekida osmerac i time gubi nit originala:

*Némelyek a késnek hegyét,
A fegyvereknek tüzkőjét,
Próbálgaták, nézegeték,
Kaszakóvel élesgeték.
A tüzkőből szikrát csálnak,
Útésével az aczélnak . . .*

I Radič, možda u želji da sadržajno sačuva sliku, žrtvuje ritam originala, te kazuje osmercem:

*Ki megnézi s vizsgálgatja
Fegyverét és lövegeit,
Avagy biztos kése élét
Fenő kövel meg-megfeni;
Ki szikrát csal kovájából,
S könnyű gazba kapatva azt . . .*

Jedino se Margalić drži originalnog ritma, meša osmerac sa desetercem, nastoji da sačuva melodiju, zbog čega je primoran na jednom mestu da žrtvuje jasnoću izlaganja:

*Az vizsgálja a gyutacsot,
Gyilkos golyót olvasgatva.
Vagy késének, meghittjének,*

*Kémlí élet, feni, simogatja.
Aczélával van ki tüzkövéből
Tüzet csal ki, lomb alája rejti...*

Jezički izraz Mažuranićev je jezgrovit i sažet; pesnik nastoji uvek da odabere napogodniju reč kojom će moći maksimalno da iskaže svoju pravu misao, da dočara najpotpuniju sliku koju želi da prikaže. Zato se u svome spevu služi rečima i izrazima narodnog govora, zagrebačkog dijalekta, izrazima koje je poneo iz svog rodnog kraja Hrvatskog primorja, iz Hercegovine, dubrovačkog književnog jezika, a koristi često turske reči, grčke i druge arhaične izraze. Pri razumevanju i usvajanju njihovom, od sva tri prevodioca i ovom prilikom Kondor je imao najviše teškoća, što se pokazalo u odabiranju mađarskih reči koje često nisu adekvatne, ili je prevod komponovan tako, da je izostavio ono što nije mogao precizno ili tačno da prevede. Radić je nalazio skoro uvek odgovarajuće rešenje, jer je poznavao ne samo naš jezik, nego i osobenosti Mažuranićeva stila i izraza. Margalić je – koristeći iskustvo i Kondorevo i Radićevo – umeo čak i da ih nadmaši. U prilog njemu išla je i činjenica da je u vreme kada je radio na *Smail-agi* bilo komentara i tumačenja ne samo na našem, nego i na nemačkom i još nekim drugim stranim jezicima, što mu je sve bilo dostupno i razumljivo.

Hercegovački izraz *ždrijelo* (210, 211) i *Prohaska*¹⁵ i *Leskovac*¹⁶ tumače kao uzan klanac, navodeći uz tumačenje Vukovo kazivanje da se pokličem »Ko je vitez« poziva u pomoć protiv neprijatelja. Kondor je tekst tako i razumeo i preveo: *Ki a vitéz, a szorosra! – A szorosra, a ki vitéz!* Radić izostavlja »ždrijelo« i daje ove stihove prenosno, umesto viteza koristi pridev hrabar, te: *Aki bátor most előre! – Most előre a ki bátor!* Margalić prevodi »ždrijelo« sa »gát«, te: *A ki legény ki a gátra!* *Zvon, zvona* (320) koje je Mažuranić poneo iz Hrvatskog primorja sva tri prevodioca prenose istim izrazom: kolomp. Zagrebački izraz *piknja* (75) Kondor izostavlja jer daje slobodno celu misao, Radić iako slobodnije, ne udaljuje se mnogo od originala: *kékes folt* (plavkasta mrlja), a Margalić doslovno: pont. Izrazi dubrovačkog književnog jezika: *bo* (30) – Kondor i Margalić izostavljaju, Radić prevodi sa most (sada); *tudijer* (84, tu, ovde) – izostavljaju sva trojica; u *Četi* (336) gde se kao epifora ponavlja tri puta, u prevodima ne dolaze uopšte do izražaja: Kondor izostavlja, Radić prevodi dva puta sa: *itt* (deluje bledo), Margalić dva puta sa *itt*, jednom *itten*, ali nema efekta originala; *scjeniti* (217, držati, misliti) – sva tri prevodioca komponuju tekst bez ovog izraza; *trst* (119, trstika) – svi jednako: *nádszál* (adekvatno); *glusijeh* (253, gluhih) – Kondor? *csendes*, Radić u komparativu: *csendesebb*, Margalić najpri-

¹⁵ *Smrt Smail-age Čengića*, Beograd, II. izd. 1914, 96.

¹⁶ *Smrt Smail-age Čengića*, Beograd, 1950, 53.

bližnije: néma; *tisijeh* (253, gen. množ. od tihih) – Kondor preneseno; četa je tiha: csendes, nem susog, nem beszél; Radič određeno, adekvatnije originalu, u komparativu: a csendesebb, némább éjben; Margalić: néma, csendes, sötét éjben. *Duplijer* (317, velika voštana sveća) – Kondor jednostavno: gyertya (sveća), Radič i Margalić u množini, što deluje poetičnije: gyertyák; *bjeguč* (400, bježeći) kod Kondora zbog slobodnog tumačenja teksta nema, kod Radiča: hamar muló (koji brzo prolazi), a kod Margalića rečeno u aktivu: gyorsan mulik; *mješte* (447, mjesto) – kod Kondora zbog slobodnog prevoda nema; Radič adekvatno u okviru cele rečenice: Miként harmaton szivárványt lát, a Margalić slično Radiču: szivárványként; *vaj* (669, jad) Kondor opisno: Ki irhatná meg azt híven – Mennyit szenvedett itt minden, Margalić glagolom: hogy szenvedtek (kako su patili); *biće* (229, pojava, stvorenje) – Kondor izostavlja, a celu misao kazuje osnovnim pojmom: Az ég setétsége tuda; tako je postupio i Radič, samo drugim izrazima: sötétbülő éj elfödi; Margalić prevodi maglom: A sűrűbb köd eltakarja; *vtorog* (134, 814, savijenih rogova) – Kondor adekvatno: görbe szarvú, Radič preneseno: széles szarvu, Margalić u duhu mađarskog jezika: czimeres szarvú; *gredi*, *gredem* (117, 313, 382, 402, hoditi) – Kondor po smislu: bujkál (skriva se), Radič.: megy (ide), jő (dolazi – arhaično za sveštenika) ili izostavlja; Margalić najadekvatnije originalu: halad; *krivina* (265, krivica) Kondor zbog sasvim slobodnog prevoda izostavlja, Radič i Margalić sa: bünös (krivac); *luč* (532, oko metonimično; isp. talijansko lumi, i dubr. pozor pored oko) – sva tri prevodioca u svom osnovnom značenju: szem (oko); *pršiti* (259, leteti) Kondor izostavlja, Radič slobodnije, ali u okviru značenja originala sa onomatopejskim efektom, u prilogu sad, vremena: sisteregvén, Margalić preneseno: tompán morog (tupo mrmlja); *sloviti* (697, biti čuven) zbog sasvim slobodnog prevoda kod Kondora nema, Margalić doslovno: dicső; *stabar* (789, i u Crnoj Gori – stablo, stup) – Kondor ispušta, Margalić: főoszlop (glavni stub); *starodavan* (679, drevan) – umesto ovoga Kondor: ukolo – Egy hársfának területében, Margalić doslovno: ősi hársfa; *tutum* (893, redak izraz za duvan) – Kondor: csibuk, Margalić: pipa (lula). Ceo spev obiluje mnoštvom turskih reči i izraza: *aga* (gospodar) preuzimaju neizmenjeno sva tri prevodioca: aga, kao i *agovanje* – agaság; *aman* (104, 105, milost) – Kondor zadržava u istom obliku: aman, Radič isto tako, samo što daje uz njega objašnjenje da je to turska reč i označava milost; Margalić daje u doslovnom prevodu: kegyelmezz meg; *medet* (kako kažu Turci kad umiru za poslednju reč) – Kondor i Radič prenose bez izmene: medēt, a Margalić: vége (kraj je); *kamdžija* (588, bič) – Kondor doslovno: korbács, Margalić blažim izrazom: ostar; *jatagan* (143, veliki nož) – Kondor obično: jatagán, Margalić sa epitetom oštar: éles jatagán; *rakčîn* (147, turska duboka kapa) – Kondor: raksin, Radič i Margalić: fez; *raja* (910, hrišćanski podanih Turske) – svi jednako: rája; *saruk* (148,

pás što Turčin ovije oko glave) – Kondor: saru, Radič i Margalić: turbán; *fenjer* (317, svetiljka) – Kondor i Margalić: fáklya, Radič: lámpa; *fišek* (293, naboj) – Kondor zbog slobodnog prevođenja izostavlja; Radič: fegyver és löveg (oružje i metak), Margalić: golyó (tane); *dželat* (22, krvnik) – Kondor: bakó, Radič i Margalić: hóhér (svi odgovarajući); *kavaz* (136, jedan od najbližih momaka oko paše, Vuk) – Kondor blisko: kuvasz, Radič: Csengicsnek kéme (Čengićev uhoda), Margalić: Csengics aga óre (Čengićev stražar). Arhaični oblici kao: *vi* (28, dat. množ.: vam) *ostar* (24, oštar), *moš* (57, možeš) – prevedeni su uobičajenim savremenim oblicima, te lepota arhaičnog govora nije došla do izražaja, a time i jedna značajna osobenost Mažuranićevog jezičkog izraza ostala je neotkrivena.

Ono što je Mažuranić želeo da istakne u svome delu, zanos za čovečanstvo, domovinu, slobodu i veru i što čini delo tendencioznim u višem, plemenitijem smislu – ne može da se doživi čitajući Kondorev rad; Radič i Margalić su ga daleko nadmašili: oni su umeli bolje da ispolje stvaralački polet i da doživljeno prenesu, bar unekoliko, na svoj jezik. Zatim, čitajući njihove stihove ne prati nas stalno, kao kod Kondora, ono nelagodno osećanje da se prevodilac mučio da nađe prikladan izraz ili da ga uskladi sa originalom u sadržini i ritmu; i Radič i Margalić imaju stihova koji nose sa sobom i oduševljavaju; i jedan i drugi su izvrsni poznavaoi i jezika, i običaja, i prilika pod kojima je spev stvaran; stih im teče spontano, živo i ritmično, sa neznatnim izuzecima. Oba prevoda su kolikogod je to moguće – bliska originalu: najvećim delom oni ne reprodukuju samo bukvalni tekst, nego prenose poeziju originala. I Radič i Margalić umeli su da sačuvaju jednostavnost Mažuranićevog kazivanja, da prenesu smisao i duh i za mnoge njihove stihove može da se kaže da nose u sebi unutrašnju estetsku vrednost i da su dobri sami po sebi: ono što osećamo čitajući tekst originala, možemo unekoliko da doživimo i čitajući pojedine stihove Radiča i Margalića. Ono što najviše razlikuje ova dva prevoda to je, da je Radičev rađen više pesnički, a Margalićev filološki, sa više erudicije. U njima – kada ih detaljno analiziramo i raščlanjujemo – nalazimo nedostatke, izraze koji ne odgovaraju u potpunosti, slik koji ne samo da nije potreban, nego poneki put kvari i umanjuje estetsku vrednost prevoda. Ali pri oceni njihovoj treba da imamo u vidu da postoje izrazi koji ne mogu nikako da se prevedu, iako prevodilac poznaje i doživljuje i duh, i jezik, i književnost oba naroda. Osim toga, često iskrsava nepredviđena teškoća: ono što je još sada izgledalo jednostavno, prirodno i nedvosmisleno, odjednom se pretvara u nepremostivu prepreku. Uzalud tražimo odgovarajući izraz; da bismo mogli da prenesemo pravi smisao samo jedne reči, koristimo perifraze, pa ipak ne možemo da damo ono, što sadrži original.

Ocenjujući Margalićeve prevode pesama o Kraljeviću Marku Blagoje Brančić je izrazio mišljenje da je Margalićev prevod Kraljevića Marka pokazao znatan napredak prema prevodu *Smrti Smail-age*: »Dok se na prevodu *Smail-age vidi*, da mnoga mesta originala nije razumeo ili se nije trudio na ih shvati, već ih je dosta puta ovlaš, a katkad i pogrešno preveo, gde preskačući, gde dodajući reči po volji, dotle u prevodu Kraljevića Marka ne nalazimo takvih pogrešaka. Nema sumnje – nastavlja Brančić – da je narodne pesme i lakše bilo prevoditi nego *Smail-agu Cengića*, koji je težak, i po mislima i po umetničkoj formi i po neobičnom dijalektu, ali je očevidno, da je prevodilac sad već veštiji bio i brižljiviji.«¹⁷ Ne bismo mogli da se složimo u potpunosti sa Brančićevom konstatacijom da »mnoga mesta originala nije razumeo i nije se trudio da ih shvati« jer ono što Margalića najviše odlikuje, to je njegova težnja ka preciznosti izraza i skladnosti celine. Kondorev prevod je najslobodniji; to se može tumačiti i time, da se najmanje udubljavao u osobenosti i tananosti Mažuranićeva speva: menja red stihova, izostavlja ih, pa čak i po sedam odjednom (*Stoji aga, gorsko zvijere . . .*) i ne ume da iskaže sa malo reči mnogo, uz pomoć stilskih figura, kao što su to umeli Radič i Margalić. Stihove u kojima pesnik aludira na zloupotrebu svoga položaja i traži »za noću obredom djevojku« ili »pozivaju na razblude tijelo«, »A gdje za noć mladahnu djevojku – Otuda mu kužne babe ne ima«, zatim »Od balčaka i od djevojaka« – Kondor ne prevodi uopšte, ispunjava ih tačkicama. Barac smatra da je Mažuranić sa ovih nekoliko stihova uspeo da izazove pomisao na gotovo sve, što žena može da znači u životu muškarca; da se ženstvo i čežnja za ženkom u njegovoj pesmi toliko jako oseća da čovek, čitajući je, i ne oseti nikakvih praznina »s obzirom na nedostatak određenih ženskih značajeva«,¹⁸ da je pokazao sposobnost, da samo s nekoliko stihova prikaže različit odnos, koji muškarac može u životu imati prema ženi, i time je potpuno jasno istaknuo i svoje moralno shvatanje toga odnosa, i ujedno osudio nazor, po kome žena prestaje da bude ravnopravan faktor u čovečjem životu, nego postaje sredstvom užitka. Odsutnost ovih stihova umnogome umanjuje vrednost prevoda, ne samo što tekstualno nije veran originalu i potpun, nego što je i tako značajnu komponentu speva – način prikazivanja žene i njeno prisustvo u njemu – izostavio. Osim toga u Kondorevom prevodu na pojedinim mestima razumevanje je umnogome otežano zbog izveštačenosti, poneki put potpune odsutnosti ili potpunog nesklada ritma. Kondor nije umeo da nađe u duhu svoga jezika i njegovih zakona nove izraze i jezičke figure, kao što su to umeli kasnije Radič i Margalić; tekst mu je pun hrapavosti, nejasnosti. Kada se pročita njegov prevod, ostaje utisak nečeg konfuznog, nejasnog i nedorečenog.

¹⁷ »Letopis Matice srpske« 1897, knj. 192, 162.

¹⁸ Antun Barac, *Mažuranić*, Zagreb 1945, 250.

Pa ipak, i pored svega toga, ne smemo da podcenimo njegov napor i pionirski rad: njegovo delo značajno je ne samo zato što je to prvi prevod *Smail-age* na na mađarskom jeziku, nego i što je to prvi prevod ovoga speva na stranom jeziku uopšte.¹⁹

DOSLOVAN PREVOD MAĐARSKIH TEKSTOVA U ČLANKU

Str. 545.

Srpske vile ne boje se – Gledaju oči u oči buzdovanu – Gde njega nema – Tamo ne uspeva ni srpska pesma

Str. 546.

1. Sela Komljan i Zagarač – Već Bjelopavlić – Već davno prekoračuju – Dostižu vodu Moraču –

2. I još preko svega toga – Sveti krst nad našom glavom – Koji se uzdizao na ovoj steni – Koji vas jača – Pomaže od zemaljskog zla – Ovo je milost, dar – Koji sa neba na vas pada

3. Dragi Bože šta je mogao da zgreši – Da je učinjen ovakvim grešnikom?

Str. 548.

1. Mir sa nama hrabri Crnogorci – Ne mašajte za vaše svetlo oružje – Novak sam, ali već ne onaj stari – Ne protiv vas, no sa vama idem – U turskoj krvi da okupam mišicu

2. Prijatelji moji, hrabri Crnogorci – Ne mašajte se za vaše svetlo oružje – Ja Novica, ja, ali ne stari – Ne protiv vas, nego s vama idem – U turskoj krvi da okupam svoj mač

Str. 550.

U sredini polja – U blizini lipe – bele se turski šatori – Viši i od viših – Ali je agin najveći – Po lepoti najistaknutiji – Sličan velikom labudu – Bele se turski šatori – Kao pokrivene snegom velike humke – Koje sada noću – Kao zli dusi i strašila – Prate tamo prolazećeg.

Str. 551.

Usred mirnog, pustog prostora – Starodrevna lipa stoji usamljena – Šuma šatora stoji pored nje – Između šatora najlepši – Između šatora izdiže se – Agin veliki šator –

¹⁹ Novosadska »Sedmica« ga je prva zapazila i pozdravila (1857, br. 28, 223); u rubrici »Književne vesti« pojavio se kraći prikaz Kondorevog prevoda, a da njegov pisac nije ušao dublje u njegovu ocenu. I »Letopis MS«, sledeće 1858. u rubrici »Smesice« (str. 234) u članku *Mađarski prevodi naši narodni pesama* između ostalog spominje i Kondorev prevod *Smail-age*, međutim ni ovog puta se ne daje ocena, niti šta bliže o njemu. Iste, 1858, Imre Vahot u svome članku *A magyar és szerb irodalmi rokonulása* (orođavanje mađarske i srpske književnosti), objavljenom u *Napkeletu* (1858, 51, 801), spominje Kondora i hvale ga kao posrednika srpske književnosti i srpskog života, ne navodeći njegove prevode, a već 1873. u članku o Mažuraniću Kondor se spominje samo kao prevodilac nekih delova Mažuranićeve dopune Gundulićevog *Osmana* (Athenaeum, 1873, 39, 2502–2505). Hrvati, izgleda, nisu zapazili Kondorev prevod, jer se on žali na to u svome članku *Egy horvát-dalmát népballada* (hrvatsko-dalmatinska narodna balada, kako naziva spev *Smrt Smail-age* 1860. u listu »Divatcsarnok«, str. 108).

Belí labud – labud ptica – U grupi (u smislu: jato) belih golubova – Belí šatori se bele – U bleđičastom zraku mesečevom – Kao od snega pokrivenim na grobu humke grobova – ... Oko kojih noću usred noći – Zle duše noćnog putnika – Plaše, zastrašuju groznim slikama –

Str. 552.

Ili možda od bojazni drhti – Bojeći se za budući krst – Oh, ovo silan aga – I pred sobom taji. – Ili zar ne vidiš kako nastoji – Na umirivanju kako se trudi? – Kako stoji osećajući svoju snagu – Gledaj kako trei svoju spoljašnjost – I gde ovo možeš da iskusiš – Strah zar možeš da zamisliš?

Str. 553.

1. Gledaj glavu kako prema nebu – Unaokolo gore drži – Gledaj čelo njegovo i oko – Kako tako čisto seva – Gledaj kako stoji svojoj snazi – U osećanju (u smislu: samosvestan) nepokolebljiv. – I odgovori na to: ima li u njemu – Straha i jedne iskre?
2. Gledaj hrabru glavu prema nebu gore – Kako ponosno diže – Gledaj čelo vedro, sjajno – Oko čisto sjaji-seva – Gledaj stas, zrak (u smislu: prav) telo – Puno snage, ponosno stoji – Reci, vidiš li, ima li na njemu – Straha i najmanja sjena.

Str. 554.

1. Ili ne vidiš kako se trudi – Na umirenju kako nastoji?
2. Zar ne vidiš, kako radi – Hrabar vitez protiv zime – Kada preko tela sekuća (koja seče) hladnoća – Plavu mrlju izaziva?
3. Ne vidiš li kako savlađuje – Vitez-junak hladnoću – Koja ga trese od one tačke – Projurivši grozničavo po telu.
4. Stoji aga, kao gorska zver – Kao gvozden stupac, kao tvrdi, kamen.
5. Stoji aga, gorski divlji mužjak – Gvozden stup, tvrda stena –

Str. 555.

1. Harač. Harač? – Otkud harač onakvome – Kome ni krova ne daju – Da spokojno može sirotu glavu – Da položi namučeno telo – Otkud zlato koji nema – Njivu da obrađuje – Znoj žrtvujući – Turčina da bogati – Otkud zlato, otkud blago (u smislu stoka) – ko nema već ni haljine.
2. Porez! Porez! (u smislu: dažbina, harač) Porez iz čega da daje? – Otkud zlato? Ko nema skrovište – Tiho skrovište da može glavu da položi – Otkud zlato? Ko nema zemlje – I na tursku zemlju kaplje svoj znoj. – Otkud zlato? Ko nema blaga (stoke) – Koji tuđu čuva u planini, dolini – Otkud zlato? kada haljina nema – Otkud zlato? Kada hleba nema.
3. Gde mu zlato ko prebivališta nema – Mirnog prebivališta, kud da spusti glavu? – Gde mu zlato, ko zemlje nema – Ali tursku njegov znoj pere? – Gde mu zlato, koji stoke nema – Ali za tuđom među planinama se zlopati? – Gde mu zlato, kada haljina nema? – Gde mu zlato, kada hleba nema?

Str. 557.

1. Je li uhoda ili straža-hajduk – Koji svileno stado vreba – Na krivorogu stoku? – Nit je hajduk, niti je uhoda to – Nego »Novica« ... – Čengić-agin odmetnik.
2. Hajduk li je ili odmetnik Turčin – koji vreba sviloruno stado – Ili širokoroge volove? – Nije hajduk i nije odmetnik Turčin – Nego Novica, Čengićev uhoda.
3. Možda hajduk, možda turski martoloz – Da uhodi svilenkaste stoke stada – Ili krdo vitorogo. – Nit je hajduk, nit turski martoloz – Novica je, Čengić-agin stražar.

Str. 559.

Hercegovine Stolac kulom – Čengić-aga sada vlada – Koji svoje sluge doziva – Roblje svoje muči: – Dovedite matorog Duraka – Podlog (prokletog) savetodavca – Još se usudio savetovati – Treba ih otpustiti. –

Str. 560.

1. Krckao je tanak kolac – Škripala su vitka vešala – Ali Crnogorci – ni jednom rečju nisu jauknuli. – Niti su zubima škripali... –
2. Sunce je tužno zalazilo – I mesec je bledio – Ko je to iznad klanca? –
3. Kuda se sviđa – kaže stražar...
4. I mesec je bledio..
5. Zapada sunce a diže se uto mesec. – Ko je to, ko se sa klanca na klanac penjući – Krade prema Crnoj Gori? – Noću ide samo, danju odmaranje drži – Junak nekad, ali ne to više – Trstika sada, koju svaki vetrić njiše.

Str. 561.

1. Iako grom ne udari odmah – Na grešnika, to još nije sigurno: – Što kasnije, time jače pogađa.
2. Ko mari plodi li krš vino vama? – Ko mari plodiće li krš žito?
3. Ali ko je to ko se pojavio tamo – Pred pokajnom četom – Da sto ruku maša prema nožu – I poteže ga odmah?
4. Čengiç-aga saziva – Verne sluge hercegoveške – Stolac kule na dvor(ište)
5. Grize miš ali samo na zemlji puzi – Samo mrki orao leti gore na nebo

Str. 562.

1. Stoji aga, gorski divlji mužjak – gvozden stup, tvrda stena –
2. Nekoji vrh noža – Oružja kremen – Isprobavaju, zagledaju – Kamenom kose oštre. – Iz kremen a iskra izmamljuju – Udarcem čelika...
3. Ko pogleda i ispituje – Svoje oružje i fišeke – Ili sigurnog noža oštricu – Gladilicom pogladi. – Ko iskra izvabi iz svog kremen a – I u laki korov zapreta ga...
4. Onaj ispituje pušku – Ubojno tane prebrajajući. – Ili svoga noža pouzdanika – Ispituje oštricu, zašiljuje, gladi. – Čelikom iz svog kremen a – Vatru izvabljuje, pod granje skriva...

»SMRT SMAIL-AGE ČENGIĆA« KOD SLOVAKA

Branislav Choma

Budući da je prvi slovački prijevod Mažuranićeva epa *Smrt Smail-age Čengića* izašao tek pola stoljeća nakon objavljivanja originala, u vrijeme vladavine realizma, reprezentiranog, posebno u poeziji, djelom *Hvijezdoslava*, i u vrijeme kasnoromantičkih preokupacija, te tako, već po unutrašnjoj zakonitosti literarnog razvitka nije mogao aktivno utjecati na razvitak naše poezije – štaviše, preko izdanja tog prijevoda iz 1897. prešlo se šutke, bez odjeka u kulturnoj javnosti – htio bih upozoriti na dva problema:

1. zašto je došlo tako kasno do slovačkog prijevoda i izdavanja tog djela, pogotvo nakon dva češka prijevoda i po jednog prijevoda na poljski, ruski, njemački, talijanski i mađarski, iako su upravo slovački romantizam šturovske pjesničke škole i hrvatski ilirizam imali mnogo zajedničkih motiva, a time i sličnih problema u izgrađivanju književnog jezika, i

2. kakvim je načelima bio voden prevodilac, kojoj se poetici podredio, i kako ju je ostvario.

Ad 1. U ovogodišnjem izdanju knjige *Šturovci i Jugoslaveni* Zlatko Klátik piše »da su se za suvremenu književnost Jugoslavena šturovci malo zanimali«, jer im se činilo da ih »ta književnost, koja je imala sličnih porođajnih teškoća kao i njihovo vlastito stvaralaštvo, svojim umjetničkim stepenom ne može inspirirati«. Tu napomenu, na prvi pogled toliko zanimljivu koliko i iznenađujuću, sam autor dalje osvjetljava, i u izvjesnom smislu i korigira, kad piše da su šturovski pjesnici, naime Botto i Sládkovič, poznavali jugoslavensku književnu produkciju, i da su je čitali (u novinama se o *Smrti Smail-age Čengića* pisalo čim je knjiga izašla). Osim toga ne treba ispustiti iz vida da je u to vrijeme slovački čitalac po inerciji, i na osnovu Kollarovih studija o sveslavenskoj uzajamnosti, čitao češku knjigu, pa i onu prevedenu, kao i knjigu na izvornim slavenskim jezicima. Šturovski pjesnici pored toga često su se inspirirali temama iz jugoslavenske povijesti, pa, štaviše, i metrikom deseterca što su je poznavali najviše upravo iz bogate narodne jugoslavenske poezije. Ali suvremenu jugoslavensku poeziju dugo nisu prevodili.

Šturovska pjesnička škola je umnogome slušala savjete svog idejnog vođe Ljudevita Štura i umjetničke pobude tražila u narodnoj pjesmi, iako su se, i pored toga, Janko Králj i Sladovič orijentirali i na druge podsticaje svjetske romantičarske poezije. Ali, iako su šturovci u vlastitom stvaralaštvu obrađivali prije svega domaće teme, ni u jednog od njih nije uzmanjkala crnogorska tema ili tema iz južnoslavenskog otpora protiv Turaka. Jugoslavenskih tema u šturovskoj poeziji bilo je mnogo, imale su gotovo povlašten položaj među slavenskom tematikom. No šturovski su pjesnici ubrzo postali stvaraoci isključivo izvorne književnosti, usmjereni na afirmaciju narodnog jezika i na potvrđivanje narodne tradicije, nastojeći upravo jezikom, njegovim ozakonjenjem, obuhvatiti narodnu sadašnjost i prošlost, i osim toga, stranim, posebno jugoslavenskim temama proširiti narodnu spoznaju o slavenskoj svijesti – inspirirani svojim prethodnikom Kollárom. I tako je u njihovu stvaralaštvu, barem kod vodećih šturovskih pjesnika, razumljivo potezivanje prevodenja. Ako su uzgred ipak nešto preveli, bila je to rijetkost, a i tada pod utjecajem usko utilitarnog stanovišta i u izboru Hurbana, te u cjelini malo značajno. Sladovič je sam priznao da mu prevodenje ne polazi za rukom, a ipak je od vodećih šturovaca najviše prevodio.

Tako su, eto, u epohi romantizma prevodili drugi, manje značajni pjesnici, prevodeći većinom vjerno, reproducirajući, ili slobodno, ipak uglavnom samo zbog informacije i približavanja originala čitaocima. Tek kad su prevodenjem stali ispunjavati i druge zadatke, npr. društveno-kritičke, počinje prevodilački rad oživljavati, a razvio se krajem stoljeća, osobito zahvaljujući brojnim prijevodima Hvizdoslavovim, kad nastojanje da se dosegne veliko kulturno nasljeđe svijeta postaje ambicija. Upravo u to razdoblje spada i prvi publicirani slovački prijevod *Smrti Smail-age Čengića*; pripremio ga je Ivan Branislav Zoch, koji je više od trideset godina, krajem 19. i početkom ovog stoljeća, živio radeći među hrvatskim življem u Osijeku, Sarajevu i Petrinji. U Zocha je zaista bilo i preduvjeta za takav prevodilački rad: od vremena na vrijeme iz svjetske i jugoslavenske poezije prevodio je i njegov otac Ctiboh Zoch. On sâm, matematičar, fizičar i pedagog, imao je već za svog djelovanja u Slovačkoj prosvjetiteljskih i beletrističkih sklonosti, i veoma se mnogo zanimao za jezik, upuštajući se kasnije u stručne, većinom neuspješne polemike. O svom boravku među Hrvatima pisao je u slovačkim časopisima putopisno-etnografske članke, obavještavao nas o hrvatskom kulturnom životu, i Hrvate o slovačkoj književnosti; bio je požrtvovalni kulturni organizator, ali mu njegov mnogostrani rad, i udaljenost od materinje jezične sredine, nije omogućavao da u prijevodu stvori umjetnički čisto djelo.

Ad 2. Zochov prijevod Mažuranićeva epa nosi u sebi karakteristike prevodenja prethodnog romantičkog razdoblja. Zacijelo i nije nastojao

na prepjevu – njegove snage nisu za to bile dovoljne – već se više nastojao približiti originalu, i u pravom smislu riječi izvršiti informativno-posrednički zadatak. O tome bjelodano svjedoči njegovo nastojanje da se doslovno drži originala, nastojanje da dađe doslovan prijevod. Neke estetske probleme novog, realističkog razdoblja književnosti u njemu on nije riješio. Posrednički karakter, tj. nastojanje oko što je moguće doslovnijeg približavanja originala čitaocu, atmosferom i realijama, dokazuje i njegovo često podlijevanje jeziku originala. Tako u slovački unosi riječi kao što su *dželat*, *vlašad*, *polje*, adjektivni oblik »agin«, novonastale riječi i složenice (*vitorogi* i slično), pa je i u sintaksi pod snažnim jezičnim utjecajem izvornika.

Što se tiče Zochova odnosa prema metrici originala, tu je uskogrudno dosljedan: s malim izuzecima podržava metriku i ritam troheja. No problem traži odnos prema tropima i pjesničkom jeziku uopće. Tu se vidi da Zoch nije, za svoje vrijeme, imao veliku jezičnu zalihu, mnoge je trope ispustio, na zvučnosti i slikovitosti jezika je doduše nastojao, ali ih se nije uvijek pridržavao, ispuštao je epifore, nije dosljedno podržavao, a ni substituirao, onomatopeje originala, često je pjesnički jezik podređivao sadržajnom momentu. Ali, s druge strane, katkad iznenadi unutrašnjim ritmom i substituiranom metaforom. No to su obilježja slobodnog prijevoda i razumljivih prevodilačkih teškoća na koje je Zoch nailazio, ne dosežući pjesničku stranu originala.

Možda je upravo zbog tih karakteristika Zochov prijevod ostao u svoje vrijeme nezapažen, a jugoslavenska je, i uže: antiturska tematika, ostala na stranicama naših časopisa. O njegovu prijevodu izvijestile su ružomberske »Slovačke novine« tek godinu dana nakon izlaska knjige, i to prijevodom recenzije Josipa Milakovića iz sarajevskog časopisa »Nada«, u kojoj se, i pored nekih prigovora, više-manje precjenjuje vrijednost prijevoda.

Mažuranićev junački ep ne prestaje na sebe privlačiti pažnju naše književne javnosti. Iz osjećaja duga, u naše je vrijeme nastao novi prijevod *Smrti Smail-age Čengića*, iz pera slaviste i prevodioca Ruda Brtanja, koji je nedavno predao rukopis izdavačkom poduzeću koje će ga objaviti.

(Preveo MIRKO JIRSAK)

DIO ČETVRTI

MAŽURANIĆ I SLIKARSTVO

Matko Peit

U Hrvatskoj, naročito u Zagrebu, polovinom XIX stoljeća javlja se moda mikrofilije. »Le petit« – šarm malog koji je vladao u Francuskoj za vrijeme Louisa XVI i Marije Antoinette pretvarajući Perraultov veliki kraljevski Louvre u Gabrielov kraljičin Mali Trianon, veličanstvenog Pugetova mramornog Milona iz Kritone s lavom u sitnu sèvresku porculansku damu s mačkicom, Poussinovu uzvišenu sliku u ljupki medaljončić i Racineovu tešku dramu u Léonardovu laku pjesmicu – došao je kroz Napoleonovu Iliriju i u stari Agram. Tu se pod nazivom Biedermeiera zavukao u cjelokupno naše umjetničko stvaranje. Naši slikari postaju minijaturisti, a naši književnici pišu *Krijesnice*, *Iskrice* ili *Pustositnice*. F. Ciraki javlja se *Florentinskim elegijama* slijedeći perom preciznost i virtuoznost zlatarije Ghibertija i Cellinija. Tiskara Ljudevita Gaja slijedi modu: osjeća da je hrvatski bibliofil tog doba i mikrofil pa mu objavljuje knjižice visine malog prsta. Urednici starog časopisa »Luna« objavljuju za mikromanijake, koji uživaju posebnu slast čitanja povećalom i lornjonom – rubriku u najmanjem slogu: u petitu, u perlu. Modu slijede i naši naučenjaci: prirodopisac Šloser od svih dijelova zoologije izabire kao najmiliji baš onaj, koji se bavi mikroorganizmima: entonologiju, a botaničar Vukotinović, urednik književnog almanaha »Leptir« i pisac prozne minijature: feljtončića, od svih dijelova botanike, najviše voli »sitnobilke« (micromeria). Čini se da je mikrofilija dobrim dijelom prijala našoj maloj sredini: umjetnički mikro bio je odraz društvenog mikra.

Glavni predstavnici, napomenuli smo već, naše umjetnosti, bili su S. Vraz i V. Karas – prvi: književni minijaturist, drugi: slikarski minijaturist. Njihovo djelo je toliko izraz naše mikrofilije da smo baš njih dvojicu uzeli kao primjer kojim ćemo moći rekonstruirati opću umjetničku situaciju, u kojoj su kao rijedak izuzetak uz Matiju Mažuranića,

Frana Kurelca, Antu Starčevića i Mihovila Pavlinovića – živjeli i stvarali Ivan Mažuranić i Ferdo Quiquerez – dvojica antimikrovizijskih umjetnika.

Već samo ime rodnog kraja **S t a n k a V r a z a** (1810–1851): Mali Stajer nosi u sebi mikrovizijski karakter pjesnika koji će staviti kao naslov svojim pjesmama *Sitnije pjesmice ilirske* i koji će kao sljedbenik češke misli onog vremena da je temelj života »drobna práce« (mali rad) smatrati da je i temelj umjetničkog stvaranja, kako on sam kaže u radu »en miniature«. Vraz je čitao mnoge naše stare pisce, ali naročit kompliment je dao Antunu Kanižliću (*Kanižlić u svojoj krasnoj Rožaliji*), jer mu je taj požeški pisac XVIII stoljeća mogao najblistavije kroz svoj rokoko »le petit« očarati njegovo kapricom biedermeierske sitnice odgojeno oko. Čitajući naše narodne pjesme i to one ženske, ljubavne, koje vole mali format, naše i strane pisce sklone deminutivu i naročito klasičke i to uglavnom one, koji više nalikuju na amoretske medaljone i ghirlande na pompejanskoj fresci nego na Partenon: Propercija, Katula i Tibula – Vraz je stvorio jednu originalnu vrst minijaturiranja riječima.

Čitajući njegove *Đulabije*, otkrivamo sistem njegove lingvističke mikromehanike kojom je šarmirao mikrofilnu publiku svog vremena. Polazeći od uvjerenja da je sitnica osnova umjetničkog stvaranja, kao prvo, odmjerio je format u kojem će pisati: situ strofu, kao minijaturist format medaljona. I kao što ovaj s malo crta i boja načini u njem portret, tako to čini i Vraz: »*Lica, oči, usta – / tri riječi malene, / Al se od njih rodiše / pjesni nebrojene*«. Ili drugi: »*I ta lica rujno bila, / Oči s ognjem smjelim, / Prisego bi*«. Nju j' rodila / Zora s dankom bijelim«. Treći: »*Vrt su lica tvoja / u kom ruža cvati, / Stid stoji ko stražar / pri ljepote vrati*«.

Vrazu – tom poetskom zlataru koji umije načipkati portretić mikro-vizijskim potezićima perca Mažuranić suprotstavlja svoj portret udaren »*pješću jakom*« klesara ili šakom poeta – kovača: »*Pod čadrom aga sjedi, / Ter izmijenja tutum kafom, / Mrku kafu duhom paklenijem. / Ispod čalme čelo vedro / Namrštio mrskam tamnijem, / A junačko pod njim oko ko pramenom od oblaka / Namrčio, tere mûkom muči*«. Još veća razlika sine, ako se usporedi motivom još sličnije stihove, umilne Vrazove i goropadne Mažuranićeve. Vraz: »*Sad na smijeh složi, / Sad na sбилnost usti; / Sad čelo nabere, / Sad obrve spusti*«. Mažuranić: »*Na obrve crn mu oblak sjeda; / Plamte oči poput ognja živa, / Crljen plamen uz obraz mu liže*«.

Vrazovoj ženskoj »*ručici*« i »*nožici*« Mažuranić suprotstavlja muškarce koji »*se grle rukam gvozdenijem*« ili »*plijen nokti razglabati staše*« i gaze »*s dvijesti nogu stupaj*«. S pejzažom je slično. Vrazova mikrovizija: »*Gledaj oko sebe u dole cvatuće: / Pod njih rastresene lijepo bijele kuće; / A po brdih crkve, / dvore sa gradići / Ko gljive u šumi / što ih*

vidiš niči«. Mažuranićeva makrovizija: »*Prognaše se nebom vjetri; / A odande plahe munje, / Nebeskijem ognjem sjecajući, / Sad ti smrtne bliješte oči, / Sad još gušču neg' bje prije, / Navlače ti na vid tminu. / Pak za njimi čuj sad grmljavinu / Gdjeno najprije izdaleka tutnji, / Pak sve bliže, krupnije, strašnje / Urnebes se gromki goram ori. / Stoji tutanj neba i ravnine, / Stoji jeka drage i planine*«. Isti motiv: lipa! Kod Vraza: »*Tamo stoji polje, / na polju brežuljak, / Na brežuljku lipa, / na lipi slavujak*«. Kod Mažuranića: »*Usred polja mirna, pusta / Starodavna raste lipa*« i na toj lipi mjesto slavujka obješen Crnogorac.

Zanimljivo je da i Vraz i Mažuranić često opisuju pejzaž kojim dominira grad, utvrda ili kula. Njim jedan i drugi dapače započinju pojedina pjevanja ili pjesme. Mikrovizijski Vraz: »*O, grade kolik si / zvjezdanom nebu sličan, / Gdje ti blistaš od sto / ljepoticaš dičan!*« Makrovizijski Mažuranić: »*Sluge zove Smail-aga / Usred Stolca, kule svoje*«. Kad je grad ruina, onda osobito privlači pažnju mikrofila Vraza: »*Tuži, prisluškuje s jedne razvaline*« jer ovako rasut pruža veće uživanje stotinom sitnica nego da je cijeli. Osim grada i kule koji ga sjećaju na vinodolski stari kaštel, Mažuranić često spominje hram, stup i uopće kamen. Kad je već riječ o gradu i o arhitekturi, može se također spomenuti i šator i pogledati razlike. Vrazov šator: »*Trista šator' porazape / Navezenih kitom zlata. / A sred bijelih tih šatorah / Dignu šator Asan-aga; / Na njem zlatna jest jabuka, / Polumjesec na njem strašan, / Navrh kojeg namješten je / Dragi kamen – alem sjajan. / Kož se blista sred polnoći / Kano sunce sred poldana*«. Mažuranićev šator: »*Agin čador ine natkrilio / Kano labud ptica bijela / Bijele ptice golubove*«, i dalje: »*Bijeli se čadorje bijelo / Na tihotnoj mjesečini / Ko golemi grobovi pod snijegom*«.

Poslije portreta i pejzaža može se nadalje usporediti mrtva priroda Vrazova s Mažuranićevom. Vrazovu sačinjava, kako kaže sam naslov njegovih pjesama *Cvjetje i voće*, a Mažuranićevu: hljeb, kriška sira ili četvrtica ovna. Vrazovoj zlatariji i alem-kamenu Mažuranić suprotstavlja mrtvu prirodu sastavljenu od oružja koje nosi Novica: »*Ob' rame je diljku objesio, / Ljut jatagan o pojasu reži / I kraj njega do dva samokresa; / Gujsko gnijezdo strukom prikrilio*«. Nasuprot Vrazovim stihovima: »*Skršit ću verige, / Svilena vezila*« Mažuranić postavlja stihove: »*Na nogah im teške negve, / A na rukah lisičine*«. Vrazovu alem-čašu i porculansku biedermeiersku vazu Mažuranić zamjenjuje: »*Ožednili? Morača je blizu; / Treba l' kupe? Ima dvije ruke*«.

Možda se najočiglednija razlika Vrazove i Mažuranićeve metode dobiva, ako se suoče Vrazov ljubavni mikrobestijarij i mikroherbarij s Mažuranićevim junačkim makrobestijarijem i makroherbarijem. Istina kod Vraza se može zateći: jelena, srnu, lisicu, zeca, janje, vjevericu, ali većina njegovog bestijarija ispunjavaju manji organizmi, naročito ptice,

koje je pozdravio mikrofilmskim oduševljenjem: »*Čujte gajske vile, / drage mi nad svime / Vi drobne ptičice*«. Njegove strofe su kao žbunovi pune: slavuja »zlatokljunih kosova«, drozdova, sjenica, lastavica, ševa, golubova, grlica, ždralova i drugih ptica, naročito ptičica. On je često puta čak mikroman, pa mu nisu dovoljno sitne te traži još minijaturnije organizme: »*Ispred crkve zuje / Komarci i mušice, / Svoje igrajući / Kolo jatovice*«, ili: »*Ti si mogo čuti / baš i istog crva / kako zubi toči / utrobínu drva*«. Spominje leptira, zlatokrilaše, pčele, metulje. Njima kiti svoje stihove kao ilirska dama svoju malu ruku sitnom zlatarijom. Vrazovim pitomim životinjicama Mažuranić suprotstavlja svoje divlje i goropadne životinje: gorskog lava, mrkog vuka, gorsko zvijere, bika ljutog, ljutog risa, guju ljutu, konja, pseto, vola vitorogog i ovna. Mažuranićeve ptice su: sur oro, vrani vran i sokol. Sviloruno krdo, jaganjac, zec, gorski miš ili labud i golub, jave se katkad. Zanimljivo je Vrazovo shvaćanje lastavice. Njegova lastavica se igra s jezerom, a Mažuranićeva lastavica je slika raje koju Turci, o repove vezanu, vijaju poljem.

Mikrofilm Vraz je toliko sitnim biljem iskitio svoje *Dulabije* da pojam kitica skoro ne predstavlja naš naziv za strofu, nego kiticu, to jest, stručak cvjetića. On spominje katkad jablan, brezu, topolu »*cvetokitnu lipu*«, ali neprestano ispisuje imena »*sitnobilka*« kako bi rekao Vukotinić: ljubice, dragoljuba. Njegova glavna biljka je »*rumena ružica*«. Njom slika svoju dragu. Makrofilm Mažuranić je sastavio svoj junački herbarij od lipove grane, ljeskova ražnja, »*skoro usječenog granja*«, žita, suhe slame, šušnja lakog, rujeva grma i »*trsta kojoj svaki hlad ki-diše*«, sve od samih instrumenata za mučenje raje ili simbola za čilost Crnogoraca, bijes krvnika, glad i strah.

Mažuranić – taj dječak rođen u sivom kamenu Hrvatskog primorja, gdje se lakonski govori, taj čedno obučeni gimnazijalac i student koji na Rijeci živeći samoprijegorom i odricanjem, podučava bogatu (ne pameću) mladu plemenitu gospodu, taj karlovački advokat koji je imao posebnu referadu zvanu »sirotinjski staratelj«, taj član Hrvatskog sabora, koji je smatrao da je vredniji mrki muk umnika iz puka, nego šarena grofovska besmislica, napokon taj kancelar, koji je bio toliko skroman, da je morao na ministarsku plaću dobiti posebnu dotaciju, da dostojno položaju uredi stan – vidio je dobrim dijelom u boji nepotreban dekor. Ne bi se moglo reći da je bio ikonoklast poput Montesquieua, književnika slične konstitucije (kao on *L'Esprit des lois* – Mažuranić piše *Senjski statut*), ali njemu pučaninu boja je bila strana kao i minijaturistički nakit zagrebačkog Biedermeiera, te je praznu egzaltaciju njezinog dekora prezirao likom Bauka. Njim je ironizirao u šarene fraze kostimiranu misao mnogih naših ilirskih literata i političara. Njemu je polihromija boje bila isto što i grof Kušević ili neki drugi njegov literarni ili politički neprijatelj.

To krajnje oprezno, škrto, da se čak ne kaže asketsko upotrebljavanje boje i ta želja da se njom najnužnije služi: kao simbolom sukoba: nevina žrtva – bahati krvnik, vodili su Mažuranića do najsuzdržanijeg, najkontrastnijeg i time najlapidarnijeg likovnog izražavanja: do *clair-obscura*, do grafike i čak do svođenja slike na sam crtež, kako to susrećemo u svjetskim razmjerima kod velikih kritičkih majstora: Rembrandta, Goyje ili Ingresa.

Clairobscuro je Mažuranić dapače posvetio pjesmu *Protivnost* (1835) s motom Rousseaua: »*Tout vit par contraste et par opposition.*« On kaže: »*Po protimbi živu svaka*« i dalje: »*Kad nam žarko sunce sine, / Svijeta sjajnost mi kudimo, / Al tma zemlju odine, / Vrijednost njenu tad vidimo*«.

I doista, može se provjeriti kako je crno-bijelo osnova cijele Mažuranićeve *Smrti Smail-age Čengića*. Ona je idejna borba svjetla s tminom. Podijeljena je *clair-obscurnom* simetrijom tako, da su pojedina pjevanja pisana u svijetloj, a pojedina u tamnoj dionici *clair-obscura*. Prvo pjevanje *Agovanje* je u svjetlu, drugo pjevanje *Noćnik*, kako već sam naziv kaže, u tami je. Treće pjevanje je također u tami, četvrto pola u svjetlu, pola u tami, a peto, posljednje, opet u svjetlu. Grafička podjela je dapače provedena u najmanjoj parceli epa, u samom stihu: »*Crnom gorom na bijelu danu*«.

Čitajući pjevanja pisana s osnovom u dionici tame, čitalac ima osjećaj da zapravo gleda pojedine parcele Rembrandtove slike *Noćna straža* ili pojedine bakropisne listove Goyjinih *Užasa rata*. Iz mračne podloge, posredstvom vješto postavljenog izvora svjetlosti, naglo se pojavljuju likovi: »*Al svjetlica što sad prva kresnu, / Družbu tajnu za čadorjem vidje, / Gdje se u red poredila redom*« ili: »*Cvrči pusti ovan pri žeravici. / A živ plamen oko njega liže, / Ter osvjetljava rosu znojnu, / Ispod čalme što se Turkom roni*«.

Sa svjetlom Mažuranićevo pero operira kao kist najvećih *clair-obscurista*. Prvo riječima naslika tamnu pozadinu: mrki vuk, tamničar. mrka drvca, mrko gleda, mrak gušći, noćno biće, tamna noć, četa noćna, tmina, družba noćna, mantija crna, noć slijepa, mrak gusti, pomrčina gusta, noćca crna, noćište, mračno polje, noć crna, mrka kafa, mrske tamne, namrčiti, noćca mrka, noć mračna, mrak, noć tamna, crna, tamne oči. Zatim je pari s njezinim *clair-obscurnim* kontrastom – svjetlom: oko bistro sijeva, mjesec, sunce, glava, zlatna pozlačena, zvijezda, zvijezde jasne, gvožđe sjajno, gvožđe svijetlo, sjajne toke, blizanci zvijezde jasne, sunčani trag, prozori rane zore, dan danovat, rosna trava, iskra iz kamena, plamen, srebro, zlato, sjajni pratioci, fenjeri u duplijere sjajne, zemlja zlatna, »*o sunčanu kaplja zraku ko biserak sitan sinu*«, »*a sto očiju ko proz rosu mješte sunca dugu vidje*«, žarko sunce, svijeća, luč, oganj živi, planuti, vlašići zvijezde sitne, oganj gori, vatra,

žeravica, sinija, bliješte oči, oganj iz oblaka, sjeknu plamen višnji, svijetlica, ognjena gora, plamte oči, srdžbe plamen, munja, sijevne oganj s nebesa, odsijeva.

Mažuranić je volio astronomiju. Zato je rezervirao punktove na kojima metoda literarnog clair-obscura doseže vrhunske trenutke sjaja, baš svojim simpatijama: zvijezdama, suncu, mjesecu i planetima. Dapače, u nadopuni *Osmana* posvetio je cijele strofe opisu planetarija i zoodijaka. Zato susrećemo kod njega stihove: »*Uprav Turčin dvoru na kapiju, / A posljednja iz vidika zvijezda: / Bješe zvijezda age Čengijica*«. Zatim: »*Danak miru, za njim sanak stade, / A za njime tiha noćca pade. / Nebesa se osuše zvijezdama, / Već što zapad mrkli plamen ovi; / A krnj mjesec o pō neba trepti, / Tužna svijēca pozorišta tužna*«. Ili: »*A na dvoru nebo divno / Crnijem tminam lice zakri, / I da 'e vidjet proz oblake / Vlašići bi, zvijezde sitne / Nad čadorom treptili bijelijem; / A mjesec bi vitorog te gleda / Sa zapada ispred zvijezda sjajnijeh, / Ko predvodnik ispred stada ovan*.«

Tim »astronomskim akcentima« i onim slavnim mikroefektima svjetla, koje je kao biserak sijevnulo na bradi starca i kao duga u očima junaka – Mažuranić je donio jedan drugi, od Vrazova shvaćanja različan sistem sjene – svjetla. Dok se Vrazovo svjetlo javlja kao separatan polihromni odbjesak samog alem-kamena, Mažuranićevo se svjetlo javlja organski kao vrhunski odbjesak jednog sistema clair-obscura. Na formiranje originalne Mažuranićeve književne metode: makrovizije i clair-obscura – utjecali su brojni faktori, među glavnima: specifični karakter Mažuranićeve ljudske ličnosti. Već smo napomenuli da se rodio u kamenu, da je proveo mladost u siromaštvu, i da je kao pravnik bio »sirotinjski staratelj«. Možemo upotpuniti njegov portret Subotićevim saborskim uspomena: *Nije se maknuo na svom mestu, nije se namrštio, nije pokazao znakove, da ga to dira, ljuti ili jedi. Nije glavom drmno ni okom nadesno ili nalevo pogledao, nije usta otvorio, nije glasa od sebe dao. Čovek živ, ali od pravog kamena.* Gaj ga je vidio kako je *na naslonjaču sjedio nepomično kao statua*, a Šenoa ga je pak osjetio kao »*hladnu*« genijalnost. Fran Mažuranić je obrazlagao da je šutljivost već od djetinjstva bila temelina crta karaktera Ivana Mažuranića. No ta mrka muška mučaljivost bila je u biti sociološki izraz: jedan čovjek bistrog osjećaja i jasnog uma nije imao što drugo da izabere do muk u jednoj sredini, gdje većina nije pošivala riječ ni etički ni estetski. Zato je on lapidarnac i svijetla dionica našeg kulturnog clair-obscura dobro pazio da kad nešto od vremena na vrijeme izusti, to kazano bude veliko po istini i ljepoti. U tom je bio sličan književnim lapidarcima; rekli smo već, Anti Starčeviću, Frani Kurelcu i Mihovilu Pavlinoviću. Nikako sastavljaču literarnih dragih kamenčića Stanku Vrazu, koji je živio tako da nije zborio muževima u saboru tešku misao, nego šaputao ženama po ladanju lak osjećaj, te mu nije trebala riječ čvrsta, oštra. Riječ

u svom dubokom posljednjem značenju lakokrilom Vrazu nije bila poznata. Shvaćao je tek šarm njezinog dekora, kao neku vrst književne vrcave zlatarije, titrave draguljarije.

*

Vraza nije odviše zanimala *klasika*. Istina, u *Đulabijama* u prvom dijelu nalazi se citat iz Propercija, ali Vraz ga po logici estetike Biedermeiera, upotrebljava samo kao dražestan detalj koji će stavljen u moto sjati kao draguljčić u zlatariji. Među grčkim i latinskim piscima, Vraz je po konstituciji svog mikrovizijijskog talenta, odabrao osim Propercija, Katula i »*milog latinskog pjesnika Tibula*«. Autoportretirajući se kao amor, koji se »*slikuje u prilici lijepa mladića s tulcem strijelami napunjenim na plećima, i s lukom*« i »*Nit gusala nema isti, već eto mu gle na krilu od srebrnih žica leži zlatna tamburica*« – Vraz izjavljuje da mu je Lada »*u ruke podala tamburu Tibula*«.

Tvrdeći da se »*uz gusle pjevaju samo junačke pjesme kao uz tamburu samo ljubezne – ženske*« i da »*kod balade valja da je čin junački, žestok, zamršen, čemu treba da odgovara i jezik; gdje naproti tomu čin romance b'va ženski, nježan, prost; a jezik činu odgovarajuć, naime, lagak ili (kao što se kaže) igrajuć*« – Vraz se prikazao kao Tibul hrvatske književnosti prve polovice XIX stoljeća.

Svojim »*dragim i radosnim*« »*Božićem strelonosnim*« – on je pisao kao što su slikali stari rimski slikari, suvremenici Propercija, Katula i Tibula freske i mozaike u pompejanskim vilama: ljubavne scene na jarko crvenoj podlozi okružene medaljonima i okićene girlandama. Pisati za Vraza znači, u smislu te estetike, sastavljati riječi u strofu tako da stoje »*ko ruže u vijencu*« Pod talasom razumijevajući ljubavni osjećaj, Vraz odaje metodu svog pisanja: »*Metni na talase južnih strana cvetje*« i nadodaje da će »*Talasići oda nj vijence, kite sviti!*« I doista, njegove su *Đulabije* tako i napisane. Slike u stihove, kao da je izbacila samovolja talasa, a ne kao da ih je postavila oprezna ruka kreatora. Strofe su poredane po brojevima, ali mirne duše strofa pod brojem pedeset i sedam može doći na mjesto strofe pod brojem devedeset i tri, a ta s broja devedeset i tri na broj četiri, a ova s broja četiri na broj šezdeset i jedan.

Da je Vraz dublje proučavao antičke pisce da je išao dalje od njihova dekora, naučio bi osnovnu premisu njihove estetike: uvjerenje da ljepota umjetničkom djelu dolazi od logike organski organizirane cjeline djela. Antičkog teoretičara koji ga je to mogao naučiti on ismijava, prezire: »*Za one naše Quintiliane, koji se samo po sobah oko književnoga praha muče.*« Da je on pažljivije čitao taj »*književni prah*«, tu antiku, onda bi s pravom mogao napisati: *Eto đulabije jabuke crvene! Od njih ti sagradih ponude kitjene.* Ovo što kaže: ponude kitjene, to je

tačno, ali riječ: *sagraditi* – kriva je. Nikad on tu riječ ne bi smio napisati u smislu pisanja kao književne arhitekture, gdje pisac slaže riječ uz riječ da sagradi djelo u prvom redu lijepo po svojoj jedinstvenosti, kao što su Partenon, Fidijin kip ili rimski mozaik kojem je kolorističku lapidarnost umjetnik postigao tim, da je raznobojne kamenčiće stegao u organsko jedinstvo. Vraz je pjesnik kojem je taj tip jedinstvenosti antičke ili kako bi Mažuranić rekao »*Febove kite*« – bio organski stran. On kaže da je čitao Homera. Ali šta je našao u njemu? Sigurno ne ono dorsko, partenonsko i fidijansko jedinstvo umjetničkog djela, nego je po predestinaciji svoje biedermeierske mikrofilije: tek jonski »vrtalj« Ali-najev!

Vrazova antika su jedino Propercije, Tibul i Katul. Oni su njegovi učitelji kao i Goethe, Uhland, Chamisso, Platen, Rückert, Grün. Lenau. Oni su ga učili kako da od cvjetića naše narodne poezije sastavlja kitice, u kojima nepovezani detalji blješte poput »*svijetlih bisera i šarenih ljušturah*«, i »*sve je iskitjeno kitom cvjetja, kitom srebra, zlata*«. Ili kako on sam kaže: »*To su učitelji što me nauče mlado / Naučit se pjerat, Lado, Leljo, Lado*«. Vraz nije bio samo iz lingvističkih razloga Böot: tim što je bio »kekavac« a niti su iz lingvističkih razloga književnici njegovog vremena bili Atenjani samo zato što su bili štokavci, nego i iz umjetničkih razloga, jer je u njima živio kao suprotnost jonskom molu, sklonom ženskoj, azijskoj nehomogenoj dekoraciji, muški, dorski dur isključivo sklon umjetničkom jedinstvu.

Antika je temelj Mažuranićeve umjetničke личности. Njegov sin Vladimir piše o njemu: »*Ali on je tako opijen klasicizmom*«. Zahvaljujući velikim dijelom svojoj ljubavi za duh grčkih i rimskih klasika, Mažuranić je postao klasik hrvatski. On već ranije spominje Anakreonta i Safu a kasnije od svih pisaca svijeta spominje u svom glavnom djelu *Smrti Smail-age Čengića* jedino Homera, pjesnika junačke antike: »*Ektorove ispod grada Troje, / Kad već Troju ostaviše bozi*«. Tim je naveo niz povjesničara književnosti da uz njegovu simpatiju za naše narodne pjesme, stare dalmatinske, dubrovačke i slavonske pisce, za Dantea, Tassa, Ariosta, Montija, Alfierija, Foscola, Manzoniya, Camoensa, Byrona spomenu i njegovu simpatiju za: Homera, Vergilija, Ovidija, Horacija i druge pisce stare Grčke i Rima. Zanimljivo je, da je od naših starih pisaca volio Slavonca Petra Katančića, koji nije pisao kao Vrazova simpatija Antun Kanižlić mikrovizijom rokokoja, nego elementima antike. Dapače ga je toliko volio, da njegove stihove uzima za moto. Naime, kao što je Kanižlić u mnogo čemu preteča Vraza, tako je Katančić preteča Mažuranićev. Jedni su uspoređivali naročito spise spomenutih antičkih pisaca s odlomcima iz Mažuranićeve *Smrti Smail-age Čengića* i isticali manju ili veću sličnost. Drugi su pronašli ulogu antike u Mažuranićevu stvaranju u tome, što su rekli, da je antika dala Mažuraniću »*težnju za što objektivnijim izrazom, za prigušivanjem vlastitih čuvstava*«, da ga je na-

vela da upotrijebi u ranijem razdoblju »*metar i kiticu staroklasične poeme*« i napokon da su »*elementi Mažuranićeve staroklasične obrazovanosti vidljivi donekle u poređenjima, sintaksi, upotrebi staroklasične mitologije*«.

Gotovo sve ove i slične primjedbe o vezi antike i Mažuranića govore o vanjskim, dakle nebitnim, a ne o bitnim, to jest, unutarnjim vezama antike i Mažuranića. Te veze nisu nikako u sličnostima stiha, strofe ili metra, Mažuranićeva i antičkog izraza, nego su u prvom redu u sličnosti duha, koji je taj izraz formirao. Mažuranićev duh po svojoj genezi je antički duh, a antički duh po svojoj manifestaciji je mažuranićevski duh. Temelj tog antičkog i mažuranićevskog duha se nalazi u estetskom uvjerenju, da je težnja za cjelovitošću djela: *concinitas* – osnova umjetničke kreacije.

Mažuranić je rođen u *concinitasu*, živio je principom *concinitas* i pisao je *concinitasom*. Zato je i razumljivo da je antika takvim svojim duhom odgovarala takvom njegovom duhu. Preciznije: antika je svojim *concinitasom* potencirala Mažuranićev *concinitas*. Princip *concinitas* rekli smo, govori da je duh cjeline osnova umjetničkog djela i da je srži te cjeline podređena svaka parcela, svaki detalj. I zato je čudno da se većina komentatora *Smrti Smail-age Čengića*, te poeme, koja predstavlja najveći primjer hrvatskog književnog *concinitas* orijentirala istraživanju svih parcela i detalja tog djela, otkrivanju poetskog ukrasa: tropa i figura, a tek vrlo rijetki su se usmjeravali samom duhu *concinitas*, koji mu je osnova. Njihov posao nalikuje onim ne baš prevelikom intuicijom obdarenim povjesničarima likovnih umjetnosti, koji raspravljaju o arhitektonskom, kiparskom i slikarskom dekoru antičkog hrama, opisujući svaku parcelu i detalj: kapitel, gejzon, triglif i metope, a da često ne kažu ni riječ o bitnom: o ideji reda (*concinitas*) kojom je taj hram podignut i koju taj hram izražava. A *Smrt Smail-age Čengića* se, zahvaljujući baš toj Mažuranićevoj antičkoj ideji reda, može nazvati hrvatskim poetskim Partenonom, najvišom našom književnom apoteozom Reda, te traži prije svega analizu ideje reda, koja ju je stvorila a tek onda opis dekora kroz koji se ta ideja očituje.

IVAN MAŽURANIĆ I GLAZBA

(NACRT ZA EVENTUALNU VEĆU RASPRAVU)

Lovro Županović

Poticaj za ovaj napis nikao je u atmosferi nedavnog komemoriranja objeltnice ovog velikog hrvatskog pjesnika i političara. Tema se nije nametnula slučajno nego ima svoje duboko korijenje kako u djelovanju Mažuranića kao bana tako još više u njegovu stvaralačkom opusu. Međutim, za njenu temeljitu obradbu nedostajalo je vremena. Zato se u nastavku ne pretendira na zaokruženu i iscrpnu dorečenost, nego se jedino želi upozoriti na činjenice koje bi netko od naših glazbenih pisaca ili muzikologa (a možda i sam pisac ovog osvrt) što skorije morao razraditi, produbiti i zaokružiti u kompaktnu cjelinu, bogatiju primjerima no što ih sadrži ovaj napis.

Temu se može obraditi iz tri aspekta:

1. odnos Mažuranića prema glazbi uopće;
2. odraz glazbenih značajki i kvaliteta u njegovu pjesničkom stvaralaštvu;
3. odnos naših skladatelja prema njegovu najznačajnijem djelu, spjevu *Smrt Smail-age Čengića*.

Ad 1) Nakon desetgodišnjeg razdoblja obamrlosti nacije (1850–1860), Hrvati su u sedmi decenij prošlog stoljeća ušli s kulturno-političkim aspiracijama i ambicijama koje su umnogome predstavljale stvarni nastavak ilirskih težnji do 1848. godine. Odraz gibanja na političkom polju očitovao se i na kulturnom, a među probuđenim umjetnostima našla se, logično, i glazba. Postepeno su se stvarali sve realniji uvjeti za otvaranje hrvatske Opere te za življi rad Narodnog zemaljskog glazbenog zavoda (tako se tada zvao Hrvatski glazbeni zavod) i njegove škole, da bi dolaskom Ivana Zajca 1870. godine iz Beča u Zagreb sve dobilo i svoju konkretizaciju. Tad započinje novo razdoblje hrvatske glazbe, produktivne i reproduktivne, koja svoj prosperitet mora u prvom redu zahvaliti razumijevanju i pomoći što ih je od svog dolaska na bansku stolicu pokazivao pjesnik i rodoljub Mažuranić. U njemu je Zajc kao ravnatelj opere i škole Narodnog zemaljskog glazbenog zavoda te organizator

svake glazbene manifestacije manjeg ili većeg razmjera našao upravljača zemlje, koji je, na primjer, ne samo prisustvovao glavnom pokusu maestrove opere *Nikola Šubić Zrinjski* (1876) nego je s vidnom pažnjom i konkretnom pomoći pratio postepeni a mukotrpan uspon hrvatske glazbe i njeno ponovno uključivanje u evropsko glazbeno kolo, iz kojeg je stjecajem okolnosti nakon smrti Vatroslava Lisinskoga (1854) bila ispala. Nemala zasluga Mažuranićeva je, što je Zagreb u tim godinama mogao s minimalnim vremenskim zakašnjenjem gledati tadašnji suvremeni evropski operni repertoar, što je Zajc mogao godišnje organizirati i izvesti po nekoliko koncerata s vokalnim i orkestralnim opernim ulorcima, što su tada u Zagreb počeli svraćati i nastupati neki poznati evropski reproduktivni umjetnici (na primjer Sarasate, Ondříček, Popper, Menterova), što je rad Narodnog zemaljskog glazbenog zavoda i njegove škole tekao manje-više normalno, a ove ustanove, u granicama mogućnosti i prilika, pridonosile glazbenom razvoju glavnog grada Hrvatske. Sve to ukazuje kako je Mažuranić gajio simpatije prema glazbi, imao ispravno stajalište prema njenoj ulozi i njenom značenju u životu nacije te pomagao njen razvoj koliko je mogao u situaciji što je pratila njegovo sedmogodišnje banovanje.

Ad 2) Već i površno čitanje ne samo Mažuranićeva spjeva nego i onih njegovih uspješnih pjesama do 1846. godine ukazuje na izuzetnu muzikalnost pjesnikova stiha. Rođen u sredini koja u glazbenom pogledu predstavlja prilično osebujnu folklornu pokrajinu, a pjesnički odgojen na živom vrutku narodne poezije i Kačićeva *Razgovora*, Mažuranić je – logično – upio u sebe sve najpozitivnije glazbene značajke spomenutih izvora te ih iz pjesme u pjesmu sve jasnije očitovao. One su diskretno ali nedvojbeno prisutne u početnim stihovima njegova poetskog prvenca:

*Vinodolski dolče, da si zdravo,
Novi grade, pozdravljam te lipo!*

gdje se očituju u spontanoj prostodušnosti koja djeluje poput tonova malog Mozarta; očiglednije su u *Večeri*, punoj tmastih ali profinjenih zvučnih boja i slika:

*Ko tamnim odjenjuje planine noć
Zastorom, i kaže preveliku moć,
Ter vrhu dolin' svoje mrake proteže:
Ter ptica popijeva, gledač', gdje je drug,
Već zadnju popijevku ter leti u lug,
i mehko se s ljubom u gnijezdo si leže;*

da bi u *Javoru i tamjaniki* dosegle suptilnu čistoću intonacije komornog muziciranja ranog Beethovena:

*Brijesti su se na suncu rodili,
I na suncu i na čistu zraku,
A jablani vodi na izvoru,
Ter im lasno bješe ustanuti.
A zelen se javor podigao
U dolini i u magli gustoj,
Usred drača i tvrda kamena
Te sam sobom nadmaša oblake
I dostiže brijeste i jublane.*

Izgrađujući svoju ljudsku i pjesničku ličnost na izvorima izvan naše narodne poezije i Kačića, Mažuranić je – razumljivo – obogaćivao i muzikalnost svog poetskog izraza. Dokazi tog evoluiranja nalaze se u 14. i 15. pjevanju *Osmana*, možda najviše u ulomku *O slovinska zemljo lijepa*, na koji je upozorio i dr Barac, ali iz drugih razloga. Iz tog inače potpuno zaokruženog ulomka kao da se prelijevaju boje zvuka gudačkog orkestra, čas tamne i prigušene:

*O slovinska zemljo lijepa,
Što sagriješi nebu gori,
Da te taki udes cijepa
I jadom te vječnijem mori?*

*Potišteni tvi sinovi,
Gospodičnoj njegda u vlasti,
Izrodi su il' robovi,
Željni s ovcam travu pasti –*

– čas dramske i pune oštrih disonanci:

*Ah, da je proklet, tko cijec vire
Na svojega reži brata:
Jer nesreća tvoja izvire
Samo iz toga kalna blata:*

– čas bolne s prigušenim intenzitetom (quasi con sordino):

*Ti od njegda braću tvoju
Tuđu u jarmu hladno gleda,
Nit ih brani, kako svoju
Trebi je branit braću od bijeda.*

*Pače ni to ne dopusti,
Brat da bratom svojim te zove:
Ali od ognja svojih ne bljusti,
U sve 'e oganje bacat krove.*

*Tijem istinu riječ čuj paka,
Ku me nebo rijet nadiše:
Ti si majka od junaka,
Nu robova vele više.*

*Robovi su tvi junaci,
Tvoji sebri, tva gospoda;
Robovi su tvi vještaci,
I svi tvoga ki su roda.*

– pa prijeteće i pune zlokobna prizvuka:

*I ropstvo će tvoje iz tmina
Na gospodski dan izbiti,
Kad paklenijeh dno dubina
Bratinska se mrzost hiti.*

Čitava, dakle, skladba bogate izražajnosti, pravi prvi (sonatni) stavak recimo simfonije za gudače, što od prigušena početka – a sav u plemenitom molu – neopozivo raste prema klimaksu u kojem završava.

Sinteza Mažuranićeva pjesničkog stvaralaštva očituje se u njegovu spjevu *Smrt Smail-age Čengića*. On, dakle, uz ostalo, predstavlja i sintezu vrednota koje su maločas istaknute. O tome su, iako posredno, svojevremeno prozborili i neki kritičari i analizatori tog pjesničkog djela, a na to je jasno ukazao i dr Barac u svojoj temeljitoj studiji o Mažuraniću. Zanimljive su te Barčeve opservacije jer djeluju kao putokaz koji bi vrijedilo slijediti u opširnijoj obradbi ovog izlaganja. Te opservacije neka, zasad, zamijene citiranje brojnih primjera iz pjesnikova spjeva, u kojima se nalazi jasna potvrda o instinktivnom osjećaju Mažuranićevu za glazbu i o sposobnosti da njene kvalitete prenese u vlastite stihove. Prva je opservacija općenite naravi: *Razvitak njegove metrike od pjesme »Primorac Danić« do nastanka »Smrti Smail-age Čengića« kao da je išao za tim, da se metrički naglasak što više približi govornome, da poradak riječi bude u skladu sa sintaktičkim zakonima hrvatskoga jezika, i da glazbeno djelovanje stihova izvire iz prirode naših glazova, a ne iz njihova nasilnoga vezanja* (spac. L. Ž.; str. 343). Druga je već preciznija: *Od metrike, koja je proizašla od gledanja u strane metričke sheme, došao je Mažuranić postepeno do metrike, u kojoj nije gotovo ništa vještački udešeno, nego u njoj dolazi do izražaja glazbena ljepota hrvatske riječi* (str. 350). A treća je stvarna i veoma sretna verbalna deskripcija glazbene siline što izlazi iz stihova spjeva *Smrt Smail-age Čengića*: *Sam taj stih, sa svojim prelijevanjem, odrešitošću i mekoćom, zvučnošću i tišinama, djeluje kao glazbena simfonija, u kojoj se izmjenjuju fortissimo i pianissimo, u kojoj čujemo krikove i uzdahe, šapate i zvukove, što odjekuju u daljini* (str. 368). Ova posljednja opservacija je zapravo i inspirirala ove retke.

Ad 3) Nedvoumno je, dakle, da je Mažuranić svoje poetske vizije zadijevao u tečno metričko-glazbeno ruho i umio dočarati određene glazbene asocijacije i imaginacije. Neosporno je i to, da je svojim spjevom stvorio djelo bogate i umjetnički izuzetno izražene sadržajnosti koja je upravo vapila za stvarnom glazbenom dopunom. Ali, iako objavljen 1846. god., spjev nije pobudio pažnju ni tadašnje vodeće glazbene lič-

nosti u Hrvatskoj, Vatroslava Lisinskoga, niti Ivana Zajca koji je bio središnja glazbena ličnost u drugoj polovini stoljeća. Skladatelji-suvremenici pjesnikovi nisu, dakle, pokazali afinitet za njegovo majstorsko djelo: Lisinski vjerojatno najprije zbog nastojanja da ode u Prag, onda zbog boravka u tom gradu gdje je kroz tri godine stjecao temeljitu glazbenu naobrazbu, a po povratku u Zagreb zbog teških životnih i uopće kulturnih prilika; Zajc zbog općeg kulturnog i političkog momenta koji je njegovu produktivnu i reproduktivnu angažiranost usmjerio u drugom pravcu. Tek naše stoljeće kao da je pobudilo pravu pažnju naših skladatelja za Mažuranićevo djelo. Koliko je dosad poznato, prvi se njime kao glazbeni stvaralac pozabavio srpski kompozitor Milenko Paunović (1889–1924) te ga u toku prvog svjetskog rata preradio u libreto (koji je i objavio u Solunu 1918. god.), oblikujući ga kao »muzičku dramu u tri dela« i želeći njome (kao i sa *Smrću majke Jugovića*) stvoriti wagnerovski tip jugoslavenske muzičke drame na temelju tema iz naše povijesti. Izgleda da zbog rane kompozitorove smrti, međutim, do prikazivanja ovog njegovog muzičko-scenskog djela na Mažuranićev predložak nije ni došlo, te da ono sada vjerojatno leži u nekom arhivu. Iako se uvažena srpska muzikološkinja Stana Đurić-Klajn izrazila za kompozitorov libreto da je »književno promašen po zastareloom, već i za ono vreme prevaziđenom romantičarskom načinu pisanja«, ipak djelo zaslužuje pažnju, a sam podatak je izvan sumnje na svoj način zanimljiv.

Drugi autor koji se poslužio Mažuranićevim epom je također srpski kompozitor Milan Ristić (1908). On je, čini se, zadržao izvorni pjesnikov tekst te ga s glazbene strane oblikovao kao melodramu za recitatore i orkestar. Izraz »čini se« upotrebljen je zato jer ni ovo djelo nije poznato u našoj glazbenoj praksi.

Izgleda da je – s obzirom na popularnost same skladbe – najsretniji bio Jakov Gotovac, koji je 1938. god. skladao stihove Baukove rugalice iz IV pjevanja (*Harača*) od stiha 597: »*Mili Bože, čuda velikoga*« do stiha 628: »*Rda bješe Rizvan-aga silni*«.

Posluživši se, dakle, samo jednom – i to relativno kratkom – epizodom spjeva, Gotovac je stvorio djelo za bariton i orkestar s naslovom *Rizvan-aga*, a inače veoma poučno za proučavanje odnosa pjesnik–skladatelj, osobito kad se radi o spjevu Mažuranića i glazbi Gotovca. Rijetko bi netko drugi, naime, s obzirom na značajke svog glazbenog govora, mogao tako dobro odraziti ugođajnost i živopisnost Mažuranićeva spjeva od Gotovca. Jer sve ono specifično naše što izbija iz pjesnikovih stihova prisutno je i u Gotovčevoj glazbi. Dva stvaralaca iz različitih i dalekih razdoblja našli su isti stvaralački ideal, i ono što je fiksirao prvi dopunio je drugi. Tako je nastalo ostvarenje što u suvremenoj hrvatskoj glazbi predstavlja veoma uspješno umjetničko djelo.

Izgradivši svoju skladbu na dva karakteristična glazbena motiva (onaj u duhu guslarske pratnje i onaj kojim oponaša kas agina konja) te napisavši solističku dionicu poput širokog epskog recitativa, skladatelj je stvorio efektan opus što svjedoči o izvanrednom smislu autorovu za ovakvu pjesničku tvorevinu kao što je to Mažuranićev spjev.

Iz svega izlazi da navedeni podaci mogu i te kako poslužiti kao konkretni putokaz za pisanje rasprave u kojoj bi se iscrpnije i dokumentarnije obradila ova tema. To bi, kao što je već rečeno, morao biti zadatak naših glazbenih radnika, ne samo vezan uz Mažuranića nego i uopće uz temu **PJESNIK I GLAZBA**.

DIO PETI

IVAN MAŽURANIĆ - SJEDINITELJ DVIJU KNJIŽEVNIH EPOHA

Nedjeljko Mihanović

U vrijeme kada se Mažuranić pojavljuje u hrvatskoj književnosti, kada stvara i oblikuje svoj umjetnički jezik, pitanja hrvatskog književnog izraza nisu posve riješena. Ključni problem, da li će se preporodna književnost razvijati kao nova, *ab ovo*, na bazi pučkog govora i izraza narodne poezije, ili će se kao obnovljena književnost nastaviti na književnu tradiciju starije hrvatske baštine, ostajao je proizvoljan i diskutabilan.

No višestoljetna književna baština na koju se imala nastaviti novija hrvatska književna produkcija bila je nesumnjivo najodlučniji faktor na kojemu su se formirala specifična gledišta o problemu književnog jezika. Dovoljno je samo iz onog vremena upoznati Demetrovu raspravu *Misli o našem književnom jeziku* («Danica», 1843), pa da se osvjedočimo kako je upravo ta književna tradicija bila presudan čimbenik na kojem se izgrađivala *umjetnička svijest* o fenomenu literarnog stvaranja. Jezik kao sredstvo umjetničkog izraza jasno se isticao u raspravama ili raca kao izravni oblik pravljanja, i to na posve aktuelan način i prema vrlo suvremenim pogledima o umjetničkoj namjeni jezika. Dok su npr. u to vrijeme kod srpskih preporoditelja rasprave o književnom stvaranju sačinjavale isključivo traženje rješenja praktičnih pitanja upotrebe narodnog jezika i jezičnu reformu, hrvatske preporodne težnje očitovale su se u najrazličitijim vidovima: u revalorizaciji književnog stvaranja prošlosti, u ponovnom buđenju umjetničke svijesti, u filološkom tretmanu jezika u svojstvu funkcije umjetničkog izražavanja itd. To je bio posve drugačiji osjećaj za jezik: osjećaj izražajnih elemenata kao umjetničke forme. Svijest da je književni jezik proizvod umjetničkih stremljenja, da se izražajna baština starije hrvatske književnosti mora prihvatiti kao osnova daljnjih stvaralačkih nastojanja u preporodenoj literaturi, to nije bilo ništa drugo nego jasna svijest o oblikovnoj tvorbi književnog izraza, o umjetnosti.

Spoznaja većeg broja ilirskih preporoditelja, da je književni jezik starije hrvatske književnosti i njihov jezik, da su umjetnički rezultati prošlih književnih generacija platforma nastavka i polaska novije književnosti, značilo je u pravom smislu ono, što se nazvalo *hrvatskim preporodom*. Kultura koja je do tada imala više pokrajinski, municipalni značaj, poprimala je izrazitiju nacionalnu fizionomiju, postajala je obuhvatnija, svehrvatska, oživljavala je nove stvaralačke snage, težeći jače prema svome novom gravitacionom središtu – Zagrebu. Iako hrvatski narodni preporod, uzimajući u obzir sve ono što mu je u smislu nacionalnog jezičnog i književnog jedinstva od Vitezovića do Draškovića i Gaja prethodilo, nije bio toliko uzrok koliko posljedica, ipak je oslobodivši hrvatsku kulturu regionalne zasebnosti pridonio da je ona dobivala jasniju svijest o duhovnoj superiornosti naroda, o nacionalnim zadacima i namjeni.

O pitanjima književnog jezika i problemima izraza što ih je u doba preporoda Demeter izlagao kao nauku, a Mažuranić primjenjivao kao umjetnost, nastao je nesporazum istom kasnije, kada smjernice razvitka književnog jezika pokušavaju odrediti naši filolozi (Kurelac, Jagić, Maretić). Uopće se sa žaljenjem mora ustvrditi, da našim tadašnjim najistaknutijim jezikoslovcima osnovni problemi u procesu razvoja književnog jezika nisu bili dovoljno jasni. Njegujući pozitivističke zakone svojih jezičnih normi, oni su previdali složenost i težinu zahtjeva koje stvaralački postupak nameće pjesniku, a time zapostavljali umjetnički preobraženu ljepotu stvaralačke riječi i elemente artističkih jezičnih vrednota. Nama danas upravo nevjerojatno izgleda, da su naša tada najpoznatija lingvistička imena, s ugledom evropskog renomea, poznavajući činjenice: da se hrvatski štokavsko-ijekavski govor kao *književni jezik* razvijao gotovo pet stoljeća, i u vrijeme kad se i kod velikih kulturnih naroda Evrope ne nalazi traga stvaranju na narodnom jeziku zbog prevlasti latinskog; da je jedan narod stoljećima stvarao na tom jeziku svoj *umjetnički izraz*, i da su takvi stručnjaci mogli prelaziti preko naše kulturne tradicije tako hladnokrvno, s nehajem, zapostavljajući je i s omalovažavanjem. Tako je Maretić, zapostavivši razrađeno izražajno bogatstvo naše književne baštine i suzivši izvore i jezičnu osnovu za svoju gramatiku na jezik narodnih pjesama i na takozvanu vukovštinu posve pretenciozno i nenaučno nametnuo svojom gramatikom jednostrano i usko korištenje jezičnih vrednota književnog jezika.

Mažuranić, kao pjesnik stvaralac, polazeći od predmeta oblikovanja i potrebe sublimiranja svojih stvaralačkih nadahnuća, osjećajući borbu oko pjesničkog izraza kao vrhunski stvaralački imperativ, smatrao je da je književni jezik proizvod stvaralačkih i umjetničkih oblikovnih napora. Njegova misao o delikatnosti pjesničkog jezika naročito je sazrela nakon aktivnog zahvaćanja u stilsku strukturu dubrovačkog pjesničkog izraza, u kongenijalnoj nadopuni 14. i 15. pjevanja Gundulićeva *Osmana*. Uživljavajući se i poistovećujući se sa tvoračkim duhom

pjesnika Gundulića, ostvarujući adekvatnu fakturu pjesničkog izražavanja u *Osmanu*, Mažuranić je osjetio sve one stilske i izražajne napeposti, koje se javljaju kroz stvaralački postupak.

Možda je upravo sudbina tih dvaju izgubljenih pjevanja, koje je Mažuranić ispjevao, bila presudna za umjetničku realizaciju njegova originalnog spjeva *Smrt Smail-age Čengića*. Snaga izražajnog dometa *Smail-age* nesumnjivo bijaše uvjetovana svladavanjem i asimiliranjem umjetničkog izraza *Osmana*. Kritički i stilistički uvid u Mažuranićevu poeziju prije stvaralačkog zahvata u nadopunu *Osmana* upozorava nas u kolikoj su se umjetnički neuporedivo snažnijoj mjeri odrazila izražajna obilježja u njegovu stvaranju nakon intervencije u Gundulićev pjesnički izraz.

Koliko god se motivi i poetska doživljavanja naših dubrovačkih trubadura, petrarkista i marinista nisu uvijek uspijevali probiti ispod renesansne i barokne koprene blistave fraze, ta je poezija bila stvaranje i umjetnost *velikog stila*, a asimiliranje takvog stila postalo je kod Mažuranića dispozicija za potrebom vlastitog osebnog izraza i forme. I pored asimiliranja stare klasične književne kulture, koja se za nj redovito ističe, čini se da je ipak najutjecajniji elemenat u neposrednoj djelatnosti njegove stvaralačke izuzetnosti bio nesumnjivo gundulićevski, odnosno dubrovački. Iz suočenja s bogatom zakladom finih, biranih, preciznih artistskih sredstava dubrovačke poezije rodio se u Mažuraniću onaj vanredno fini osjećaj za izraz, za stilsku ekspresivnost i mjeru. A po pobudama i potrebama svoje stvaralačke djelatnosti, on je posve prirodno, bez romantičarskih rezervi, prihvaćao svu artifičijelnost izraženu u periodu stvaranja starije hrvatske književnosti. Usvajanje elemenata dubrovačkog pjesničkog artizma stvorilo je kod njega dispoziciju elastičnije, gipkije, plastičnije, impresivnije okretnosti u djelokrugu vlastite pjesničke stvaralačke izražajnosti.

Tako je Mažuranićev specifični odnos prema tradiciji postao ujedno i poseban vid njegove stvaralačke originalnosti. Nakon savjesnog i temeljitog upoznavanja sa bogatom zakladom dubrovačkog i općenito dalmatinskog versifikatorskog artizma, njegova stvaralačka klasična profinjenost nije se mogla zadovoljiti ritmičkom tromošću narodnog deseterca i siromašnim epskim vokabularom narodne poezije. Mažuraniću kao profinjenom esteti i evokatoru klasike, za kojega je umjetnost značila transpoziciju stvarnosti, bijaše jasno da pučki izraz ne može dostajati za oblikovanje svih vrsta suptilnih vibracija duha i umjetničkog doživljavanja.

Takav postupak ne samo da je proizlazio iz Mažuranićeva pjesničkog raspoloženja, pokoravajući se svome nadahnuću, nego je bio u skladu i s njegovim teoretskim postavkama, da književni jezik ne može biti u vulgarnom smislu neka pokrajinska varijanta pučkog narodnog govora, već viša izražajna forma jezika učenih ljudi, koji bi se oblikovao intelektualističkim postupkom nauke i umjetničkog književnog stvara-

nja. Njegovo zauzimanje za plemenitiji, univerzalniji oblik jezika, za jezik nauke i umjetnosti značilo je emancipaciju jezika od neuglađene pučke izražajne forme, i njegovo oplemenjivanje u ime tekovina tradicije i novih umjetničkih i naučnih stvaralačkih stremljenja.

Prožetost duhom kulturne prošlosti, naše i strane, učinila je Mažuranića snažnim mostobranom u vrijeme rađanja našeg preporodnog književnog perioda, i praktičnim realizatorom hrvatskoga književnog i kulturnog integriteta. Misao vodilja njegovih preporodnih ciljeva u prijelomnoj fazi ilirskog pokreta nije prevratnička, već promicateljska. Izražajni fond narodne poezije on nije odbacio, dapače, u stvaralačkoj transpoziciji njegova izraza činio je osvježenje. Po izražajnim osobinama književnog nasljeđa, ne samo da se novija hrvatska književnost kroz njegovo djelo na stariju nastavlja, već iz nje organski proizlazi. Njegovo pjesničko djelo očito manifestira tu specifično mažuranićevsku transformaciju izražajno-stilskih elemenata lirskog nasljeđa. Mnoge osobine prošlosti i razlike bijahu pomirene i harmonizirane u višoj djelatnosti umjetničkog preobražavanja. Kroz tu i takvu stvaralačku samosvijest Mažuranić je postao *artifex maximus* svoje epohe, a da pri tome nije ništa žrtvovao ni tradiciji ni modernosti.

Promatramo li ovu konstantu Mažuranićeva kritičkog osjećaja za tradiciju u tadašnjim relacijama romantičarskih nacionalnih zanosa i prilično maglovitih sveslavenskih uvjerenja, kad je zbog nekih takozvanih viših narodnih ideala postojala opasnost da se ona žrtvuje, onda nam se ta svijest i kritičko uočavanje ukazuje još neobičnijom bistrinom duha. Koliko je promišljenosti za stvarnost i vidovitost u pothvatu za opću dobrobit hrvatske kulture pokazao taj čovjek, čiji su život i postupci bili tako duboko osobni, jasno se još i danas vidi i razabire. Nije samo jubilarni gest što se ističe to Mažuranićevo dalekovidno sagledavanje obzorja naše kulture, jer je ono utkano i u sudbinu naših suvremenih, tobože prijepornih, pitanja o autonomnosti i svojstvenosti nacionalnog kulturnog razvitka. Ali potvrdivši činjenicu da književnost ilirizma nije nova književnost, već obnovljena, proširena i preporođena, Mažuranić je uspostavio kontinuitet dviju epoha nacionalnog književnog stvaranja, te s pravom danas možemo manifestirati pet stoljeća hrvatskoga književnog i umjetničkog stvaralaštva.

DAROVANO NOĆIŠTE

Ante Stamać

*Noć je vani slijepa, gluha.
Nigdje glasa, već što sipi
rosa sitna, ko da nebo plače.
Mrak se gusti, pomrčina gusta,
zapòdjede ravnicom i gorom,
da ne vidiš pred očima prsta,
a kamoli stazu prèd sobome.
Teško onome, koga sade
stiže u putu noćca crna,
a noćišta jadan ne imade!*

(Smrt Small-age Čengića;
Harač)

Djelu se priklanjamo zbog njegova ljudskog smisla; to znači zbog smisla bivstvovanja što ga djelo sadrži. I to samo onda, osjećamo li to djelo kao najneposredniji izraz prošlosti, položaja i težnje nas samih, našega *odakle*, našega *što i kako u ovome času*, našega *kamo ili kuda*. Osjećamo, ali to ne znači: uživljavamo se u njega; to ne znači da u boli ili ushиту mijenjamo crte lica; to jednostavno znači: vidimo i prepoznajemo, što se zbiva onoga časa, kada se riječ poklopi sa značenjima za nas, kada ona biva najčišći znak našega modela, a ovaj je: mi u prijeteloj situaciji rasipanja, u situaciji naše povijesne epohe. Sve je ostalo robovanje katkada proizvoljno odabranim riječima pjesnika, a može li im se uvijek, može li im se čak i često – bez ikakve skepse vjerovati?

Stoga ne želim govoriti o Mažuranićevoj cjelovitoj viziji svijeta zato da bih još jednom, poslije mnogih drugih (poslije Barca, na primjer), potvrdio očito, već da bih, priznajući tu viziju kao jedinu moguću, u pjesni istražio ono mjesto na kojemu, u nju ulazimo: Novičino noćno poslanstvo i lutanje, te noćno zatišje pred strašnu oluju, pred sudbonosnu odluku, pred konačni rasplet.

Iz *tamnog časa* Mažuranićeve pjesni poimamo, dakle, njen *ethos*. A ovaj je, kao i u pravoj tragediji, prevladavanje *pathosa* koji ga je i narušio, povratak, ponovni zaborav »onoga što se komu dogodi«;¹ vraćanje u boravište.

¹ Prvo značenje u *Grčko-hrvatskosrpskom rječniku* O. Gorskoga i N. Majnarića, Školska knjiga, Zagreb 1960.

Zatvoreni svijet jest izgrađen svijet, i njemu se ne može ništa ni dodati ni oduzeti; pred njim valja poniknuti, ili ga ne prihvatiti uopće. Očito je, stoga, da će i kritički pristup Mažuranićevu pjesmotvoru drugačiji biti danas, kada nas u njemu zanima mjesto čovjeka, a drugačiji onda, kada je sve bilo riješeno, pa i uloga i zadaća književne tvorevine. U tom smislu tvrdnje i Franje Markovića i Josipa Pasarića i Antuna Barca dobivaju svoj puni smisao.

Marković je, naime, uočio dramsku strukturu pjesni, ako i jest prenalasio njeno značenje čiste drame: »... pet dijelova pjesni – *agovanje*, *noćnik*, *četa*, *harač*, *kob* – prikazuju se svojim sadržajem svakomu na prvi mah kao pet aktova drame: tako potpunu cjelinu sastavljaju ovi uzročnim vezom spojeni dijelovi«. ² Takva, dramska struktura, naravno, ne očituje se time što se pjesan više ili manje približuje »teoriji« drame, kao što je to bio sklon vjerovati Franjo Marković, već radije time što je ta pjesan aristotelovsko »oponašanje dostojne radnje«, što je prvi uvjet drame u kojoj se vrši nešto sudbinsko, u kojoj dramska napetost jest titranje između ravnovjesja i iskliznuća. Pasarić pak upućuje na podudaranje pojedinih dijelova, na simetriju, što bismo, poslužići za Stajgerovim zahtjevom podudaranja dijelova i cjeline mogli očitati kao jedno te isto s dramskom strukturom. Barac je stoga imao najmanje pravo kad odbacuje Markovićevo stajalište tvrdeći: »U tome nizu slika, od kojih svaka za se ima duboko značenje u sklopu cjeline, Mažuranić je tek uzgrednim aluzijama, ili jedva zamjetljivim rečeničnim obrtima od zgrade do zgrade istaknuo vezu između pojedinih dijelova.« ³ No, prvi dio Barčeve rečenice izriče tačan smisao Markovićeve iskaza da su to »uzročnim vezom spojeni dijelovi«, pri čemu nas se ne tiče Markovićeve književnoteoretska pedanterija, već bit njegove teze. Stoga »uzročnim vezom spojeni dijelovi« (Marković), »harmoničnost« (Pasarić) i »niz slika od kojih svaka za se ima duboko značenje u sklopu cjeline« (Barac) zapravo čitamo kao jedno te isto ustanovljavanje osnovnoga nacrtu pjesni, nacrtu u biti slična Freytagovu nacrtu drame, ali i nacrtu koji čitavo epohalno djelo Ivana Mažuranića karakterizira kao *zatvoreni svijet jednog izdvojenog događaja nad kojim se nadvija odlučno lice sudbine*, konkretno, lice božje. Naravno da ovdje tu razliku, razliku sudbine i božje volje, nećemo smatrati bitnom; nećemo smatrati bitnim ni to, što u *Ilijadi*, prototipu našega shvaćanja epa (a on s dramom ima zajednički događaj), što u tom epu, dakle, Zeus drži tezulju koja je sklona sad jednoj sad drugoj zaraćenoj strani, nećemo, opet, smatrati bitnim ni to što u bilo kojoj antičkoj drami događajima upravlja sudbina a u *Smail-agi* kršćanski bog čija volja biva narušena turskim klanjem, jer je i u jednom i u drugom slučaju riječ o demijurgu koji događaj

² *Smrt Smail-age Čengića*, izdanje od godine 1876, str. XXI.

³ A. Barac, *Mažuranić*, str. 257, Kultura, Zagreb 1945.

upravlja jednim tačno određenim smjerom, smjerom ustanovljavanja poretka koji je pravedan, stoga i istinit. U Mažuranića je to zapravo nastavljanje protureformatorske tradicije, ne i kretanje područjem tada suvremene evropske romantičarske ontologije prirode (Schelling, Hölderlin, čak i Spinoza); ne, dakle, priznavanje Spinozina *ordinis ordonantis*, već »gromovnika, kom valjade svi da dvore!«, dakle priznavanje Gundulićeva pogleda na svijet.

Što onda u tako shvaćenoj strukturi predstavlja *tamni čas*, što *mrkla noć*? Ako je u pitanju Novičino putovanje, onda su taj čas i ta noć tek veza između turskog tabora i kršćanske čete, dakle izvanjski čin koji zaraćene strane stavlja u antagonistički odnos. Ako su u pitanju stihovi iz *Harača*, citirani u početku, onda su oni samo atmosfera pripreme, te služe zapravo kontrastu: nadolazećoj oluji – bijesu elemenata, bijesu borbe za život. Strukturi pjesni, njenu svijetu, njenoj ideji, dakle, *naši življeni časi* podređeni su u najvećoj mogućoj mjeri; oni su u njoj zapostavljeni, te bivaju tek moment jedne nerazorive cjeline, priprema jednoga sasvim određena događaja koji je izvan nas.

Uostalom, *struktura ravnovjesja* sasvim je u skladu s Mažuranićevim stavovima u drugim djelima, u skladu je s njegovim političkim držanjem, koje jest, kao što je tvrdio Barac, bilo realističko, samo se zaboravlja da realističku politiku smije i mora voditi narod koji je slobodan, ne i onaj potlačeni. Važno je pri tom napomenuti da je Mažuranić, pripadajući hrvatskoj preporodnoj misli, dijelio jakobinski ideal, te da je slično Kranjčeviću u pjesmi *Resurrectio*, boga vidio vođom i osvjetnikom u jednom svijetu, u kojemu ljudi, predvođeni tim vođom i utječući se njemu, imaju srediti svoje društvene odnose:

Prava bo naravi i pravde nadvladat će svakako usprkos svakom nasilju prije ili poslije.

Nasilje i nenarav i nepravda laž su; sloboda i narav i pravda istina su.

A o istim pisano je: Nebo i zemlja će proći, a riječi moje ne će proći.

(Hrvati Mađarom)

Ili, gledamo li na ontološkom planu:

*Al' kada preko naravskoga reda
Sa svoga mjesta jasna zvijezda gine,
Uplašen putnik blijedi vas i stine
I pred božanstvom svemogućim preda.*

(U smrt Ivana Kozulića)

Desio se čudan obrat, pa ipak svakome znan: ono što je za Mažuranića priprema, zglobov, noć između dva dana koji predstavljaju nepravdu i pravdu, to za nas postaje *jedino mjesto ulaženja u pjesan*, njeno jedino istinito mjesto. To *između*, to *međutim*, taj pjesni *priložen*, zrakoprazni prostor, u kojemu valja izreći odlučnu riječ i izvršiti odlučan čin, to za nas ostaje jedina kolijevka težnje. Danas već svatko s Nietzscheom viče: »Mrtav je Bog!«, danas čak ni Schellingov supstancijalizam prirode ni prirodnoznanstveni monizam zbivanja, koji bi Mažuranićevoj pjesni svakako dali nešto suvremenije značenje, ne izriču više od ljupke slike Gainsborougha, od Beethovenove Pastoralne simfonije.

S pravom su u nas stoga nakon oslobođenja isticali značenje *Smrti Smail-age Čengića*. U njoj je baš tada ljudska patnja oslobođena božje posvete doživjela najveći mogući stupanj su-življenja. Ali je ta ista patnja istim su-življenjem našla i izlaza: i pjesan i zbilja odavale su istu pobjedu čovjeka suočena s nečovještvom. I tako objekt pritiska bje uništen pred nadirućom snagom volje, i to upravo na onome mjestu, na kojemu je u *tamnoj noći* četa pala na noćište. Prepoznavši svoj *ethos*:

*Vás, koji ste vikli tome
b o r a v i t i trijezne dane,*

četa je kao plamteća baklja jurnula u samo srce zla, da bi ga oborila snagom istinskoga, ljudskog poslanstva. Prava romantičarska narav Mažuranićeva tek je tada zapravo otkrivena, pjesan je prividno oljuštena naslagâ svijetu tuđih zapovijedi, ona je tek ljudskošću svjedočila o istinitu *poretku*, te od tada Mažuranićeva pjesan živi kao *izdvojen i stvaran događaj koji je u sebi zatvoren, te u njemu nema ničega do li snage čovjeka da se uhvati u koštac sa svojom sudbinom*, a ta je sudbina, kojoj valja podati drugo lice, sam »drugi« (Sartre), onaj drugi koji oduzima slobodu na najbezočniji način: negirajući i pravo na puko fizičko postojanje.

*

Ali to nije ono, to nije uopće ono. Hotimice sam ovdje citirao Eliotova *Prufrocka*. Jer, *tamna noć*, mjesto potresenosti iz kojeg otići znači ili uputiti se u smrt ili pasti na noćište ta noć jest ono vibrantno *između*, kada se pošlo ali se nikamo još nije stiglo, ta odluka jest jednako negiranje istinitog ljudskog postojanja; jest *ništavilo smrti* ili *novi izdvojen i jasan red*. Oba ta prebrza rješenja grozna su: grozna je smrt, grozna je osveta hrabrih zatočnika.

Ovdje je čas da zapostavimo i noćno putovanje Novičino: prema Mažuranićevoj zamisli on odlazi Crnogorcima da bi osvetio svog oca. No, prateći ga putem na Cetinje mi pretpostavljamo da on putuje u zmijsko leglo, te se i on sam boji da će poginuti. Pa ipak:

*vidi mu se, mrijet mu se ne će,
a jest nešto, što ga naprijed kreće.*

Ne pogine li, Novica će s Crnogorcima, ali tada se ne možemo oteti etičkoj neistini, psihologijskoj motiviranosti njegova postupka. A ako preživi, Novica će se pokrstiti samo zato, jer mu je otac pao žrtvom nasilja, ne i zato što bi to bila Novičina uistinu slobodna ljudska odluka, njegov izbor. Stoga noć njegove odluke ima sasvim jasne i sasvim određene mogućnosti: ili će on putem poginuti, a poginut će prije ili kasnije i u kuli Čengića, ili će preživjeti, ali tada to iz njega, iz dubine njegove duše govori sin koji polazi na krvnu osvetu. Velika je, naprotiv, samo ona noć, koja umilnom jezom razara svaku nečistu primisao; noć koja upućuje na ono što treba da bude, ne iz osвете, već iz spoznaje, u času kada se ni jedna od bezbroj mogućnosti ne isključuje, već svaka za se potvrđuje ljudski smisao. Jer, noćište nije pitanje trenutka, već dugog trajanja i izgrađivanja čovjeka koji protiv sebe tada neće imati Turčina već uza se suputnika sebi slična.

*

Dilema: smrt ili novi poredak, ta dilema što se javlja u *tamnome času*, nije stvarna. Ona je riješena s dvije mogućnosti; njih je, međutim, toliko, koliko je i mogućih istina, tj. koliko se ono *treba da bude* suprotstavlja stvarnom položaju.

Riječ je o odgodi, a ona zapravo i jest stalno postajanje, mogućnost transcendiranja. Riječ je o *ek-sistiranju*, o izlaženju, o nastajanju. Riječ je o nikada do kraja definiranome čovjeku.

U Mažuranića definiranje se zbiva nekako prebrzo; noćni zatočnici bez sumnje i bez iskušavanja prave slobode – mogućnosti izbora – padaju na noćište. Iskušali su pastoralu boravka u brdima, iskušali su nevolju turskog nasilja, iskušali su obrednu pripremu za smrt, iskušali su odluku, ali nikada nisu iskusili sumnje. Pa i samo zatišje pred oluju njima je kao dobrodošlo za grozan čin: noć je zgodna kamuflaža, taktička okolnost. Tako će biti lakše ubiti neprijatelja. A ostavlja li ta noć njima išta od pravoga pitanja: Kako izdržati onda, kada pred čovjekom stoji samo tama, kad je zora nešto tek slučeno, nešto što ima doći tek nakon unutrašnjeg iskušavanja? Jer, rekosmo već: zatočnici su bez ikakva krznanja prešli put od Cetinja do šatora Čengića. Na onome pravom mjestu:

Teško onome, koga sade

stiže u putu noćca crna,

ta noćišta jadan ne imade!

na tom mjestu oni nisu boravili, te prema tomu nisu imali ni što izabrati, jer ih je *nagonska težnja* i prije zore zatekla na mjestu nasilja.

Ne želim time reći, da je neodluka koju nije moguće prevladati jedini pravi istiniti čas, jedino stanje u kojemu je dostojanstvo čovjeka moguće. Želim samo reći, da i neodlučnost čovjeka spada u njegov put zori, da ta neodlučnost dapače upućuje na čin koji će biti promišljen, pripremljen u sumnji i tamnu tavorenju, te izborom realiziran tek kao jedan od mogućih čina. Ne treba čovjeku oduzimati mogućnost lutanja, jer »*Lutanje spada u ustanovljavanje svijeta.*«⁴

Mažuranić nam nije pokazao što se dalje zbilo s njegovim junacima. Jesu li se oni vratili u svoju brdsku Arkadiju, u kojoj doduše krši ne plode ni vinom, ni žitom, ni svilom? Jesu li oni nastavili *boraviti* trijezne svoje dane:

*ispod vjeda oko sokolovo;
u prsijeh vruće srce kuca;
vjera j' tvrda, njom okrenut ne ćeš;
pobratima pobratim te pazi;
vjerna muža grli žena vjerna;
dar ti djelom plemenita pjesma;*

Ili su se, možda, nakon osvojene bitke, propili, odali se bludu, nasilju; jesu li se zatvorili u svoj poredak? No, na tom mjestu, na mjestu na kojemu s Camusom velimo: »Nijedno obećano carstvo, ni božansko ni revolucionarno, nije se ispunilo«⁵ napustiti nam je pitanja, jer bi ona odvela predaleko do besmisla, s obzirom da je njihova stvarna podloga, Mažuranićeva pjesan, previše definirana onim izvan nje, a da bismo takva pitanja mogli postaviti.

*

Stoga Mažuranićeva pjesan pripada prošlosti. Ne zato jer je riječ o Crnogorcima i Turcima, ne zato što se sukobljuju dvije vojske, koje napokon ne moraju biti ni označene, ne zato jer je četa prebrzo riješila sukob, već zato jer joj je ontologijska podloga prožeta religijskom, jer joj je sukob upravo zbog toga zatvoren i određen, jer joj je put sasvim jasnim i naglim pokretom doveden do tačke koju je zahtijevala sila što prebiva izvan svijeta, te izvršitelji njene volje, budući slijepo oruđe, nemaju pred čim slobodno zastati. A utoliti žeđ na Morači jest samo potreba nagonska, kao što je i nagonska potreba osvetiti su-

⁴ Vanja Sutlić, *Bit i su-vremenost*, »Naše teme«, br. 6/1965, str. 892.

⁵ Albert Camus, *L'homme revolté*, cit. prema G. Picon, *Panorama savremenih ideja*, Kosmos, Beograd 1960, str. 576.

braću. Sve je to unaprijed riješeno, a *tamni čas* jest jedino slika, pomoćno sredstvo, on postoji kao ne baš bitan dio ratnog sukoba, te je i Mažuranićev iskaz, da je teško onome koji se nađe u crnoj noći a bez noćišta, tek retorički ukras, čas za koji nam je unaprijed jasno da je bez dubljega značenja, čas prolaska, i ništa više. To je čas pred noćište darovano onima koji su ozarena lica bez primisli umakli smrti. U njemu nijedna mogućnost nije zauvijek stečena, a mnoga od njih bespovratno izgubljena.

BILJEŠKA O NAUČNOM ZASJEDANJU O IVANU MAŽURANIĆU

Ovaj dvobroj »Kola« posvećen je u cijelosti naučnom zasjedanju o životu i djelu Ivana Mažuranića, koje je u organizaciji Matice hrvatske održano 8. i 9. listopada 1965. godine u Zagrebu, u Staroj vijećnici. Većinu referata i koreferata u diskusiji objavljujemo u ovom broju. Neki od koreferata u toku zasjedanja nisu mogli biti zbog kratkoće vremena u cijelosti pročitani, ali se ovdje objavljuju u potpunosti, dok su neki prilozi djelomično prošireni, kraćeni ili izmijenjeni, a neki dodani. Na žalost nekoliko referenata i koreferenata nije stiglo, da do predviđenog roka prirede svoj tekst za štampu, a neki se nisu ni odazvali. U ovom informativnom, dopunskom pregledu zasjedanja ukratko ćemo referirati o tim prilogima.

Svi tekstovi koji se objavljuju u ovom broju »Kola« poredani su kronološkim redoslijedom izlaganja na zasjedanju, a brojevi od I do IV označavaju četiri osnovne grupe tema ovog skupa: prva o Mažuraniću političaru, druga o Mažuraniću književniku, treća o prijevodima Mažuranićeva epa *Smrt Smail-age-Čengića* i četvrta o odnosu Mažuranića prema drugim umjetnostima. Na kraju dodana, peta grupa, sadržava dva prijavljena koreferata, koja na savjetovanju nisu bila saopćena; ovdje ih naravno donosimo u cjelini kako su ih autori – Nedjeljko Mihanović i Ante Stamać – napisali.

Članak prof. Ive Frangeša *Mažuranićev pjesnički jezik* samo se jednim dijelom podudara sa izlaganjem koje je Ivo Frangeš pod naslovom *Interpretacije iz Mažuranića* pročitao na ovom naučnom zasjedanju. Ovaj prilog prof. Ive Frangeša dio je veće monografske cjeline o Ivanu Mažuraniću.

U diskusiji je sudjelovao kratkim govorom i prof. Josef Matl iz Graza. Istaknuvši da je njegov naučni put vezan uz Zagreb više od 40 godina, on je napomenuo da ga i uz obitelj Mažuranić vežu lične uspomene, napose uz Vladimira Mažuranića i Ivanu Brlić-Mažuranić. U slavističkom seminaru gradačkog sveučilišta njeguje se tradicija Mažuranića, čita se i proučava uz *Smail-agu* i *Lišće* Frana Mažuranića a i druga djela porodice koja je kroz četiri generacije davala istaknute ljude,

književnike i naučenjake. Prof. Matl je napomenuo da je ta biološka činjenica jedinstveni slučaj na slavenskom teritoriju uopće, a rijetka i u svijetu.

Za riječ se javio i prof. Kuio Markov Kuev iz Sofije, koji je kratkim govorom na bugarskom jeziku pozdravio skup i izvijestio o poznavanju djela Ivana Mažuranića u Bugarskoj. Naglasivši da je Ivan Mažuranić premalo poznat u Bugarskoj prema njegovoj vrijednosti, spomenuo je da su prvi put godine 1894. u časopisu »Iskra« u Šumenu (danas Kolarov grad) štampani dijelovi prijevoda *Smail-age* od Prostranova, koji je napisao i prikaz o značenju spjeva. Prostranov, rodom iz Ohrida, nije bio pjesnik, već je prevodio potaknut rodoljubivom tendencijom pomaganja makedonskih ustanika protiv Turaka. Godine 1896. prof. Jordan Ivanov u svojoj *Istoriji na slavjanske literature* posvetio je nekoliko redaka Ivanu Mažuraniću – majstoru hrvatske umjetničke književnosti. Godine 1936. spominje ime i djelo Mažuranićevo i bugarska enciklopedija, a na sveučilištu na katedri za slavenske literature predaje se i o Ivanu Mažuraniću. Prof. Emil Georgijev je 1949. u knjizi *Slavenski literarni očerki i obrazi* posvetio kraći portret i Ivanu Mažuraniću. Javljaju se prvi pokušaji prevodenja *Smail-age* na bugarski; autor prijevoda Njegoševa *Gorskog vijenca*, Angel Mihajlov Svibov, preveo je i neke dijelove (prva tri pjevanja) *Smail-age*. »Znamo da je malo učinjeno, ali nastojat ćemo da bude više« – zaključio je prof. Kuev.

Nakon njega govorio je prof. Ljudevit Jonke o Ivanu Mažuraniću i Bečkom dogovoru. Donosimo neke osnovne misli iz njegova izlaganja. Osvrnuvši se na referate koji su govorili o Mažuranićevu jeziku i njegovu odnosu prema jezičnim pitanjima (Hraste, Frangeš) i spomenuvši da je Ivan Mažuranić bio među potpisnicima Bečkog dogovora godine 1850, koji je preporučio Vukov tip novoštokavskog, hercegovačkog hrvatskosrpskog jezika, prof. Jonke je rekao da će se mnogi čuditi da je Mažuranić, kasnije, kao kancelar propisivao drugi tip – ilirski književni jezik, bliži starijim dubrovačkim tradicijama i sa starijim jezičnim osobinama. To međutim nije kotradikcija jer Gajev tip jezika, koji su podržavali Vjekoslav Babukić i braća Ivan i Ante Mažuranić, nazivan ilirskim, po njihovu je mišljenju bio najpogodniji da postane jedinstveni jezik svih Južnih Slavena pa i Slovenaca i Bugara, a ne samo Srba i Hrvata. To je bila borba dviju koncepcija, između kojih se on dvoumio; 1862. je propisao opet ilirski pravopis, a 1876. je odbio prijedlog pravopisne komisije s vukovskim težnjama koje su u Hrvatskoj nadvladale tek devedesetih godina. Idealistički romantički pogledi iliraca o jezičnom jedinstvu Južnih Slavena pokazali su se nerealni – uvidjelo se da je to pet naroda, a ne jedan jedinstveni, o kome sanjahu ilirci. Prof. Jonke upravo piše opsežnu raspravu o toj problematici i uskoro će je objaviti.

U diskusiji je sudjelovao i prof. Nikola Ivanišin s temom *Gundulićev »Osman«* – stvaralačka inspiracija Ivana Mažuranića. On je odmah u početku istakao da je odnos Gundulić–Mažuranić bitan za organsku povezanost novije i starije hrvatske kulture i književnosti. Gundulić je također bio veliki stvaralac i njegova su pjevanja značajnija od ona dva što ih je napisao Ivan Mažuranić, i to ne zbog toga što je to osamnaest pjevanja prema dva, već zato što bar u detaljima posjeduju određeni umjetnički epski kvalitet. U *Osmanu* su vredniji likovi; uz sultana Osmana, epizodni likovi Turaka, npr. Ali-paša i dubrovački obavještajac Sarailija Sulejman, te Mustafina majka – prvi realistički ženski lik u našoj literaturi. Zatim je usporedbom nekih stihova iz XVIII i XIX pjevanja *Osmana* i Mažuranićeva spjeva *Smrt Smail-age*, napose iz *Harača*, Ivanišin istakao da Mažuranić nije samo uranjao u jezik *Osmana* već i u totalnu problematiku djela. Gundulić je prije Mažuranića rekao mnoge stvari – zaključio je Ivanišin – i u krilu *Osmana* odnijehana je novija hrvatska književnost.

Članak prof. Tvrтка Čubelića s naslovom *Kolebanja i rasponi u Mažuranićevu stvaralaštvu* nešto je prošireno i neznatno, više stilski nego u sadržajnom pogledu, izmijenjeno njegovo izlaganje u diskusiji: *Karakteristika usmenog narodnog stvaralaštva u Ivana Mažuranića*.

Iz svog referata *Prijevodi »Smrti Smail-age Čengića«* na strane jezike, prof. Davor Kapetanić objavljuje samo dokumentacioni dio, *Bibliografiju prijevoda*. Ukratko referiramo o nekim tezama koje je izložio Kapetanić na savjetovanju.

U početku je naglasio da u svom razmatranju ne uzima u obzir prijevode na slovenski i makedonski jezik, te na šiptarski, koji su ostali u okviru naše države, jer se preko njih ne mogu odrediti utjecaji spjeva u stranim književnim sferama, iako su prijevodi Gradnika i Gane Todorovskog značajni. Kapetanić je zatim, naglasivši da je *Smrt Smail-age Čengića* najviše prevedeno djelo u svjetskim književnostima s hrvatskog jezika i živ dio našeg stvaralačkog udjela u svjetsku književnost, iznio kronološki historijat prevođenja na 13 svjetskih jezika u 43 izdanja. U svom izlaganju o mogućnostima i kriterijima prevođenja, spominjao je raspone u prijevodima na isti jezik. Dok je npr. poljski prijevod iz XIX vijeka nevjeran originalu (manjkaju 134 stiha s rimama, a Smail-aga je sladunjav romantični junak) za prijevod Boguslawskog iz 1931. prof. Julije Benešić je izjavio da se na poljskom bolje čita nego u originalu. Analizom se može utvrditi da danas većina prijevoda iz XIX vijeka više ne odgovara jer su prešli teorijsku granicu trajnosti prijevoda, koja je ustaljena na oko 50 godina. I na kraju, govorio je o situaciji u prevođenju danas, koje ne može više biti plod samo improvizacija pasioniranih ljubitelja literature, već mora imati podršku izdavačke propagande i profesionalnih kroatista, pa i ovo savjetovanje može biti korisno kao pripremi teren za nove suvremenije prijevode.

Prof. Matko Peić je održao svoje predavanje, popraćeno projekcijama, u Akademiji likovnih umjetnosti. Članak Matka Peića koji donosimo odlomak je iz studije *Mažuranić i slikarstvo* objavljene u časopisu »Kolo« br. 8, 9. i 10. 1964. godine.

Prvog dana zasjedanja učesnici su položili vijenac na grob Ivana Mažuranića na zagrebačkom groblju Mirogoj.

Istog dana priredio je predsjednik Gradske skupštine Zagreba Pero Pirker u prostorijama »Dverca« prijem za učesnike zasjedanja.

Naučno savjetovanje o Ivanu Mažuraniću završeno je 10. listopada uspješnim izletom većine učesnika u rodni kraj velikog pjesnika i čovjeka, u Hrvatsko primorje. Gospodarski tajnik Matice hrvatske prof. Vladimir Blašković bio je pravi turistički vođa puta koji je iscrpnim geografskim, ekonomskim i kulturno-historijskim tumačenjima informirao o krajevima kroz koje su izletnici prolazili.

Putovali su iz Zagreba preko Karlovca, zatim Slunja, Rakovice, Plitvičkih jezera, Otočca i Senja do Novog Vinodolskog, a vraćali su se preko Rijeke, Skrada i Karlovca u Zagreb.

Nakon vrlo kratkog zadržavanja na Plitvičkim jezerima, u Vrhovina-
ma je akademik, književnik Dragutin Tadijanović, direktor Instituta za književnost JAZU u Zagrebu, podsjetio prisutne na djelo Silvija Strahimira Kranjčevića pred spomen-pločom na kući gdje je pjesnik napisao zbirku pjesama *Bugarčinje*. U Senju su razgledali znamenitosti grada, Kranjčevićevu rodnu kuću i Muzej grada s lapidarijem i zbirkom »Hrvatsko primorje u NOB-i«.

Posebno je bila srdačna i dirljiva svečanost u rodnom mjestu Ivana Mažuranića, Novom Vinodolskom, gdje su goste uz predstavnike riječke komune, dočekali brojni mještani i folklorna grupa u izvornim narodnim nošnjama. Stranim učesnicima napose se svidjelo kolo s pjevanjem na motive iz *Smail-age* i neposredni kontakt s učenicima iz »Đačkog doma« u rodnoj kući braće Mažuranića koju je obnovio Matija Mažuranić, graditelj, brat Ivanov, pisac poznatog putopisa *Pogled u Bosnu*. Izletnici su posjetili i Narodnu čitaonicu u Novom, jednu od najstarijih u Hrvatskoj, koja upravo slavi 120-godišnjicu postojanja, te Mjesni muzej u kome su razgledali ne samo dokumente i eksponate o porodici Mažuranića (Ivanu, Antunu, Matiji, Franu, Vladimiru i Bogoslavu) već i o nizu drugih značajnih kulturnih radnika s ovoga područja. Dragutin Tadijanović je zatim u ime Počasnog odbora zasjedanja položio lovorov vijenac na spomenik Ivana Mažuranića. Na svečanom banketu u čast svih učesnika zasjedanja i gostiju prisutne su pozdravili: predsjednik Matice hrvatske prof. Jakša Ravlić, predstavnik lokalnih vlasti Davorin Ježić, u ime stranih slavista učesnika prof. Julius Dolanský, te pred-

sjednik Skupštine općine Crikvenica Radmilo Karlović. Svim učesnicima savjetovanja, kao i predstavnicima Novoga, Crikvenice i Rijeke uručene su spomen-plakete u čast Ivana Mažuranića i najnovije spomen-izdanje *Smrti Smil-age Čengića* koje je u redakciji prof. Ive Frangeša i s ilustracijama akad. slikara Borisa Dogana izdalo izdavačko poduzeće »Zora« iz Zagreba.

11. listopada sudionici savjetovanja posjetili su izložbu o Ivanu Mažuraniću u Nacionalnoj sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

Urednici

Učesnici naučnog zasjedanja o Ivanu Mažuraniću

prof. VICTOR BALALAEV, Université de Nancy, Faculté des lettres
et des sciences humaines

dr VENCESLAVA BECHYNOVÁ, Československá akademie věd, Ústav
jazyku a literatury, Praha

prof. dr CHR. A. VAN DEN BERK, Slavisches Seminar der Universität
Hamburg

BRANISLAV CHOMA, Slovenskej akademie vied, Ústav svetovej lite-
ratury a jazykov, Bratislava

doc. dr CARIN DAVIDSSON, Slaviska institutiones vid, Uppsala univer-
sitet

prof. dr JULIUS DOLANSKÝ, Kabinet pro slovanskou filologii filoso-
fické fakulty university Karlovy, Praha

prof. dr TOM EEKMAN, Universiteit van Amsterdam, Slavisch Semi-
narium

dr ZLATKO KLÁTIK, Slovenskej akademie vied, Ústav svetovej litera-
tury a jazykov, Bratislava

prof. dr KUIO MABKOV KUEV, Sofiiski universitet »Kliment Ohridski«
Filologičeski fakultet

dr REINHARD LAUER, Slavisches Seminar der Universität, Frankfurt
a/Main

prof. ISTVAN LÖKÖS, Eger

dott. JOLANDA MARCHIORI, Università di Padova, Facoltà di lettere e
filosofia, Istituto di filologia slava

prof. dr JOSEF MATL, Institut für Slavistik u. Südostforschung an der
Universität Graz

prof. dr BRUNO MERIGGI, Istituto di Lingue e Letterature slave,
Milano

- dr ISTVÁN PÓTH, Eötvös Loránd Tudományegyetem Szláv Filológiai
Tanszék, Budapest
- dr HANS ROTHE, Slavisches Seminar der Philipps Universität, Mar-
burg-Lahn
- dr FRANK SIEGMANN, Freie Universität Berlin, Slavisches Seminar
mgr. JADWIGA STADNIKIEWICZ, Uniwersytet Jagiellonski, Filologia
słowiańska, Krakow
- prof. JOHANN SCHRÖPFER, Slavisches Seminar der Universität Hei-
delberg
- prof. MIRKO ŽIVKOVIĆ, Association des slavistes de la R. S. R., Bu-
carest
- MAGDALENA ANĐELIĆ, profesor gimnazije u Novom Sadu
- dr TVRTKO ČUBELIĆ, docent Filozofskog fakulteta u Zagrebu
- dr IVO FRANGEŠ, profesor Filozofskog fakulteta u Zagrebu
- dr MARIN FRANIČEVIĆ, književnik; urednik Jugoslavenskog leksiko-
grafskog zavoda u Zagrebu
- akademik dr MATE HRASTE, profesor Filozofskog fakulteta u Zagrebu
- dr NIKOLA IVANIŠIN, profesor Filozofskog fakulteta u Zadru
- akademik dr LJUDEVIT JONKE, profesor Filozofskog fakulteta u
Zagrebu
- DAVOR KAPETANIĆ, asistent Instituta za književnost JAZU u Zagrebu
- NEDJELJKO MIHANOVIĆ, asistent Instituta za književnost JAZU u
Zagrebu
- dr MILIVOJ PAVLOVIĆ, profesor Filozofskog fakulteta u Novom Sadu
- MATKO PEIĆ, docent Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu
- JAKŠA RAVLIĆ, predsjednik Matice hrvatske; profesor Akademije za
kazališnu umjetnost u Zagrebu
- ANTE STAMAĆ, književnik, Zagreb
- dr JAROSLAV ŠIDAK, profesor Filozofskog fakulteta u Zagrebu
- dr MILORAD ŽIVANČEVIĆ, docent Filozofskog fakulteta u Novom
Sadu
- dr LOVRO ŽUPANOVIĆ, profesor Pedagoške akademije u Zagrebu